

תכנית ההתנתקות הרעיון ושברו

עורך: יעקב בר-סימן-טוב

תכנית ההתנתקות - הרעיון ושברו | עורך: יעקב בר-סימן-טוב

קרן קונרד אדנאואר

מכון ירושלים לחקר ישראל

תכנית ההתנתקות

הרעיון ושברו

עורך: יעקב בר-סימן-טוב

ירושלים, תשס"ט – 2009

מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 123

תכנית ההתנתקות – הרעיון ושברו

עורך: **יעקב בר-סימן-טוב**

הדברים הנאמרים הם על דעת המחברים בלבד.

עריכה לשונית: שלמה ארד
הפקה והבאה לדפוס: חמוטל אפל

© קרן קונרד אדנאואר ישראל
רח' לויד ג'ורגי 6
ירושלים 91082

© 2009, מכון ירושלים לחקר ישראל
בית חי אלישר
רח' רד"ק 20, ירושלים 92186

© Konrad-Adenauer-Stiftung Israel
6 Lloyd George St.
Jerusalem 91082

<http://www.kas.de/israel>
E-mail: office@kasisrael.org

© 2009, The Jerusalem Institute for Israel Studies
The Hay Elyachar House
20 Radak St., 92186 Jerusalem

<http://www.jiis.org.il>
E-mail: machon@jiis.org.il

מכון ירושלים לחקר ישראל מודה לקרן צ'רלס ה' רבסון, ניו יורק, על סיועה למחקר זה.

על המחברים

יעקב בר-סימן-טוב – פרופ' ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים ומכהן בקתדרה ללימודי שלום ולשיתוף פעולה אזורי. משמש כראש מרכז שוויץ לחקר סכסוכים, ניהולם ויישובם באוניברסיטה העברית וראש מכון ירושלים לחקר ישראל. פרופ' בר-סימן-טוב הוא מחברם ועורכם של עשרה ספרים ומאמרים רבים בנושאים הקשורים לניהול ויישוב סכסוכים, בעיקר בסכסוך הישראלי-ערבי. שני הספרים האחרונים שערך: *From Conflict Resolution to Reconciliation* (New York: Oxford University Press, 2004); *The Israeli-Palestinian Conflict: The Shift from Conflict Resolution to Conflict Management* (New York: Palgrave-McMillan, 2007).

קרן טמיר – דוברת ארגון זכויות האדם "גישה" וסטודנטית למשפטים בחטיבה לזכויות אדם במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת-גן. סיימה בהצטיינות את לימודי המוסמך בתוכנית לחקר סכסוכים, ניהולם ויישובם באוניברסיטה העברית בירושלים וכן הגישה וערכה תכנית אקטואליה יומית בתחנת הרדיו הישראלית-פלסטינית "כל השלום". מחקרה *ההתנתקות מחבל עזרה ומצפון השומרון – פינוי, פיצוי ולגיטימציה* התפרסם במסגרת פרסומי מכון ירושלים לחקר ישראל ב-2007.

יובל קליש – חבר סגל בתכנית להתנהגות ארגונית בפקולטה לניהול באוניברסיטת תל-אביב. מרצה בתכנית המוסמך ליישוב סכסוכים על-שם אוונס באוניברסיטת תל-אביב. בעל תואר B.A בפסיכולוגיה מהאוניברסיטה העברית בירושלים, M.A ו-Ph.D מאוניברסיטת מלבורן, אוסטרליה. ד"ר קליש פירסם מאמרים בנושאי התנהגות ארגונית, רשתות חברתיות, מו"מ וגישור בספרים ובכתבי עת מובילים. הוא המנהל האקדמי של תכניות בנושאי מנהיגות ורשתות חברתיות ב"להב": לימודי ההכשרה למנהלים של אוניברסיטת תל-אביב. כמו כן עבד כיועץ ארגוני בחברות כגון: BHP, Boeing, AXA, Billiton, משרד החינוך האוסטרלי, מרק-סרונו ואל-על. מתחמה בתקשורת אפקטיבית, מנהיגות, רשתות חברתיות ובניית הסכמות.

ענת פירסט – משמשת דיקן בבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה. תחומי המחקר העיקריים שלה כוללים: דיון בדילמות המובנות בתהליכי ההוראה והמחקר של תחום התקשורת; חשיפת תפקידי המדיה בהבניית המציאות החברתית פוליטית; עיון בגיוון התרבותי בסוגות השונות בטלוויזיה הישראלית המסחרית לצד עיסוק בייצוגם של מיעוטים במדיה השונים תוך התמקדות בקבוצות של נשים וערבים ובחינת תרבות

פופולארית ופרסומות כאתר לכינון זהות לאומית. בין פרסומיה: אדוני, ח' ופירסט, ע'. מחקר תקשורת והוראתה: דילמות מובנות ופתרונות משתנים (ירושלים: הוצאת מאגנס והמכון לקומוניקציה ע"ש משפחת סמארט, 2006). פירסט, ע' ואברהם, א'. ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית: השוואה בין סיקור יום האדמה הראשון (1976) לבין סיקור אינתיפאדת אל-אקצא (2000) (תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 2004).

יגיל לוי – פרופ' יגיל לוי הוא חבר הסגל של האוניברסיטה הפתוחה. הוא חוקר את משלוש היחסים צבא-חברה-פוליטיקה. ספריו האחרונים הם: מצב העם לצבא הפריפריית (2007); *Israel's Materialist Militarism* (2007); ו-*Israel Since 1980* (2008), עם גיא בן-פורת ואחרים).

עמליה אוליבר-לומרמן – פרופ' עמליה אוליבר-לומרמן סיימה את לימודיה באוניברסיטת UCLA. היא מלמדת סוציולוגיה ארגונית במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. מחקריה עוסקים ברשתות בין-ארגוניות ובשיתופי פעולה, בתהליכי למידה פנים ובין ארגוניים, ובהעברות טכנולוגיות בין האקדמיה לתעשייה. ספרה *Networks for Learning and Knowledge Creation in Biotechnology* יצא בהוצאת Cambridge University Press ב-2009.

ברוך כהנא – ד"ר ברוך כהנא הוא פסיכולוג קליני-מדריך, פסיכולוג אנליטי. סיים לימודיו באוניברסיטה העברית בירושלים. מלמד במכללת הרצוג ובאוניברסיטה העברית, במחלקה לעבודה סוציאלית ובתכנית לחקר סכסוכים של מרכז שוויץ. חבר בעמותת בסוד-שיח להעמקת הדיאלוג בין מגזרים שונים בחברה הישראלית. פרסם מאמרים בנושאי פסיכולוגיה קלינית וטיפול בין-תרבותי. בימים אלה עומד לראות אור ספר פרי מחקרו בנושא שימוש במונחים חסידיים בפסיכותרפיה.

ענת רוט – מנכ"ל איגוד המרכזים להעמקת הזהות היהודית, ודוקטורנטית למדע המדינה באוניברסיטת בר-אילן. תחום המחקר שלה הוא הזרם התורני בציונות הדתית והשפעת תפיסת העולם שלו לגווניה השונים על דפוסי מאבקיו בתכניות מדיניות. ענת רוט שימשה בעבר כיועצת לשר המדע התרבות והספורט, מתן וילנאי, לח"כ עמרם מצנע ולאהוד ברק. ספרה *סוד הכוח – מועצת יש"ע ומאבקה נגד גדר ההפרדה ותכנית ההתנתקות*, אשר פורסם בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה (2005), זכה בפרס עמינח לשנת התשס"ח.

תוכן העניינים

7	שלמי-תודה – יעקב בר-סימן-טוב.....
9	הקדמה – לארס הנזל, מנהל קרן קונרד אדנאואר בישראל.....
11	מבוא – יעקב בר-סימן-טוב.....
	פרק 1 – ההתנתקות כקונפליקט-זהות
17	יעקב בר-סימן-טוב.....
	פרק 2 – הציונות הדתית במבחן הממלכתיות: מכפר-מימון לעמונה
35	ענת רוט.....
	פרק 3 – על משמעותו הפסיכולוגית של הגירוש
71	ברוך כהנא.....
	פרק 4 – הפיצוי והטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה למדיניות ההתנתקות
97	קרן טמיר.....
	פרק 5 – ההתנתקות בראי התקשורת: כיצד מבנים לגיטימציה לשלטון?
125	ענת פירסט.....
	פרק 6 – תהליך ההתנתקות מנקודת-מבט ארגונית
147	עמליה אוליבר-לומרמן, יובל קליש.....
	פרק 7 – הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההתנתקות
169	יגיל לוי.....
	פרק 8 – ההתנתקות כהחמצת הזדמנות היסטורית לניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני
197	יעקב בר-סימן-טוב.....
221	אחרית דבר.....

שלמי-תודה

מחקר זה הוא פרי מאמץ משותף של קבוצת חוקרים שהתכנסה במכון ירושלים לחקר ישראל בשיתוף-פעולה עם מרכז שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל-אביב וקרן קונרד אדנאואר בישראל. אני מודה בהזדמנות זו לפרופ' מרדכי תמרקין, ראש מרכז שטינמץ ולכל חברי צוות המחקר, לאיש איש בנפרד ולכולם ביחד, על המסירות, השקידה והתבונה שהשקיעו במחקר זה, מתוך אמונה בחשיבותו ובתרומתו המקווה לשיח הציבורי ולידע בתחום: פרופ' עמליה ל. אוליבר, פרופ' תמר הרמן, קרן טמיר, דר' אשר כהן, דר' ברוך כהנא, דר' יגיל לוי, פרופ' ענת פירסט, דר' יובל קליש, ענת רוט, ועוז'ד טליה ששון. תודה מיוחדת שלוחה לשלמה ארד על עריכתו המדויקת ומאירת העיניים שתרמה רבות לשיפור כתב היד ולאסתי ביהם על תרומתה המיוחדת לעימוד. בנוסף לכך תודה והוקרה לדר' לארס הנזל, מנהל קרן קונרד אדנאואר בישראל, על שיתוף הפעולה והתמיכה במחקר ובפרסום הספר ולגבי פלינה קדם מקרן קונרד אדנאואר על תרומתה ועל הסיוע הרב לפרויקט. בנוסף לכך תודה והוקרה לעובדות מכון ירושלים חמוטל אפל ואילנית סגן, על עזרתן.

יעקב בר-סימן-טוב

הקדמה

מזה למעלה מ-25 שנה מתגייסת קרן קונרד אדנאואר בישראל למען קידום השיח הציבורי בארץ ובאזור ומסייעת בחקר התהליכים הפוליטיים והחברתיים ובחיפוש אחר פתרונות מתאימים ויעילים למשברים ולסכסוכים.

תכנית ההתנתקות היתה ללא ספק אירוע מכונן בתולדות מדינת-ישראל. היא הותירה את חותמה על החברה הישראלית בהיבטים רבים והשפיעה על ההתנהלות המדינית מאז. יישומה ותוצאותיה של התכנית עוררו שאלות נוקבות לגבי מקומם של מהלכים חד-צדדים בפוליטיקה הישראלית בעתיד ומידת הלגיטימיות שלהם בכלל.

ספר זה הוא תוצר של עבודת-מחקר משותפת של קרן קונרד אדנאואר בישראל ושל מכון ירושלים לחקר ישראל, הבוחן את הנושא משלל היבטיו. זוהי תרומתנו הצנועה לדיון הציבורי בנושא חשוב זה.

ד"ר לארס הנזל

מנהל קרן קונרד אדנאואר בישראל

מבוא

יעקב בר-סימן-טוב

ההתנתקות מעזה ומצפון השומרון היתה אחד האירועים הטראומטיים ביותר בתולדות מדינת-ישראל. לראשונה מאז מלחמת ששת הימים החליטה ממשלת-ישראל על התנתקות חד-צדדית משטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, בלא הסכם ובלא תנאי. בביצוע התכנית חרגה הממשלה באופן בולט מתפיסות מדיניות וביטחוניות מובהקות שהתגבשו בעקבות המלחמה והיו מעין אבני-יסוד במדיניות החוץ והביטחון של ישראל:

- ❖ נסיגה משטח ללא הסכם, בניגוד לתפיסה של "שטחים תמורת שלום";
- ❖ נסיגה לגבול ה-4 ביוני 1967 ברצועת-עזה;
- ❖ ביטול עקרון חשיבות השטח מבחינה ביטחונית, כולל הצורך בהפרדה פיזית בין עזה למצרים;
- ❖ ביטול חשיבות ערך ההתיישבות מבחינה ביטחונית וציונית.

ההתנתקות החד-צדדית כאסטרטגיה לניהול סכסוך, נעשתה לאחר חמש שנות עימות אלים עם הפלסטינים בעקבות כישלון תהליך אוסלו. במידה רבה ניתן לראות בהתנתקות החד-צדדית, תוצאה של כישלון ניהול הסכסוך האלים עם הפלסטינים. העובדה שהתכנית נהגתה, הוחלטה ובוצעה על-ידי ראש הממשלה, אריאל שרון, שנחשב אבי תכנית ההתיישבות בשטחים שנכבשו ב-1967, העמידה סימני-שאלה רבים באשר למפעל ההתנחלות בגדה המערבית וברצועת-עזה.

ההתנתקות, שהביאה לעקירתם של כ-8,000 מתיישבים ו-25 יישובים, חוללה משבר אישי, אידיאולוגי-זהותי, חברתי ופוליטי, מן הקשים שידעה החברה הישראלית. ראש הממשלה שרון הגדיר בעצמו את ההחלטה כהחלטה הקשה ביותר בחייו. נוכח חשיבותו וייחודו של אירוע ההתנתקות, חברו יחדיו מכון ירושלים לחקר ישראל ומרכז שטינמץ למחקרי-שלום באוניברסיטת תל-אביב כדי לעסוק במקצת הסוגיות הקשורות בתופעת ההתנתקות והשלכותיה, ולשם כך הוקמה קבוצת-מחקר רב-תחומית. חברי קבוצת המחקר התבקשו לעסוק בסוגיה בתחום התמחותם המחקרית, והדגש הושם על הניסיון לשלב בין ניתוח תופעת ההתנתקות לבין השלכותיה על החברה בישראל. מטבע הדברים לא עסקנו בכל הסוגיות הרלוונטיות והחלטנו להתמקד באחדות מהן שנראו לנו החשובות ביותר. המחקר כולל שמונה פרקים והוא התעצב במספר שלבים: מפגשים

של קבוצת המחקר, הצגת פרקי המחקר בסדנא סגורה ובכנס פומבי ובעקבותיהם גובש המחקר סופית.

בפרק הראשון, "ההתנתקות כקונפליקט-זהות", התמקד יעקב בר-סימן טוב בניתוח ההתנתקות כקונפליקט של זהות בחברה הישראלית: זהותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. מאז 1967 התעצבה הזהות הישראלית בעיקר על-ידי השליטה הישראלית בשטחים ועל-ידי השליטה בפלסטינים. שליטה כפולה זו יצרה ניגוד ברור בין ערכי "שלמות הארץ", "אדמות אבות" והתיישבות מצד אחד, לבין ערך שמירתה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שאינו עולה בקנה אחד עם השליטה בעם אחר. ניגוד זה בא לידי ביטוי בעמדות הימין והשמאל כאחד. קונפליקט הזהות נוצר באופן מיידי כל אימת שמעצבי המדיניות מחליטים לסגת משטחים אלה ואף לפנות יישובים, במסגרת הסכמי-שלום, הסכמי-ביניים או על-ידי התנתקות חד-צדדית, שכן חוגי הימין והמתנחלים רואים בכך פגיעה חמורה בערכי שלמות הארץ וההתיישבות ונאבקים מייד להכשילה. ההתנתקות, שכללה נסיגה ופינוי יישובים משטחים שנכבשו על-ידי ישראל במלחמת ששת הימים, חוללה מייד קונפליקט ברור בין מעצבי מדיניות ההתנתקות שראו בה גם אמצעי מרכזי לשמירת אופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לבין מתנגדי התכנית, שראו בה איום חמור לערכי שלמות הארץ וההתיישבות. קונפליקט הזהות נתפס בעיני מתנגדי התכנית כחמור במיוחד, משום שהתכנית עוצבה ובוצעה על-ידי אריאל שרון, אבי תכנית ההתיישבות בשטחים. למרות קונפליקט הזהות, בוצעה ההתנתקות ברמת אלימות נמוכה יחסית, מתוך רצון לשמור על כללים מסוימים, אולם אין ביטחון שכללים אלה יישמרו במקרה של נסיגה נוספת מהשטחים. פרשת עמונה היא אינדיקציה ברורה לכך. המאמר כולל מספר חלקים: החלק הראשון דן בשליטה על השטחים כעניין של זהות, תוך הבחנה בין זהות טריטוריאלית לזהות אתנית והניגוד שביניהם. החלק השני מתמקד בבחינת המשמעות של שינויים טריטוריאליים אפשריים כקונפליקט של זהות, והחלק השלישי והאחרון מנתח את ההתנתקות כקונפליקט של זהות, ששני הצדדים – מעצבי ההתנתקות ומבצעה וכן מתנגדיה – העדיפו למסגר את המאבק כמאבק של זהות.

בפרק השני, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות: מכפר-מימון לעמונה", עוסקת ענת רוט בקונפליקט הערכי שהציונות הדתית נאלצה להתמודד עמו: התנגשות חזיתית בין שלמות הארץ ותורת ישראל מחד-גיסא, לבין שלמות הארץ ומדינת-ישראל מאידך-גיסא. ההכרעה בקונפליקט הערכי התקשרה ישירות בשאלת המאבק בהתנתקות, בגבולות ההתנגדות ובדה-לגיטימציה של מתנגדי התכנית בציבור הישראלי. הטענה המרכזית של המאמר היא שהסיבה העיקרית לכך שההתנתקות עברה בלא אלימות ממשית, היא מרכזיותו של עקרון הממלכתיות העומד בבסיס תפיסת-עולמה של

הציונות הדתית. עיקרון זה הוא שהנחה את ראשיה להימנע מהתנגשות עם צה"ל למרות הפגיעה בשלמות הארץ, ובלבד שלא ייפגעו שלמות העם והמדינה. המאמר כולל ארבעה חלקים: החלק הראשון הוא תיאורטי בעיקרו. הוא מציג את מאפייניה של תנועה דתית אקטיביסטית ואת מקורות החשש בציבור הישראלי מפני שימוש המתנחלים באלימות במקרה של נסיגה ופינוי יישובים. החלק השני דן בתפיסת העולם הציונית-דתית, בערכי היסוד שלה ובמורכבותם ובעיקר בעקרון הממלכתיות. בחלקו השלישי עוסק המאמר באתגר הקונפליקט הערכי שהציבה ההתנתקות בפני הציונות הדתית, בדילמות שאיתן נאלצה להתמודד ובאופן בו הכריעה ביניהן בהחלטה שהתקבלה בכפר-מימון, להימנע מאלימות. בחלק הרביעי בוחן המאמר את השלכות החלטת כפר-מימון על ההתנגשות האלימה בעמונה. מסקנת המאמר היא שלמרות האלימות הגבוהה שהיתה בעמונה, גם זו הוגבלה בעיקרה. עם זאת, אין ודאות שהקווים האדומים להגבלת האלימות שהוצבו בכפר-מימון יישארו בתוקפם במקרה של נסיגה רחבה ביהודה ושומרון.

בפרק השלישי, "על משמעותו הפסיכולוגית של הגירוש", דן ברוך כהנא בהשפעה הפסיכולוגית של ההתנתקות על המפונים, או כפי שהוא מעדיף לכתום: המגורשים. המאמר מתמקד בשלוש שאלות מרכזיות:

- ❖ האם ההתנתקות הסבה פגיעה נפשית למגורשים?
- ❖ במקרה של פגיעה כזו, אלו תהליכים פסיכולוגיים יכולים להסבירה?
- ❖ האם הפגיעה הנפשית היתה כורח המציאות, או שמא ניתן היה למנעה, או לפחות לצמצמה?

המחבר משיב בחיוב על השאלה הראשונה ומצביע על תסמונות פוסט-טראומתיות אצל חלק מהמגורשים, במיוחד אצל בני הנוער, כפי שהתגלו במחקרים שונים. המשבר שעברו המגורשים ניכר בתחומים הקשורים לביתם, למעמדם החברתי-כלכלי, ובעיקר למשמעות חייהם ואמונותיהם. המחבר מציע את התיאוריה של הפסיכולוגיה הנרטיבית, המתמקדת בסיפור-חיים כמקור לדיון בטראומת המגורשים. הטראומה נתפסת כשבר נרטיבי עבור המגורשים. השבר הנרטיבי התגלה בעת עיצוב תכנית ההתנתקות, בביצועה שהיה כרוך בהוצאת המתיישבים מבתיהם והריסתם, ובתקופה שלאחר ההתנתקות. אשר לשאלה השלישית, המחבר סבור שהפגיעה הנפשית של המגורשים היתה בלתי-נמנעת מחמת הגירוש עצמו. עם זאת, אי-אפשר להתעלם מריבוי הפגיעות הנפשיות שניתן היה למנוע – חלקן נעשו במכוון וחלקן אולי בחוסר תשומת-לב – אולם אין זה מצמצם את חריפותן. המחבר סבור כי ניתן היה לצמצם את נזקי ההתנתקות אילו זו נוהלה על-ידי מנהלת ההתנתקות ברגישות ובהתחשבות רבה יותר, אילו הופעלה תפיסה קהילתית לגבי המתיישבים ואילו הקפידו לשמור על מנהיגותם הטבעית.

בפרק הרביעי, "הפיצוי והטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה למדיניות ההתנתקות", בוחנת קרן טמיר את הפיצוי והטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה להתנתקות. אף שיוזמי ההתנתקות העריכו מלכתחילה שאין בפיצוי ובטיפול במפונים כדי לרצות ולפייס את דעתם, הם קיוו כי פיצוי וטיפול נאותים יוכלו לסייע בכך במידת-מה וישפיעו על יחסו של הציבור בכללותו כלפי ההתנתקות. המאמר כולל ארבעה חלקים: הראשון בוחן את מדיניות הפינוי והפיצוי שהוצעה לסוגיה השונים, כמו גם את הרציונל שעמד מאחורי עיצובה. החלק השני דן באופן ביצוע מדיניות הפינוי והפיצוי ואת השינויים שחלו בה במהלך התקופה המדוברת. החלק השלישי מתמקד בהתייחסות המפונים עצמם לפינוי ולפיצוי, והחלק האחרון בודק עד כמה הפיצוי והטיפול במפונים אכן סייעו ליצירת לגיטימציה לתכנית ההתנתקות. מסקנות המחקר הן כי מעצבי המדיניות כשלו בעיצוב ובביצוע מדיניות הפיצוי והטיפול והמפונים אכן התלוננו על כך. הדגשת הפיצוי החומרי במקום לשמור על המסגרת הקהילתית בתפיסת היסוד של התכנית לפינוי-פיצוי מצד אחד, וביצוע לקוי של מדיניות הפיצוי מצד שני, היקשו על מענה אפקטיבי של התמודדות המדינה עם בעיית הפינוי. אף שאין בפיצוי כדי לענות על מצוקותיהם הרגשיות והאידיאולוגיות של המפונים ואין בו להשיג לגיטימציה לפינוי, הרי שעיצוב וביצוע לקויים מקשים על התמודדות נאותה יותר עם בעיית הפינוי.

בפרק החמישי, "ההתנתקות בראי התקשורת: כיצד מכנים לגיטימציה לשלטון?" מתמקדת ענת פירסט בבחינת תפקיד התקשורת בהבניית לגיטימציה לתכנית ההתנתקות. המסקנה המרכזית של המחקר היא כי תהליך ההתנתקות כפי שהשתקף בערוצי החדשות בטלוויזיה, כונן מחדש את המושג "אנחנו" של האומה הישראלית. הטלוויזיה שימשה בתפקידה המסורתי כמחזקת המרכיבים היהודיים והדמוקרטיים של האידיאולוגיה השלטת בישראל, בהציגה את ההתנתקות כמהלך לגיטימי, ברור-מאליו והכרחי, תוך שלילת המתנגדים כמסוכנים ואלימים. המאמר כולל שלושה חלקים עיקריים: החלק הראשון הוא תיאורטי ועוסק בניתוח תפקיד התקשורת בהבניית תפיסות הפרטים בחברה, תוך הבחנה בין שתי גישות מתחרות לגבי טיב ההבניה. האחת טוענת כי התקשורת, בהיותה ציבורית, פומבית וגלויה, מקדמת דמוקרטיזציה, ליברליזציה, ופלורליזציה של החברה והשית. השנייה טוענת כי בכל עשייה ממסדית אחרת, בעלי הכוח בחברה מטים, מראש, את העשייה התקשורתית לטובתם. החלק השני של המחקר בוחן את תפקידה של הטלוויזיה הישראלית בהקשר שתי הגישות וגרס כי עד שנות ה-80 שימשה הטלוויזיה הישראלית כמוסד המתחזק את ההגמוניה הלאומית היהודית, אולם מעמד זה התערער עם המעבר לטלוויזיה מסחרית רב-ערוצית. החלק השלישי, שהוא עיקרו של המחקר, בוחן את תפקידה של הטלוויזיה בהבניית לגיטימציה להתנתקות באמצעות ניתוח איכותני-סמיוטי של כתבות ששודרו בטלוויזיה. הממדים האנליטיים

של המחקר מבוססים על רשימת המשתנים הבאה: כמות, השגרה, מסגור רב-פעמי, סיבתיות ומתן הסבר רחב. אוכלוסיית המחקר הורכבה ממנהדרות החדשות של הערוץ הראשון, ערוץ 2 וערוץ 10. עם זאת, התגלו הבדלים בדגשים של הערוצים השונים. בעוד הערוץ הראשון בנה את הלאומיות "מלמעלה", ערוץ 10 עשה זאת "מלמטה" ואילו ערוץ 2 שילב בין השניים.

בפרק השישי, "תהליך ההתנתקות מנקודת-מבט ארגונית," מציגים עמליה אוליבר-לומרמן ויובל קליש גישה ארגונית ייחודית לניתוח תהליך ההתנתקות באמצעות מודלים משולבים מתורת המשחקים, תיאוריות של תהליכים בין-ארגוניים ומחקרים של קבוצות קטנות. המאמר מתבסס על שתי הנחות: ראשית, השחקנים בהתנתקות שווים בחשיבותם בתהליך. שנית, השחקנים בהתנתקות תלויים הדדית, אף שמטרתיהם שונות בכל הקשור ל"יעד הסופי". המחקר כולל שני חלקים: תיאורטי ואמפירי. החלק הראשון מציג את המסגרת התיאורטית של המחקר וכולל דיון במודלים הבאים: מודל הארגון של וויק, הגורס שכל תיאוריה של ארגונים חייבת להתמקד בתהליך ההתארגנות; מודל שיווי המשקל המקוטע של גרסיק, המתאר את הזמן בו מתרחשים שינויים בצוותי-עבודה; וגישות מתורת המשחקים, דילמת האסיר, משחק השפן ומשחק האמון. השימוש בגישה תיאורטית משולבת, הוא ביכולת להבחין בתהליך, ביחסים המשתנים בין הצדדים בתקופות זמן שונות. החלק האמפירי עושה שימוש בגישה התיאורטית המשולבת, בוחן את התקופה שראשיתה ב-14 ביולי 2005 (סגירת רצועת-עזה לישראלים) ומסתיים ב-23 באוגוסט (סוף ביצוע ההתנתקות ברצועת-עזה). נתוני המחקר היו כותרות ומאמרי המערכת של הארץ וידיעות אחרונות, אשר סיפקו מידע עשיר על ההתפתחויות בתהליך ההתנתקות והשלב השונים של יחסי שני הצדדים בעימות. מסקנת המחקר מצביעה על שינוי משמעותי שהתחולל בתפיסות שני הצדדים בעימות – הצבא והמשטרה מצד אחד, והמתנחלים מצד שני – בנקודת "שיווי-משקל" מסוימת אשר הביאה את הצדדים להסכים לשיתוף-פעולה בלתי-פורמלי להכלת העימות ולמניעת החרפתו.

בפרק השביעי, "הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההתנתקות," בוחן יגיל לוי את הסיבות להצלחתו של צה"ל בביצוע ההתנתקות. טקטיקת הפינוי של הצבא, שנשענה על ריכוז עצמה וארגון יעיל, מסביר את הצלחת הפינוי אך לא את היעדר ההתנגדות האלימה לפינוי וגם לא את היעדר הסרבנות בתוך שורות הצבא, ובעיקר בקרב המגויסים הדתיים-הלאומיים המזוהים עם מפעל ההתיישבות בשטחים. הטענה העיקרית של המאמר היא כי התפקוד האפקטיבי של הצבא, הנשען על היותו צבא משוקע (embedded) ברשתות החברתיות של הקבוצות המשרתות בו, ובראש וראשונה הקבוצות הדתיות-לאומיות, הוא הגורם המסביר את הצלחת הצבא בפינוי ברמת

אלימות נמוכה יחסית. הצבא הצליח למנף את האינטרס של קבוצות אלו לשמר את המוביליות שלהן ואת מעמדן בצבא. אינטרס זה חייב אותן לשמור על מעמד הצבא ולהימנע מהתנגשות מסיבית איתו. עם זאת, המאמר מדגיש כי מקרה של פינוי נוסף של התנחלויות עלול להיות בעייתי יותר, במיוחד אם תעמיק אחיזתן של הקבוצות הדתיות-לאומיות בצבא, שכן פינוי אפשרי עלול לפרק אותן לגמרי מנכסיהן הסמליים-הצבאיים ואזי הן עלולות לפעול לטובת ההתנגדות לפינוי. החלק הראשון של המאמר מציג את המסגרת התיאורטית של המחקר, המתמקדת בתופעה של הצבא המשוקע. החלק השני עוסק באתגר הלגיטימציה של הצבא לאור השינויים בהרכבו האנושי במהלך השנים. החלק השלישי דן בשלוש סוגיות: אסטרטגיית הפינוי של הצבא, המשלבת בין סמלי "צבא העם" במינוף המשוקעות של הצבא ברשתות הדתיות, בדילמה האסטרטגית של המגויסים הדתיים, בהבניה החברתית של הכוח המפנה ובתגובת הקבוצות הדתיות.

בפרק השמיני, "ההתנתקות כהחמצת הזדמנות היסטורית לניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני", בוחן יעקב בר-סימן-טוב ארבעה טיעונים להערכת תוצאותיה והשלכותיה של ההתנתקות על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חלקם משלימים וחלקם סותרים זה את זה. ראשית, ההתנתקות יצרה ציפיות-יתר בלתי-מוצדקות בישראל ומחוצה לה בדבר יכולתה של התכנית לשים קץ לעימות האלים בין ישראל לפלסטינים ולהביא לחידוש התהליך המדיני. ציפיות אלו לא תאמו כלל את המציאות, שכן מצד אחד, מעצבי המדיניות הישראלים לא הסתירו את התייחסותם להתנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית לניהול סכסוך, המיועדת להקפיא את התהליך המדיני יותר מאשר לחדשו. מצד שני, הפלסטינים לא ראו בכך מלכתחילה כל סיכוי לשינוי. לכן אין להתפלא על כך שההתנתקות לא חוללה את השינוי המקווה. שנית, ההתנתקות היא החמצת הזדמנות היסטורית אדירה לשינוי הסכסוך הישראלי-פלסטיני, נוכח היותה מעשה יוצא-דופן בסכסוך, הכולל נסיגה משטח ופינוי יישובים ללא תהליך מדיני וללא תמורה כלשהי. להחמצת הזדמנות זו אחראים ישראל, הפלסטינים והמערכת הבינלאומית ובעיקר ארה"ב. שלישית, ההתנתקות כשלה במילוי מרבית מטרותיה המדיניות והביטחוניות כפי שהציגה מעצביה ומתכנניה. רביעית, ההתנתקות חוללה שינויים משמעותיים בתפיסות המדיניות והביטחוניות של ישראל מול הפלסטינים, כפי שנקבעו מאז מלחמת ששת הימים, והשלכותיהם של שינויים אלה עשויות לבוא לידי ביטוי במסגרת תהליך שלום או במסגרת אסטרטגיה חד-צדדית. המאמר מורכב מהחלקים הבאים: ההתנתקות החד-צדדית כאסטרטגיה לניהול ויישוב סכסוך, בחינת ציפיות ההתנתקות, בחינת התוצאותיה, ובחינת השפעת תוצאות ההתנתקות על התפיסות המדיניות-ביטחוניות של ישראל.

פרק 1

ההתנתקות כקונפליקט-זהות

יעקב בר-סימן-טוב

ההתנתקות החד-צדדית בחבל-עזה היתה יותר מאסטרטגיה לניהול הסכסוך עם הפלסטינים. היא קראה תיגר על אינטרסים וערכים לאומיים, היא הביאה לשינוי במדיניות החוץ והביטחון של ישראל, היא שינתה את תפיסות התועלות/עלויות של מדיניות ההתיישבות בשטחים ויצרה סדרי-עדיפויות חדשים ביחס לשטחים אלה. אולם יותר מכול חוללה ההתנתקות שבר פוליטי, אידיאולוגי, ערכי וחברתי. היא הביאה לפגיעה בולטת בערכים ובסמלים שנוצרו וטופחו בעקבות מלחמת ששת הימים ואף לפנייה, אך בעיקר היא חוללה בישראל קונפליקט-זהות.¹

השליטה בשטחים כעניין של זהות

קונפליקט הזהות שיצרה ההתנתקות, נסב ביחס לשאלת דמותה של ישראל. איזו מדינה חפצה ישראל להיות: מדינה יהודית, מדינה יהודית ודמוקרטית, מדינה דתית או חילונית, מדינה שחיה על חרבה או מדינה שמנסה ליישב בכל מאודה את הסכסוך עם שכניה? מדינת כיבוש או מדינה צודקת ואנושית? מדינת-ישראל או מדינת ארץ-ישראל? שאלות אלו בדבר הזהות הקולקטיבית הרצויה, אינן חדשות בישראל והן נתונות בוויכוח ציבורי לפחות מאז מלחמת ששת הימים; אלא שההתנתקות חידדה אותן מאוד, בהיותה אירוע הכרוך בויתור על שטח שנכבש במלחמת ששת הימים ובהורדת יישובים, לראשונה גם מן השומרון שמוגדר "אדמת אבות", וזאת ללא תמורה ממשית של שלום ואף לא בהסכם פחות משלום.

מאז 1967 עוצבה הזהות הישראלית בעיקר על-ידי השליטה הישראלית בשטחים ובתושביהם הפלסטינים. לזהות זו יש, אפוא, שני מרכיבים עיקריים: טריטוריאלי ואתני. הכיבוש הטריטוריאלי של הגדה המערבית והסבת שמה ליהודה ושומרון, יצרו את התחושה של שחרור "אדמת אבות" ובמיוחד שחרור מזרח ירושלים, הר הבית והכותל המערבי

¹ Barnett, 1999.

משלטון זרים, בבחינת החזרתם לכור מחצבתם הלאומי. שטחים אלה נתפסים כחלק מהבטחת אלוהים לעמו וכחלק בלתי נפרד מהזהות היהודית ההיסטורית, וקושרים את העבר עם ההווה והעתיד. אף ששטחים אלה חשובים גם מבחינה אסטרטגית וביטחונית, חשיבותם לעם-ישראל היא מעל ומעבר לכך, שכן הם חלק אינטגרלי מן הזהות היהודית. אלא שתחושת הבעלות והשייכות הרגה מעבר ליהודה ושומרון. היא כללה גם את סיני, רצועת-עזה ורמת-הגולן.²

מסע ההתנחלות בשטחים החל עוד בטרם עלה הליכוד לשלטון, אך התרחב באופן מסיבי לאחר מכן והגביר את התחושה שהנוכחות הישראלית בשטחים היא נצחית. מסע זה נועד למנוע או להקשות במידה ניכרת על כל אפשרות של פרידה מהשטחים. כינויה של הטריטוריה "שטחים משוחררים" בפי גורמים פוליטיים וחלק מן הציבור, רק הדגיש את אי הנכונות להשתמש בהם גם כקלף-מיקוח בתהליך-שלום. ויתורים פוטנציאליים או ממשיים על שטחים אלה או על חלקם – גם למען עשיית שלום – הוגדרו לעתים קרובות בפי מעצבי המדיניות ובפי חלקים נרחבים של הציבור במונחים "ויתורים כואבים", "קרבת למען השלום", או "מחיר השלום". בויתורים כאלה יש פגיעה בערכים יהודיים וישראלים מרכזיים והם למעשה הכרח בל יגונה במסגרת הסדר אפשרי של "שטחים תמורת שלום". יצירת תחושה זו של "שייכות" ו"בעלות" על השטחים, עיצבה במידה ניכרת את הזהות הישראלית והפכה את השטחים לחלק בלתי נפרד מהזהות הישראלית. מכאן שכל תהליך שלום הכולל ויתור על שטחים, אינו נתפס רק כמהלך מדיני אלא גם כחלק מעיצוב הזהות היהודית והישראלית.³

הואיל ולא ניתן להפריד בין השטחים לבין תושביהם הפלסטינים, הביאה השליטה בשטחים לשליטה על עם אחר ויצרה דילמות מוסריות ופוליטיות מורכבות לגבי אופייה ודמותה של מדינת ישראל. השליטה על עם אחר נתפסה בעיני גורמים בזירה הפוליטית ובציבור הישראלי כפגיעה בדמותה המוסרית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שכן שליטה כזו שוללת מן הפלסטינים זכויות לאומיות לגיטימיות ופוגעת קשות בזכויות האזרח והאדם שלהם.⁴

מצב זה מביא להתנגשות בין שלושה ערכים שונים: שלמות הארץ, מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית. "צירוף של כל שניים מהם סותר את השלישי ושולל אותו. מימוש רעיון שלמות הארץ במדינה יהודית סותר את דרישת הדמוקרטיה לשוויון זכויות והשתתפות האוכלוסייה כולה בבחירות, שהרי השתתפות הפלסטינים בשלטון תביא

² נאור, 2001; פייגה, 2003.

³ Bar-Siman-Tov, 1994; 1996; Inbar, 1991.

⁴ גביון, 1999, 2006; נאור 2001.

למציאות דו-לאומית. מימוש רעיון שלמות הארץ ורעיון הדמוקרטיה יביאו לידי שלילת אופייה היהודי של המדינה. שמירה על אופייה היהודי של המדינה ועל מסגרת דמוקרטית כאחד, שולל את רעיון שלמות הארץ.⁵

שני המרכיבים הללו – הטריטוריאלי והאתני – יצרו סתירה פנימית במאפייני הזהות היהודית והישראלית הרצויה והביאו לקיטוב בלתי-נמנע בין חוגים שונים בציבור הישראלי. עבור חוגים ימניים, דתיים ולאומניים, שטחי יהודה ושומרון הם חלק בלתי נפרד מישראל וקשורים בטבורם לזהות היהודית והישראלית בדומה לאזורים אחרים בתוך הקו הירוק. לפי גישה זו, התושבים הפלסטינים של יהודה ושומרון אינם קיימים לכאורה, ושאלת אופייה היהודי והדמוקרטי של ישראל אינה מטרידה במיוחד. בחוגי הימין יש כאלה המודעים לבעיית הזהות, אך מנסים להמעיט מחשיבותה או מדברים בגלוי על אפשרות של חילופי אוכלוסייה, טרנספר של הפלסטינים, בדרכי-שלום או בכוח.⁶ בנוסף לכך נשמעת גם הטענה שהסכסוך אינו ניתן ליישוב, שכן בעיני הפלסטינים הסוגיה אינה הקמת מדינה במסגרת הנוסחה "שטחים תמורת שלום", אלא אי-השלמה בסיסית עם קיומה של מדינה יהודית. לכן אין נפקא מינה מה תעשה ישראל, אלא מה רוצים הפלסטינים, ולכן אין שאלת הזהות הישראלית תלויה בכך.

עבור חוגים חילוניים ואנשי-שמאל, השליטה על הפלסטינים וההתנחלות המסיבית בשטחים נתפסות כמעמסה מוסרית ופוליטית כבדה. לא זו בלבד שהיא מונעת את יישוב הסכסוך, היא מסכנת גם את זהותה ודימויה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומציגה אותה בעולם כמדינה קולוניאליסטית גזענית נוסח דרום-אפריקה בתקופת האפרטהייד. מכאן שהשליטה בשטחים מעמידה בספק את אופייה הדמוקרטי של מדינת-ישראל ולכן נדרשת ישראל לחתור לפרידה מהם באמצעות תהליכי-שלום שיביאו לכינון מדינה פלסטינית, וזאת בין היתר כדי לשמור על צביונה כמדינה יהודית וציונית.⁷

האינתיפאדה הראשונה (1987-1993) אילצה את מעצבי המדיניות ואת הציבור בישראל להכריע איזו זהות לאמץ, מתוך הנחה שאין לחמוק מהחלטה בנושא. במצב זה נדרשה ישראל לבחור באחת משלוש האפשרויות הבאות:

א. להמשיך במצב הקיים – דבר שיעמיק את הפגיעה המוסרית בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית;

⁵ נאור, 2001: 242.

⁶ נאור, 2001: 242-250.

⁷ גז, 2006: 177-193.

ב. לקבל את הפלסטינים כאזרחים שווי-זכויות, להפוך למדינה דו-לאומית ולסכן בכך את אופייה של ישראל כמדינה יהודית וציונית;

ג. להיפרד פוליטית וטריטוריאלית מהפלסטינים, אלא שפרידה זו אפשרית רק באמצעות תהליך-שלום שישים קץ לסכסוך הישראלי-פלסטיני ויביא בהכרח לכינונה של מדינה פלסטינית עצמאית.

האפשרות האחרונה היא שאומצה על-ידי יצחק רבין ושמעון פרס בתהליך אוסלו.

שינויים טריטוריאליים מחוללים קונפליקט של זהות

ואכן, מאז יוני 1967, כל ניסיון להיפרד מהשטחים או חלק מהם בדרכי-שלום – בין אם בתהליך מדיני שהוא פחות מתהליך-שלום (הסכמי-הפרדה או הסכמי-ביניים) ובין אם בהתנתקות חד-צדדית – אינו נחשב רק עניין מדיני או ביטחוני אלא גם עניין פנימי כולל, שיש בו כדי ליצור קונפליקט של זהות. קונפליקט זהות נוטה להתפתח בשני מצבים, כאשר הגדרות מתחרות של זהות מוליכות להתנהגויות מתנגשות, או כאשר הגדרות קולקטיביות של זהות חדלות להיות מוסכמות בתנאים היסטוריים חדשים, ויש לשנותן.⁸

קונפליקט-זהות סביב השליטה בשטחים, נוצר בישראל בשל שני גורמים:

א. כאשר המדיניות הממשלתית ביחס לשטחים משתנה מאי-נכונות לסגת, לנכונות לסגת לגבולות 1967 באמצעות הסכמי-שלום, הסכמי-ביניים או אפילו בהתנתקות חד-צדדית שלא במסגרת הסכמים;

ב. כאשר שחקנים פנימיים (פוליטיים ולא-פוליטיים) מסרבים באופן נחרץ לקבל את השינוי המוצע על-ידי מעצבי המדיניות כשינוי לגיטימי ונאבקים במטרה להכשילו.

קונפליקט-זהות מייצג את הניגוד בין שינוי במדיניות החוץ המעוצבת על-ידי מעצבי המדיניות מתוך תפיסה כי שינוי זה משרת את האינטרסים המדיניים והביטחוניים של המדינה בצורה הטובה ביותר בזמן נתון – כמו גם את הזהות הלאומית – לבין מתנגדי השינוי השוללים מכול וכול את עצם השינוי, שכן הוא נוגד בעיניהם את האינטרסים הלאומיים ואת הזהות ההיסטורית והלאומית. משבר הזהות הוא בהכרח גם משבר לגיטימציה, כי הוא מעלה את השאלה מי רשאי לשנות מדיניות הקשורה בויותר

⁸ Barnett, 1999: 10

על שטחים: האם מעצבי המדיניות שנבחרו באופן דמוקרטי הם הרשאים להחליט על כך מתוקף סמכותם השלטונית ועליהם להביא את ההחלטה לאשרור במוסדות הלגיטימיים, או שהדבר אינו בסמכותם בכל תנאי שהוא, כפי שגורסים חלק ממתנגדי השינוי הטריטוריאלי. גורמים אלה שוללים את עצם סמכותן של הממשלה והכנסת להחליט על נסיגה משטחים, משום שנסוגה כזו אינה לגיטימית בעליל, בהיותה נוגדת את הזכות הדתית וההיסטורית של עם-ישראל על ארץ-ישראל. לגרסתם של אלה, שטחי ארץ-ישראל הם הבטחה אלוהית לעם-ישראל, ולכן אין נשות כלשהי רשאית לוותר עליהם בנסיבות כלשהן, כולל הסכמי-שלום.⁹ התוצאה של קונפליקט-זהות כזה הוא אפוא מאבק בין שתי תפיסות זהות מתחרות, המלוות בהתנהגויות סותרות: חתירה לשינוי הטריטוריאלי מחד-גיסא, והכשלתו מאידך-גיסא.

במצב של קונפליקט-זהות יש חשיבות רבה לעצם מסגור המדיניות, ההחלטה או האירוע, על-ידי מעצבי המדיניות ומתנגדיה. המסגור מאפשר למעצבי המדיניות להעביר תיאור ופירוש רצויים, המציגים הבהרות והנמקות לגבי ההתרחשות כדי לגייס לה תמיכה. המסגור כולל ארגומנטציה ושימוש בסמלים שהציבור יכול להזדהות איתם ולהבינם. מאידך-גיסא, גם מתנגדי השינוי משתמשים במסגור שמטרתו להבליט את השלילה שבמדיניות זו ואת העובדה שהיא סותרת ערכי-יסוד לאומיים, ויש בה כדי לסכן את ביטחונה וקיומה של המדינה.¹⁰

הקשר המידי בין ויתור על שטחים לבין שינוי הזהות הלאומית, אינו ייחודי למקרה הישראלי. הוא אפיין גם את יישוב הסכסוך הצרפתי-אלגירי, את הסכסוך בדרום-אפריקה, את הסכסוך בצפון-אירלנד וביוגוסלביה ואת המקרה האחרון של קוסובו. כל ניסיון למסגר את יישוב הסכסוך במושגי-זהות מנוגדים, מקשה על חשיבה רציונאלית ואינסטרומנטאלית ומונע למעשה את יישובו של קונפליקט הזהות בשיח מבוקר ובדרכי-שלום.

הסכם השלום עם מצרים מ-1979, אשר הביא לנסיגה מלאה מכל סיני ולפינוי היישובים מסיני, חולל את קונפליקט הזהות הראשון, למרות שחצי האי סיני לא נתפס כחלק מאדמת-אבות ומהנרטיב ההיסטורי. מנחם בגין, ראש הממשלה דאז, היה מודע לפוטנציאל קונפליקט הזהות הכרוך בתהליך השלום, ובעיקר בפינוי מתיישבי-סיני, אך העריך כי השלום עם מצרים וזהותה של ישראל כמדינת שוחרת-שלום, חשובים יותר

⁹ את התפיסה מרחיקת הלכת נגד ויתור כלשהו ביהודה ושומרון, הציג יצחק שמיר, ראש ממשלת-ישראל: "ליהודים אסור לוותר, בשום נסיבות שהן, על שום חלק ממולדתם ההיסטורית" (שמיר, 1994, עמ' 176; נאור, 2001, עמ' 263).

¹⁰ Barnett, 1999: 14; Bar-Siman-Tov, 1994: 1-17

מסיני ומן היישובים היהודיים שם. התנגדותה הפעילה של התנועה לעצירת הנסיגה מסיני, העצימה את קונפליקט הזהות. ההתנגדות האלימה לנסיגה ולפינוי היישובים באפריל 1982, נועדה בעיקר ליצור קונפליקט זהות מוחשי ושב שיימנע נסיגה נוספת ופינוי יישובים בעתיד.¹¹

קונפליקט הזהות השני שנתגלע בעקבות תהליך-שלום שכלל ויתור על שטחים, התחולל לאחר חתימת הסכם-אוסלו בספטמבר 1993. האינתיפאדה שפרצה בסוף 1987, אילצה חלק ממעצבי המדיניות, כמו גם חלק מן הציבור, להתעמת עם אפשרות לשינוי הסטטוס-קוו שנוצר בשטחים מאז 1967. האינתיפאדה (והלחץ הציבורי) הביאו את רבין ופרס להכיר בכך שמבחינה ביטחונית, מדינית ומוסרית, אין ישראל יכולה להמשיך לשלוט בפלסטינים והמשך השליטה בהם מסכן את צביונה היהודי והציוני של ישראל ואת מעמדה בעולם, ומכאן שיש להיפרד מחלק מהפלסטינים ומחלק מן השטחים. בנוסף לכך השתרשה במשך האינתיפאדה הנחת יסוד חדשה בקרב חלק מהדרג המדיני (רבין ופרס) וחלק מהדרג הצבאי (הרמטכ"ל דן שומרון וסגנו אהוד ברק), שאין פתרון צבאי לסכסוך הישראלי-פלסטיני ורק פתרון מדיני יביא לסיומו ויאפשר הפרדה בטוחה מהפלסטינים. תהליך אוסלו הביא באופן אוטומטי ומיידי לקונפליקט-זהות קשה ולעימות פנימי חריף עוד יותר מזה שנוצר בעקבות השלום עם מצרים. מסגור הקונפליקט באמצעות סמלי-זהות על-ידי הממשלה מחד, ושימוש בסמלים נוגדים על-ידי מתנגדיה מאידך, הוביל לקונפליקט-זהות של מעין "סכום אפס", שלא ניתן לגישור או ליישוב בדרכי-שלום, מצב שהביא אף לרצח ראש הממשלה רבין.

שני הצדדים – מעצבי המדיניות ומתנגדיה – הצליחו לגייס מחנה גדול של תומכים במאבק על הזהות הרצויה. מה שמנע את החרפת משבר הזהות, היה כישלון תהליך אוסלו ופריצת העימות האלים ביזמת הפלסטינים. עם זאת, כישלון התהליך המדיני היה מכה קשה למחנה השלום, שהאמין כי ניתן ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכי-שלום. שכן העימות האלים שיזמו הפלסטינים בסוף ספטמבר 2000 לא שלל רק את טענות השמאל באשר לאפשרות יישוב הסכסוך לפי הנוסחה של "שטחים תמורת שלום", אלא הצביע גם על כך שהפלסטינים ממשיכים להאמין שיוכלו להגשים את שאיפותיהם הלאומיות תוך הפעלת כוח. הסלמת העימות האלים, כיבושה מחדש של הגדה המערבית והריסת תשתיות הרשות הפלסטינית, לא הביאו לכניעתם של הפלסטינים ולשינוי עמדתם, כפי שקיוו אנשי הימין.¹²

¹¹ Bar-Siman-Tov, 1994.

¹² ראיון עם שלמה אבינרי, שביט, 2005, 16.

ההתנתקות כקונפליקט של זהות

תכנית ההתנתקות, שהוצגה בדצמבר 2003 על-ידי ראש הממשלה, אריאל שרון, חוללה באופן מיידי קונפליקט של זהות, משום שכללה שינויים מהפכניים במדיניותה של הממשלה כלפי השטחים. היתה זו חריגה מוחלטת וחסרת תקדים במדיניות הממשלה, אשר האיש שעמד בראשה, אריאל שרון, התנגד בעבר באופן נחרץ לנסיגה כלשהי ולו מהתנחלות קטנה ומבודדת אחת ברצועת-עזה, בהגדירו את "נצרים כתל-אביב"¹³. נכונותו של שרון לסגת משטחים ולפנות יישובים מרצועת-עזה וצפון השומרון, היתה מהלומה פוליטית, אידיאולוגית ורגשית למחנה המתנחלים ולחוגי הימין והיא הובילה מייד להתנגשות רעיונית, ערכית והתנהגותית.¹⁴

ההתנתקות נבעה מן המבוי הסתום הכואב, המדיני והביטחוני, אליו הגיעה ישראל בעקבות כישלון תהליך אוסלו והעימות האלים עם הפלסטינים שפרץ בספטמבר 2000. תכנית ההתנתקות הוגדרה כתכנית ביטחונית יותר מאשר כתכנית מדינית. היא היתה התאמה של המדיניות הישראלית למצב המתסכל בו לא נראתה דרך ליישוב הסכסוך עם הפלסטינים באופן מדיני, וגם לא נראה פתרון צבאי לסכסוך זה. ההתנתקות היתה ברירת-מחדל שהנחות היסוד שלה דמו במידת-מה להנחות שהוליכו את רבין לאוסלו: הכרה והודאה בכך שהסטאטוס-קוו מסכן את קיומה וביטחונה של ישראל ובכך שהמשך השליטה הישראלית בפלסטינים הוא מצב מסוכן. אף שהכיבוש אינו המקור היחיד לאיבה הפלסטינית והערבית לישראל, הוא נעוץ במוקד האיבה ובלב העימות האלים והוא מקור החיכוך המתמיד עם הפלסטינים.¹⁵

תכנית ההתנתקות לא נעשתה מצורך דחוף, בהכרח, לבחון מחדש את זהותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, אולם סוגיה זו העסיקה את שרון ואת ממלא-מקומו, אהוד אולמרט, עוד בטרם הוצגה תכנית ההתנתקות. שרון וממלא-מקומו העדיפו להציג את התכנית כחלק מסוגיה רחבה יותר – כמאבק של זהות, כמאבק של תפיסות אידיאולוגיות ומוסריות – נוכח המודעות להתנגדות הרבה שהתכנית תעורר בקרב המחנה הלאומי – וזאת כדי לגייס לגיטימציה לעמדתם בדעת הקהל. משהוצגה תכנית ההתנתקות באופן רשמי, היא הפכה בהכרח למאבק על זהותה של ישראל. שני הצדדים, יוזמי ההתנתקות ומתנגדיה, אף העדיפו להציגה ככזו.

¹³ צור, 2006: 69.

¹⁴ רוט, 2005: 161-168.

¹⁵ Bar-Siman-Tov, 2007.

דומה שעוד בטרם עיצב את תכנית ההתנתקות, אימץ שרון, באופן חלקי, את תפיסות הזהות של השמאל, כתוצאה מתהליך-למידה שהושפע מהניסיון הישראלי שנצבר מניהול הסכסוך עם הפלסטינים. אולמרט, שותפו לתכנית ההתנתקות ויורשו בתפקיד, סבור ששרון עבר תהליך-למידה ממשי, שכן הוא שינה באופן דרמטי אמונות לגבי עתיד הזהות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית:

לא היה ראש-ממשלה שעשה קפיצת-דרך אינטלקטואלית ורגשית גדולה יותר ממה שעשה שרון, מהתנחלויות למפת-דרכים. גם לא בגין. כי בגין האמין שהאוטונומיה לא עמדה בסתירה לשלמות הארץ. אריק חצה את הקו.¹⁶

שרון העיד על עצמו שהחלטה על ההתנתקות היתה הקשה בהחלטותיו:

קיבלתי מאות ואולי אלפי החלטות, לא מעט מהן היו הרות-גורל, חלקן היו החלטות של חיים ומוות, אבל החלטה על תכנית ההתנתקות היתה בשבילי הקשה ביותר.¹⁷

תהליך-למידה זה התבטא בשינוי אמונות ועמדות בדבר הדרך הנכונה להבטחת קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. שרון כקודמיו, רבין ופרס, השתכנע כי רק בהיפרדות מהפלסטינים, באמצעות כינונה של מדינה פלסטינית, ניתן להבטיח את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, וכי המשך הכיבוש מסכן את ישראל.

התפתחות תהליך הלמידה נעשה בהדרגה. בכינוס בלטרון ב-23 בספטמבר 2001, הכריז על כך שרון לראשונה:

ישראל רוצה לתת לפלסטינים מה שאף אחד לפני לא נתן להם: אפשרות להקים מדינה.¹⁸

הכרזה זו, שנגדה לחלוטין את מצע הליכוד, היתה זעזוע של ממש לאנשי הליכוד ולחוגי ימין אחרים. אלא שבהיעדר סיכוי ממשי להסדר מדיני, היתה הכרזה זו בבחינת איתות כוונות ולא מדיניות בפועל, שכן שרון גרס שאין פרטנר פלסטיני לכך. לכן לא חוללה עדיין ההכרזה משבר פוליטי ממשי. יותר הטרידה את מפלגתו ואת חוגי הימין התבטאות אחרת של שרון בעניין הכיבוש, בסיעת הליכוד בכנסת ב-26 במאי 2003. באותה ישיבה הגדיר שרון את הכיבוש כמצב גרוע וקרא לשים לו קץ:

¹⁶ ידיעות-אחרונות, 5.12.2003.

¹⁷ אתר משרד ראש הממשלה, 20.2.2005.

¹⁸ אתר משרד ראש הממשלה.

להחזיק שלושה וחצי מיליון פלסטינים תחת כיבוש זה דבר גרוע גם לישראל, גם לפלסטינים, גם לכלכלת ישראל... אתם רוצים להישאר תמיד בגינן, בשכם, ברמאללה ובבית-לחם? אני לא חושב שהדבר הזה נכון.¹⁹

שאלת עיצוב דמותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, הוצגה לראשונה עם תכנית ההתנתקות. בכנס הרצלייה בדצמבר 2003, הדגיש שרון את אחריותו האישית לעיצוב עתידה של ישראל:

אני כראש-ממשלה, אחראי לתכנון ולביצוע של מהלכים שיעצבו את דמותה של ישראל בשנים הבאות. משימת כולנו היא עיצוב פניה של מדינת-ישראל היהודית והדמוקרטית.²⁰

אף ששרון גרס שעדיף לעשות זאת באמצעות היפרדות מדינית מוסכמת וכחלק ממימוש חזון הנשיא בוש: "הסדר מוסכם על בסיס העיקרון של שתי מדינות לשני עמים, מדינת ישראל כמדינת העם היהודי ומדינה פלסטינית לעם הפלסטיני"²¹, הרי שבהיעדר סיכוי להסדר-מדיני מוסכם, הוצגה ההתנתקות – בעיקר מרצועת-עזה – כאמצעי יחיד לשמירת אופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

שרון קיבל את הטיעונים שהסכנה הדמוגרפית היא ממשית ושישראל אינה יכולה להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית בלי רוב יהודי מוצק, תוך שליטה בפלסטינים:

אין אנו רוצים לשלוט לתמיד במיליוני פלסטינים המכפילים את מספרם מדי דור. ישראל הרוצה להיות מדינה דמוקרטית למופת, לא תוכל לשאת לאורך ימים מציאות כזו.²²

ממלא-מקום ראש הממשלה, אהוד אולמרט, הציג בישיבת הממשלה ב-13 בנובמבר 2003, עמדה חד-משמעית יותר לתיאור הסכנה הצפויה מהמשך השליטה בפלסטינים:

הזמן העומד לרשותנו אינו בלתי-מוגבל... יותר ויותר פלסטינים כבר אינם מעוניינים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים, כי הם רוצים לשנות את מהות הסכסוך מצביון

¹⁹ יום אחרי השמעת הביטוי "שטחים כבושים" פנה אל שרון היועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין וביקש ממנו לומר "שטחים שנויים במחלוקת" ולא "שטחים כבושים". שרון קיבל את התיקון ואמר כי הוא חוזר בו מהביטוי: "שטחים כבושים." בהופעה לפני ועדת חוץ וביטחון של הכנסת ציין שרון כי התכוון לחלקי-ארץ הנתונים במחלוקת בין שני העמים (צור, 2006: 105).

²⁰ אתר משרד ראש הממשלה, 18.12.2003.

²¹ אתר משרד ראש הממשלה, 18.4.2004.

²² אתר משרד ראש הממשלה, 25.10.2004.

אלגיירי לצביון דרום-אפריקאי; ממאבק נגד כיבוש, כלשונם, למאבק על זכות הצבעה לכל אדם. בעבורנו, מאבק כזה יטמון בחובו את קץ המדינה היהודית.²³

בראיון לידיעות-אחרונות ב-5 בדצמבר 2003, הוסיף אולמרט ברוח זו: המשך המצב הקיים יוביל לאבדנה של ישראל כמדינה יהודית. אנו מתקרבים לנקודה שבה הפלסטינים יהפכו לרוב ויוותרו על מדינה תמורת זכות בחירה בישראל.

ולא זו בלבד: שרון אף קיבל את התפיסה שרווחה זה מכבר בקרב השמאל ואף בימין, לפיה רצועת-עזה היא נטל יותר מאשר נכס, והכיבוש מסכן את הלגיטימיות הבינלאומית של ישראל:

אריק לא רואה היום בעזה אזור של אינטרס לאומי. ביהודה ושומרון הוא כן רואה אזור של אינטרס לאומי.²⁴

והסיבה לכך היא זו:

בכל הסדר-קבע עתידי לא תהיה התיישבות ברצועת-עזה. לעומת זאת, ברור כי באזור יהודה ושומרון יישארו אזורים שיהוו חלק ממדינת-ישראל, ובתוכם יישובים אזרחיים, אזורים ביטחוניים ומקומות בהם לישראל יש אינטרסים נוספים.²⁵

הימין, המתנחלים וקונפליקט הזהות

אף שחוגי הימין ראו בתכנית ההתנתקות קונפליקט-זהות ממשי, לא נתפסה ההתנתקות כקונפליקט כזה בקרב השמאל, אלא כניסיון להתחמק ממנו (ראו דיון בהמשך). קונפליקט הזהות עם מחנה הימין לא ניתן היה למניעה, שכן ההתנתקות היתה כרוכה בנסיגה משטחים ובהורדת יישובים. עם זאת החריף קונפליקט הזהות במידה ניכרת, בעיקר מן הסיבות הבאות:

א. התכנית שוללת את ההתנחלות כערך ציוני מוגן, ויוצרת תקדים של פינוי יישובים ללא שלום;

ב. התכנית היא חד-צדדית ואינה חלק מתהליך-שלום;

ג. התכנית מעדיפה שיקולים ביטחוניים על פני שיקולים אידיאולוגיים;

²³ צור, 2006: 128.

²⁴ וייסגלס בראיון עם שביט, 2005: 113.

²⁵ תכנית ההתנתקות, אתר משרד ראש הממשלה, 18.4.2004.

ד. התכנית יוצרת דה-לגיטימציה של המתנחלים;
ה. לתכנית אין לגיטימציה ראויה.

שליטת ההתנחלות כערך מוגן: פינוי היישובים מרצועת-עזה ובעיקר מצפון השומרון, היתה סטירת-לחי לתפיסת ההתנחלות כערך מוגן או מקודש של בניין הארץ וקביעת עובדות יישוביות בשטח, כפי שהציונות חרתה על דגלה. ההתנתקות היתה בבחינת בגידה בערכים מוגנים²⁶. עצם הנכונות לפנות יישובים הוכיחה כי ערכים אלה לא היו מוגנים בהכרח. אף שפינוי היישובים בסיני, במסגרת הסכם השלום עם מצרים, היה תקדים חמור לעתיד ההתנחלות, נתפס פינוי היישובים ללא הסכם-שלום כמעשה חמור יותר. הורדת יישובים ללא הסכם-שלום נתפסה כעדות ברורה לכך שההתנחלות אינה בהכרח מכשול לשלום. אם ניתן לשנות את מפת ההתיישבות בשטחים גם ללא שלום וללא תמורה אחרת, הרי שבתהליך-שלום על אחת כמה וכמה. ההתנתקות הכשירה את האפשרות להוריד יישובים נוספים בין אם בתהליך שלום ובין בלעדיו.

התנתקות ללא תמורה: קונפליקט הזהות החריף אף יותר כתוצאה מכך שההתנתקות היתה חד-צדדית, כללה נסיגה ופירוק יישובים שלא בתמורה להסכם-שלום וליישוב הסכסוך (בדומה להסכם עם מצרים) או להסכם על ניהול הסכסוך ויישובו (הסכם אוסלו), או אפילו בתמורה להסכם הפסקת-אש וסיום העימות האלים. ההתנתקות התפרשה בעיני המפונים, המתנחלים ותומכיהם בימין, כביטוי של חולשה, ככניעה לטרור וכמתן לגיטימציה להמשך הטרור והאלימות. היא התפרשה כשיבוש הדעת, כמדיניות לא רציונאלית וכאבדן הדרך. מתנגדי ההתנתקות לא שוכנעו כי היא תשיג את מטרותיה הביטחוניות ולא תפסו כיצד זה על ישראל לשלם מחיר פנימי כה יקר על מדיניות שלילית ומסוכנת ביסודה, במיוחד לנוכח העובדה שראשי מערכת הביטחון, הרמטכ"ל משה יעלון וראש השב"כ, התנגדו לה בפומבי והזהירו כי תיתן "תחושת ניצחון אצל הפלסטינים" ו"רוח גבית לטרור"²⁷. מתנגדי ההתנתקות העריכו כי ההתנתקות היא ראשיתה של מדיניות התנתקות מיהודה ושומרון וכי התנהגותם במהלך ההתנתקות תקבע במידה רבה את יכולתם להכשיל גם את המהלך הבא.

²⁶ ערך מוגן הוא ערך מקודש הנתפס בעיני קבוצה דתית, תרבותית, חברתית או אידיאולוגית כמוגן מפני כל ויתור, פשרה, מו"מ, מיקוח או חליפין (trade-off) תמורת כל ערך אחר, עד כדי כך שהפרת איסורים אלה נתפסת כשלילת ערכי המוסר היסודיים של החברה. בהקשר זה ראו: Fiske & Tetlock, et. al., 2000; Tetlock, et. al., 2007; Tetlock, 1999; Tetlock, 2000; Ginges, et. al., 2007.
²⁷ רוט, 2005: 167-169.

העדפת שיקולים ביטחוניים על שיקולים אידיאולוגיים: העובדה שההתנתקות עוצבה ובוצעה על-ידי ממשלה בראשות הליכוד – ובעיקר על-ידי אבי תכנית ההתיישבות בשטחים, אריאל שרון – סיבכה עוד יותר את קונפליקט הזהות. שכן, הליכוד ושרון הציגו עצמם בעבר כמחנה הלאומי הרוצה להיאחז בשטחים לא משיקולים ביטחוניים אלא בעיקר משיקולים אידיאולוגיים, והנה הם מפנים עורף לרעיון הלאומי. מתנגדי ההתנתקות ראו בכך בגידה בהם ובדרכם. משניתנה לשיקול הביטחוני עדיפות ברורה על פני השיקול ההיסטורי – נוצרה תחושה של אבדן ערכם ההיסטורי של השטחים ומכה אנושה למאמינים בחשיבות ההתנחלות בהם.²⁸ הזהות ההיסטורית והשיקולים האידיאולוגיים איבדו מחשיבותם, והשיקולים הביטחוניים והפוליטיים זכו לעדיפות עליונה, כפי שביטא זאת שרון:

אנשים צריכים להבין שאידיאולוגיה לחוד וריאליה לחוד; וזה לקיים את ישראל במקסימום של ביטחון לעתיד.²⁹

יועצו של שרון, דב וייסגלס, תיאר זאת בצורה חדה יותר:

לא היה מאבק בין המוח ללב. אצלו [שרון] תמיד המוח שולט בלב. וכשהמוח הגיע למסקנה שצריך לעשות את זה, היה ברור שהוא יעשה את זה. ביסודו של דבר הוא ביטחוניסט. יש לו יחס עמוק למולדת ולהיסטוריה ולמקומות, אבל עיקרון-העל הוא רציונאלי. האקסיומה היא להבטיח את חיי היהודים. כל השאר כפוף לזה. כל השאר זה בסדר יורד.³⁰

ההתנתקות אכן ביטאה במפורש את התפיסה שערכים ביטחוניים וערכים אידיאולוגיים והתיישבותיים, אינם זהים ואינם משלימים בהכרח זה את זה, וכי במקרה של התנגשות ביניהם תינתן עדיפות ברורה לערכים הביטחוניים.

דה-לגיטימציה של המתנחלים: בעיני המתנחלים, שהיו בני-בריתו ההיסטוריים של שרון וחבריו לדרך, היתה ההתנתקות הלם וניפוץ הברית. לא פחות כואב היה השינוי ביחסו של שרון אליהם ותחושת הדה-לגיטימציה שחשו מצידו. המתנחלים, שנתפסו בעבר בעיני שרון כחלוצים חדשים, כציונים אמיתיים, כבוני הארץ המשרתים את העם והמולדת, הפכו לפתע לנטל, למטרד, לקיצוניים, למשיחיים, לחסרי-אחריות, למחבלים

²⁸ רוט, 2005: 257-263.

²⁹ שרון בראיון, הארץ, 3.2.2004.

³⁰ דב וייסגלס בראיון עם שביט, 2005: 119.

בשלוש ובאינטרס הלאומי. השינוי הזה ביחס למתנחלים, יצר אצלם תחושת עלבון, השפלה וכעס:

פעם היינו בניו היקירים, החלוצים שלו; עכשיו הוא בכלל לא מתייחס אלינו, לא שומע, לא רואה.³¹

בנאומו בכנסת ב-25 באוקטובר 2004, כשהביא את תכנית ההתנתקות לאישור הכנסת, ביקר שרון את עמדת המתנגדים להתנתקות מקרב המתנחלים ועשה שימוש מכוון בדבריו הקשים של מנחם בגין כלפי אנשי גוש-אמונים כשהציג את הסכמי קמפ-דיוויד עם מצרים, בספטמבר 1978:

מניין נובעת הפקרות הלשון הזאת, לרבות דברים אחרים שהושמעו? את זאת אמרתי פעם בוויכוח לאנשי גוש-אמונים, שאני אוהב אותם גם היום ואוסיף לחבב אותם גם מחר. אמרתי להם: אתם חלוצים נפלאים, בוני הארץ, מתנחלים על אדמת טרשים... אבל יש לכם חולשה אחת – פיתחתם בקרבכם איזה תסביך של משיחיות... עליכם לזכור שהיו ימים, כאשר עדיין לא נולדתם, או הייתם ילדים קטנים, ימים שבהם אנשים אחרים סיכנו את נפשתיים יומם ולילה, עבדו ועמלו, הקריבו קרבנות, ועשו את מלאכתם בלי שמץ של תסביך משיחיות... משגיחים על כשרותנו הארץ-ישראלית אינם דרושים לנו! את כל חיינו הקדשנו לארץ-ישראל ולמאבק על שחרורה, וכך נוסף.³²

משבר לגיטימציה: ההתנתקות חוללה גם משבר לגיטימציה חריף והבליטה את ההתנגשות בין החלטה ממשלתית לגיטימית לבין שלילתה המוחלטת בעיני מתנגדיה. חלק מהמתנגדים (רבנים אחדים) שללו לחלוטין את סמכותה של ממשלה בישראל להחליט על נסיגה משטחים ועל עקירת יישובים. היכן שקיימת הבטחה אלוהית לעם-ישראל בארץ-ישראל, אין רשויות אזרחיות יכולות להתערב:

אין זכות לשום אדם בעולם, לשום שלטון ולשום ראש-ממשלה בעולם, לוותר על גרגיר מארץ ישראל.³³

עקירת יישובים מנוגדת לתורת ישראל ואסור להיות שותף לתכנית זו בכל דרך שהיא.³⁴

³¹ רוט, 2005: 260.

³² דברי מנחם בגין; אתר משרד ראש הממשלה.

³³ צור, 2006: 274.

³⁴ רוט, 2005: 169.

רבנים אחדים אף קראו לחיילים המפנים להפר פקודה ולא למלא אחר הוראות הפינוי.³⁵ חלק מהמתנגדים, אף שלא שללו לגמרי את סמכותה של הממשלה להחליט ושל הכנסת לאשר, גרסו ששרון פעל בניגוד גמור לכללי הדמוקרטיה כשסירב לכבד את תוצאות משאל מתפקדי הליכוד ששלל את ההתנתקות, כמו גם את פיטורי השרים אשר התנגדו להתנתקות.³⁶

אחרים גרסו שנוכח חשיבות הנושא והמחלוקת הציבורית הגדולה, יש להרחיב את מעגל האישור לתכנית ההתנתקות לציבור כולו באמצעות משאל-עם. שרון סירב לכך. הוא ראה ברעיון זה ניסיון להכשיל או לעכב את ביצוע תכנית ההתנתקות.³⁷ הדבר עורר תרעומת רבה בקרב המתנגדים, שראו בכך מעשה לא דמוקרטי. היזמה לעריכת משאל-עם הובאה לכנסת, אבל נדחתה שם ברוב גדול (72 לעומת 39).

קונפליקט הזהות בשמאל

ההתנתקות יצרה דילמה של ממש במחנה השמאל. מצד אחד נתפסה כל נסיגה ישראלית משטחים כמשרתת את תפיסת הזהות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. מצד שני נתפסה ההתנתקות כתחליף לא ראוי להסדר מדיני, ואפילו כמכשול לשלום. היא העידה על אי-נכונות להקים מדינה פלסטינית ועל כוונה לנתק את רצועת-עזה מהגדה המערבית. לפי תפיסה זו מנציחה ההתנתקות את התפיסה שאין סיכוי לשלום והיא מסיחה את הדעת מתכנית גינה, שנהגתה על-ידי השמאל כדי להוכיח שקיים פרטנר פלסטיני ושיש סיכוי לתהליך השלום. סיום הכיבוש ברצועת-עזה צמצם אמנם את השליטה הישראלית בפלסטינים, אבל רצועת-עזה לא נתפסה מלכתחילה כחלק מארץ-ישראל, והנסיגה ממנה לא פתרה את הבעיה הדמוגרפית, את הקושי המוסרי הכרוך בשליטה בעם אחר ואת שאלת עתידה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. לפינוי ארבעה יישובים בשומרון היתה אמנם חשיבות סמלית, אך לא כדי להצביע על שינוי-תפיסה משמעותי לגבי עתיד יהודה ושומרון והקשרו עם שאלת הזהות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. העובדה ששרון המשיך ליחס חשיבות ביטחונית והתיישבותית לאזורים מסוימים

³⁵ ועד רבני יש"ע חתם על כרוז הקורא לסירוב פקודה במקרה של פינוי יישובים (צור, 2006: 204). הרב אברהם שפירא, מנהיג הציונות הדתית, הודיע בשם "איחוד הרבנים למען עם ישראל וארץ ישראל" ונציגים של רבנים מארצות הברית: "פינוי יישובים הוא איסור תורה חמור השווה ערך לחילול שבת או אכילת אוכל אסור" (צור, 2006: 335).

³⁶ צור, 2006: 169-180, 192; רוט, 2005: 156-157. כ-60% ממתפקדי הליכוד הצביעו נגד התכנית, ורק כ-40% תמכו בה.

³⁷ רוט, 2005: 204-247.

ביהודה ושומרון ולא ראה אפשרות להינתק גם מהם, התפרשה ככוונה להנציח את הנוכחות הישראלית בשטחים.³⁸ לחששות אלה היה בהחלט על מה להתבסס, שכן שרון ויועציו נטו להדגיש לא אחת כי ההתנתקות מקפיאה את התהליך המדיני ומונעת הקמת מדינה פלסטינית:

המשמעות היא הקפאת התהליך המדיני. וכאשר אתה מקפיא תהליך מדיני, אתה מונע הקמת מדינה פלסטינית ואתה מונע דיון בנושאי הפליטים, הגבולות וירושלים. בעצם כל החבילה הזו שנקראת המדינה הפלסטינית, על כל הכרוך בה, ירדה מעל סדר-יומנו לתקופת בלתי-מוגבלת בזמן.³⁹

התעלמות שרון מתוצאות משאל מתפקדי הליכוד, פיטורי השרים, הצטרפות מפלגת העבודה לממשלה והתמיכה המוגבלת בתכנית גינבה, הגדילה בקרב השמאל את האמון ששרון אכן יבצע את ההתנתקות וכי הוא ראוי לתמיכה בתכניתו, שבסופו של דבר הפכה להיות היחידה שיש בה לשנות את המצב הקיים.⁴⁰

סיכום

תכנית ההתנתקות חוללה ללא ספק קונפליקט-זהות חריף, למרות שביצועה התנהל ברמת-אלימות נמוכה יחסית. שני הצדדים – מעצבי המדיניות ומתנגדיה – לא הצליחו לקיים הידברות אמיתית על ניהול קונפליקט הזהות, ולמעשה שרר ביניהם נתק מוחלט. מעצבי המדיניות כשלו לחלוטין בשכנוע המתנגדים כי ההתנתקות היא חיונית ומשרתת את מטרותיהם בכך שהיא תורמת להבטחת המשך ההתיישבות ביהודה ושומרון. אף שרון הביע לא אחת את הזדהותו עם כאב המפונים, וחרף מאמציו לפצותם באמצעות חוק פינוי-פיצוי, לא עלה בידו לשכנעם. ההתנתקות חוללה משבר-אמון עמוק כלפי שרון. המתנגדים ראו בהתנתקות ראשית תהליך שיביא לנסיגה נוספת ביהודה ושומרון. שני הצדדים הביעו חששות להתנגשות אלימה בין מבצעי ההתנתקות לבין המתנגדים, ואף הובעה חרדה ממלחמת-אחים.⁴¹ עם זאת, שני הצדדים – מעצבי ומבצעי ההתנתקות ומתנגדיה – השכילו לשמור על כללים שאפשרו רמת אלימות מבוקרת.

³⁸ יוסי ביילין ורון פונדק בראיונות עם שביט, 2005: 39-43, 174-178; רוט, 2005: 279-283.

³⁹ וייסגלס בראיון עם שביט, 2005: 117.

⁴⁰ רוט, 2005: 282.

⁴¹ בפגישה עם שר הביטחון, שאול מופז, טענו ראשי מועצת ישי"ע: "אין לנו ספק שתהיה כאן מלחמת-אחים... תתחילו להתרגל לרעיון הזה... אם זה יימשך ככה, תוך שנה לא נהיה כאן עם אחד. נאבד שליטה על מה שיקרה בשטח" (צור, 2006: 280).

מתנגדי ההתנתקות לא הצליחו למנוע את ביצועה. הם לא נערכו כראוי, כי הופתעו מכך שאיש כאריאל שרון נתפס למהלך כה סותר את עמדותיו הבסיסיות. הם כשלו בהתנגדותם לתכנית משום שהיא זכתה לתמיכה פוליטית רחבה בציבור (כ-60% תמיכה) ובכנסת. לאחר שנתיים של עימות אלים עם הפלסטינים, בשל הציבור לשינוי שיאפשר את צמצום האלימות בסכסוך, אם לא את סיומה. ההתנתקות הוכרה בעיני רוב הציבור כמוצא היחיד מן המבוי הסתום המדיני-ביטחוני, גם אם הוא חד-צדדי. הציבור הישראלי קיבל את הנחות היסוד של תכנית ההתנתקות כפי שהוצגו בפי שרון: האיום הדמוגרפי מסכן את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ולכן יש להיפרד מהפלסטינים. בהיעדר פרידה בהסכמה, נתפסה ההתנתקות החד-צדדית כאופציה הסבירה היחידה. תכנית ההתנתקות הצליחה להניח תשתית רעיונית ופוליטית להמשך אפשרי של נסיגה מיהודה ושומרון, כולל פינוי יישובים, בתהליך-שלום או בלעדיו.

קונפליקט הזהות התבטא בזירה הפוליטית בעצם הסתלקות שרון מהליכוד ובהקמת קדימה. הקמת מפלגה זו וניצחונה בבחירות, סימנו יותר מכול את תזוזתם של חלקים ניכרים מן הליכוד לכיוון המרכז. אלה הפנימו כנראה את ההכרה שלא ניתן להמשיך לשלוט בשטחים מחמת הסכנה הדמוגרפית. אימוץ תפיסת השמאל בדבר שתי מדינות לשני עמים, התקבל ככורח בלתי-יגונה מרגע שגברה ההבנה כי לא ניתן לשמור על ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולהמשיך לשלוט בפלסטינים ובשטחים. הקמתה של מדינה פלסטינית הפכה לאינטרס ישראלי ראשוני ואף "קיומי", כפי שביטא זאת ראש הממשלה, אהוד אולמרט: "שתי מדינות לשני עמים, או שישאל גמורה".

התבטאות רדיקאלית כזו לא נשמעה מעולם מפי פוליטיקאי ישראלי שצמח במחנה הימין. זוהי מהפכה אמיתית בתפיסת הזהות של ישראל ובפוליטיקה שלה.

כוונת אולמרט להמשיך במדיניות ההתנתקות ("התכנסות") ביהודה ושומרון, כולל בירושלים, הצביעה על מגמה להמשיך בתהליך ההתנתקות. אלא שעליית החמאס לשלטון, מלחמת-לבנון השנייה והשתלטות החמאס על רצועת-עזה, הסירו אותה מסדר היום.

חידושו של תהליך השלום עם הפלסטינים לאחר שש שנים (מאז הופסק בינואר 2001) הוא הביטוי המרכזי של הצורך בעשייה מהירה (גם אם לא בשלו התנאים לכך) כדי לצמצם את הסכנה לקיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. ההכרה הרחבה בארץ ובעולם, בכך שבהיעדר אפשרות לפתרון של שתי מדינות לשני עמים לא יהיה מנוס מפתרון של מדינה אחת לשני עמים, האיצה את ההבנה כי יש לקדם פתרון זה ולהקים מדינה פלסטינית לצד ישראל. עם זאת, כל הסכם-שלום שיכלול ויתורים טריטוריאליים

ביהודה, שומרון וירושלים ופינוי יישובים, עלול להביא להתפרצותו-מחדש של קונפליקט הזהות בישראל, אלא שהפעם יהיה הקונפליקט חמור בהרבה.

ביבליוגרפיה

אתר משרד ראש הממשלה.

בר-סימן-טוב, י., **המעבר ממלחמה לשלום: המורכבות בקבלת החלטות-המקרה הישראלי** (תל אביב: מרכז שטינמץ, 1996).

גביון, ר., **ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכויים** (ירושלים: מכון ון ליר, 1999).

גביון, ר., **תנאים לשגשוגה של מדינת ישראל** (חיפה: מוסד נאמן, 2006).

גנז, ח., **מריכארד ואגנר עד זכות השיבה: ניתוח פילוסופי של בעיות ציבור ישראליות** (תל אביב: עם עובד, 2006).

הארץ (3.2.2004).

ידיעות-אחרונות (5.12.2003).

נאור, א., **ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות** (חיפה: זמורה-ביתן, 2001).

פיגה, מ., **שתי מפות לגדה גוש אמונים, שלום עכשיו ועיצוב המרחב בישראל** (ירושלים: מגנס, 2003).

צור, נ., **האיש שהתיר את הרצועה: אריאל שרון וסיפור ההתנתקות** (מבשרת-ציון: צבעונים, 2006).

רוט, ע., **סוד הכוח: מועצת יש"ע ומאבקיה בגדר ההפרדה ובתכנית ההתנתקות** (ירושלים: המכון לדמוקרטיה, 2005).

שביט, א., **חלוקת הארץ** (ירושלים: כתר, 2005).

שמיר, י., **סיכומו של דבר** (ירושלים: עידנים, 1994).

Barnett, M. "Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo," *European Journal of International Relations*, 5 (1999), pp. 5-36.

Bar-Siman-Tov, Y. *Israel and the Peace Process 1977-1982: In Search of Legitimacy for Peace* (Albany: SUNY Press, 1994).

- Bar-Siman-Tov, Y. (ed.), *The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution to Conflict Management* (New York: Palgrave-Macmillan, 2007).
- Fiske, A.P. & P.A. Tetlock, "Taboo Trade-Offs: Constitutive Prerequisites for Social Life," in S.A. Renshon and J. Dukitt (eds.), *Political Psychology: Cultural and Cross-Cultural Perspectives* (London, MacMillan, 1999), pp. 47-65.
- Inbar, E. *War and Peace in Israeli Politics* (Boulder: Lynn Reinner, 1991).
- Tetlock, E. P. "Coping with Trade-offs: Psychological Constraints and Political Implications," in L. A. Lupia, M. D. McCubbins, & S.L. Popkin (eds.) *Political Reasoning and Choice* (Berkeley: University of California Press), pp. 239-263.
- Tetlock, P. E., O. V. Kristel, S.B. Elson, M.C. Green & J.F. Lerner "The Psychology of the Unthinkable: Taboo Trade-Offs, Forbidden Base-Rates, and Heretical Counterfactuals", *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (2000), pp. 853-870.

פרק 2

הציונות הדתית במבחן הממלכתיות: מכפר-מימון לעמונה*

ענת רוט

הקדמה

המאבק נגד תכנית ההתנתקות היה הקשה ביותר בתולדות הציונות הדתית. זאת לא רק מחמת ריבוי האתגרים שהוצבו בפניה לכל אורכו,¹ בשל מורכבותם ובשל הצורך להתמודד עם כולם בה-בעת, אלא בעיקר בשל המבחן הערכי שבו העמידה אותה ההתנתקות: התנגשות חזיתית בין שלמות הארץ ותורת-ישראל מחד-גיסא לבין שלמות העם ומדינת-ישראל מאידך-גיסא.² על-פי תפיסת העולם הציונות-דתית, קיימת שלמות ואחדות בין ערכי-יסוד מקודשים אלה. והנה, לראשונה בתולדותיו, ניצב הציבור הציוני-

---

* מאמר זה הוא חלק מעבודת המחברת המבוצעת באוניברסיטת בר-אילן לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", בהנחיית פרופ' אשר כהן.

¹ **האתגר הראשון** היה משך המאבק: חוסר הוודאות איך ומתי יסתיים המאבק, לאור צומתי ההכרעה הרבים שהיו בו – משאל המתפקדים, אישור תכנית ההתנתקות בממשלה, המאבק על הרחבת הממשלה במרכז הליכוד, אישור התכנית בכנסת, אישור החוק ליישום ההתנתקות (חוק 'פינוי-פיצוי'), המאבק סביב משאל העם וסביב דחיית התכנית – כל אלה חייבו ניהול מאבק עצים לאורך זמן; **אתגר שני** היה ריבוי הזירות שבהן התנהל המאבק: הפוליטית, הציבורית, המשפטית, התקשורתית והמפלגתית. ריבוי זה חייב לא רק כושר הסתגלות והיכרות עם זירות-פעולה חדשות שמועצת יש"ע לא היתה מורגלת בהן בעבר, אלא גם גמישות ארגונית ויכולת לפעול במספר זירות במקביל; **אתגר שלישי** היה התגייסותה של התקשורת לצדו של שרון, והגיבוי שזו נתנה לו בקידום תכניתו; **אתגר רביעי** היה היעלמות והיאלמות האופוזיציה משמאל ושתיקתם של בכירי הליכוד מימין; **אתגר חמישי** נבע מהעובדה שיוזם התכנית ומי שמולו התנהל המאבק, היה אריאל שרון, מי שהיה עד לא מכבר בן בריתם המושבע של המתנחלים ונחשב לאוטוריטה אידיאולוגית וביטחונית בעיני רבים מהימין החילוני; **והאתגר השישי** נבע מגודל האיום שהונח בבסיסה של התכנית. אחד מסודות ההצלחה של מועצת יש"ע, היה הצלחתה לקבע בתודעת הציבור והנהגתו את התפיסה ששום ממשלה אינה מסוגלת לפנות יישוב בארץ-ישראל. יישום תכנית ההתנתקות ופינויים של יישובי-קבע בארץ-ישראל איים לשבור תפיסה זו וליצור "כדור-שלג" שיכשיר את הקרקע לפינויים נוספים ולנסיגות גם ביהודה ושומרון. על אופן ההתמודדות של מועצת יש"ע עם אתגרים אלה ראו: רוט, 2005.

² הציונות הדתית אינה עשויה מקשה אחת, והזרמים השונים המרכיבים אותה התמודדו באורח שונה עם אתגר זה. יחד עם זאת, דילמה ערכית זו מתייחסת לכולם – למעט קבוצת המיעוט בציונות הדתית, המתנגדת למפעל ההתיישבות בישיע ומצדדת בפשרה טריטוריאלית.

דתי בפני מציאות הסותרת את האידיאולוגיה עליה חונך וחינך, ומאלצת אותו לבחור בערך אחד על-פני ערך אחר.

ניצניו של אתגר זה הופיעו כבר עם אישורה של תכנית ההתנתקות בכנסת, באוקטובר 2004, אולם המכשולים הפרוצדוראליים שניצבו בדרכו של התהליך – כמו המאבק הפוליטי-ציבורי על קיומו של משאל-עם, המאבק המשפטי בבג"צ נגד 'חוק פינוי-פיצוי'³ והעיכוב המתמשך באישור תקציב המדינה – כל אלה דחקו את ההתמודדות איתו.⁴ משהוסרו המכשולים בסוף מארס 2005 ומועד הפינוי הלך וקרב, הפכה ההתנגשות הערכית הצפויה, לאתגר המרכזי במאבקה של הציונות הדתית נגד ההתנתקות.

אותותיה של ההכרעה הצפויה ניכרו היטב בשיח הציבורי, או אולי נכון יותר לומר בהיעדר השיח שליווה את התהליך שקדם להתנתקות. מן העבר האחד ניצבו הציונות הדתית וראשיה – חברי-כנסת, רבנים ממגוון הקשת ומנהיגי התנועות החוץ-פרלמנטריות שהובילו את המאבק, ובראשם מועצת יש"ע – אשר חזרו והצהירו שלא יהיה שימוש באלימות ולא תהיה חריגה מגבולות המחאה שמתירה הדמוקרטיה. מן העבר השני ניצב הציבור הרחב ומנהיגיו, שלא קשר לייחסם לתכנית ההתנתקות, לא האמינו שהיא תסתיים בלא אלימות.⁵ התפיסה הרווחת בציבור היתה שהצהרותיהם של ראשי המתנחלים הן מן השפה ולחוץ. "בנושא האלימות לא צריך לדבר במפורש", הסביר שרון: "הם רומזים, הם מתירים, אלה אנשים שמוכנים לעשות הכול".⁶ "הם רואים בדמוקרטיה לא יותר מאשר אמצעי לקידום מטרותיהם המשיחיות והבלתי-דמוקרטיות" טען ח"כ רשף.⁷ "גם כשרוממות הדמוקרטיה בגרונו, נקרעת על נקלה המסכה שעל פניהם, ומתברר יעדס האמיתי: לא הפגנה דמוקרטית אלא 'מאבק עממי' שנועד לסכל את החלטת הרשויות המוסמכות" הסביר העיתונאי רפי מן.⁸ הטענה המרכזית של מובילי תכנית ההתנתקות נגד המתנחלים והנהגתם, אשר הובלטה היטב באמצעי התקשורת ונקלטה היטב בציבור היתה שהמתנחלים הם מיעוט קיצוני, משיחי, מסוכן

³ ראה: עתירות "הפורום המשפטי למען ארץ-ישראל" לבג"צ 1661/05 (המועצה האזורית חוף עזה ואחי נגד כנסת ישראל ואחי) ובג"צ 2252/05 (בנימין יפת ואחי נגד ממשלת ישראל ואחי).

⁴ מכשולים אלה הוסרו סופית רק בסוף מארס 2005: ב-16 בפברואר 2005 אושר בכנסת חוק 'פינוי-פיצוי', ב-27 במארס 2005 נפל בכנסת חוק משאל העם ברוב גדול; וב-28 במארס, 3 ימים לפני המועד האחרון על-פי החוק, אושר תקציב המדינה לשנת 2005.

⁵ סקר שהוגש לאנשי 'המפקד הלאומי' כשנה לפני מועד הפינוי המתוכנן, הראה כי 9 מתוך 10 ישראלים היו משוכנעים שהמתנחלים יגיבו באלימות כלפי הכוחות המפנים, ו-60 אחוז מאמינים שתינקט אלימות נגד מנהיגים פוליטיים: שומפלבי, 5.9.2004.

⁶ צוטט אצל כספית, 20.7.2005.

⁷ וייס, 19.12.2004.

⁸ מן, 20.7.2005.

ואלים, ציבור שבז' לדמוקרטיה, רואה במדינה "גורם משני לאמונתו הדתית"⁹ ומבחינתו המאבק על שלמות הארץ מקדש את כל האמצעים. מדובר ב"קנאים לוחטים שמוכנים בשם אמונתם להפיל את הבית המשותף על הראש של כולנו [...] מוטציה דתית הלכתית שמקדשת את הריבונות והאדנות היהודית על אדמה מעל כל ערך אחר"¹⁰ קבע עיתונאי במעריב והזהיר: מדובר ב"מרד שיש לדכאו, בפוטר שחובה להדבירו כדי שישראל לא תאבד את צביונה כדמוקרטיה שומרת חוק ותהפוך לישות מדממת שסועה בין כנופיות ומיליציות, ועוד כאלה שמונהגות בידי פנאטים לאומניים שכפופים למרות רוחנית דתית של רבנים"¹¹. "זוהי אירידנטה אלימה של מיעוט המחזיק בתרבות משלו ובחוקים משלו", נכתב בהארץ.¹² "אנחנו בעיצומה של התנגשות ציוויליזציות", התריע מעריב. "התפיסה הממלכתית, הדמוקרטית, החילונית, שמכירה בכללי המשחק הבסיסיים, מול התפיסה התורנית, המשיחית, שממתינה לציווי הרבנים ומעדיפה אותו על-פני כל דבר אחר [...] יש כאן ציבור לא קטן של אנשים שמעדיפים מדינת הלכה על-פני מדינת חוק. כמה עוצמה יש לציבור הזה, מהו הגודל האמיתי שלו, עד כמה יהיו מוכנים חבריו לשבור את הכלים ולשרוף את המועדון: כל זה יתברר בחודשים הקרובים"¹³.

מסע ההפחדה הזה נגד המתנחלים והנהגתם, אשר התנהל במשך חודשים ארוכים והציגם כמיעוט פורע-חוק, אנטי-דמוקרטי, המסכן את עצם קיומה של מדינת-ישראל, הלך והתעצם ככל שהתקרב מועד הפינוי. לפי דו"ח עמותת 'קשב': "בשבועות שקדמו לפינוי וגם בימי ההתנתקות עצמם, שקעו אמצעי התקשורת בתחושת חרדה עמוקה וחזרו והזהירו מפני עימות אלים בין המתנחלים לבין כוחות הביטחון. תסריטי האימה האלה, שלא התממשו, כבשו את הכותרות.¹⁴ הם סיפרו על מאבק מזוין, על דריכות-שיא במערכת הביטחון, ועל אפשרות למלחמת-אזרחים של ממש – סכנה לעצם קיומה של הדמוקרטיה הישראלית"¹⁵.

⁹ תמיר, 20.7.2005.

¹⁰ גורלי, 15.7.2005.

¹¹ גורלי, 13.9.2005.

¹² בראל, 31.7.2005.

¹³ כספית, 15.7.2005.

¹⁴ דוגמאות לתרחישי האימים: "הערכה בצה"ל: עימות חריף בעצרת מח. מאות ינסו לחתוך את הגדר" (כותרת ראשית, **הארץ**, 1.8.2005); "כוחות הביטחון נכשלו בחסימות. מאות זורמים לכפר דרום ולמורג; המוני מסתננים הצליחו לחדור לגוש-קטיף" (כותרת ראשית, **הארץ**, 11.8.2005); "המסתננים מציפים את הגוש" (**מעריב**, 12.8.2005); "אווירת מלחמה" (**ידיעות-אחרונות**, 15.8.2005); "חופרים בורות, מכינים דוקרנים" (**מעריב**, 17.8.2005); "ערוכים לקרב האחרון" (כותרת ענק על שני עמודים, **ידיעות-אחרונות**, 17.8.2005); "בצפון השומרון מחכה לנו מלחמה" (**ידיעות-אחרונות**, 21.8.2005); "החלה הספירה לאחור לקראת ההתנגשות בחומש ובשאנור" (כותרות מהדורת החדשות, **ערוץ 10**, 22.8.05).

¹⁵ דו"ח 'קשב', ינואר 2006.

ההסבר לפער בין התרחישים המצמררים הללו לבין הפינוי השקט והמסודר שהתרחש בפועל, יוחס במערכת הפוליטית ובתקשורת דווקא להתנהלות כוחות הביטחון – לעוצמה ולנחישות ששידרו ולהרתעה שיצרו. המתנחלים, מנגד, הוצגו בעיקר כמי ש"נכנעו" בעל-כורחם לאותה עוצמה ונחישות. במעריב הוסבר למשל שהפינוי הסתיים בלא אלימות משום ש"מדינת-ישראל הפגינה עוצמה בלתי מתפשרת. זה היה ניצחון היסטורי מפתיע, מהדהד, של הריבונות הישראלית הממלכתית' [...] צה"ל כמו צה"ל. הכנה מדוקדקת, ביצוע מושלם".¹⁶

להתנהלות כוחות הביטחון בפינוי היישובים בגוש-קטיף ובצפון השומרון – כמו גם במהלך הפינוי והריסת הבתים בעמונה חמישה חודשים לאחר מכן – היתה ללא ספק השפעה רבה על האופן שבו התנהלו והסתיימו אירועים אלה. אולם הטענה אותה אציג כאן היא שהסיבה העיקרית לכך שההתנתקות הסתיימה בלא אלימות, היא מרכזיותו של עקרון הממלכתיות (המבוטא במלעיל) העומד בבסיס תפיסת-עולמה של הציונות הדתית, וההחלטה שקיבלו ראשי ציבור זה בהגיע רגע המבחן: "לתת לצה"ל לנצח" למרות הפגיעה בשלמות הארץ, ובלבד שלא ייפגעו שלמות העם והמדינה.

חלקו הראשון של המאמר יציג את מאפייניה של תנועה דתית אקטיביסטית, כפי שהיא מוצגת בספרות המחקר. חלק זה ינסה להסביר את מקורות החשש שקינן בלב הציבור הישראלי מפני שימוש של המתנחלים באלימות.

החלק השני יעסוק בתפיסת העולם הציונית-דתית, בערכי היסוד שלה ובמורכבותם, וינסה להסביר מדוע ובמה נבדלת הציונות הדתית מתנועות דתיות-אקטיביסטיות אחרות. מאחר שלטענתי ההסבר לשאלות אלו הוא במרכזיותו של עקרון הממלכתיות, יתמקד חלק זה בעיקר בביטוי של עיקרון זה: יחסה של הציונות הדתית למדינה, לצבא ולמשטר הדמוקרטי.

החלק השלישי יעסוק באתגר שהציבה תכנית ההתנתקות בפני הציונות הדתית, במורכבותו, בדילמות איתן נאלצה להתמודד, ובאופן שבו הכריעה ביניהן כשהגיע הרגע ליישם את האידאולוגיה הלכה למעשה, בהחלטה שהתקבלה בכפר-מימון. בתוך כך אבקש לברר מדוע לא התממשו תרחישי האימים מהם הוזהרנו ערב ההתנתקות, מה היה המחיר ששילמה על כך הציונות הדתית, ומדוע היתה מוכנה לשלמו.

החלק הרביעי יבחן את השלכותיה של החלטת כפר-מימון ואת הדרך שעברה הציונות הדתית מאז ההחלטה ועד לאירועי עמונה. השאלות המרכזיות שיוצגו כאן הן:

¹⁶ כספית, 24.8.2005.

האם, ובאיזה מידה, מאפשרת התנהלותה של הציונות הדתית בשני האירועים הללו – ההתנתקות ועמונה – לחזות את דפוסי המאבק בפינויים עתידיים.

רקע תיאורטי

מסע ההפחדה שהתנהל נגד הציונות הדתית במהלך החודשים שקדמו ליישום התנתקות, לא נולד בחלל ריק. אין ספק כי בין "אנשי המלים", כפי שקרא להם אריק הופר¹⁷, אשר שלטו בשיח הציבורי שהתנהל באותם ימים, היו כאלה שבחרו באופן מודע להשתמש בתיאורים, פרשנויות ודימויים שליליים כדי לתאר את המתנחלים. מן המפורסמות היא שהדרך היעילה, המהירה והקלה ביותר לגייס דעת-קהל היא בטכניקות של דה-לגיטימציה ודמוניזציה של היריב.¹⁸ אולם אין ספק כי רבים מתרחישי האימים שהוצגו באמצעי התקשורת, מקורם בחשש שאכן מדובר בקבוצה מסוכנת ואלימה. ההסבר המרכזי לכך הוא, לתפיסתי, שתי מגמות שהתפתחו לאחרונה במקביל: המגמה הראשונה היא ההתפתחות המואצת של "חקר הפונדמנטליזם" שהחלה בשנות ה-90 של המאה שעברה, אשר מציגה את הדת כגורם מסביר להתנהגות פוליטית, לרבות לשימוש בטרור ובאלימות. בקרב החוקרים בתחום זה אין הגדרה מוסכמת למונח "פונדמנטליזם". לנוכח ההבדלים הרבים בין התנועות הפונדמנטליסטיות, הן במוטיבציות והן באסטרטגיות הפעולה שלהן – אשר מקורם בהבדלים הדוקטרינאריים שבין הדתות השונות ובהקשרים התרבותיים וההיסטוריים שבהם שבו הן פועלות – קיימת מחלוקת באם ניתן בכלל לעשות במונח שימוש גורף ואוניברסאלי. ואולם, על-דעת רוב החוקרים בתחום זה מוסכם שישנם מספר "מאפיינים משפחתיים" המשותפים לכל התנועות הפונדמנטליסטיות, ביניהם: התנגדות מיליטנטית לחילון ולמודרניזציה, "אידיאליזם דתי" טוטאלי ואבסולוטי שמטרתו להגשים את "חזון האלוהים" שלהן על-אדמות, דואליזם מוסרי ותחושת נבחרות. ביחס לדפוסי-הפעולה שבהן נוקטות התנועות הפונדמנטליסטיות יש גישות שונות. יש חוקרים הטוענים כי אין להן דפוס פעולה אחיד: חלקן בוחרות באסטרטגיה

¹⁷ Hofer, 1951.

¹⁸ Coser, 1956. חודש וחצי לפני שהחל הפינוי הסביר יאיר לפיד כי "כדי לבצע תהליך הכרחי כמו היציאה מעזה, אתה מוכרח למצוא אויב. מישהו שמכעיס אותך, שמאפשר לך לזלזל בו, שהפרידה שלך ממנו אינה כואבת באמת" (לפיד, 1.7.2005). עוד על עוצמתם של סמלים כאמצעי-גיוס המוניים ראה: Edelman, 1964; Gamson and Lasch, 1983; הפסיכולוג והוגה הדעות הצרפתי ז'אק אלול מפרט ארבע טכניקות מרכזיות להבאשת הצד שכנגד ולגיוס דעת-קהל מבלי לבדוק את הפרטים והעובדות לאשורן (Ellul, 1968): הדבקת תוויות – הצמדת כינויים וסמלים בעלי אסוציאציות שליליות; הכללות; השוואות – שימוש באנאלוגיות ובמטאפורות של דמויות, אירועים או תכונות המעוררות רגשות שליליים ומבליטות את הניגוד בין ה"אנחנו" ו"הם"; והפחדה – פנייה לרגשות הקמאיים והעמוקים ביותר בנפש האדם, כמו החשש מפני חוסר-ודאות, ותיאור הצד שכנגד כמי שמנסה לערער את הסדר הקיים, את המוכר והבטוח.

של אלימות ומהפכה, חלקן מאמינות ששינוי הסדר הקיים עובר דרך חינוך ארוך-טווח וחלקן נוקטות בהתבדלות ובציפייה שקטה עד לבוא המשיח.¹⁹ לעומתם, יש חוקרים הרואים באופיין הפוליטי של התנועות הפונדמנטליסטיות מאפיין מרכזי: ייחודן הוא היעקוביניות האוטופית שלהן, מסביר איזנשטאדט, ה"אמונה שאפשר לשנות את פני החברה ואת דמות האדם באמצעות פעולה פוליטית".²⁰ באותו אופן, לצד הטענה שיש תנועות שנוקטות באלימות ויש כאלה שפועלות במסגרת החוק, רוב החוקרים מדגישים את נטייתן החזקה של התנועות הפונדמנטליסטיות לאלימות.²¹ "האלימות היא חלק אינהרנטי בפעולותיהם של הקנאים הדתיים' מסביר מנחם פרידמן: "הפונדמנטליסטים מחויבים לנקוט בכל אמצעי דתי ופוליטי שיידרש על מנת להגשים את חזונם הדתי כאן ועכשיו".²² בעיניהם, טוען יורגנסמאייר²³, "מעשים דתיים של אלימות פוליטית, חרף היותם הרסניים כל-כך, נתפסים כטהורים עקב העובדה שהם משרתים מטרה דתית. משמעותם הדתית מזככת אותם מן הזוועה. מבצעים מוצאים הצדקה למעשיהם, משום שהם תופסים את עצמם כחלק מתכנית דתית גדולה אף יותר מן המיתוס ומן ההיסטוריה".

המגמה השנייה שתרמה לתפיסה שהמתנחלים הם ציבור אלים, היתה הזהות שנוצרה בין גוש-אמונים ותנועת ההתיישבות ביש"ע לבין הפונדמנטליזם – זהות אשר קיבלה תנופה אדירה מאז רצח ראש הממשלה רבין. עשרות מאמרים וספרים שפורסמו בנושא בעקבות הרצח, חזרו והציגו את גוש-אמונים כתנועה פונדמנטליסטית המאיימת על הסדר הקיים; המבקשת לבטל את המשטר הדמוקרטי ולהחיל במקומו משטר הלכתי; תנועה שקדושת הארץ היא תמצית אמונתה, ואשר מקדשת את כל האמצעים להגנתה.²⁴ "רוח גוש-אמונים היא רוח מרי ודה-לגיטימציה מוחלטת של שלטון החוק

¹⁹ סיון, אלמונד ואפלבי, 2004: 230; Marty and Appleby, 1991.

²⁰ איזנשטדט, 2002: 13. ראה גם: Mittleman, 1993: 223; Lustick, 1988: 6.

²¹ ראה למשל: Appleby, 1994: 16-18; Marty and Appleby, 1992: 22; Hunter, 1993; Armstrong, 2000: ix.

²² Friedman, 1993: 148, 155.

²³ יורגנסמאייר, 2002: 64.

²⁴ דוגמאות לקו זה: יורם פרי (2005): "לא צריך לקלף שכבות רבות כדי לחשוף את האמת העירומה [...] מאחורי הפלפול הדמוקרטי-לכאורה הסתתרה השקפת-עולם מוצקה הרחוקה ת"ק פרסה מן הרוח הדמוקרטית"; עמוס עוז (1998): "המנוול שהתנקש לא פעל מכוח עמדתו בבעיית השלום והחזרת השטחים. הוא פעל מכוח אמונתו שלא המוסדות הנבחרים יקבעו את דרכנו אלא אלוהים יחליט, והוא נציגו של אלוהים עלי אדמות"; אמנון קפליוק (1996): "רצח רבין הוכיח שבישראל חיים למעשה שני עמים ולכל אחד משטר משלו, האחד דמוקרטי והשני תיאוקרטי [...] באווירה זו, שבה הרבנים הקיצוניים נותנים את הטון ובה קדושת האדמה קודמת לקדושת החיים, ובה מצוות יישוב הארץ שקולה כנגד תרי"ג מצוות, ובה כל האמצעים כשרים, האלימות נעשית 'קדושה'."

ושל הישראליות החילונית המודרנית. אוריינטציה זו בשילוב עם תפיסה עזה ובלתי מעוררת של משיחיות אקטיביסטית המקדשת כל אמצעי להבטחת מטרת הגאולה, היא האיום המרחף כעיט על שרידותה של חברתנו.²⁵ גם בספרות המחקר בולט הזיהוי של גוש אמונים עם הדפוס האלים של הפונדמנטליזם, והיא מוצגת כתנועה בעלת "לוגיקה קיצונית", אשר "תופסת כאויב כל מי שמנסה לפגוע בהצלחת ההתנחלות בגדה המערבית"²⁶; כתנועה שחבריה "אינם מייחסים חשיבות לשמירה על החוק והסדר", מסרבים להכיר באילוצי המציאות הפוליטית,²⁷ ו"בשם השם נוטים לקחת את החוק לידיים"²⁸; וכתנועה שיחזון ארץ ישראל השלמה הוא תמצית אמונתה ומקדש בעיני חבריה את כל האמצעים: "ההתנחלויות ביש"ע הפכו לציווי העליון, הדרך המועדפת להאיץ את בואו של המשיח, גם במחיר של עימות עם ממשלת ישראל [...] מבחינתם של הפונדמנטליסטים המשיחיים, קדושת הארץ קודמת לקדושת המדינה. מדינת ישראל נתפסת בעיקר כמכשיר לכיבוש והתנחלות, ומאבדת את התוקף המוסרי שלה אם היא מועלת במשימה מרכזית זו".²⁹

כפי שצינתי בהקדמה, מטרתו של מאמר זה היא לערער על ההקבלה שהוצגה כאן. הטענה המרכזית שאציג היא שאף שגוש-אמונים, על ענפיו והסתעפויותיו, הוא תנועה דתית-אקטיביסטית, ואף שהדת היא אכן גורם מסביר מרכזי להתנהגות חברי התנועה, האידיאליזם הדתי שלה אינו מעודד אלימות או ערעור על הסדר הקיים, אלא להפך: בשם הדת מצווה הציונות הדתית להתנער מאלימות ובשם הדת היא מחויבת לשמור על שלמות העם, המדינה, מוסדותיה ומשטרה הדמוקרטי. כפי שיוצג בחלק הבא, מקור ההבדל בין הציונות הדתית לבין תנועות דתיות-אקטיביסטיות אחרות, הוא מרכזיותו של עקרון הממלכתיות בתפיסת עולמה הדתית וזהו גם ההסבר להתנגדות חבריה לשימוש באלימות.

פרקי אידיאולוגיה

תפיסת-עולמה של הציונות הדתית מושתתת על שלושה ערכי-יסוד מקודשים: עם-ישראל, תורת-ישראל וארץ-ישראל. על-פי החזון הציוני-דתי, בבוא הגאולה תיווצר ביניהם שלמות אידיאלית: עם-ישראל כולו יחיה בארץ-ישראל השלמה ויקיים בה מדינה ברוח

²⁵ פלג, 1997: 14.

²⁶ Hunter, 1993: 33-34.

²⁷ Sprinzak, 1986: 26; Sprinzak, 1993: 123.

²⁸ Kepel, 1994: 162.

²⁹ Demant, 1994: 6-7. ראה גם: איזנשטאדט, 2004: 89-88.

תורת-ישראל – "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו). ואולם, חזון זה אינו עתיד להתרחש "כאן ועכשיו" אלא להפך: מדובר בתהליך ארוך שילווה בחבלי-משיח, כשלצד העליות צפויות בו גם מורדות: יש שמתגלה אור הגאולה, יש שאור זה מתכסה ושוב חוזר ונגלה. לתפיסתו של הרב קוק,³⁰ נסיגה בתהליך לא תסיט את תקומתו של "הגוי האחד בארץ" ממסלולו אלא להפך. כבן המאה ה-19 האמין הרב קוק בתפיסה האופטימיסטית בה צידדו גם הגל ושלינג, על-פיה "הולך וגובר הדור". כלומר, ההיסטוריה מתקדמת בתנועה דיאלקטית, "יוצרת ומהרסת כאחת",³¹ ודווקא מתוך בריאת עולמות וחורבנם צפויה לצמוח הגאולה: "כל מי שהוא עוקב את סדרי הישוב מראשית צעדיו עד עכשיו, יכול הוא להראות בחוש שמכל ירידה שסבלנו נצמחה אח"כ עלייה והתפתחות יותר גדולה".³²

לתפיסתו, מקורה של הקדמה ההיסטורית בקיומה של יד מכוונת המובילה את עם-ישראל אל עבר גאולתו השלמה: "סוד ד' נגלה במהלכו ההיסטורי"³³ מסביר הרב קוק, ובידינו להבין את התכנית האלוהית על-ידי התבוננות באירועים ההיסטוריים, אשר סדרם ואופיים נרמז בכתובים, ובאמצעות הסימנים שנתנו בידינו חז"ל.

לפי תפיסה זו, עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל וראשית שיבת-ציון, הגיע עם-ישראל לתחילתו של השלב האחרון בתהליך הגאולה – "אתחלתא דגאולה". שכן, כמבואר בסנהדרין (צ"ח, א), זהו הסימן המובהק ביותר שנותנים לנו חז"ל לגאולתם של ישראל: "אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר [ביחזקאל לו, ח'] 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'. ורש"י מסביר: 'כשתיתן ארץ-ישראל פריה בעין יפה, אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר'".³⁴ אלא שלמרות קיומה של יד מכוונת, על-פי משנתו של הרב קוק, ההתקדמות בתהליך מחייבת את השתתפותו של האדם במעשה האלוהי: "הרבה תלוי בנו באתערותא דלתתא שלנו",³⁵ מסביר הרב: "שנעשה אנו בכוח אשר נתן לנו ד' לעשות חיל, לרכוש את הארץ, לגאול אותה ולעבדה ולבנותה, לכבוש אותה בכיבושים קולטוריים ומעשיים".³⁶ לפי תפיסה זו, עם יציאת

³⁰ הרב אברהם יצחק הכהן קוק חי בירושלים ונפטר ב-1935, בהיותו בן 70. את משנתו, בה פירט בין היתר את היחס הראוי למדינת-ישראל, למוסדותיה ולחוקיה – ושעליה, כפי שנראה בהמשך, מושתתת כל תפיסת העולם של הציונות הדתית הממלכתית – כתב הרב שנים רבות לפני קום המדינה.

³¹ רביצקי, 1993: 146.

³² הרב קוק, 'שובו לביצרון', מאמרי הראי"ה: 360.

³³ הרב קוק, אורות: ע"ז.

³⁴ הרב צבי יהודה קוק על 'הקץ המגולה', בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל, תשס"ה: 164.

³⁵ הרב קוק, חזון הגאולה: קע"ה.

³⁶ הרב קוק, אורות הראי"ה ב': ר"כ.

בני-ישראל ממצרים תמה תקופת הישיבה בחיבוק-ידיים, אשר בה, כהגדרתו של משה: "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון" (שמות יד, יד). עם הגעתם של בני-ישראל לשפת ים-סוף, מתחילה למעשה תקופה חדשה בחיי העם – תקופה בה נדרשת פעולה אקטיבית: "השתדלות",³⁷ שרק בעקבותיה תהיה התערבות אלוהית – "סיעתא דשמיא". ולכן, בניגוד להסבר הנ"ל, שנותן משה לעם המפוחד, משיב לו אלוהים: "מה תצעק אלי, דבר אל-בני-ישראל ויִסְעוּ" (שמות יד, טו). כלומר: אם רוצים אתם שאעזור לכם, הראו לי שאתם מוכנים לעזור לעצמכם. ברוח אותו רעיון מפרש הגר"א את דברי הנביא (ישעיהו ס, כב): "בעֲתָה אחישנה", בהתייחסו לאופן שבו תבוא הגאולה. במסכת סנהדרין מנתה הגמרא שתי חלופות לְבוא הגאולה: "זכו – אחישנה; לא זכו – בעֲתָה" (סנהדרין צח). כלומר: הגאולה תגיע בכל מקרה. אם יעשו ישראל תשובה – יִזְכוּ, והגאולה תבוא בדרך נְסִית ופתאומית בטרם זמנה; אם לאו – היא תגיע בעֲתָה, שלב אחרי שלב, קמעא-קמעא. הגאון מווילנה (הגר"א), הציע פרשנות שלישית, על-פיה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו. הפשט הוא שאפילו בעֲתָה – אחישנה".³⁸ כלומר, גם אם לא זכו ישראל, והגאולה תגיע בעֲתָה, ניתן יהיה להחישא באמצעות בניין העם והארץ. כאמור, הרב קוק סבור שלא רק שניתן להחישא – ההתקדמות בתהליך מחייבת פעולה אנושית אקטיבית: "מצווים אנו לעסוק בגילוי הקודש מתוך היסוד הארצי, לסייע להקב"ה במעשה בראשית", הסביר בנו, הרב צבי יהודה,³⁹ ולא רק בתחום החזרה בתשובה: "כל יהודי שבא לארץ-ישראל, כל עץ שניטע בארץ-ישראל, כל חייל שנוסף לצבא-ישראל מהווה עוד שלב רוחני ממש, עוד מדרגה בגאולה, כמו האדרת תורה והגדלתה בריבוי ישיבות".⁴⁰

תפיסה אקטיביסטית זו היא אחד ההסברים הבולטים למרכזיות שהעניקה הציונות הדתית למפעל ההתיישבות בישי"ע. שכן, "אם ארץ-ישראל נבנית ונכבשת, והקדוש ברוך הוא מגלגל כך את מעשי העולם, שתיווצר האפשרות לבניין וכיבוש הארץ [...] זה מחייב אותנו" הסביר הרב צבי-יהודה.⁴¹ מאחר ש"אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד [...] אם אנו ביטלנו שעבוד-מלכות זה על שטח גיאוגרפי שלנו – קירבנו את ימות המשיח [...] אם יושביה של הארץ, אלה אשר שייכים אליה על-פי הצו האלוקי, יושבים עליה ממש, אז עצם הישיבה בה כבר יש שיביא גם לתיקון הרוחני, ולא

³⁷ מושג בעל משמעות ערכית עמוקה בחוגי הציונות הדתית, אשר גם אותו – בדומה למושג 'ממלכתיות' – נוהגים להגות במלעיל.

³⁸ **קול התור**, א, ח.

³⁹ הרב צבי יהודה קוק, 'מומור י"ט של מדינת-ישראל', פרק י"ב, בתוך: כהן (עורך), התשס"ג: ט.

⁴⁰ הרב צבי יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל**, תשס"ה:

129.

⁴¹ **שם**: 27.

להפך, שהתיקון הרוחני יקדים [...] רק אחרי התקבצותנו לארץ ירושתנו, כיבושנו אותה והצלחתנו בה, אז יהיה התיקון השלם של מילת הלבבות והמשך התשובה השלמה".⁴²

ההסבר השני הוא האמונה שארץ-ישראל שייכת כולה לעם-ישראל, ובהיותה ירושת-אבות, הוא הבעלים היחיד עליה. "אין כאן שום שטחים ערביים" הסביר הרב צבי יהודה, "אלא אדמות ישראל, נחלות אבותינו הנצחיות, אשר אחרים באו ובנו עליהם שלא ברשותנו ונוכחותנו [...] כן מצווים אנחנו בשחררנו אותן, וכן לא נעזוב אותן ולא נינתק מהן".⁴³

הסבר שלישי הוא קדושתה המיוחדת של מצוות יישוב הארץ. במישור הפרטי מחייבת המצווה כל אדם מישראל לגור בארץ. אבל עיקר משמעותה וייחודה הוא שבניגוד למצוות אחרות, מצוות יישוב הארץ היא גם מצווה **כללית** שקיומה המלא אינו יכול להיעשות על-ידי היחיד אלא על-ידי הכלל. מקורה של המצווה בפסוק "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, נג), והיא מורכבת למעשה משתי מצוות-עשה המוטלות על הכלל: "לרשת את הארץ", כלומר: לכבוש אותה ולהחיל בה ריבונות; ו"לשבת בה". הרמב"ן מוסיף: "ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". כלומר: משנכבשה הארץ אין לוותר עליה, ומצווה ליישבה ולהפריח את שממותיה. לפי הרמב"ן ניתן היה לצפות שגם אזורים אחרים במדינה שהם דלילי-אוכלוסין ושוממים, כמו הגליל והנגב, יזכו לתנופת התיישבות של הציונות הדתית. ואכן, מעניין שהמקומות בהם בחרו מפוני גוש-קטיף להקים את יישוביהם החדשים הם אותם אזורים שבהם לא הצליחה המדינה להפריח את השממה – אזור חלוצה וחבל-לכיש. העדיפות שקיבל מפעל התיישבות ביש"ע, מקורה באיום שבו נתונים שטחים אלה ובמאמץ להבטיח את קיומן – הן של הרישא של המצווה: החלת ריבונות ישראלית ביש"ע, והן של תוספת הרמב"ן: ש"לכל הפחות שנשמור על מה שבידינו".⁴⁴ גם המשכה של המצווה – יישובו והפרכתו של חבל-ארץ זה – מקבלת משמעות רבה במקרה זה. שכן, "ככל שמדובר ביישוב הנמצא במקום שומם יותר מיהודים ושוונאיו מתאמצים יותר לכובשו מאיתנו, כך המצווה של הגרים בו גדולה יותר. וכבר אמרו חז"ל (ברכות ה, א): 'ארץ-ישראל נקנית בייסורים, ולפי גודל הצער גודל השכר'".⁴⁵

⁴² שם: 128.

⁴³ הרב צבי יהודה קוק, 'למען דעת', **להלכות ציבור**: כ"ג; רעיון דומה הביע שמעון החשמונאי בשנת 140 לפנה"ס (בקירוב), בתשובתו לשליחי אנטיוכוס לאחר ניצחון החשמונאים במרד הגדול: "לא ארץ נוכריה לקחנו, ולא ברכוש זרים משלנו. כי אם נחלת אבותינו, אשר נכבשה בעת מן העתים בלא משפט, וכאשר יהיה לאל ידינו, השיבנו אותה לנו" (חשמונאים א, ט"ו: לג-לד).

⁴⁴ הרב אליעזר מלמד, 'מצוות יישוב הארץ א', תשס"א.

⁴⁵ שם.

ואולם, מאחר וכפי שהסביר הרב צבי יהודה: "קיום המצווה הוא בניין ויישוב ארץ- ישראל הנעשים מתוך הכלל, מתוך האומה, מתוך ממשלתנו, ריבונותנו, מתוך היות הארץ בדינו"⁴⁶, יש להבטיח שהפעולות למען חיזוקו והמשך קיומו של מפעל ההתיישבות בישיע לא יסכנו את שלמות העם והמדינה.

שלמות העם

לתפיסתה של הציונות הדתית, כשם שהתורה היא אחת וה' הוא אחד, כך גם עם ה' הוא "חטיבה אחת בעולם"⁴⁷. אחדות העם נדרשת משלוש סיבות: הסיבה האחת היא ש"מלכות שמים, שהיא תכלית הוויית ישראל בעולם, אינה מתגלית אלא כשישראל מאוחדים"⁴⁸. הסיבה השנייה היא שאחדות-ישראל היא תנאי חיוני לגאולת האומה. אמנם "מבלעדי ארץ-ישראל אי-אפשר לישועה כללית שתבוא"⁴⁹, אולם לפי חז"ל "אין ישראל נגאלין עד שיהיו אגודה אחת"⁵⁰. משמעות הפסוק "וְיָמִי כְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ" (שמואל ב, ז: כג) היא שגם אם כל ארץ-ישראל תהיה בדינו, תנאי-מקדים הוא האחדות בעם. "כשם שבגוף האדם אין הקדושה מתקיימת כי-אם על-ידי קיבוץ כל הכוחות כולם – החומריים והנפשיים, הטובים והרעים, שרק על-ידי הכללות יבוא השלמות, כן אין כנסת ישראל מתעטרת על אדמת הקודש כי אם בכל כוחותיה", מסביר הרב קוק.⁵¹ הסיבה השלישית לחשיבות אחדות העם היא שזהו תנאי לעצם קיום האומה. שכן, כפי שהסבירו חז"ל, אגודה אחת קשה לשבור.⁵² מכאן, גם אם כדברי הרב קוק "רוח ד' ורוח ישראל אחד הוא" ולכן: "פרוד גמור [...] אי-אפשר הוא והיה לא יהיה"⁵³ – פגיעה בשלמות העם היא הרת-אסון וכמוה גם הפגיעה במדינה.

⁴⁶ הרב צבי יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל**, תשס"ה: 271-272.

⁴⁷ הרב קוק, **ארץ חפץ**: ע"ו.

⁴⁸ הרב יעקב פילבר, **אילת השחר**, תשנ"א: קכ"ד.

⁴⁹ הרב קוק, **אורות**: קמ"ו.

⁵⁰ "בנוהג שבעולם, אם נוטל אדם אגודה של קנים, שמא יכול לשברם בבת אחת. ואילו נוטל אחת אחת, אפילו תינוק משברן. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן אגודה אחת, שנאמר, בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו וגוי' (ירמיה נ, ד). כשהן אגודים, מקבלין פני שכינה": מדרש תנחומא, פרשת ניצבים, סימן א.

⁵¹ הרב קוק, **יראש אמיר**, **עץ-הדר**.

⁵² ראה הערה 47.

⁵³ הרב קוק, **אורות**: ס"ד, ע"ג.

קדושת מדינת-ישראל

לתפיסת הרב קוק וחסידיו, מדינת-ישראל היא "יסוד כסא ה' בעולם".⁵⁴ אמנם, היא אינה אחד משלושת ערכי היסוד המקודשים עליהם מושתתת תפיסת העולם הציונית-דתית, אולם היא מגלמת את השילוב ביניהם. שכן, מדינה היא עם (עם ישראל) שיש לו תרבות (תורת-ישראל) וטריטוריה מוגדרת (ארץ-ישראל). מדינת-ישראל הנוכחית רחוקה אמנם מאוד מייעודה כ"ממלכת כוהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו). אולם לתפיסתה של הציונות הדתית, בשל הפוטנציאל המקודש הגלום בה, היא ערך כשלעצמו ומהרגע שהוקמה מוענק לה מעמד של קדושה. "המציאות אין לה כנפיים מהירים כאלה אשר לחיזיון", מסביר הרב קוק⁵⁵, והפער בין החזון למציאות אינו מוריד מקדושתה. מדינת-ישראל אינה "מדינה רגילה" אלא מדינה "שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהווייתה תוכן האידיאלי".⁵⁶ ולכן, כפי שמסביר הרב צבי-יהודה: "בעצם קיומה – יעודה".⁵⁷ שני הסברים נוספים לקדושת המדינה הם היותה שלב הכרחי בתהליך הגאולה וסימן להיותנו בתוכו, והיותה מכשיר מרכזי לזירוז הגאולה, ובתוך כך – תנאי הכרחי למימושה המלא של מצוות יישוב הארץ.

לתפיסתה של הציונות הדתית, הקמת מדינת-ישראל – חידוש הריבונות היהודית בארץ-ישראל – היא האות המובהק ביותר לכך שזוהי "ראשית צמיחת גאולתנו": "הגאולה מופיעה קמעה קמעה [...] (ו)השלב הראשון בסדר המדרגות הוא הקמת מלכות בישראל. מה פירוש מלכות? – שלטון! האֵלף שבֵּאֵלף הוא שלטוננו על ארץ-ישראל, כפי שהדבר קיים היום. עד לדורותינו אלו לא היה ברור איך יתרחש התהליך הזה. עכשיו, ברוך השם, העניין הולך ומתברר מעצמו ואיננו זקוקים לפירושים".⁵⁸ מסביר הרב צבי יהודה: "המדינה היא קיום דבר ד' והגשמת חזון הנביאים במלואם. הסיבוכים בדרך אינם משנים מאומה".⁵⁹

אחת הטענות שהושמעו כלפי הציונות הדתית במהלך ההתנתקות ואחריה היתה, שגם אם למדינה היה מעמד של קדושה, היא איבדה אותו לאחר פינוי היישובים, אשר נתפס כ"ביגדת המדינה בייעודה". ואולם, תשובתה של הציונות הדתית – מאז הרב קוק ועד ימינו אלה – היא שקדושת המדינה היא נצחית ואינה מותנית בדבר: "אין

⁵⁴ שם: ק"ס.

⁵⁵ שם: נ"ב.

⁵⁶ שם: ק"ס.

⁵⁷ הרב צבי-יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל, תשס"ה: 247.

⁵⁸ שם: 163-164.

⁵⁹ שם: 248.

הרע מבטל את הטוב", קבע הרב קוק⁶⁰. "יכולה ממשלה להיות יותר מקדשת ה' והולכת בדרכי התורה ויכולה ממשלה להיות פחות מקדשת ה', אבל עצם העובדה שהעם היהודי חזר לשלוט בארצו אחרי אלפיים שנה היא ראשית צמיחת גאולתנו".⁶¹ "זו מצווה של תורה שיהיה שלטון יהודי על ארץ-ישראל ואנו שמחים לקיים מצווה גדולה וכלל-ישראלית זאת, גם אם הממשלה עדיין אינה כמלכות בית דוד", מסביר הרב שלמה אבינר.⁶²

בנוסף להיותה שלב בתהליך הגאולה, המדינה היא גם אמצעי להחשתו. שכן, באמצעותה ניתן לממש שלבים נוספים בתהליך: "הפרחת השממה וקיבוץ גלויות, בניין הארץ ובניין העם החוזר לארצו [...] ואין גאולה אלא ריבונות: ממשלה של העם במלוא רוחב ארצנו המיושבת והפורחת", מסביר הרב צבי יהודה.⁶³ מאחר וכל הצלחה של המדינה נתפסת על-ידי הציונות הדתית כשלב בדרך לגאולה, עם הקמת המדינה היא "ראתה כמשימתה הרעיונית והמעשית השתלבות בכל מערכותיה, בצבא, בכלכלה, בהתיישבות, במדע, במדיניות ובכל שטחי החיים הציבוריים האפשריים".⁶⁴ בנוסף, כפי שכבר הוזכר לעיל, קיומה של המדינה הוא גם תנאי הכרחי לקיומה המלא של מצוות יישוב הארץ. שכן, כדי שנוכל לשבת בארץ, היא צריכה להיות בידינו גם במובן הלאומי, שתהיה לנו עליה ריבונות: "ארץ – חלק גיאוגרפי של קרקע – הנמצאת בידי עם, כל אחד מבין שאין לזה מובן אחר מאשר שלטון מדיני וממשלה", מסביר הרב צבי יהודה.⁶⁵ ולכן, מוסיף הרב אריאל: "כשמדברים על ארץ-ישראל יש לכלול במושג זה גם את מדינת-ישראל".⁶⁶

מקדושתה של המדינה נגזרות גם קדושתו של הצבא והמחויבות למשטרה הדמוקרטית של המדינה:

קדושת הצבא – לשיטתה של הציונות הדתית, פגיעה בצה"ל כמוה כפגיעה במדינה: "הנהגת המדינה והצבא – שתיים שהם אחת", מסביר הרב צבי יהודה: "הממשלה והצבא המבטאים את קיום המדינה, הם זוג אחד שבקדושה, ואין מה לדבר על כך".⁶⁷

⁶⁰ הרב קוק, **אורות הקודש ג'**: שכ"ז.

⁶¹ הרב זאב קרוב, **באהבה ובאמונה**, פרשת שופטים, תשס"ה.

⁶² הרב שלמה אבינר, 'ממלכתיות'.

⁶³ הרב צבי יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – ארץ-ישראל**, תשס"ה: 127.

⁶⁴ הרב יעקב אריאל, 'ראשית צמיחת גאולתנו', תשס"ג.

⁶⁵ הרב צבי יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – במדבר**: 29.

⁶⁶ הרב יעקב אריאל, 'התחדשות ציונית דתית', תשס"ג.

⁶⁷ הרב צבי יהודה קוק, בתוך: הרב שלמה אבינר (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – ארץ-ישראל**, תשס"ה: 246.

לטענת הרב אלישע אבינר, הפגיעה בצה"ל היא לא רק פגיעה במדינה, אלא גם פגיעה בערכים המקודשים של עם-ישראל וארץ-ישראל: של עם-ישראל, כי "צה"ל הוא אחד הביטויים המרכזיים של כלל החברה הישראלית [...] (ו)כל מי שפורש מצה"ל פורש מכלל ישראל הממשי"; ושל ארץ-ישראל, כי "צה"ל מבטיח את הריבונות היהודית על שטחי ארץ-ישראל".⁶⁸ "הצבא אינו המצאה של ראש הממשלה שאנו שוקלים אם להצטרף אליה או לא", מוסיף הרב שלמה אבינר: "צבא זה שלוש מצוות גם יחד: א) הצלת העם – פיקוח-נפש של רבים. ב) הצלת הארץ – מצוות יישוב הארץ, כיבוש הארץ. ג) קידוש השם – כל גוי מכה יהודי זה חילול השם".⁶⁹

המחויבות לדמוקרטיה – מחויבות זו נובעת מכך שזוהי שיטת השלטון שבה בחר העם ושעל-פיה מתנהלת המדינה. לטענת הרב פילבר, "דחייתה [של הדמוקרטיה] בשעה זו, עלולה לגרום לשתני רעות: האחת, לקרע עד מלחמת אחים, מפני שבמרקם העדין והקוטבי של החברה הישראלית העכשווית רק כללי המשחק הדמוקרטי יוכלו להבטיח את אחדות העם ושלמותו. והחשש השני הוא ששלילת הדמוקרטיה בשם התורה, עלולה להרחיק רבים וטובים מן התורה, לכן יש מקום להראות להם את היסודות הדמוקרטיים שבתורה כמו 'אחרי רבים להטות' (שמות כג, ב) או מאמר חז"ל: 'אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור' (ברכות נא, א) וכדומה, מאמרים המורים כי הדמוקרטיה אינה מנוגדת לתורה".⁷⁰ "אמנם עקרונות דתיים ומוסריים עומדים מעל כל סמכות אנושית, אולם יישומם המעשי בחיי הציבור מצריך כלים קהילתיים, ובתנאי מדינתנו הם דמוקרטיים" מסביר הרב יעקב אריאל.⁷¹ "כמובן, אי-אפשר להסתפק רק בדרשות ובנאומים, בקונטרסים ובמאמרים. על-מנת להשפיע על החברה, צריך להיעזר באמצעים פוליטיים. אבל, גם המאבקים הפוליטיים צריכים להתנהל בדרכי-נועם", מוסיף הרב אלישע אבינר,⁷² ומזכיר: "הרב קוק מזהיר כי גם כאשר מתגלים 'פרטים רבים שאינם לפי הצדק והיושר' אסור 'למהר להתפרץ ולהרוס את סדרי החברה המדינית' גם אם הכוונה להרוס על מנת לתקן [...] התיקונים הם איטיים ולא נשיג אותם על-ידי שבירת כלים".⁷³

⁶⁸ הרב אלישע אבינר, **באהבה ובאמונה**, פרשת כי-תצא, תשס"ה.

⁶⁹ הרב שלמה אבינר, **שם**, פרשת ראה, תשס"ה.

⁷⁰ הרב יעקב פילבר, 'תורה ודמוקרטיה'.

⁷¹ הרב יעקב אריאל, 'ראשית צמיחת גאולתנו', תשס"ג.

⁷² הרב אלישע אבינר, **שם**, פרשת מסעי, תשס"ה.

⁷³ הרב אלישע אבינר, **שם**, פרשת ראה, תשס"ה.

החלטת כפר-מימון

עד להופעתה של תכנית ההתנתקות, הציונות הדתית מעולם לא נאלצה להתמודד עם התנגשות קיצונית אשר איננה ניתנת לגישור, בין ערכי היסוד שעליהם מושתתת תפיסת-עולמה, ותמיד הצליחה איכשהו לשלב ביניהם. מדינת-ישראל עודדה ומימנה את מפעל ההתיישבות ביש"ע, ובכל פעם שהופיעו איומים לפגוע בו, הצליחה הציונות הדתית, במידה כזו או אחרת, לגייס את דעת הקהל לטובתה ולהסירם בלחץ ציבורי ופוליטי. ייחודה של תכנית ההתנתקות הוא באתגר החדש שהציבה בפני הציונות הדתית: הצורך לבחור בערך אחד על פני ערך אחר.

ניצניו של אתגר זה החלו להופיע כבר עם אישורה של התכנית בכנסת, אולם אף אחד לא ידע להעריך אז, מתי ואם בכלל תצטרך הציונות הדתית להתמודד איתו הלכה למעשה. באופן טבעי, מועד תחילת הפינוי נתפס כשיאו הצפוי של המאבק. ולכן חשבו שאם וכאשר יחל הפינוי, זה יהיה גם הרגע בו צפויה ההכרעה הערכית של הציונות הדתית לעמוד למבחן. ואולם, באופן בלתי-צפוי, רגע ההכרעה הגיע חודש מוקדם יותר, בכפר-מימון.

אף אחד ממתכנני מפגן ההזדהות ההמוני, שהגיע לסיומו עם קבלת ההחלטה ההיסטורית בכפר-מימון, לא העריך מלכתחילה שזה יהיה שיאו של המאבק נגד ההתנתקות. גם המיקום, כפר-מימון, לא היה מתוכנן. על-פי תכנית המבצע שפונה "לעזרת אחינו הגיבורים", נקרא הציבור להגיע בהמוניו לעצרת מרכזית בנתיבות, ומשם להתחיל בצעדה לעבר גוש-קטיף, במטרה לעצור את הפינוי בגופו. אלא שהתכניות השתבשו: ההמונים הגיעו, העצרת התקיימה וגם הצעדה החלה, אך בקרבת כפר-מימון נבלמו הצועדים על-ידי כוחות הביטחון והוכנסו לתחומי היישוב.

הרעיון להציעד המונים לגוש-קטיף, כדי שיחסמו את הפינוי בגופם, כמו גם המונח "יום-פקודה" – היום שבו יינתן האות לתחילת המצעד – עלו לראשונה על סדר היום הציבורי בדצמבר 2004, במה שכונה אז "איגרת ולרשטיין".⁷⁴ אמנם, בשלב זה של התהליך רק בודדים בציונות הדתית האמינו שיאלצו להגיע לרגע שבו יפוננו יישובים בפועל, אולם משהוסרו המכשולים הפרוצדוראליים בדרכה של ההתנתקות, כשסוגיית משאל העם ירדה מסדר היום והתברר שהמאבק הפוליטי נכשל, הפך רעיון המצעד לתכנית-עבודה.

⁷⁴ "אני קורא לציבור להפר את חוק הטרנספר ולהיות מוכן בהמוניו לשלם את מחיר ההליכה לכלא [...]. רק אם יהיה ציבור גדול שכבר היום יתחייב להיות ביום פקודה בגוש-קטיף ובצפון השומרון, להתנגד בגופו בנחישות לעקירה, ולשלם את מחיר ההליכה לכלא, רק אז יש סיכוי שהממשלה הזו תבין את חומרת צעדיה" הכריז פינחס ולרשטיין, מראשי מועצת יש"ע: וייס, 19.12.2004.

"ראש הממשלה מנע היום בצורה דורסנית את הסיכוי להעביר את התכנית להכרעת העם ולמנוע מלחמת-אחים ועימות אלים", הכריזו ראשי יש"ע עם נפילת הצעת-חוק משאל העם. "ולכן", הסבירו, "מהיום מועצת יש"ע מעתיקה את המאבק אל העם והשטח, ומתכוונת להתייצב ביחד עם יותר מ-100 אלף איש בגוש-קטיף ובצפון השומרון על-מנת למנוע את יישום תכנית זו".⁷⁵ האיום של מועצת יש"ע להכניס המונים לשטח הרצועה, על-רקע היכולת הארגונית המוכחת שלה, עורר חשש כבד במערכת הביטחון. ולכן, על-מנת למנוע את מימושו, הודיעו ראשי הצבא על כוונתם להקדים את מועד הכרזת הרצועה "שטח צבאי סגור" כבר לערב פסח. מועד זה נדחה ליום העצמאות, ואחריו למועד מאוחר יותר. אולם על רקע ההצהרות החוזרות ונשנות הללו הודיעו ראשי יש"ע כי כשתכריז מערכת הביטחון על סגירת הרצועה, יכריזו הם על יום-פקודה: "במקום שבו יהיה מצור אנחנו פורצים", הסביר יו"ר מועצת יש"ע, בנצי ליברמן. "נבקש מהציבור להגיע לשם ולהתקדם רגלית לגוש-קטיף [...] גם אם ההשלכה תהיה לעצור את המדינה".⁷⁶ גם אם לא באמת התכוונו לכך מלכתחילה, עד מהרה הפכה צעדת ההמונים לשיחת היום בחוגי הציונות הדתית. כולם דיברו על "יום הפקודה" וכולם חיכו לו. לא רק בשל ההכנה המנטאלית הממושכת לקראתו והמתח הטבעי שנוצר סביבו בהיעדר תכניות-פעולה משמעותיות אחרות על סדר היום, אלא בעיקר משום שהרוב המכריע אכן האמין שכך ניתן לעצור את ההתנתקות. המקור האחד ממנו שאבו מתנגדי ההתנתקות את אמונם באפקטיביות של מצעד ההמונים ושל ההסתננות בחסותו לגוש-קטיף, היה החשש שהביעו ראשי מערכת הביטחון. ביוני 2005, חודשיים לפני מועד הפינוי, צוטט אלוף פיקוד הדרום כמי שהזהיר שאם יגיעו יותר מ-20 אלף איש לגוש-קטיף, לא ניתן יהיה לבצע את הפינוי. כשבועיים לאחר מכן צוטט הרמטכ"ל מזהיר את ראש הממשלה כי "אנחנו מסוגלים להתמודד בפינוי עם עד 10,000 איש ואנחנו מתקרבים לקו האדום".⁷⁷ המסקנה המתבקשת היתה שאם תצליח מועצת יש"ע "להחדיר" כמה אלפי בני-אדם אל תוך גוש-קטיף, יישום ההתנתקות יהיה בלתי-אפשרי מן הבחינה הטכנית.

מקורות נוספים היו: צניחה בתמיכת הציבור בהתנתקות אל מתחת לקו ה-50%;⁷⁸ הצטברות פרסומים בתקשורת על חוסר-מוכנות של המדינה לקליטת המפונים; ושלוש הצעות-חוק לדחיית ההתנתקות שהונחו על שולחן הכנסת. כל אלה, לצד התבטאויותו התכופות של ראש הממשלה בתקשורת, בהן חזר והדגיש כי "ההתנתקות תתבצע במועדה" – אשר התפרשו בקרב מתנגדי ותומכי ההתנתקות כאחד כ"אותות מובהקים

⁷⁵ בנגל, בנדר וגליקמן, 28.3.2005.

⁷⁶ בנצי ליברמן, אצל: כהנא, 21.4.2005.

⁷⁷ שחר ופריש, 14.7.2005.

⁷⁸ רוזן, 3.6.2005.

של מצוקה"⁷⁹ – יצרו את התחושה כי אף שנדמה ש"הפור נפל", עדיין ניתן לעצור את ההתנתקות באמצעות מהלך פוליטי.⁸⁰ על רקע זה הפך מצעד המוונים המתוכנן לבעל חשיבות רבה גם מן הבחינה ההסברתית, ומארגניו האמינו כי באם אכן יצעדו עשרות אלפים לגוש-קטיף – יהא בכוחם לשנות את דעת הקהל ולהחזיר את ההכרעה על ההתנתקות אל הזירה הפוליטית.⁸¹

ב-30 ביוני 2005 הוכרז גוש-קטיף "שטח צבאי סגור" לצורך פינוי מלון "מעוז הים" שבשטחו. הצו הוסר אמנם כבר למחרת היום, אבל מבחינת מועצת יש"ע זה היה האות. עוד באותו יום כינסו ראשיה ישיבת-חירום בבניין המועצה האזורית חוף-עזה בהשתתפות ראשי מטה המאבק של גוש-קטיף ואישי-ציבור, והחלטה התקבלה – הגיע "יום-פקודה". במוצאי-שבת, ה-2.7.2005, כינסו ראשי יש"ע דיון-חירום בהשתתפות נציגות בכירה של רבנים בציונות הדתית ולגווייה, על-מנת להציג להם את תכנית המבצע

⁷⁹ סגל, 24.6.2005; ראה גם: שיפר, 8.6.2005.

⁸⁰ לתחושה זו, שחלחלה לציבור, היו שותפים גם גורמים בכירים בתקשורת ובמערכת הפוליטית: 'המפתחות אצל ביבי', הסביר בן כספית. אם יצביע נתניהו בעד ההצעה לדחיית ההתנתקות עלולה להיווצר יתגובת שרשרת, מעין אפקט דומינו שיכול, ברגע האחרון ממש, לעצור את הפינוי (כספית, 24.6.2005). ניתוח דומה מופיע גם אצל נחום ברנע (24.6.2005); על-פי סקר ידיעות-אחרונות, 40% מהציבור חושב שצריך לבחון את נושא ההתנתקות מחדש, ורק 47% חושבים שההתנתקות תתבצע במלואה (קדמון, 1.7.2005).

⁸¹ "ככל שמתקרב יום הגזירה כך גוברת התחושה בציבור שהולכת ומתרחקת האפשרות הריאלית לביצועה" נכתב ב"איגרת לנאמני ארץ-ישראל" שפרסמה מועצת יש"ע (דף עדכון מספר 1, 23.6.2005). "מדי יום מתבטאים פוליטיקאים, אישי ציבור ועיתונאים בגנות החיפזון, חוסר ההיערכות ליום שאחרי והבלגאן השורר במשרדי הממשלה בכל הקשור להיערכות לגירוש [...] הירידה הדרמטית בתמיכה בשרון, כפי שהיא מתבטאת בסקרים מהדהדת גם במערכת הפוליטית. יותר ויותר אנשים בולטים מביעים תמיכה בדחיית התכנית, בקיום בחירות לפני ביצועה או בחזרה לרעיון משאל העם [...] יש צורך בעבודת שטח אינטנסיבית: יצירת אקלים של התנגדות רחבה, מחאה עממית שמתפרשת על-פני המדינה כולה ועל-פני זמן ארוך [...] אם חס וחלילה נגיע ליום בו יחליט הצבא על סגירת גוש-קטיף או צפון השומרון [...] אנו נצא לעזרת אחינו הגיבורים ביישובים הנצורים, בכוונה לעצור את הגירוש. בניסיון לפרוץ את המצור **בכל דרך לא אלימה**, יצעדו רבבות אזרחים בכל כבישי הארץ לכיוון גוש-קטיף וצפון השומרון [...] מאות האלפים ינהרו לאזורים הסגורים בשיטה של גלים גלים, עד שתיסדק החומה, והכדור יוחזר למגרש הפוליטי בו ממתנה הצעת חוק לדחיית התכנית, אשר בע"ה תתקבל בלחץ הציבור ומשם הדרך לבחירות ברורה"; בהקשר זה חשוב להדגיש כי בקרב הנהגת הציונות הדתית נשמעו גם קולות אחרים, אשר הביעו ספק באשר לערכו ההסברתי של המצעד המתוכנן ויכולתו להשפיע על המהלך הפוליטי. אחד מהם הוא הרב אליעזר מלמד, שטען: "במצאיאות הנוכחית מחאה רגילה או הסברה לא תועיל בדרך הטבע [...] אם היתה תקשורת הוגנת, היה אפשר לנסות לשכנע. אם היה בית משפט של צדק – היה אפשר לעתור לפניו ולבקש צדק [...] אם היתה דמוקרטיה, היה מקום לערוך עצרת-עם או לעבור מבית לבית. כשכל זה לא קיים, לא נותר אלא לפנות למרי אזרחי" (הרב אליעזר מלמד, 7.7.2005).

המתגבשת ולהרחיב את מעגל התמיכה ביוזמה,⁸² ולמחרת הגיעו לביתו של הרב אברהם שפירא, ראש ישיבת 'מרכז הרב' ומנהיגה הרוחני של הציונות הדתית, על-מנת להציג בפניו ולבקש את תמיכתו.⁸³ עם קבלת ברכתו של הרב שפירא – אשר ביחד עם הרב מרדכי אליהו פרסם איגרת תמיכה פומבית במבצע ובה קריאה לכל המטות להתאחד להצלחתו⁸⁴ – ולאחר שתיאמו את מועד המצעד עם מגישי הצעת החוק לדחיית ההתנתקות – יצאה ההודעה הרשמית:⁸⁵ ב-18 ביולי 2005 תתקיים עצרת המונים בנתיבות, ומשם ייצאו הרבבות בצעדה רגלית בת שלושה ימים לגוש-קטיף. ההתרגשות בחוגי הציונות הדתית לקראת המבצע היתה גדולה מאוד, ולנוכח התקוות הרבות שתלו בו, היתה ההתגייסות בשיאה עוד בשלבי התכנון. כל אלה גרמו מתח רב מאוד במערכת הביטחון, שניסתה למנוע כמעט בכל דרך אפשרית את קיום המבצע: ב-13 ביולי הוכרזה שוב הרצועה "שטח צבאי סגור"; יום לפני העצרת בנתיבות ביטל מפכ"ל המשטרה את האישור לקיומה והודיע כי היא בלתי-חוקית; שני החניונים שבהם היו אמורים הצועדים

⁸² בישיבה, שהתקיימה במשרדי מועצת ישי"ע בירושלים נכחו חברי הנהלת המועצה, ראשי הצוות הלוגיסטי שלה, אישי ציבור כמו עדי מינץ וחנן פורת ורבנים המייצגים את מגוון הקשת הציונית דתית, ביניהם: הרב יהושע שפירא (ראש ישיבת ההסדר ברמת גן), הרב יהושע צוקרמן (ישיבת הר המור), הרב שלמה אבינר (ראש ישיבת עטרת כוהנים ורב היישוב בית אל א'), הרב מוטי אלון (ראש ישיבת הכותל), הרב שבתאי סבתו (ראש הישיבה במצפה יריחו), הרב יגאל קמינצקי (רב חבל קטיף), הרב דודי דודקביץ' (רב היישוב וראש הישיבה ביצהר, ובעל השפעה על נוער הגבעות), הרב ראובן נתנאל (רב היישוב עצמונה), הרב אליקים לבנון (רב היישוב וראש הישיבה באלון מורה), הרב חיים דרוקמן (יו"ר מרכז ישיבות בני עקיבא), הרב יעקב שפירא (בנו של הרב הראשי לשעבר, אברהם שפירא) והרב יהושע מגנס (ישיבת 'מרכז הרב'). בפני הנוכחים הודגש, כי מטרה מרכזית של המצעד היא יצירת תסיסה בדעת הקהל והשפעה על החלטת הכנסת בנושא דחיית ההתנתקות.

⁸³ בפגישה בביתו של הרב שפירא השתתפו גם נציגי גוש קטיף, רבני 'איחוד הרבנים למען ארץ ישראל', רבני ישי"ע, פעילים בכירים ואישי ציבור. הרב שפירא הדגיש בפני המטות השונים את חשיבות העליונה של שמירה על אחדות המחנה, והציע, כפי שיתואר בהמשך, כי את ההנהגה המעשית בשטח ילווה פרום רבני מצומצם (הרב יהושע מגנס, מקורבו; הרב חיים דרוקמן, סמכות תורנית הנהיגה מקונסנזוס רחב בציונות הדתית; הרב דודי דודקביץ', כנציגים של "נוער הגבעות" ואנשי גב ההר, והרב ראובן נתנאל, כנציג תושבי גוש קטיף) שתפקידו יהיה לתת ביטוי לקולות השונים ולשמור על אחדות המחנה, לסייע בפתרון דילמות בעתות הכרעה ולהבטיח כי המאבק יישמר בגבולות המותרים.

⁸⁴ באיגרת הפומבית אשר פורסמה בעיתוני הימין ובעלוני השבת לקראת המצעד המתוכנן, כותבים שני הרבנים הראשיים לשעבר, הרב שפירא והרב אליהו: "למבצע הענק חברו כל הרבנים והמטות הפועלים למניעת הגזירה. אנו קוראים לכל אחינו להתאחד, לרכז מאמץ ולפעול בכל כוחם להצלחת המבצע, ועל כלולו להתמקד בימים אלו רק במבצע זה על מנת לבטל גזירה נוראה זו". איגרת 'איחוד הרבנים למען עם ישראל וארץ ישראל', ד' תמוז, התשס"ה.

⁸⁵ הצעת החוק לדחיית ההתנתקות היתה אמורה לעלות להצבעה ביום ד' (6.7.2005). ביום ב', 4.7.2005, במקביל להודעתה של מועצת ישי"ע על מועד המצעד, הודיעו מגישי ההצעה אורלב, לוי ולנדאו כי הם מושכים את הצעתם ודוחים את ההצבעה עליה בשבועיים: ליום ד' ה-20.7.05 – היום השלישי והאחרון של המצעד המתוכנן.

לעצור לחניית-ביניים ושתואמו מראש עם גורמי הביטחון – חניון-רעים וצומת-גמא – נאסרו לשימוש; ביום האירוע עצמו נחסמו בנקודות היציאה שלהם כ-300 אוטובוסים עמוסים מפגינים שהיו בדרכם לעצרת בנתיבות; ובדרכים המובילות לנתיבות הוצבו מחסומי-משטרה שמנעו מעבר מפגינים.

ואולם, חרף כל המכשולים, המפגן המתוכנן החל בהצלחה גדולה. רבבות הגיעו לעצרת, ועם סיומה, כעבור ארבע שעות, החלו ההמונים בצעידה המתוכננת לגוש-קטיף על נשותיהם וטפם. האווירה ששררה בקרבם במהלך המצעד היתה של התרוממות-רוח גדולה. ההתגברות על המכשולים הרבים נתפרשה בעיני הצועדים כאות לכך ש"מי שפועל עם אל, האל מסייע בידו" וחיזקה מאוד את אמונתם במטרה, בדרך ובמנהיגות שהכתיבה אותה. ואולם, לא חלף זמן רב והעניינים החלו להשתבש: בתום שעה של צעידה, כשני קילומטרים לפני כפר-מימון, נחסמו המפגינים ועוכבו למשך שעתיים. לאחר משא ומתן ארוך ומייגע בין ראשי מועצת יש"ע לבין ראשי כוחות הביטחון, הותר לצועדים להתקדם עד כפר-מימון. התחושה היתה שעוד מכשול הוסר. אולם כשהתעוררו לפנות-בוקר, מוכנים להמשיך בצעידה, גילו ההמונים, לתדהמתם, כי הם מכותרים על-ידי רבבות חיילים ושוטרים. בהוראת מועצת יש"ע הם הוכנסו בשערי כפר-מימון וחיכו בסבלנות לרגע שבו תיתן ההנהגה את ההוראה להמשיך, אולם ההוראה לא ניתנה. מדי כמה שעות התבשרו המפגינים על שעת-יציאה מתוכננת, אספו את חפציהם והתארגנו מול השערים כשמוles רבבות חיילים דרוכים, אך בכל פעם נדחה המועד מחדש. ביום רביעי, בתום שלושה ימים של "מלחמת-התשה", כשמאחוריהם רבבות תומכים המאצים בהם לפרוץ את הגדרות ולהמשיך בצעידה לגוש-קטיף, וסביבם רבבות שוטרים וחיילים נחושים שלא להתיר להם להמשיך בצעידה, ניצבו ראשי יש"ע כשבפניהם שלוש דרכי-פעולה אפשריות:⁸⁶ הראשונה היתה להישאר לְשבת בכפר-מימון, בהנחה שלאחר שלושה ימי-התשה נוספים, כוחות הביטחון יישברו ויתירו להם להמשיך בצעדה, אך אפשרות זו נשללה על-ידי אנשי כפר-מימון, וכך נותרו שתי אפשרויות בלבד: לפרוץ את מעגל כוחות הביטחון, או לפזר את ההמונים. מועצת יש"ע נקלעה למלכוד. מצד אחד הלב אמר לפרוץ. ראשית, בשל האמונה שהמהלך עשוי לעצור את ההתנתקות, אם באמצעות חסימת מחסום-כיסופים ואם באמצעות ריתוק כוחות הביטחון לנקודה אחרת באזור

⁸⁶ בצהרי יום ד' הצביעה הכנסת על הצעות החוק לדחיית ההתנתקות, והן הופלו ברוב גדול: 69 נגד 42 בעד ושני נמנעים, בהצבעה על הצעתו של ח"כ אורלב לדחות את ההתנתקות בשנה; 68 נגד ו-43 בעד, בהצבעה על הצעתו של ח"כ לנדאו לדחות את ההתנתקות בשלושה חודשים; 69 נגד, 40 בעד ושני נמנעים, בהצבעה על הצעתו של ח"כ יצחק לוי, תושב כפר-מימון בעצמו, שביקש לדחות את ההתנתקות בחצי שנה.

והתשתם;⁸⁷ שנית, משום שזו היתה דרישת האנשים בשטח. העובדה שהיה זה לאחר שנה וחצי של מאבק עיקש, לאחר חודשים של הכנה מנטאלית לקראת המהלך, ולאחר שלושה ימים של המתנה, כשבלבם אמונה חזקה בצדקת הדרך ובמחויבותם לה, והבנה שפריצת הגדר היא ההזדמנות האחרונה, אם בכלל, לעצור את ההתנתקות – כל אלה הביאו את הקהל הרב שנכח במקום להפעיל לחץ אדיר על מנהיגיו לפרוץ את הגדר ולהמשיך קדימה. אלא שבניגוד לרגש, השכל אמר שיש להתפזר. בסיטואציה שנוצרה, החלו ראשי הציונות הדתית להבין שהניסיון לממש את התכנית ולהמשיך במצעד, משמעותו עימות בלתי-נמנע עם כוחות הביטחון, אשר עלול להידרדר למאבק אלים ולפגיעה אפשרית בצה"ל ובאחדות העם, ומכאן שרגע ההכרעה קרב. כך, לאחר שנה וחצי של מאבק בו הצליחה מועצת יש"ע להלך על חבל דק – לנהל מאבק נחוש תוך שכנוע פנימי עמוק ביכולת להפוך את הקערה על פיה, אך להימנע מכל ביטוי של אלימות פיזית או מילולית, תוך הקפדה על כללי הדמוקרטיה – הגיעה שעת המבחן. חודש לפני מועד הפינוי המתוכנן הגיע הרגע שממנו חששה הנהגת הציונות הדתית יותר מכול: התנגשות חזיתית בין שלמות הארץ לבין שלמות העם והמדינה.

בערבו של יום די' (20.7.2005) בשעה 19:00, עוד נדמה היה כי העימות עומד להתרחש בכל רגע. ההמונים המותשים אך הנחוישים, נקראו להתארגן ליציאה המיוחלת והחלו להיאסף אל מול הגדרות. אלא ששוב נקפו שעות וההוראה לפרוץ לא ניתנה. בסביבות השעה 23:00, משהבינו ראשי יש"ע שלא ניתן עוד לדחות את ההחלטה, נקראו המפגינים אל הבמה המאולתרת מול שער הכניסה ליישוב. בזה אחר זה עלו ראשי יש"ע לבמה, מלווים ברב ראובן נתנאל מעצמונה וברב חיים דרוקמן, יו"ר ישיבות בני-עקיבא ונציגו של הרב אברהם שפירא במקום. לרבבות שהתגודדו סביב הבמה לא היה ספק שמדובר בתדרוך אחרון לקראת פריצה, אולם אז ניגש בנצי ליברמן לקדמת הבמה, נטל את המיקרופון והודיע: מתפזרים.

ההודעה נפלה על אוזני המפגינים כרעם ביום בהיר. לצד האכזבה מהאופן שבו הסתיים מפגן העוצמה הגדול בכפר-מימון, רבים מהנוכחים, ובראשם בני הנוער, חשו מרומים. כאילו שכל דיבורי הנהגה על פריצת הגדר, המשך המצעד וההסתננות לגוש-קטיף, לא היו אלא הצגה מבויתת היטב. באופן טבעי, מאחר שמועצת יש"ע היתה הגורם המרכזי שהוביל את המאבק בהתנתקות ובמסגרתו את אירועי כפר-מימון, ומאחר שיושב-הראש שלה הוא זה שלקח על עצמו לבשר לנוכחים על ההחלטה להתפזר – ספגה מועצת יש"ע את עיקר הביקורת. אולם במקרה זה, ההחלטה לא היתה של מועצת יש"ע לבדה. היא התקבלה בעצה אחת עם פורום הרבנים שמינה הרב שפירא – דרוקמן, נתנאל, דודקביץ'

⁸⁷ בנצי ליברמן, בראיון לאהובה שילה, 2005.

ומגנס⁸⁸ – אשר ייצג את מגוון הדעות והגישות בציונות הדתית באשר לשאלה "איך נכון להוביל את המאבק?"⁸⁹ ובשונה מהמישור הטקטי – במישור האידיאולוגי-אסטרטגי לא היתה ביניהם מחלוקת: על כל הזרמים הוסכם שאם וכאשר ייקלעו לסיטואציה שעלולה להוביל לאלימות או לפגיעה באחדות העם ובמדינה – שם עוצרים.

את ההחלטה העקרונית על כך קיבלה הנהגת הציונות הדתית חודשים ארוכים לפני האירוע בכפר-מימון. כשהסתמן שהמאבק בערוץ הפוליטי נוחל כישלון – שלא יהיה משאל-עם ושראש הממשלה מצליח להתגבר על כל המכשולים הפרוצדוראליים ליישום תכניתו – וכשגבר החשש שתיתכן התנגשות ערכית, החלה הציונות הדתית בבירור הלכתי של השאלה "איך ינהגו אם וכאשר" יגיע רגע המבחן שבו יאלצו לבחור בערך אחד על-פני ערך אחר. תהליך הבירור, אשר הקיף את כל הזרמים בציונות הדתית שהתנגדו להתנתקות, התנהל במסגרות שונות ובפורומים משתנים, פורמאליים ולא-פורמאליים. מן העבר האחד ניצבו אנשי גב ההר, אשר טענו כי אין לחשוש מעימות פיזי עם כוחות הביטחון, וצריך לחתור לביטול ההתנתקות "גם אם ישברו לנו ראשים וגם אם יירו בנו" כהגדרת הרב דודקביץ⁹⁰: "מדינה צריכה לדעת שיש גבול שאותו היא לא מסוגלת לעבור". הקו האדום של מצדדי גישה זו היה: התנגדות להפעלת אלימות אקטיבית. מן העבר השני, ניצבו כל יתר חברי ההנהגה, הרבנית והמעשית כאחד, אשר טענו כי אסור בשום פנים ואופן להכניע את המדינה בכוח, או להוביל למצב שעלול לפרק את הצבא או לגרום לקרע בעם. בעיני חלק מן המשתתפים היתה החלטה כזו נכונה גם במישור הפוליטי והטקטי: "אלימות, חס וחלילה, תחסל את מאבקנו", טען בנצי ליברמן⁹¹: "אם יהיו חס וחלילה הרוגים [...] הציבור ברובו יתייצב נגדנו", הוסיף

⁸⁸ הרב דודקביץ' היה היחיד שהתנגד להחלטה. לטעמו, אסור היה לוותר על ניסיון הפריצה גם אם הדבר יוביל לעימות ובלבד שלא יהיה זה כתוצאה מהרמת יד של מי מהציבור כנגד כוחות הביטחון. אולם לנוכח התנגדותם של כל יתר החברים, קיבל הרב דודקביץ' את דעת הרוב והתייצב מאחוריה. על הדרך לקבלת ההחלטה ושיקוליה ראה: רוט, 8.8.2008.

⁸⁹ הרב נתנאל מחד-גיסא והרב דודקביץ' מאידך-גיסא ייצגו את שני הקטבים בתוך הציונות הדתית ה"ממלכתית", שביניהם ובתוכם מתנהל מאז ההתנתקות ועד היום הוויכוח על דפוסי המאבק וגבולותיו: בקוטב האחד נמצאת הגישה אשר זכתה לכינוי "באהבה ננצח" ואשר מזוהה במיוחד עם אנשי גוש-קטיף. לשיטתה, הדרך שבה יש לנהל את המאבק היא בהסברה, מחאה שקטה ו"מנומסת" והתחברות לחברה הישראלית. סמלי גישה זו במסגרת המאבק בהתנתקות, היו "שרשרת הידיים" מגוש-קטיף לכותל המערבי בירושלים, מבצעי 'פנים-אל-פנים' וחלוקת הסרטים הכתומים; הגישה שמנגד, אשר מזוהה עם נוער הגבעות ואנשי גב ההר, היא זו המצדדת במאבק תקיף יותר וביצירת "מאזן אימה", על-אף המחיר הלא פשוט הכרוך בכך. סמלי גישה זו במהלך המאבק בתכנית ההתנתקות, היו חסימות כבישים וסירוב פקודה. עוד על הבדלי הגישות ראה: רוט, 2006.

⁹⁰ הרב דוד דודקביץ', ראיון, 23.7.2008. עוד על עמדה זו ראה: הירשפלד, אפריל 2006: 56-59.

⁹¹ בנצי ליברמן, בראיון לאהובה שילה, 2005.

הרב יואל בן-נון;⁹² ופינחס ולרשטיין הסביר כי "אם עם-ישראל ישנא אותנו – נפסיד את כל יהודה ושומרון".⁹³ ואולם, השיקול העיקרי בקבלת ההחלטה היה השיקול האמוני: מרכזיותה של קדושת הממלכתיות בתפיסת העולם הציונית-דתית.⁹⁴ "אני אנסה להשפיע על הממלכה בכל דרך, אבל אני לא אשבור את הכללים", אמר זמביש⁹⁵. "המאבק על ארץ ישראל אסור שיהיה לא באלימות ולא בכוחנות" הסביר הרב דרוקמן: "אם אני פוגע במרקם של עם ישראל, אני פוגע גם בשלמות ארץ ישראל"⁹⁶.

באותם ימים לא ידע איש להעריך מתי יגיע הרגע הזה, האם יהוה אותו בזמן והאם יצליחו ליישם בשטח את ההחלטה העקרונית שהתקבלה. ואולם, בשל הרגישות הצפויה של צעדת ההמונים לגוש-קטיף – אשר הסתיימה כאמור בכפר-מימון – החליט פורום הרבנים הרחב של הציונות הדתית, בהמלצת הרב שפירא, להסמיך צוות רבני מצומצם מטעמו (מגנס, דרוקמן, דודקביץ' ונתנאל), שתפקידו יהיה לתת מענה הלכתי לדילמות שצפויות להתעורר בשטח ולהכריע בהן במידת הצורך, תוך שמירה על אחדות המחנה. צוות זה ליווה את ראשי מועצת יש"ע לאורך כל שלבי המבצע, החל משלב התכנון ועד לשלב קבלת ההחלטה הסופית.

בנסיבות שנוצרו בכפר-מימון, האופציה המועדפת על ראשי יש"ע היתה למשוך זמן ולהתיש את כוחות הביטחון, עד ש"ייכנעו" ויאפשרו את המשך המצעד. ואולם, בתום שלושה ימים מתוחים ומתישים, משהתברר שאפשרות זו אינה קיימת וכי הברירה היחידה היא פריצה או פיזור, הבינה ההנהגה במקום כי הגיעה שעת המבחן. לנוכח החשש הכבד שפריצת הגדר והמשך המצעד יובילו לעימות אלים עם הצבא, הסכימו כולם, בהסתייגות של הרב דודקביץ', כי זהו הרגע בו עליהם ליישם את ההחלטה העקרונית הלכה למעשה. "חרף שראו שהם נאנסים", כהגדרתו של ליברמן,⁹⁷ חרף המחיר היקר שהיה כרוך בכך וחרף תחושתם שכל מערכות המדינה – הממשלה והכנסת, היועץ המשפטי, הפרקליטות

⁹² הרב יואל בן-נון, 2005.

⁹³ פינחס ולרשטיין, אצל: מאירה דולב, 2006.

⁹⁴ 'המאבק שלנו הוא מוגבלי הסביר הרב אליעזר מלמד, ממובילי הקו של סירוב פקודה וחסיונות כבישים, "מפני האחריות שלקחנו על עצמנו שלא להחריף את המתח ולא לגרום למלחמת אחים [...] עלינו למצוא את שביל האמצע – מאבק חריף ללא אלימות [...] אם נצליח ללא אלימות למנוע את הגירוש וחורבן היישובים – מה טוב. אם לא, נדע שעשינו את מה שביכולתנו לפי מיטב הבנתנו" (הרב אליעזר מלמד, 2.6.2005); על תשובותיו של הרב זלמן מלמד בנושא גבולות המאבק לשאלות שהפנו אליו חודשים ארוכים לפני יישום ההתנתקות חיילים, שוטרים ותלמידי מכינות קדם-צבאיות, ראה: הרב זלמן מלמד, **פסקים ותשובות**, ניסן תשס"ה.

⁹⁵ זאב חבר (זמביש), ראיון, 9.7.2008.

⁹⁶ הרב חיים דרוקמן, ראיון, 23.7.2008.

⁹⁷ בנצי ליברמן, תשס"ו: 24.

ומערכת בתי המשפט, המשטרה, הצבא והתקשורת חברו יחדיו ל"מלחמת-קודש" שנועדה כול-כולה לפגוע ב"בקדוש וביקר" להם⁹⁸ – חרף כל אלה הוחלט פה-אחד: מתפזרים.

"בקלות יכול היה היישוב הזה להפוך סמל של נקודת הפתיחה למלחמת אחים, ח"ו" הסביר קגן יו"ר מועצת יש"ע דאז, שאול גולדשטיין. "האמת היא שכאשר עמדנו עם הרבנים וחברי הכנסת בראש התהלוכה, הרגשתי שאם נאמר לציבור לפנות לשער וללכת, היו 35 אלף המפגינים רומסים את הגדר, כמו מקני-סוף היתה עשויה, ושום כוח בעולם לא היה עוצר אותם. האנרגיה העצומה שהיתה שם ממש קרצה לנו להפעיל אותה – יאללה, בואו ונראה לראש הממשלה! אבל לא זו היתה מטרתנו. לא באנו לנצח את צה"ל והמשטרה [...] מנהיגי המאבק הנוכחי – מועצת-יש"ע, הרבנים, חברי הכנסת – ידעו לבחור בהישג ארוך הטווח של אחדות עם-ישראל, עם נחישות ומסירות לגוש-קטיף – ולא בניצחון מקומי של הבקעה פיזית, שאורך ימיו כאורך מהדורת חדשות. כפר-מימון הפך לסמל של מסירות נפש ונחישות, אבל גם לגבול של קידוש האחוה הפנימית. אנחנו לא מרימים ידיים – לא אל מול פני המאבק ולא על אחים".⁹⁹ גם הרב אוסטרוף, מראשי בני-עקיבא, מתאר תחושה דומה: "אני הקטן אומר שכאשר זה מגיע לעימות עם אחיי אני הופך ל'שלום עכשיו', 'עוז ושלום', 'בצלם' ו'אמנסטי' – כולם ביחד. אני מסכים שעקירת גוש-קטיף היא חורבן, אך מלחמת-אחים היא חורבן גדול יותר".¹⁰⁰ "החלטת כפר-מימון", מסביר הרב אבינר, לא התקבלה, כפי שתואר באמצעי התקשורת, "מפני התרעה של הצבא והמשטרה, אלא מפני החלטה פנימית. כאשר ראש-ממשלתנו אומר לנו: עליכם לבחור בין גיבורי גוש-קטיף לבין גיבורי החיל, אנו לא רוצים לבחור! אין כאן שניים אלא אחד! אתה אומר לנו: גזור! ואנו אומרים: לא!".¹⁰¹

מכפר-מימון לעמונה

על-אף חשיבותם של ההחלטה לפזר את ההמונים בכפר-מימון ושל ההתנגדות המאופקת שנשמרה בעקבותיה בכל ימי המאבק שבאו לאחריה – אין ספק כי המבחן המעשי המשמעותי ביותר של ההחלטה הגיע עם תחילת פינוי היישובים בפועל. ראשית, משום שעבור רבים, ובעיקר עבור הנוער, עד שנכנסו החיילים ליישובים עוד היתה תקווה שגם

⁹⁸ הרב מנחם פליכס, פרשת ראה, תשס"ה.

⁹⁹ גולדשטיין, 22.7.2005.

¹⁰⁰ הרב רפי אוסטרוף, 2005.

¹⁰¹ הרב שלמה אבינר, **באהבה ובאמונה**, פרשת ואתחנן, תשס"ה. עוד על האנלוגיה בין משפט-שלמה לבין ההתנתקות בהקשר של תפיסת העולם של הציונות הדתית, ראה גם: הרב יעקב פילבר, **באהבה ובאמונה**, פרשת שופטים, התשס"ה; הרב שלמה אבינר, **באהבה ובאמונה**, פרשת כי תבוא, התשס"ה.

אם "בדרך טבעית כבר אין סיכוי לנצח [...] אולי תתבטל הגזירה באופן ניסי".¹⁰² תקווה זו הצליחה לבלום רגשות שבקלות יכלו להתפרץ לנוכח מראה החיילים הצועדים פנימה והידיעות שעברו מפה לאוזן על עוד יישוב שנחרב. ושנית, משום שאותם אלפי בני-נוער שפנו "שב"חים" ו"מסתננים" בפי מערכת הביטחון, אשר הגיעו לחזק את התושבים המיועדים לפינוי, היו הגרעין היותר אקטיבי של הציונות הדתית, וניתן היה לצפות כי לאחר שנה וחצי של מאבק ואמונה חזקה בצדקת הדרך הם לא יקבלו עליהם את דין ההנהגה. ואולם, החששות מהתפרצות בלתי-נשלטת לא התממשו. למעט מיעוט זניח שהתרכז בכפר-דרום ובשאנור וביקש למתוח את הקו האדום עד לקצה – וגם הוא נשלט במידה רבה על-ידי רבנים¹⁰³ – ההתנגדות שגילו האלפים היתה התנגדות פסיבית בלבד: ישיבה על הרצפה כאילו היו "שק תפוחי-אדמה" כשהם נאחזים איש ברעהו ומאלצים את כוחות הביטחון לגרור אותם אחד-אחד לאוטובוסים.

מרכזיותו של עקרון הממלכתיות בתפיסת העולם הציונית-דתית, אשר עמד בבסיסה של החלטת כפר-מימון; הצלחת ההנהגה לתרגמו הלכה למעשה; ונכונות הציבור שאותו היא מייצגת לפעול על-פיו חרף המחיר שהיה כרוך בכך – כל אלה היו אמורים ללמד שמה שהיה הוא גם מה שיהיה אם וכאשר תעמוד הציונות הדתית בפני מבחן נוסף של פינוי. אלא שעד מהרה הסתבר שסימן-שאלה גדול מרחף מעל הנחה זו. לצד ההלם ממראות העולם שחרב, השאלות התיאולוגיות שהתעוררו בעקבותיו, האדישות שהפגין הציבור הרחב, הכעס על היעדר פתרון לאלפי המגורשים מביתם, העלבון שחשו לנוכח הצגתם כ"אויבי העם" בשעה שהם ראו עצמם כשליחיו – החשש העיקרי היה מהאיום שצופן העתיד.

עוד בטרם הושלם פינוי היישובים החלה להיווצר בציונות הדתית תחושה שהחלטה שהתקבלה בכפר-מימון והביטוי האופרטיבי שלה בשטח הפכו לחרב-פיפיות, שלא זו בלבד שלא תרחיק את ההתנתקות הבאה אלא להפך: היא תעודד ותזרז אותה. היו שקיוו

¹⁰² קומי אורי א: 65.

¹⁰³ לטענת הרב אליקים לבנון, שירד לכפר-דרום ביחד עם כל תלמידי ישיבת ההסדר באלון-מורה, היתה החלטה אסטרטגית "שכל המחאה תהיה בלי אלימות ובגבולות נשלטים. הוקם מטה שהיו חברים בו כל ראשי העדה שהיו באותו זמן בכפר דרום, והמטה התכנס לפחות פעם אחת ביום כדי לקבל החלטות מעשיות ואסטרטגיות: איזו פעילות לאשר? מה לא לאשר? איך לארגן את הכוחות? [...] היו יוזמות שהיו אלימות מדי או שגבלו באלימות, אז המטה עצר אותן": ראיון עם הרב אליקים לבנון, בתוך: מאיר ורהב-מאיר, 2006: 28-29; גם הרב זלמן מלמד, אשר ירד אף הוא לכפר-דרום עם תלמידיו, מתאר תמונה דומה: "בבית הכנסת ועל הגג הורשו להיות רק אלו שיקבלו עליהם משמעת מלאה ולא יחרגו מההוראות. וההוראות היו לא לנהוג באלימות בשום אופן, לא באלימות מילולית ולא באלימות פיזית, לא לפגוע בחייל או שוטר, וגם אם המגרשים יכו, לא להרים יד עליהם": הרב זלמן מלמד, 'אשריכם תושבי חבל קטיף ואשרי חלקיכם', מנחם-אב התשס"ה.

כי לצד המחיר היקר ששילמו, הם יזכו לפחות בקצת סימפטיה – שהציבור הרחב יעריך את התנהלותם המאופקת ויגלה סוף-סוף שבניגוד לתדמית השלילית שדבקה בהם מדובר בציבור אחראי, שומר-חוק ונאמן למדינה. אולם הפרשנות שניתנה באמצעי התקשורת להיעדר האלימות – הן בכפר-מימון והן בימי הפינוי – לא אפשרה לציבור הרחב להבין לאשורו את שאירע שם. ההישג כולו נזקף לזכותם של כוחות הביטחון, כאילו היו "שחקן יחיד" במערכה, ואילו המחאה המאופקת של המתנחלים הוצגה ככניעה בלתי-ברירה לעוצמה ולנחישות שהפגין הצבא. "הממלכתיות ניצחה את המשיחיות," קבע מעריב.¹⁰⁴ הצגה חד-צדדית זו הכאיבה למתנחלים מאוד והעמיקה את השבר שיצרה ההתנתקות.¹⁰⁵ אולם לצד העלבון וההשפלה שחשו, חששם העיקרי היה מההשלכות הצפויות של פרשנות זו: מכך שמצדדי הנסיגות יגיעו למסקנה שעתה, משהוכח כביכול שניתן לנצח את המתנחלים ולפנות יישובים בנקל, במהירות ובלא אלימות, יגבר תאבונם של אלה ותיסלל הדרך להתנתקות הבאה.

ואמנם, עוד בטרם הספיקה הציונות הדתית ללקק את פצעי ההתנתקות ולברר לעצמה את לקחיה, כבר הופיעו בשטח סימני ההתנתקות הבאה. ארבעה חודשים בלבד לאחר שהושלמה תכנית ההתנתקות, הודיע ראש הממשלה שרון על החלטתו ליישם את החלטת בג"צ ולהרוס את תשעת מבני הקבע באבי המאחזים, עמונה. ימים ספורים לאחר מכן התמוטט שרון ונעלם מן הבמה הפוליטית, אולם האיום לא הוסר אלא להפך. ממלא-מקומו, אהוד אולמרט, שביקש להוכיח כי הוא ראוי "להיכנס לנעליו" של שרון, וכי גם הוא מסוגל "לנצח" את המתנחלים ולפנות יישובים מבלי "למצמצץ" – מיהר להפוך את עמונה למבחן המנהיגות שלו. "ספר ההוראות לטיפול במתנחלים שנכתב בגוש-קטיף עדיין בתוקף", נכתב בעיתון הארץ.¹⁰⁶ ואמנם, על-מנת להוכיח כי הוא האיש הראוי להוביל את ישראל להתנתקות הבאה, המשיך אולמרט בדרכו של שרון: הצגת המתנחלים כפורעי-חוק והשחרת פניהם בדעת הקהל; דחיית ניסיונות ההידברות שלהם וסירוב להגיע עמם לפשרה; מתן גיבוי מוחלט למערכת הביטחון; והצהרות מעורפלות על נסיגות בעתיד. האמון הטוטלי שלו, של הציבור ושל ראשי מערכת הביטחון בעוצמתו של צה"ל לנוכח הצלחת ההתנתקות, הרוח הגבית שהעניקה לו התקשורת והתמיכה הציבורית הרחבה שהוריש לו שרון, הקנו לאולמרט ביטחון עצמי כה גדול, שעוד בטרם

¹⁰⁴ כספית, 21.7.2005.

¹⁰⁵ בראיון לגלי צה"ל ב-23.8.2005, כשבוע לאחר שפונה מביתו שבנווה-דקלים, אמר ראש מועצת חוף-עזה, אבנר שמעוני: "ראש הממשלה צריך להתנצל בפני כל אחד ואחד מהתושבים על שהשמיץ אותנו והשחיר את פנינו. המאבק היה מאבק דמוקרטי אמיתי [...] כל השנה אמרנו שלא נרים יד ועמדנו בזה בכבוד. השוטרים והחיילים הם לא הסיפור פה [...] כוחות הביטחון עבדו בשתי"פ איתנו והם יודעים את האמת. זה שניסו להשחיר את פנינו – התגלה כשקר וכזב".

¹⁰⁶ בראל, 15.1.2006.

צלח את פינוי עמונה כבר הכריז על עוד שלושה מאחזים שיפנו מייד לאחר מכן, ואף הורה לשר הביטחון להכין עבורו תכנית לפינוי מידי של 20 מאחזים נוספים.

אמנם, באותם ימים, "תכנית ההתכנסות" עוד לא נולדה, אולם האווירה הכללית היתה שאם לא יקרה משהו בלתי-צפוי, עמונה היא רק "המנה הראשונה"¹⁰⁷ ואין ספק כי "בשנים הקרובות נמצא את עצמנו לפני התנתקות נוספת".¹⁰⁸ מבחינתם של המתנחלים, משמעות הדברים היתה ברורה: המאבק על עמונה יכריע לא רק את עתיד השטחים אלא גם את גורלם שלהם. על רקע האיום הקרב, הלכו וגברו הקולות בשטח שקראו לשנות את כללי המשחק: "המאבק על עמונה צריך להיות מאבק מכונן", אמר יאיר פרנק, רב היישוב; "מראות גוש-קטיף לא יחזרו על עצמם", הודיע יהודה יפרח; "ניקח את המאבק הזה הכי רחוק שאפשר [...] מה שקרה פעם אחת לא יקרה פעם שנייה, מכיוון שאם הוא יקרה פעם שנייה הוא יקרה גם פעם שלישית ורביעית", הסביר אביחי בוארון, ראש מטה המאבק בעמונה. גם המודעות שפרסמו הארגונים הרשמיים קבעו ש"הפעם חייבים שזה לא יעבור בשקט"¹⁰⁹ וכי "הפעם נאבק ברוח ובגבורה, נסיר את הכבלים, נמסור את הנפש".¹¹⁰

סירובו של אולמרט להידבר עם המתנחלים; הגישה הלוחמנית שנקטו כלפיהם ראש הממשלה וראשי מערכת הביטחון; הדמוניזציה שיצרה להם התקשורת; התחושה שכל מערכות השלטון התגייסו על-מנת לשבור ולהכניע אותם; משבר המנהיגות הקשה שהולידה ההתנתקות;¹¹¹ אוזלת היד של המדינה בטיפול במפוני גוש-קטיף, שרבים מהם שהו עדיין בבתי-מלון; ומעל הכול גודל האיום שעמד על הפרק, אשר הפך לממשי ומוחשי יותר מתמיד לנוכח מראות היישובים החרבים ומצבם של המפונים – גורמים אלה, ובעיקר השילוב ביניהם, סיפקו את כל התנאים הנדרשים להתפרצותו של מאבק אלים. היעדר ההערכה לאיפוק ולאחריות שגילו המתנחלים בכפר-מימון ובפינוי עצמו, לצד הביזוי וההשפלה שנלוו לכך, רק הוסיפו וחזקו את התחושה שאין ברירה אלא לנקוט באלימות: "אירועי גוש-קטיף הוכיחו שככל שתהיה הומניסט יותר, בן-אדם יותר, כך תהפוך לנלעג יותר", הסביר יהודה יפרח מעמונה.¹¹² "למדנו שכשאנשים מוכנים לפנות את בתיהם באופן נאות, ראוי, מתעלמים מהם – כפי שקורה היום לאנשי גוש-קטיף

¹⁰⁷ אורן, 27.1.2006.

¹⁰⁸ זינגר ודואק, 18.1.2006.

¹⁰⁹ מודעות של מועצת יש"ע, מועצה אזורית בנימין ומטה עמונה.

¹¹⁰ מודעות מטה עמונה ותנועת קוממיות.

¹¹¹ על משבר המנהיגות בעקבות תכנית ההתנתקות, ראה גיליון **נקודה** שהוקדש לנושא: **נקודה 294**,

ספטמבר 2006.

¹¹² אושפיז, 27.1.2006.

שזרוקים במלונות", הסבירה אורית כספי, מזכירת היישוב.¹¹³ קולות דומים נשמעו גם בכפר-מימון ובגוש-קטיף, אלא ששם הם היו מיעוט זניח שנשלט על-ידי הנהגה חזקה שנהנתה מלגיטימציה רחבה. בעמונה, לעומת זאת, לא רק שלא היתה כל יד מכוונת, וכל אדם או קבוצה שהגיעו לשטח פעלו על דעת עצמם, הקולות שקראו להחרפת דפוסי המאבק כבר לא עלו רק מהשוליים. הם הגיעו ממרכז המחנה, ובקול רם.¹¹⁴

פוטנציאל האלימות הגיע לשיאו עם כניסת הכוחות המפנים לשטח היישוב. בניגוד לשיטת הפעולה בתקופת ההתנתקות, שם צעדו בראש המפקדים, אשר ניסו להגיע להסכמות עם ראשי המפגינים בטרם הורו לכוחות להחל בביצוע המשימה – בעמונה לא היה כל ניסיון הידברות. עם כניסת הכוחות לאזור הבתים, הסתערו פלוגות היס"מ – מי ברגל ומי על סוסים – על קהל המפגינים, לרבות על בני הנוער שישבו בתוך הבתים, והכו בהם באלות בכל חלקי-גופם.¹¹⁵ אמנם גם בין המפגינים היו שפעלו באלימות וידו אבנים וחפצים לעבר השוטרים, אולם על-פי עדותו של ראש השב"כ בפני ועדת החקירה הפרלמנטאית לאירועי עמונה, "הגרעין הקיצוני", זה אשר "חבריו היו מוכנים לנקוט בהתנגדות אקטיבית אלימה, ולהשתמש באבנים ובאמצעים אחרים כדי לפגוע בכוחות הביטחון", מנה "בין כמה עשרות ל-100 צעירים".¹¹⁶ כל יתר המפגינים, שעל-פי הערכת המשטרה מנו כ-4,000 איש,¹¹⁷ רובם בני-נוער "בוגרי גוש-קטיף", נקטו התנגדות פסיבית

¹¹³ ברקאי, 31.1.2006.

¹¹⁴ אחת הדוגמאות לכך היא מסקנתו של עו"ד אמנון שומרון, שהיה בעבר עורך "מקור ראשון" ומזוהה עם האגף היותר מתון בציונות הדתית: "גם שמאלני קיצוני מכבד את מי שנאבק על ערכיו ועל ביתו", הסביר עו"ד שומרון. "יהמתנחלים, איך לומר, נפלו בפח [...] הם עזבו ונעזבו, הושלכו לשולי המחנה והפכו אייטם לכתבי רווחה [...] אם אולמרט עכשיו, ורבין ושרון לפניו, מואסים במאבקים אלימים ולכן נכנעים להם, זו כנראה הדרך היחידה להתמודד איתם [...] ככל שתפגין אלימות קשה, חסרת מעצורים, כך גדלים הסיכויים שהחברה הישראלית הניהיליסטית, הדקדנטית, תתעייף מהר ותבקש לרצות אותך, להתפייס איתך ולהיכנע לך", שומרון, 24.1.2006.

¹¹⁵ בעקבות אירועי עמונה הופנו מאות מפגינים לבתי-חולים, ביניהם יותר מ-200 נזקקו להמשך טיפול שבועות וחודשים לאחר מכן. סוגי הפציעות העיקריים היו: שברים בגפיים, שנגרמו בעיקר בזמן שהנפגעים ניסו לגונן על ראשיהם בידיהם, או כתוצאה מדחיפתם והפלתם דרך החלונות; פציעות-ראש, שבמקרים רבים נדרשו תפרים כדי לאחותם; פגיעות-ראש כתוצאה ממכות שכוונו לאזור הראש: עיניים (לרבות אבדן-ראייה), אוזניים (לרבות פגיעה בשמיעה, בעור התוף ובשיווי המשקל), שברים באף, שברים בשיניים, שברים בלסת; זעזוע-מוח כתוצאה ממכות לראשים; שברים וסדקים בצלעות; בעיות בתפקוד נשימתי כתוצאה ממכות לעבר בית החזה; ופגיעה בעמוד השדרה. עשרות מבוגרים ובני-נוער סובלים עד היום מנכויות שונות: אורטופדיות, גינקולוגיות, נשימתיות, באשכים, בעיות כרוניות באיברים פנימיים, נכויות ניר-כירורגיות כתוצאה מזעזוע-מוח רב-עוצמה, כאבים כרוניים באיברים שהוכו ונכות נפשית, לרבות פגיעה קשה בתפקוד: ארגון זכויות האדם בישיע ועו"ד ח. כהן, 22.1.2007: 31-32.

¹¹⁶ דו"ח ועדת החקירה הפרלמנטרית לאירועי עמונה, 19.3.2006.

¹¹⁷ כ-3,000 מתוכם עמדו וצפו במתרחש, וכ-1,000 התייצבו באזור הבתים המיועדים להריסה, סביבם, בתוכם ועל הגגות.

בלבד ולא הרימו יד. חרף כל הגורמים מעודדי האלימות שתוארו לעיל, וחרף המכות שספגו, בעמונה נראו בדיוק אותם דפוסי-מאבק שנראו בגוש-קטיף: עמידה או ישיבה על הרצפה, נאחזים זה בזה בידיים וברגליים שלובות. כפי שקיוו המתנחלים מלכתחילה, התמונות הקשות שנראו באירועי עמונה אכן הותירו טראומה בקרב מקבלי ההחלטות, והקפידו את כל תכניות הפינוי שהוכנו ערב המבצע, אך זאת לא מחמת חציית-קווים מצד המתנחלים. למרבה הפלא, חרף השבר הגדול, נשמר הקו האדום שסומן בכפר-מימון. כפי שהעידו מספרם וזהותם של הפצועים, וכפי שקבעה ועדת החקירה הפרלמנטארית שמונתה לבדוק את הנושא, גילויי האלימות הקשים שנראו בעמונה לא היו של המתנחלים, אלא של כוחות הפינוי.

סיכום

בשנת 1906, במאמרו המפורסם 'הדור', כתב הרב קוק: "...ואיש שפת רעהו לא ידע ולא יבין, כל אחד מתגדר בצרותיו המיוחדות לו, כל אחד מאשים את חברו, ותולה הקולר רק בצווארו. ולהשיב את הלבבות אלה לאלה, וקל וחומר לשלב את הידיים לעבודה חשובה וכוללת – אין דורש ואין מבקש".¹¹⁸ הרב קוק התייחס למחלוקת שנתגלעה אז בין האבות, אנשי היישוב הישן, לבין הבנים, אנשי היישוב החדש. אולם דומה שתיאור זה משקף נאמנה גם את המצב השורר היום בין המתנחלים, נושאי הדגל של ארץ-ישראל-השלמה, לבין השמאל החילוני, נושא הדגל של חלוקת הארץ. תכנית ההתנתקות והרס הבתים בעמונה הוצגו שניהם-כאחד לציבור הרחב כמאבקים בהם ניצבים אלה מול אלה "נאמני האדמה, מול ראש המדינה. ארץ-ישראל מול מדינת-ישראל. ריבונות נגד משיחיות. החלטות כנסת וממשלה נגד ציוניים תורניים ורבניים".¹¹⁹ ההנחה כי שלמות הארץ היא ערך עליון בתפיסת-עולמה של הציונות הדתית, המקדש בעיניה את כל האמצעים, ושהמדינה היא "גורם משני לאמונתה הדתית"¹²⁰ הולידה חשש כבד שמחויבותה לשלטון החוק היא טקטית ומותנית, וכי אם ולכשיתברר לה שהדרך היחידה להגן על שלמות הארץ היא באלימות, היא לא תהסס לנקוט בה. ואולם, המציאות היתה שונה: הציונות הדתית הציבה לעצמה קווים אדומים ברורים, והניסיון להגן על שלמות הארץ לא חרג מהגבולות שמתירה הדמוקרטיה.

¹¹⁸ הרב קוק, 'הדור', אדר ה'יקר ועקבי הצאן.

¹¹⁹ כספית, 19.7.2005.

¹²⁰ תמיר, 20.7.2005.

בניגוד לתיאוריות שהוצגו בראשית מאמר זה, על-פיהן הדת היא גורם המעודד אלימות, והמחויבות להגשמתו של חזון דתי עומדת בסתירה למחויבות לשלטון החוק – במקרה של הציונות הדתית, דווקא הדת היא שמונעת אלימות. כפי שהוצג בחלק השני, לצד החתירה להגשמת חזון הגאולה ולצד העמדה הבלתי-מתפשרת בוויכוח על שלמות הארץ, תפיסת העולם של הציונות הדתית מעניקה מעמד מיוחד לשלמות העם והמדינה. ולכן, כפי שמסביר אליעזר דון-יחיא: למרות ש"מתן תוקף דתי ללאומיות ולמדינה היהודית עשוי אמנם להגביר את הנטייה לאמץ עמדות מקסימליסטיות בתחום הפוליטי, מצד שני יש בכך כדי למנוע או לרסן גילויים של קיצוניות פוליטית, המתבטאים בדה-לגיטימציה של המדינה ובעיסוק בפעילות אלימה ובלתי לגאלית".¹²¹

שני החלקים האחרונים במאמר זה הראו שחרף העובדה שהציונות הדתית לא נאלצה להתמודד בעבר עם התנגשות ערכית ועם הצורך לבחור בערך מקודש אחד על-פני האחר, משהגיעה שעת המבחן היא הצליחה ליישם את ההלכה למעשה. קדושת הממלכתיות העומדת בבסיס תפיסת עולמה הציבה קווים אדומים וגבולות ברורים למאבק, ואלה לא נחצו חרף המחיר היקר ששילמה על כך. כפי שתואר לעיל, מפתיעה במיוחד היתה תגובת בני הנוער במהלך אירועי עמונה, שחרף המכות שספגו וחרף העובדה שכל הגורמים לאלימות, מתוכננת או ספונטאנית, היו קיימים – למעט קבוצה של כמה עשרות, נשאר הרוב המכריע נאמן לקו הממלכתי ולא הרים יד.

יחד עם זאת, על-אף היסודות האיתנים עליהם נשענת החלטת כפר-מימון, אין לדעת אם הקווים האדומים ששרטטה החלטה זו, יישארו בתוקפם אם תעמוד על הפרק נסיגה רחבה מיהודה ושומרון. שכן, האתגר החדש שהולידה החלטת כפר-מימון, ושעמו מנסה הציונות הדתית להתמודד, הוא חשיפת נקודת התורפה שלה. מצד אחד עשויה "חשיפה" זו לשרת את הציונות הדתית – היא יכולה לסייע בהסרת התדמית המאיימת שדבקה בה, וניתן להיעזר בה כמנוף להתחברות מחודשת אל העם. מצד שני, ומכאן החשש הגדול, אותם קווים אדומים שבכוחם ללמד זכות על הציונות הדתית, עלולים להפוך לחרב-פיפיות באם תתייחס אליהם הממשלה כאל נקודת חולשה שיש לנצלה. "הנטייה הטבעית שלנו היא להלכה שנקבעה בכפר-מימון", הסביר לי בכיר ביש"ע. "אבל גם מתתיהו כהן גדול שינה את הנוהג הקיים כשהגיע למסקנה שהמציאות מחייבת זאת. בתקופת החשמונאים נהוג היה שלא נלחמים בשבת. אבל ברגע שהיוונים זיהו את נקודת התורפה, ניצלו אותה ותקפו בשבת – כינס מתתיהו את אנשי הסנהדרין וחדש את ההלכה הקדומה המתירה להילחם בשבת: "אם הילחם ילחמו אויבנו בנו ביום השבת, יצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו" (חשמונאים א, ב).

¹²¹ דון יחיא, 1998: 464.

בעת כתיבת שורות אלה אין איום כזה העומד על הפרק. מלחמת לבנון השנייה וירי טילי הקסאם מעזה הביאו להסרת תכנית ההתכנסות מסדר היום, לירידת התמיכה הציבורית בנסיגות חד-צדדיות, ולפגיעה קשה במעמדה של הממשלה וביכולתה להוביל מהלך מדיני רחב-היקף. עם זאת, גם בציונות הדתית מבינים כי המציאות עשויה להשתנות באחת, וכי במוקדם או במאוחר תונח תכנית מדינית חדשה על סדר היום. דפוסי המאבק בהם תבחר הציונות הדתית במקרה כזה, יושפעו קרוב לוודאי ממכלול הנסיבות: מהיקפה של התכנית; מאופייה – אם הנסיגה תהיה חד-צדדית או חלק מהסכם-שלום; מהמניעים שיעמדו מאחוריה – אם מטרתה תהיה לשפר את מצבה של מדינת-ישראל, או את מצבו של ראש הממשלה; מהאווירה הציבורית שתלווה את התהליך – אם יהיה ניסיון להכיל את המתנחלים, לקרבם ולחבקם, או שמא תחזור האווירה הלוחמנית שליוותה את אירועי עמונה – אווירה של "הם" ו"אנחנו"; מהתפקיד שימלאו הפעם אמצעי התקשורת, מערכת המשפט והארגונים האזרחיים; ובעיקר, מהדרך בה תבחר הממשלה לקדם את יוזמתה: אם תמשיך בדרכם של שרון ואולמרט ותנסה להכריע את הציונות הדתית בכוח הזרוע, או שתבחר בדרך ההידברות ותגלה התחשבות בצרכיה, באמונתה ובערכיה.

למרות השבר שיצרו שני האירועים שתוארו כאן, הרוח הנושבת בקרב הציונות הדתית היא עדיין ממלכתית. אולם בל נשכח: סירוב להידברות של צד אחד, מביא להתחזקותם של מתנגדי ההידברות בצד האחר.

ביבליוגרפיה

אבינר, הרב א., 'מסרים חינוכיים וההתנתקות (ב)', **באהבה ובאמונה** (פרשת מסעי, כ"ו תמוז, התשס"ה).

אבינר, הרב א., 'יש לי הרבה שאלות – מכתב גלוי לבני הנוער', **באהבה ובאמונה** (פרשת ראה, כ"ט מנחם-אב, התשס"ה).

אבינר, הרב א., 'מכתב גלוי אל בני הנוער', **באהבה ובאמונה** (פרשת כי תצא, י"ג אלול, התשס"ה).

אבינר, הרב ש. (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל** (בית אל: ספריית חוה, אייר התשס"ה).

אבינר, הרב ש., 'איש הבליעל', **באהבה ובאמונה** (פרשת ואתחנן, י"א אב, התשס"ה).

אבינר, הרב ש., 'זה צבא זה!!', **באהבה ובאמונה** (פרשת ראה, כ"ט מנחם אב, התשס"ה).

אבינר, הרב ש., 'שינוי כיוון', **באהבה ובאמונה** (פרשת כי תבוא, י"ח אלול, התשס"ה).
אבינר, הרב ש., 'ממלכתיות', www.ateret.org.il.

אבינר, הרב ש. (עורך), **שיחות הרב צבי יהודה במדבר**, סדרה ב', סי' 7.
אוסטרופ, ר., 'לא משחקים', **זרעים** – ביטאון תנועת בני-עקיבא, 640 (תמוז תשס"ה, אוגוסט 2005).

אורן, א., 'בפעם שעברה אמרו לצה"ל שיהיה פניני והוא התעקש לא לקלוט. לפעם הבאה יתכונן צה"ל עוד לפני שיאמרו לו', **הארץ** (27.1.2005).

אושפיז, ע., 'המנוולים שינו את הכללים ושכחו לספר לולרשטיין', **הארץ** (27.1.2006).
איגרת 'איחוד הרבנים למען עם ישראל וארץ ישראל' (ד' תמוז התשס"ה).

איזנשטדט, ש.נ., **פונדמנטליזם, כיתתיות ומהפכה** (ירושלים וחיפה: כתר ואוניברסיטת חיפה, 2004).

ארגון זכויות האדם בישי"ע ועו"ד ח. כהן (עורכים), **אירועי עמונה – דין וחשבון, סקירה ותלונה על פעילות גורמי אכיפת החוק ושולחיהם בדרג המדיני, בנוגע לפינוי עמונה** (22.1.2007).

אריאל, הרב י., 'ראשית צמיחת גאולתנו', www.haravariel.org (י' שבט התשס"ג).

אריאל, הרב י., 'התחדשות ציונית דתית', www.haravariel.org (כ"ח תמוז התשס"ג).

אתר גוש-קטיף, 'מצעד ענק לגוש-קטיף – יום פקודה', www.kaif.net (18.7.2005).

בגי"צ 1661/05, המועצה האזורית חוף עזה ואח' נגד כנסת ישראל ואח'.

בגי"צ 2252/05, בנימין יפת ואח' נגד ממשלת ישראל ואח'.

בנגל, מ., בנדר, א. וגליקמן, א., 'הכנסת הצביעה נגד העם', **nrg מעריב** (28.3.2005).

בן-נון, י., 'ההתנתקות כבר היתה', **נקודה 281** (מאי 2005).

בראל, צ., 'תנו לנצח את צה"ל', **הארץ** (31.7.2005).

בראל, צ., 'הנה באים המתנחלים האמיתיים', **הארץ** (15.1.2006).

ברנע, נ., 'המפתחות ביד של ביבי', **ידיעות-אחרונות**, המוסף לשבת (24.6.2005).

ברקאי, ר., 'מה בוער', **גלי צה"ל** (31.1.2006).

גולדשטיין, ש., 'לא הרמנו ידיים', **Ynet**, דעות (22.7.2005).

גורלי, מ., 'ירוצחי הריבונות הישראלית', **מעריב**, המגזין (13.9.2004).

גורלי, מ., 'מכתב לקצין הסרבן', **מעריב**, מוסף שבת (15.7.2005).

דו"ח ועדת החקירה הפרלמנטרית לאירועי עמונה, פרק 3 (19.3.2006).

דו"ח עמותת 'קשב', מנותקים – כך סיקרו אמצעי התקשורת בישראל את ההתנתקות (ינואר 2006).

דולב, מ., 'עמונה או עמורה', **ארץ בנימין** (שבט תשס"ו, פברואר 2006).

דון יחיא, א., 'פונדמנטליזם דתי ורדיקליזם פוליטי: הישיבות הלאומיות בישראל', בתוך: שפירא, א. (עורכת), **ישראל – 50 השנים הראשונות** (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1998).

דן, י., 'עושים צהרים', **גלי צה"ל** (23.8.2005).

הירשפלד, ת., 'להתנער מן הכבלים', **נקודה**, גיליון 289, (ניסן התשס"ו אפריל 2006) וייס, א., 'ראש מועצת בנימין: להפר את החוק וללכת לכלא', **Ynet** (19.12.2004).

זינגר, צ. ודואק, נ., 'אולמרט: המטרה – מו"מ להסדר-קבע', **ידיעות-אחרונות** (18.1.2006).

יורגנסמאייר, מ.. 'עלייתה העולמית של הלאומיות הדתית', בתוך: הורוביץ, נ. (עורך), **דת ולאומיות בישראל ובמזרח התיכון**, (תל אביב: עם עובד, 2002)

כהן, ה. (עורך), **ארץ הצבי** (בית-אל: נתיבי אור, התשס"ג).

כהן, ה. (עורך), **פסקים ותשובות בעניין מצוות יישוב ארץ ישראל וגזרת העקירה של יישובים יהודים בארץ ישראל** (בית אל: מאבני המקום, ניסן התשס"ה).

כהנא, א., 'תכניות מגירה לעצירה', **בשבע** (21.4.2005).

כספית, ב., 'המפתחות אצל ביבי', **מעריב**, מוסף שבת (24.6.2005).

כספית, ב., 'שרון: מרעילים לילדים רכים את הנשמה', **מעריב** (20.7.2005).

כספית, ב., 'התנגשות הציוויליזציות', **מעריב**, מוסף שבת (15.7.2005).

כספית, ב., 'פצצת אנרגיה', **nrg מעריב** (19.7.2005).

כספית, ב., 'נצא מזה מחוזקים', **מעריב** (21.7.2005).

כספית, ב., 'יכול להיות שזה נגמר?', **מעריב** (24.8.2005).

ליברמן, ב., **שיח ציוני בעקבות ההתנתקות** (ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית, שבט התשס"ו).

- לפיד, י., 'הבורגנים', **ידיעות-אחרונות**, המוסף לשבת (1.7.2005).
מועצת יש"ע, **דף עדכון מספר 1** (23.6.2005).
- מלמד, הרב א., 'מצוות יישוב הארץ א', www.yeshiva.org.il (התשס"א).
מלמד, הרב א., 'לא גזירה משמים', **בשבע** (2.6.2005).
מלמד, הרב א., 'אמונה ושמחה במאבק', **בשבע** (7.7.2005).
מלמד, הרב ז.ב., 'אשריכם תושבי חבל קטיף ואשרי חלקיכם', www.yeshiva.org.il (מנחם-אב התשס"ה).
- מלמד, הרב ז.ב., 'תשובות לשאלות שנשאלו מחיילים ושוטרים ומתלמידי מכינות קדם-צבאיות', בתוך: כהן, ה. (עורך), **פסקים ותשובות בעניין מצוות יישוב ארץ ישראל וגזרת העקירה של יישובים יהודים בארץ ישראל** (בית אל: מאבני המקום, ניסן התשס"ה).
- מאיר, י. ורהב-מאיר, ס. (עורכים), **ימים כתומים** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות, 2006).
מן, ר., 'מסבסטיה לכיסופים', **מעריב**, המגזין (20.7.2005).
סגל, ח., 'אקטואלי', **מקור ראשון**, יומן (24.6.2005).
סיון, ע., אלמונד, ג.א. ואפלבי, ס.ר., **קנאות דתית מודרנית** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות וספרי חמד, 2004).
- עוז, ע., **כל התקוות** (ירושלים: כתר, 1998).
- פילבר, הרב י., **אילת השחר** (ירושלים: המכון לחקר משנת הראי"ה, תשנ"א).
פילבר, הרב י., 'לא להיפרד מן האומה', **באהבה ובאמונה** (פרשת שופטים, ג' אלול התשס"ה).
- פילבר, הרב י., 'תורה ודמוקרטיה', www.mercazarav.org.il.
פלג, מ., **להפיץ את זעם האל** (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997).
פליכס, מ., 'איך הופכים יסימני שאלה' – ליסימני קריאה, **מעט מן האור** (פרשת ראה, כ"ח באב התשס"ה).
- פרי, י., **יד איש באחיו** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות וספרי חמד, 2005).
קדמון, ס., 'חסמו את עצמם', **ידיעות-אחרונות**, המוסף לשבת (1.7.2005).
קול התור – **פרקי גאולה מפי הגר"א זצ"ל**, פרק א', סעיף ח' (ירושלים, התשנ"ו).
קומי אורי, א., 'מן היין המשובח' (כסלו התשס"ו).

- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), **אגרות הראיה**, כרך ב' (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ב).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), **אורות** (ירושלים: מוסד הרב קוק, התשס"ה).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), **אורות הקודש**, כרך ג' (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ד).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), 'הדור', **אדר היקר ועקבי הצאן** (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ז).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), **חזון הגאולה** (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ד).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), **מאמרי הראי"ה** (ירושלים, התשד"ם).
- קוק, הרב א.י.ה. (הראי"ה), 'ראש אמיר', **עץ הדר** (ירושלים: מוסד הרב קוק).
- קוק, הרב צ.ג.ה, 'מזמור י"ט של מדינת-ישראל'. בתוך: כהן, ה. (עורך), **ארץ הצבי** (בית-אל: נתיבי אור, התשס"ג).
- קוק, הרב צ.ג.ה, 'למען דעת', **להלכות ציבור** (ירושלים: חוסן ישועות, תשס"א).
- קפליוק, א., **רבין – רצח פוליטי בעזרת השם** (תל-אביב: ספריית פועלים, 1996).
- קרוב, הרב ז., 'נזכור ולא נתבלבל – זו מדינת ישראל שלנו', **באהבה ואמונה** (פרשת שופטים, ו' אלול התשס"ה).
- רביצקי, א., **מדינת היהודים והקץ המגולה** (תל-אביב: עם עובד, 1993).
- רוזן, א., 'משהו רע קורה להתנתקות', **מעריב**, מוסף שבת (3.6.2005).
- רוט, ע., **סוד הכוח – מועצת יש"ע ומאבקיה נגד גזר ההפרדה ותכנית ההתנתקות** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, אוגוסט 2005).
- רוט, ע., 'במבוך ההרתעה', **נקודה 294** (ספטמבר 2006).
- רוט, ע., 'הגדרות לא נפרצו', **מקור ראשון**, יומן (8.8.2008).
- שומפלבי, א., 'סקר: רוב מאמינים שהמתנחלים יהיו אלימים בפנינו', **Ynet** (5.9.2004).
- שומרון, א., 'מתנחלים לומדים מטרוריסטים', **מעריב**, המגזין (24.1.2006).
- שחר, א. ופריש, פ., 'חלוץ הודיע לשרון: "אי אפשר להתמודד עם יותר מ-10,000 איש"', **מעריב** (14.7.2005).
- שילה, א., 'ראיון עם בנצי ליברמן, ראש המועצה ויו"ר מועצת יש"ע', **מראש ההר**, 75 (אב תשס"ה, אוגוסט 2005).
- שיפר, ש., 'שרון: "יש פתרון לכל המפונים"', **ידיעות-אחרונות** (8.6.2005).
- תמיר, י., 'בלתי מספיק בחינוך', **ידיעות-אחרונות** (20.7.2005).

ראיונות

חבר, זאב (זמביש), 9.7.2008.

דודקביץ, הרב דוד, 23.7.2008.

דרוקמן, הרב חיים, 23.7.2008.

Appleby, Scott R., 'Religious Fundamentalisms and Global Conflict', *Headline Series*, 301, (New York: Foreign Policy Association, Winter, 1994).

Armstrong, K. *The Battle for God*, (London: HarperCollins Publishers, 2000).

Coser, L., *The Functions of Social Conflict* (New York: Free Press, 1956).

Edelman, M., *The Symbolic Uses of Politics* (Urbana Illinois: University of Illinois Press, 1964).

Demant, P., *Jewish Fundamentalism in Israel: Implications for the Mid-east Conflict*, I.P.C.R.I (Israel Palestine Center for Research and Information, Vol. 3 No. 3, August, 1994).

Ellul, J., *Propaganda* (London: S.C.M. Press, 1968).

Friedman, M. 'Jewish Zealots: Conservative Versus Innovative', in: Laurence J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective*, (New York and London: New York University Press, 1993).

Gamson, W. and K., Lasch, 'The Political Culture of Social Welfare Policy', in: Spiro, S. and E., Yuchtman-Yaar (eds.), *Evaluating the Welfare State: Social and political Perspectives* (New York: Academic Press, 1983).

Hunter, J. D., 'Fundamentalism: An Introduction to a General Theory', in: Laurence J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective*, (New York and London: New York University Press, 1993).

Hoffer, E., *The True Believer* (New York: Harper and Row, 1951).

Juergensmeyer, M., *The New Cold War?: Religious Nationalism Confronts the Secular State* (Berkley: University of California Press, 1993).

Kepel, G., *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*, (Cambridge, UK: Polity Press, 1994).

- Lustick, I. S., *For the Land and the Lord*, (New York: Council on Foreign Relations Books, 1988).
- Martin E. M. and S. R Appleby (eds.), *Fundamentalism Observed*, (Chicago and London: The University of Chicago Press , 1991).
- Martin E. M. and Scott R A., 'Fundamentals of Fundamentalism', in: Lawrence Kaplan (ed), *Fundamentalism in Comparative Perspective*, (Amherst: University of Massachusetts Press, 1992).
- Mittleman, A.L. 'Fundamentalism and Political Development: The Case of Agudat Yisrael', in: Laurence J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective*, (New York University Press, New York and London: 1993).
- Sprinzak, E., *Gush Emunim – The Politics of Zionist Fundamentalism in Israel*, (New York: The American Jewish Committee, 1886).
- Sprinzak, E., 'The Politics, Institution, and Culture of Gush Emunim', in: Laurence J. Silberstein (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective*, (New York and London: New York University Press, 1993).

פרק 3

על משמעותו הפסיכולוגית של הגירוש

ברוך כהנא

מי שרוצה להיזכר בדיון הציבורי שקדם לתכנית ההתנתקות, טוב יעשה אם יקרא בספרו של ארי שביט 'חלוקת הארץ',¹ הכולל אוסף מרשים ומקיף של 33 ראיונות עם "מובילי דעת קהל" בישראל. נפרסת בו קשת רחבה של טיעונים בעד ונגד ההתנתקות, טיעונים ביטחוניים, כלכליים, משפטיים ומדיניים מגוונים. מאלף לקרוא, לאחר שלוש שנים ויותר, את הטיעונים השונים ולבחון אלו מן ההבטחות הגדולות התממשו ואלו מהן התבדו. אבל מאלף יותר הוא מיעוט ההתייחסויות למועמדים לגירוש עצמם. הקורא עשוי להתרשם לתומו שמדובר בשאלה אסטרטגית טהורה, כאילו דנו בהזתם של מחנות-צבא, מפעלי-תעשייה או שטחי-חקלאות. למעשה השאלה שעמדה לדיון היתה אחרת. לפני הכול, ההתנתקות היתה אירוע ששינה את חייהם של אלפי אנשים שחיו באותה עת ביישובי גוש-קטיף. מבחינתם של אנשים אלה, היישובים שנעקרו לא היו נקודות על המפה, אלא רקמת-חיים בה גדלו, אהבו ומצאו את פרנסתם. לרבים מהם היה היישוב מערכת תמיכה חברתית, מקום עבודה ומרכז קיום אידיאולוגי. במאמר זה אנסה להסביר כיצד הושפעו אנשים אלה מן המהלך שלתוכו נקלעו בעל-כורחם. בראש ובראשונה אנסה להשיב על שלוש שאלות:

א. מה היתה השפעת ההתנתקות על המגורשים² עצמם ואם אפשר לדבר על פגיעה נפשית ממשית שנגרמה לחלק ניכר מהם?

אם יתברר שאכן היתה פגיעה כזו, עולות שתי שאלות נוספות:

ב. מהם התהליכים הפסיכולוגיים היכולים להסביר פגיעה זו?

ג. האם הפגיעה הנפשית היתה כורח המציאות, או שמא ניתן היה למנעה, או לפחות לצמצם את ממדיה?

¹ שביט, 2005.

² עובדה מאלפת היא שעד היום לא קיים מונח מוסכם לכינוי תושבי הגוש שנעקרו מבתיהם. יש המקפידים לכנותם "מפונים", כדי לנטרל את ההשלכות הרגשיות של מונחים קשים יותר. מכיוון שמגמת המאמר היא פנומנולוגית ומטרתו לחקור את חווייתם של בני הגוש עצמם, השתדלתי להשתמש במונח "מגורשים", שכן רובם המכריע מסתייגים מהשימוש במונח "מפונים".

אך בטרם אעסוק בשאלות עצמן, ברצוני להתייחס למקומו המצומצם של ההיבט הפסיכולוגי הנוגע להתנתקות. נושא זה לא עלה כמעט במסגרת השיח הציבורי שקדם למהלך (כפי שעולה, למשל, מן העיון בספרו של שביט). גם לאחר הגירוש לא פסק הוויכוח הציבורי סביבו, וגם אז נעדרה ממנו נקודת-מבטם של אלה שהושפעו ממנו יותר מכול. למעשה, רק במהלך השנה השנייה שלאחר ההתנתקות ניתן היה לראות שינוי מגמה בשיח הציבורי, כפי שהוא מתבטא בעיתונות הכתובה.³

התעלמות מסוג זה מתוארת אצל גיודית לואיס הרמן, בספרה "טראומה והחלמה" העוסק בנפגעי טראומה ובשיקומם. כשהיא מתארת את ההתנהגות האופיינית לצד התוקף, היא כותבת שהוא "עושה כול שביכולתו לעודד שכחה....הוא תוקף את אמינות קורבנו. אם אין הוא יכול להשתיקו לגמרי, הרי הוא יכול להבטיח שלא יהיו לו שומעים. לצורך זה הוא מגייס מערך מרשים של טיעונים, החל בהכחשה גסה וצעקנית וכלה ברציונליזציה אלגנטית ומתוחכמת מאין כמוה. אחרי כל מעשה זוועה צפויות להישמע אותן התנצלויות מוכרות: הדבר כלל לא קרה, הנפגע משקר, הנפגע מגזים, הנפגע הביא זאת על עצמו. ועל כל פנים הגיע הזמן לשכוח את העבר ולהתקדם הלאה. ככל שגדול כוחו של התוקף כן גדלים זכותו וכוחו להגדיר את המציאות ולקרוא לה שם, ובאותה מידה נשמעים טיעוניו".⁴

הרמן עוסקת בעיקר בנפגעות אונס ובתגובות קרב, אבל עם כל ההבדל שבין המקרים, ייתכן שהדינאמיקה הנפשית דומה. הצד שהשקפותיו מצדיקות את הכאב נמצא בדיסוננס פנימי, ונוטה להכחיש את הכאב עצמו. אלא שהכחשה כזו רק מעצימה את הטרומה.

לאחר יותר משלוש שנים, קלטו חלק מתומכי ההתנתקות את ממדיה האנושיים. כדאי לצטט בהקשר זה את העיתונאי דן מרגלית: "האחים הכתומים התנגדו לעקירת גוש-קטיף וצפון השומרון. מותר היה לכפות זאת עליהם. רק שזה היה בלתי נכון, וכמי שתמך בהתנתקות לא הערכתי את גודל כאבם, עומק הפצע שנפער. הם השארו שבעיסה הלאומית. לא רק הם, אבל רובם ככולם. הם מופת בחייהם ובמותם, גם אם לא מקבלים (ואין חובה לקבל) את אורח חייהם. עם אחים כאלה אפשר להתווכח. מותר להציע להם. לחזור ולהציע, ולא להרפות... (אך הם) ראויים שלא נכפה עליהם לנטוש את בתייהם הלגיטימיים..."⁵ כצפוי, אפשר לשמוע גם קולות הפוכים. גדעון לוי, כתב למשל: "האם די בנימוק הקלוש שיהזנחתם של המפונים עשויה לשמוט את הלגיטימציה

³ לם, 15.6.2007.

⁴ הרמן, 2005, עמ' 20.

⁵ מרגלית, 15.9.2006.

של המדינה לנקוט צעדים דומים בעתיד, כדי לצאת להגנתם של פורעי החוק והמוסר מתמול שלשום?... הם הלכו להתנחל בארץ לא להם, בידעם שמדובר בעסקה מפוקפקת, עד שהשערורייה הזאת הגיעה אל קיצה. אין סיבה להשתתף בצערם של מי שצרות של אחרים מעולם לא עניינו אותם. במשך שנים נהנו מהטבות שבמקומות אחרים אפשר היה רק לחלום עליהן...הפה שהתיר את ההתנחלות השערורייתית בעזה החליט סוף סוף לשים לה קץ, ואתו צריך גם לבוא הקץ לטיפול בעניינם".⁶

שני ציטוטים אלה מראים עד כמה קשה לנתק את הבנת התהליכים הנפשיים שעברו על מתנחלי גוש-קטיף מן הרגשות הכלליים שיש לנו כלפיהם, כלפי המפעל ההתיישבותי שהקימו, ובעיקר כלפי האפשרות לגירושם נוספים בעתיד. השאלה הפוליטית של עתיד יהודה ושומרון מתערבת כאן בשאלות פסיכולוגיות מובהקות: מהי עצמתו האמיתית של המשבר שעברו המגורשים? מהן סיבותיו הנפשיות? האם אפשר למנוע משבר כזה, או שמא גירושה של קהילה ממקומה כרוך בתהליכים נפשיים בלתי-נמנעים שמשמעותם ההכרחית היא טראומה קשה וקיטוב חברתי חריף?

על הטראומה

בתקופה שחלפה מאז ההתנתקות הוסטה תשומת הלב הציבורית לנושאים אחרים. לא נראה שנושא הגירוש מעורר התרגשות ממשית בציבוריות הישראלית, מלבד כמובן אצל המגורשים עצמם. אלה נותרו פגועים וכואבים, מסוגרים בתוך עצמם, בתחושה של ניכור קשה מצד החברה הישראלית ובזעמם עליה. גם לאחר שנה ויותר אין תחושה של התפייסות. את סיפורי הפגיעה הנפשית, ששיאם במקרי האשפוז הפסיכיאטרי או בסיפורי הגירושין למיניהם, הם מצניעים בתוך עצמם, מספרים עליהם איש לרעהו וממעטים לשתף בכך זרים שלא עברו עמם את המשבר. נוצרה חברה בתוך חברה, ותחושה של ניכור קשה בין השתיים.

קשה להעריך באופן מדויק את נתוני התחלואה הנפשית בקרב המגורשים. אפשר לציין מחקר חשוב שפורסם לאחרונה על-ידי צוות חוקרים מאוניברסיטת חיפה, שבדק את ההשפעות הנפשיות של ההתנתקות על המתישבים ערב הפינוי. מסתבר כי עוד בטרם גורשו בפועל, התגלו אצל 27.6% מהם תסמונות פוסט-טראומטיות, ואצל 42.5% תסמינים דיכאוניים ברמת חומרה בינונית-גבוהה.⁷ בחינה לעומק של הסימפטומים

⁶ לוי, 7.2.2007.

⁷ קנטי ואחרים, 2006, עמ' 3.

גילתה סיוטים חוזרים ונשנים אצל 54% מהם, נדודי-שינה אצל 42%, קשיי ריכוז וזיכרון אצל 46%, דכדוך או חוסר-תקווה אצל 70% ואצל 9% אף מחשבות אבדניות. החוקרים מסכמים: "עוד בטרם ביצוע ההתנתקות בפועל, השפעותיה הפסיכולוגיות על המתיישבים היו חמורות ומרחיקות-לכת".⁸ לגבי המצב שלאחר הגירוש, טרם פורסמו נתונים בעלי תוקף סטטיסטי. משרד החינוך, למשל, לא ערך עדיין מחקר לגבי מצבם של התלמידים בקרב המגורשים – אפילו על השפעת הגירוש על הישגיהם הלימודיים, וודאי שלא על מצבם הנפשי. כדאי לציין כי משרד החינוך עושה לא פעם מחקרים על התמודדות המערכת עם מצבים טראומטיים אחרים⁹ ואת אי-עריכתם במקרה הזה צריך כנראה לשייך לאותה אווירה ציבורית שעליה דיברתי קודם. מחקרים שנעשים בימים אלה על-ידי גופים פרטיים, טרם פורסמו, אבל נתונים חלקיים כבר הוצגו בפורומים שונים. כך למשל, בכנס מדעי של מכללת אריאל שנערך ביוני 2007, הוצג מחקר של ליאור אורן ובו נמצא כי 41% מן נבדקים סובלים מתסמונת פוסט-טראומטית. נתונים חלקיים נוספים פורסמו בעיתונות או נאספו על-ידי גופי מתנדבים שונים, ואף על פי שחלקם סובלים מהטיות שונות, יש בהם כדי להציג תמונה חיה על המצב בשטח.

להלן חלק מן הנתונים: ידוע על שבעה אשפוזים של בני-נוער שתפקדו באופן תקין לחלוטין לפני הגירוש.¹⁰ לפי העיתונות, כ-50 תיקי-גירושין נפתחו במהלך 2006 (לם, 2007).¹¹ מאות ילדים מעל גיל 7, לפי הערכה כ-45% מילדי היישובים, חזרו להרטיב בשנתם.¹² בנוסף נרשמות תופעות של חרדה, התקפי פאניקה למראה לובשי-מדים למיניהם, ירידה דרסטית בלימודים, עלייה בתופעות של שוטטות-מתבגרים, ערעור הסמכות ההורית וכן תופעות של שימוש בסמים, שהיו שוליות מאוד בקרב נוער הגוש. סיכם את הנתונים דר' יצחק קדמן: "...גם אם יש להם זכויות על הנייר, החיים שלהם הם חיי פליטים".¹³

מחקר שנערך על-ידי צוות חוקרים מביה"ח ברזילי ולשכת הבריאות באשקלון, בהשתתפות דר' מיכאל גדלביץ', דר' מייקל הוארטה, דר' אלכס לבנטל ודר' שמעון שרף, השווה נתונים ממרפאת נווה-דקלים עם נתונים מקבילים ממרפאת ניצן (כמובן, מחקר כזה הוא בעייתי מבחינה מתודולוגית, שכן למרות החפיפה הרבה בין אוכלוסיית נווה-

⁸ שם, עמ' 5.

⁹ קלינגמן, תשנ"א, עמ' 89.

¹⁰ הפורום המשפטי למען ארץ-ישראל, 2005, עמ' 4.

¹¹ נתון זה מתאים לדברים ששמעתי מזוגות שעבדתי עמם, שסיפרו לי על חבריהם, ולטענתם רובם לא היו מוכרים כסובלים מבעיות זוגיות קודם לכן.

¹² הפורום המשפטי למען ארץ-ישראל, 2005, עמ' 10.

¹³ שם, עמ' 9.

דקלים לזו של ניצן, אין מדובר באוכלוסיות זהות). מסתבר שחלה עלייה משמעותית בתחלואה פיזית, בעיקר במחלות קשות: אחוז חולי הסרטן, למשל, כמעט הוכפל מ-0.61% ל-1.08%. עלייה נרשמה גם בהתקפי אסטמה, סוכרת, מחלות-לב שעלו מ-0.9% ל-1.69%, לחץ-דם גבוה שעלה מ-1.21% ל-2.07%. אצל 40% הופיעו בעיות בריאות שלא היו קיימות קודם לכן. קשה למצוא גורם לא נפשי לעלייה זו, ובפרט שחלק אחר מהמחקר מגלה כי כשליש מהנשאלים נצרכו לפגישות עם פסיכולוג, וכי נמצא אחוז גבוה של שימוש בתרופה אנטי-פסיכוטית – פי שלושה מהאחוז בכלל האוכלוסייה (המחקר טרם פורסם רשמית, אולם הוצג בכנס של האיגוד האמריקני לבריאות הציבור, והפרטים המתוארים כאן הופיעו בכמה כלי-תקשורת.¹⁴

מעבר לתופעות הקיצוניות יחסית שתוארו לעיל, כל מי שנפגש עם המגורשים מכיר את התחושה האופפת אותם שמהו מהם נשאר "שם" ושחיהם לא יחזרו לעולם להיות מה שהיו לפני הגירוש. בראיון עם מגורש מן-אור שנה לאחר הגירוש, הוא העיד על עצמו: "הייתי אדם מאוד נחמד, היום כבר ממש לא. אני עצבני מאוד, אשתי עוד יותר. אין לנו סבלנות". על אביו סיפר בראיון: "אבא היה חולה במשך שנים, אבל תכנית ההתנתקות גמרה אותו. הוא גר 19 שנים בנווה-דקלים. היה איש חריף, עשיר בחכמת-חיים. הוא לא היה צריך למות, אבל הכאב היה קשה מנשוא... שבועיים לפני הגירוש הוא נפטר, ואני שמח שלא היה צריך לראות את טורי החיילים ואת הגירוש במו עיניו. "אשתו, הוא מספר, באותו מצב: "בכל יום היא חוזרת הביתה ואומרת: 'לא הצלחתי לעשות היום כלום. סתם בהיתי במחשב.' כל זה נובע מתחושת האבל".¹⁵ מדובר דווקא באדם שהצליח לשקם את עצמו באופן יחסי. הוא ואשתו מצאו עבודה והם גרים בקהילה שהם מחבבים, בדירה משלהם. בעבודתי הטיפולית עם מגורשים אני נתקל לעתים קרובות בתגובות דומות ואף קשות יותר, שכן ברוב המקרים מדובר באנשים שטרם שוקמו מבחינת מגורים ותעסוקה, או שמצאו תעסוקה שאינה מבטאת את כישוריהם ומאווייהם.

מאלף להשוות את תגובותיהם של מגורשים לתגובות המוכרות לנו היטב מעבודה עם מטופלים פוסט-טראומטיים אחרים, כמו אלה הסובלים מתגובת-קרב או נפגעות-אונס. גיודית לואיס הרמן כותבת: "זמן רב אחרי האירוע מרגישים נפגעי-טראומה רבים שמהו מת בהם. המיוסרים שבהם מייחלים למות...".¹⁶ היא מצטטת מחקר המראה את עמידותן של תחושות כאלה גם תשע שנים אחרי האירוע הטראומטי. בהקבלה אצטט כאן ממכתבו של אור קאופמן, דור שני בנצר-חזני. קאופמן פרסם את מכתבו בעיתון נוער

¹⁴ בית אור, 4.12.2006.

¹⁵ גולדקלינג, תשס"ו, עמ' 24.

¹⁶ הרמן, 2005, עמ' 70.

דתי, וכך כתב: "שלשה מעגלים לו לאדם, ומשלושתם הוא נבנה. החיצוני ביותר הוא חבל ארץ, השני הוא מקום יישובו, והשלישי הוא החשוב מכולם – המקום שבו הוא לומד לחיות, צועד צעדים ראשונים, צופה בהוריו מגדלים את אחיו... בית-ילדותו". ואז הוא עובר לתיאור הגירוש: "בתחילה הכעיסו, כשסגרו את הגוש, המעגל הראשון. אחר-כך הכאיבו, כשסגרו את היישוב, המעגל השני. לבסוף הרגו אותי, כשהרסו את ביתי, המעגל השלישי... 8,000 יהודים לא גורשו מביתם. הם לא פונו. הם אפילו לא עברו דירה!! הם גם לא הושפלו לפני כולם. הם נרצחו!! נרצחו בדם קר. עכשיו אני לא בוכה. לא על הבית, לא על החברים שנשארו מאחור, לא על החיים שאבדו, לא על השנים שהתבגרנו בהן תוך שנה אחת, מהר מדי... כי איש מת אינו בוכה... אני לא כותב יחידי. איתי כותבות עוד 8,000 נשמות של טבוחים על קידוש השם! כל אחד ואחד עובר זאת יומיום! אתה רואה אותו מחייך... הוא אפילו צוחק! אבל הוא לא באמת מרגיש ככה, כי בליבו הוא מת. הם הרי חזקים!! התגברתם כבר אחרי שנה, לא? ואני אומר... לא!"¹⁷

מניסיוני הטיפול, דיבורים כאלה אינם מוגבלים למתבגרים, אם כי אולי ברוב המקרים אופן התבטאותם של מתבגרים הוא קשה ודרמטי יותר משל הוריהם.

עובדות אלו מראות שאכן חלה הרעה משמעותית במצבם הנפשי של מגורשי גוש-קטיף. האם זה היה חייב לקרות? חשוב לזכור שלא מדובר באוכלוסייה "נורמטיבית", אלא בקבוצה חזקה במיוחד ובעלת חוסן נפשי גבוה. מדובר באנשים שעברו תקופות קשות של מאבק על בתיהם. שספגו, לפי הערכותיהם עצמם, למעלה מ-6,000 הפגזות מרגמה וקסאם, כמעט ללא תחלואה נפשית יוצאת-דופן. בתוך המלחמה הצליחו לבנות קהילות מגובשות שעוררו את התפעלותם של גורמי בריאות הנפש שעבדו עמם.

עובדות אלו מעלות בעצמה רבה את שתי השאלות הבאות שעמן אתמודד במאמר זה והן: מהו ההסבר הפסיכולוגי למשבר המתואר, והאם ניתן היה למנוע אותו?

ניתוח פסיכולוגי של ההתנתקות והשלכותיה

אפתח בתיאור המסגרת התיאורטית שתשמש אותי לצורך הניתוח.

הגדרת הטראומה: אנשים הנקלעים לתנאים של לחץ נפשי קשה, עלולים ללקות במה שמכונה "תסמונת-דחק פוסט-טראומטית" (PTSD). ספרי הלימוד בפסיכיאטרייה קובעים כי תסמונת זו מאפיינת אנשים שנתקלו במשבר בלתי-צפוי בו חשו כי קיומם

¹⁷ קאופמן, תשס"ז.

הפיזי (או לפחות שלמותם הגופנית) בסכנה, בעוד שהכישורים שבידיהם אינם מספיקים כדי להתמודד עמה. משבר כזה מערער את ביטחוננו הקיומי של האדם, שכן ביטחוננו נסמך על תחושה פנימית שיש לו אמצעים להתמודד עם אירועים קשים העלולים לקרות לו. תחושה זו נבנית בעמל רב במהלך התפתחותו של האדם והיא הנפגעת מן המשבר הטראומטי.¹⁸ לתסמונת הפוסט-טראומטית סימנים מגוונים מאוד, ולעתים סותרים. החל משיתוק מדוכא ועד להתפרצויות של אלימות בלתי-מרוסנת. מסירוב להתייחס לאירועים שעברו ועד לחזרה כפייתית על סיפור האירועים שהביאו למשבר. הצד השווה לכל צורות התגובה הוא שבעקבות אירוע הדחק נעצרו חייו של האדם, תפקודו נפגע וחוייטו כאילו נותרה "שם", כשהיא חוזרת ומנסה לשווא להתמודד עם המשבר.

מגורשי גוש-קטיף לא עברו חוויה של איום על שלמותם הפיזית. המשבר שעברו נגע במישורי קיום הנוגעים לביתם, לקהילה בה חיו, למעמדם החברתי והכלכלי, ויותר מכך למשמעות חייהם ואמונותיהם. עם זאת, הסימפטומים עמם הם מתמודדים מאפיינים במקרים רבים את נפגעי הטראומה. אותה אי-יכולת להינתק מן האירוע, מן הזיכרונות הטובים שנתרו להם מחייהם הקודמים ומן הזיכרונות הקשים של הגירוש עצמו. כמובן, לא אצל כולם מופיעה התופעה באותה עצמה (גם בין חיילים שעברו קרבות קשים אפשר לראות את כל גווני הפגיעה, החל משכחה אדישה ועד לתסמונות פוסט-טראומטיות רבות-עצמה). ברשימת מצבי הלחץ של מילגרם, מקור הלחץ הנחשב לחמור ביותר הוא "אסונות קטסטרופליים מעשי ידי אדם". ביניהם הוא מציין, לצד מלחמות ועינויים, גם "עקירה והגליה למקום אחר".¹⁹

הספרות המקצועית יודעת לספר על סיזימים שאינם מרפים, על דיכאונות שנמשכים פרקי-זמן שלא היו מוכרים לנפגע, ועל קושי ליצור היכרויות חדשות בתחושה שרק מי שהיה "שם" יוכל להבין.

מהו ההסבר הפסיכולוגי לתופעות כאלה?

משמעותו של סיפור: הפסיכולוגיה הנרטיבית, אחת מהאסכולות הפסיכולוגיות הזוכות לפריחה רבה בתקופתנו, טוענת כי חיינו הנפשיים נקבעים בראש וראשונה על-ידי המאמץ המתמיד של כל אדם לארגן את אירועי-חיינו כסיפור בעל משמעות.²⁰ לכל

¹⁸ קלינגמן, תשנ"א, עמ' 9.

¹⁹ מצוטט אצל חורי, קלינגבורט וגילוף, 2005.

²⁰ White and Epston, 2005. דר' רבקה תובל משיח קדמה לי (במאמר הנמצא בכתובים) ביישום הפרספקטיבה הנרטיבית לתיאור אירועי ההתנתקות. אם כי אני משתמש בכך כאן למטרה שונה מעט משלה. היא משתמשת בכך לתיאור חויית האבדן, ואני מתמקד בקושי של המגורשים לבנות סיפור-חיים משמעותי ובהשלכותיו.

אדם קרו כמובן דברים שונים בחייו, אלא שלא כל רצף מקרי של אירועים יוצר סיפור. סיפור פירושו רצף התפתחותי היוצר משמעות, מחבר בין העבר להווה ופותח אפשרויות לעתיד. לכל סיפור יש גם גיבור, היכול להתבונן בעברו ולומר: אלה תולדות-חיי, העבר הזה הוא שלי משום שאני הטבעתי בו את חותמי הייחודי, ומשתקפות בו מחשבות משלי, רגשות שהרגשתי, ערכים שפעלתי עבורם. גיבור הסיפור הוא גם מי שיכול להשקיף קדימה ולומר: זה העתיד שלי, ויש לי יכולת מסוימת (לעולם לא יכולת מוחלטת, כמובן) לעצבו לפי מחשבותיי, רגשותיי וערכיי. עומר ואלון, בספרם החשוב על הסיפור הטיפולי, מציינים את שלושת הקריטריונים לסיפור-חיים ראוי, שאדם יכול לחיות עמו בשלום: "חייב אדם לחוש כי הסיפור הוא סיפורו שלו, במובן זה שהוא מזהה את עצמו בסיפור הזה".²¹ הוא חייב לחוש כי הוא אכן גיבור הסיפור, במובן זה שיש לו יכולת להשפיע על מהלכו בהתאם לערכיו ולחזונו הייחודי והוא חייב לחוש כי יש עתיד לסיפור הזה.²² חשוב לזכור כי יכולתו של אדם לספר את סיפור-חיי הוא חיונית לעצם הישרדותו הנפשית. בלעדיה, טוענים עומר ואלון, האדם חש את עצמו "כבורג במכונה... כסרח עודף של מישהו אחר, כחלש מכדי לדעת מה טוב עבורו, כעלוב מכדי שיוכל להשתפר, כמי שנתון לכוחם של דחפים עיוורים, כמי שנכנע לנורמות, כרגר אבק..."²³. מין תחושה מצמיתה של אפסיות, חוסר-ערך, ייאוש. חיינו הנפשיים כוללים מאבק מתמיד כנגד התחושה הזו.²⁴

כדאי לציין שלמרות שהפסיכולוגיה הנרטיבית נחשבת לאסכולה שונה, ואפילו מנוגדת לתפיסות הפסיכואנליטיות, ממצאיה מתלכדים לפחות בנקודה אחת עם אלה של התפיסות הפסיכו-דינאמיות. היינץ קוהוט, למשל, אבי "הפסיכולוגיה של העצמי", קבע כי הצורך הנפשי הבסיסי שלנו הוא לבנות לנו מרכז פנימי של חוויה, אותו הוא מכנה "עצמי" (Self). העצמי הוא מה שכל אחד מאיתנו מכוון אליו כשהוא אומר "אני", וכשהוא רואה את עצמו כמרכז ייחודי של חוויה ושל פעילות. לכל אחד מאיתנו, טוען קוהוט, "תחום פסיכולוגי שבו שאיפות, מטלות ואידיאלים שיוצרים המשכיות בלתי-שבירה המאפשרת פעילות יצירתית".²⁵ בלי להשתמש במושגים נרטיביים מפורשים, נטען כי העצמי הוא התחום הנפשי השואף לכך שחיינו יהיו בגדר המשכיות רציפה, משמעותית, שיש לה עבר, עתיד ואידיאלים משלה... במקרה ששלמותה של חוויית

²¹ עומר ואלון, 1997, עמ' 134.

²² שם, עמ' 139, 141.

²³ שם, עמ' 139.

²⁴ מטבע הדברים, מכיוון שבמאמר זה אין בכוונתי להציג את הפסיכולוגיה הנרטיבית לעומקה, אלא להשתמש בעיקרה לניתוח אירוע מסוים, הצגתי כאן רק תמצית מפורטת שלה לצורכי המאמר. עם זאת, השתדלתי לשמור על דיוק בהצגת הדברים. כך נהגתי גם לגבי הפסיכולוגיה הקוהוטיאנית.

²⁵ Khohut, 1977, p. 83.

העצמי מאוימת, עלול האדם לחוות חרדה כאילו עצם הישרדותו הנפשית עומדת בסימן שאלה.²⁶ אם המושג "הישרדות נפשית" אינו מובן די צורכו, אני מציע להיזכר בתיאורי הסימפטומים הטראומטיים כדי להמחיש מה פירושה של התערערות תחושת העצמי.

הקשר בין הסיפור האישי והקולקטיבי: שתי האסכולות הפסיכולוגיות מסכימות ביניהן שעצם הקיום הנפשי תלוי ביכולת לבנות סיפור בעל משמעות. אבל מהם התנאים בהם אנו מצליחים לבנות סיפור כזה? ברור שכמו בכל תחום, גם כאן אין האדם יכול לברוא את עצמו יש מאין. כדי שסיפור אנושי יוכל להזין את הנפש, עליו להיות חלק מסיפור רחב יותר, כזה המאפיין חברה שלמה, שיש לה תרבות משלה. כבר בשנות ה-50 עמד על כך אריק אריקסון, שבתארו את בניית הזהות האנושית (מושג שיש לו דמיון רב למושג הנרטיב) הראה כי את "חומרי הגלם" לבניית אותה זהות לוקח הפרט מן התרבות שבה הוא חי. אף אחד מאיתנו אינו יכול לבנות לעצמו סיפור-חיים משמעותי במנותק מן ההקשר התרבותי בו הוא נמצא.²⁷

אפשר לצרף את מושגי הפסיכולוגיה של העצמי לאלה של הפסיכולוגיה הנרטיבית, ולתפיסת הזהות של אריקסון ולומר שכאשר אדם ניגש לבנות את סיפורו העצמי, הוא משתדל לבנותו כך שיהיה זה סיפור בעל משמעות ושב וימצא את עצמו כפועל למען חזון בעל ערך. אבל את מושגי המשמעות והערך הוא חייב לקחת מתרבותו. איש אינו ממציא אותם בעצמו, וגם כאשר אנו מבקרים את תרבותנו או חורגים מגבולותיה במידה זו או אחרת, אנחנו עושים זאת על הבסיס שהיא עצמה נתנה בידינו. נובע מכאן שמצב בו מתערערת יכולתה של תרבות להעניק משמעות, הוא מצב בו אין לאדם יכולת לשמור על יציבותו של העצמי, או לבנות לעצמו סיפור בעל משמעות ועתיד, ולראות בו את סיפורו שלו. הווה אומר: הפרט החי במציאות בה נשברות הנחות היסוד של תרבותו, אינו מצליח לבנות לעצמו נרטיב ראוי, ותחושת העצמי שלו מתערערת. דוגמא מובהקת לכלל הזה היא משבר התרבות שעברו רבים מאלה שעלו ארצה מארצות בעלות תרבות לא מערבית, והמשברים הנפשיים שנגרמו להם עקב כך. לא ארחיב בדוגמא זו, גם משום שהדברים ידועים היטב, ויותר משום שהמאמר הנוכחי בא להציג דוגמא לא פחות קשה לכלל המדובר.

הטראומה כשבר נרטיבי: קל להמשיג את הטראומה הנפשית במונחיה של הפסיכולוגיה הנרטיבית. אירוע משברי הוא אירוע שאינו מאפשר לאדם שחוה אותו

²⁶ אופנהיימר, 2000, עמ' 41.

²⁷ Erikson, 1950.

לשבצו במסגרת סיפור בעל משמעות. כאשר המציאות מתנהגת בניגוד לכל קוד המוכר לאדם, כאשר אין לאדם אפשרות לפעול להגשמת מטרותיו והוא חווה את עצמו כחסר-אונים ונטול משמעות, מתערערת חוויית העצמי שלו. באותה מידה, כאשר התנהגותו שלו נתפסת בעיניו כמנוגדת לדרך בה הוא מכיר את עצמו, וכאשר מתערערת תפיסתו העצמית כאדם בעל ערך ויכולת התמודדות, כי אז מתנפץ סיפור-חיי. "על סיפור מנופץ", כותבים עומר ואלון: "אי-אפשר לומר: זהו הסיפור שלי, אני הוא גיבורו של הסיפור, ובסיפור הזה יש עתיד. אנו סבורים שהתחושה החריפה ביותר של שבר טראומטי תורגש באותם מקומות בסיפור שבהם הופרו שלושת התנאים של המשמעות".²⁸

לכן, כותבים עומר ואלון, בהתמודדות עם מצבי-משבר, המטרה המרכזית היא לשקם את יכולתו של האדם לבנות לעצמו סיפור-חיים. סיפור זה חייב להיות המשכי לסיפור שנקטע, לאפשר לאדם לחוש כי חיייו הם סיפור משמעותי אחד שהאירוע הטראומטי הוא פרק מפרקיו, גם אם הוא פרק קשה ומתסכל. אדרבה, לא פעם פרקים כאלה הם העושים את הסיפור למוצלח במיוחד! קודם כול עלינו לכוון את המאמץ הניהולי והטיפול "לשימור הרציפות השונות או להחזרתן על כן: הרציפות התפקודית, רציפות הזהות והרציפות הבינאישית".²⁹ הווה אומר: עלינו לעזור לאדם לחזור לתפקוד קרוב ככל האפשר לתפקוד שקדם לטראומה; למקצועו, לחבריו ולקהילתו, ללימודיו ולתחומי העניין שלו. זוהי ביסודה התפיסה שהנחתה את בניית מערך הטיפול הצבאי בתגובות-קרב כמאמץ להחזיר את החייל ליחידתו במהירות האפשרית, על-פי "עקרונות סולומון": קרבה מיידית בין מקום הטיפול למקום הקרב, מיידיות הטיפול וציפייה מפורשת לחזרה לתפקוד.³⁰ אם אין בידנינו לעשות כן, עלינו לעזור לו לפרש את מהלך האירועים באופן שייצור משמעות, שיתיר אותו כסיפור בעל משמעות, לפי הקריטריונים שראינו.

מרדכי רוטנברג מדבר במקרים כאלה על הצורך ב"רה-ביוגרפיה" (שהוא מכנה לפעמים "הלחנה מחדש", או "שלחון"), שמשמעותו "קריאה מחדש של העבר באמצעות משקפיים חדשים... דיאלוג בין עבר, הווה ועתיד מקל על ארגון מחדש של תנאים מנוגדים לכאורה ושל מצבים באמצעות פירושים נבחרים ויצירתיים של אירועי העבר כך שיתאימו לשאיפות העתיד... מתוך הנחה מרכזית שיזהות רצופה' הכוללת את כל תקופותיו של האדם חיונית לבריאותו".³¹

²⁸ עומר ואלון, 1997, עמ' 146.

²⁹ עומר ואלון, 1994, עמ' 21.

³⁰ קלינגמן, תשנ"א, עמ' 26.

³¹ יחזקאל, 1999, עמ' 13.

איילה יחזקאל גילתה כי גם במקרה של הטראומה הקשה מכול, בקרב ניצולי השואה, אלה שהצליחו לחזור ולספר לעצמם את סיפורם באופן בונה, הם שהצליחו גם להשתקם באופן המוצלח יותר.

אם נצרף את ההסבר הנרטיבי לטראומה אל הקשר שראינו בין הסיפור האישי והקולקטיבי, קל להבין את המשבר האישי שעוברים אנשים שעולמם התרבותי נחרב מסיבה זו או אחרת. אריקסון מתאר בספרו הנזכר מחקרים אנתרופולוגיים שעשה בקרב האינדיאנים של שבט הסיו. הוא מראה כי לאחר שנגזלו מהם המרחבים שנתנו משמעות לאורח-חיייהם, התקשו רבים מבני הנוער שלהם במשימה הנורמטיבית של בניית זהות אישית.

הטיפול בטראומה: מן העקרונות הכלליים האלה נובעים כללי הטיפול במצבים העלולים להפוך טראומטיים. קודם-כול משתדלים להשאיר את האדם ככל הניתן בסביבתו הטבעית, סמוך לקהילתו ולחבריו. כמו כן משתדלים להשאיר בידיו רמה גבוהה ככל האפשר של אחריות לגורלו, הן מבחינה מעשית-תפקודית והן מבחינת קבלת החלטות (במצבים קשים במיוחד מתקשה פגוע הטראומה לקבל אפילו החלטות פשוטות מאוד, וצריך לתמוך בו מבלי לוותר על ההנחיה התקיפה שעליו להיות אקטיבי במידה האפשרית למצבו). חובתנו החשובה מכול היא לעזור לו להגדיר את מצבו מחדש במונחים המאפשרים לו לחוש כמי שסיפור-חיו הוא בעל משמעות וערך, ובמיוחד בעל עתיד. ראינו כבר כי בניית סיפור כזה היא אפשרית רק במסגרת של מיתוס תרבותי שהוא בעל משמעות עבור הפרט המדובר. במקרים בהם המציאות אכן מערערת את השקפת העולם התרבותית עליה נסמך אותו סיפור-חיים, יש לאפשר לאדם לבחון את תפיסותיו באופן שלא יגרום זעזוע פתאומי וחרף לתחושת העצמי שלו. כל הכללים האלה מיושמים בהרחבה בטיפול במצבי-טראומה שונים כמו תגובות-קרב וכדומה. חשוב לזכור כי הנפש האנושית היא בדרך-כלל בריאה ביסודה, והחיפוש אחר סיפור-חיים שיש בו עתיד ומקורות משמעות ועצמה, הוא תהליך טבעי שעלינו לאפשר לו להתרחש באופן ספונטני ולא לכפותו "מבחוץ" באופן מלאכותי.³²

במקרה שאדם אינו מצליח לבנות מחדש את אותן "רציפויות" ואף אינו מצליח בבניית "רה-ביוגרפיה" מוצלחת, נוצרת סכנה של קיבוע הטראומה והופעת תסמונת PTSD שסימניה הקשים יכולים להיות ליקוי אישיותי וצמצום תחומי הפעילות לעומת האישיות שלפני המשבר, לפעמים בלוויית פגיעה בקשרים בינאישיים, קשיי-שינה, נטייה

³² Antonovsky, 1987.

לרגונות וכו'.³³ הסיבה לכך היא שעם הזמן נוצר "סיפור-חיים" חדש, בו האדם רואה עצמו חסר-אונים, חסר-ביטחון וכד', וסיפור החיים המועיל שהיה לו מתחלף בעקבות הטראומה בסיפור חדש וקשה – סיפור של כישלון. לעתים האדם נאחז בעצמה רבה בסיפור הכישלון שאימץ לעצמו, בין היתר משום שעדיף סיפור-חיים כלשהו על מצב כאוטי ומבולבל. נדרש אופי חזק במיוחד כדי להימנע מן הדינמיקה ההרסנית הזו. גם בעלי האופי החזק מצליחים לשמור על תחושת העצמי רק תוך שימוש במכלול של "מנגנוני-הגנה" פסיכולוגיים. מנגנונים כאלה, העלולים לשמש בסיס לנוירוזות בזמנים רגילים, הם לפעמים החיץ היחיד בין האדם לבין תסמונת פוסט-טראומטית קשה, ויש לראותם דווקא כסימנים להתמודדות נפשית בריאה.

אתמקד כאן בשני מנגנונים רלוונטיים במיוחד לענייננו. הראשון הוא **הכחשה**, הנחשבת תגובה בריאה לגמרי בשלב הראשון של ההתמודדות.³⁴ תגובה זו תוארה ברגישות על-ידי רוזנהיים בהתייחסו לאבל: "נפשו של אדם נוטה לסרב לכאוב, ולכן אין היא ממחרת לקבל למודעותה עובדות קשות. התגובה השכיחה ביותר לבשורה על מותו של אדם היא ההתרסה: 'לא יכול להיות'. אמירה כזו...נובעת מהכחשה זמנית, או השהיה של קבלת המציאות. השומע אינו מוכן לקלוט את העובדה הנוראה בהכרתו, והוא דבק בתקווה סמויה שהמידע אינו סופי...יש לכבד התגוננות קצרה כזו, ולאפשר לה להתקיים עד שלא תהיה דרושה יותר לאבל, עד שהוא יהיה מסוגל להפנים את שאירע בלא שיכרע תחת הכאב המעיק, ויוכל לומר לעצמו 'זה הדבר אשר קרה, וזוהי משמעות המקרה עבורי'".³⁵

מנגנון הגנה אחר הוא **הפיצול**. מנגנון זה תואר על-ידי מלאני קליין³⁶ והוא כולל סירוב פנימי לראות מורכבות כלשהי במציאות. העולם מתחלק בחדות ל"בני-אור" – אלה המחזיקים בערכים ה"נכונים", המשולבים בנרטיב המותקף, ומולם "בני-חושך", שהם כל אלה המתקיפים אותו. חשיבותו של מנגנון זה בכך שהוא מספק פשר מסוים גם למצב של כישלון: הפסדנו, אבל אנחנו עדיין נאבקים על מטרה צודקת, ולמאבק כזה בוודאי שיש משמעות רבה.

לאור התובנות הללו אנסה לתאר את משמעותם הנפשית של מהלכי תכנית ההתנתקות, ולבחון את השאלות שהצבתי לעצמי בראשית דבריי.

³³ נוי, 1989, עמ' 38.

³⁴ קלינגמן, תשנ"א, עמ' 27.

³⁵ רוזנהיים, 2003, עמ' 182.

³⁶ Klein, 1946.

ניתוח פסיכולוגי של אירועי ההתנתקות

סיפור גוש-קטיף בטרם הגירוש: גוש-קטיף היה קהילה מגוונת. הן המגורשים עצמם והן אנשים מן החוץ שעמם שוחחתי, דיברו על אינטגרציה אמיתית ומלאה שהתרחשה בין שכבות-אוכלוסייה שונות לגמרי: תלמידי-חכמים ובני-ישיבות – רובם מתלמידי הרב קוק – אנשי מקצועות חופשיים, חקלאים ואנשי-עמל. הגוש כלל רוב דתי ומיעוט חילוני גדול, קבוצה גדולה של ילידי הארץ עם צירוף מורכב של עולים ממקומות שונים בעולם. צירוף מסובך זה הצליח להתגבש לקהילות מגובשות ששימשו מערכות-תמיכה חזקות בתקופת המאבק בהפגזות הפלסטיניות. לדעתי, האידיאולוגיה המגובשת ששלטה בגוש היתה אחד ממקורות הצלחתו החברתית.

תלמידי הרב קוק היו נותני הטון האידיאולוגי בגוש. האידיאולוגיה שלהם היא זו של גוש-אמונים והיא היתה דומיננטית בחיי היומיום של תושבי הגוש ושולבה בנרטיב הפנימי שלהם, איש-איש בדרכו. אנסה למצות כאן כמה מיסודותיה, שלדעתי השפיעו על התנהלות המאבק בתקופת ההתנתקות, ועקבותיה ניכרים במשבר הנפשי העובר היום על רבים מן המגורשים.

היסוד המרכזי הוא האמונה במשמעותה המטה-היסטורית של הציונות. מבחינתו של הרב צבי יהודה קוק, האב הרוחני של גוש אמונים, אין כל ספק שאנו חיים בימות המשיח: "ימות המשיח הם עניין פרקטי מעשי: החזרת המלכות ליושנה, השתחררות משעבוד מלכויות, שברון עול הגויים מעל צווארנו..."³⁷ וביתר-בהירות: "אנחנו עומדים בשלב מדיני ממלכתי צבאי חקלאי, אבל של **הדבר הזה** של ימות המשיח. ימות המשיח מתחילים בדבר נגלה, בקץ המגולה, ומסתיימים בעניינים נסתרים כתחיית המתים"³⁸ (ההדגשה במקור, ב.כ.). לפי גישה זו, כל המתרחש בתקופתנו הוא חלק מן המהלך הכולל הזה: "ככל שדבר גדול יותר, יותר הוא מסובך... מהלך גאולתנו הוא עובדה היסטורית במידה ענקית, וכל מה שמופיע בניגוד למהלך הזה אינו אלא עיכוב זמני... כל ההפרעות אינן אלא בדברים קטנוניים שאין להם שום ערך קיים במהלך ההיסטורי הענק הזה".³⁹ יודגש כי מדובר בתפיסת עולם כוללת שמשמעותה משתרעת הרבה מעבר ללאומיות במובנה הצר: "הלאומיות שלנו היא לאומיות קוסמופוליטית".⁴⁰ כל המהלך הזה, טען הרב קוק, אפשרי רק בארץ-ישראל, והסביר זאת בביטויים פיוטיים רבי-עצמה: "ארץ-ישראל היא חיים, היא ארץ חיינו, חיים של כלל ישראל. ארץ ישראל היא ארץ של כלל

³⁷ צבי יהודה קוק, **פרקי משיח**, עמ' 1.

³⁸ **שם**.

³⁹ **שם**, עמ' 29.

⁴⁰ **שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות**, עמ' 83.

ישראל החי, אשר חיוניותו מתגלה בזאת הארץ".⁴¹ חיוניות זו מתגלה בכל מקום בארץ-ישראל, ובמיוחד כאשר ישראל שולטים בכל רחבי הארץ. מכאן המסקנה המתבקשת: "אין שום אדם שהוא רשאי לעשות ויתורים טריטוריאליים על הארץ הזאת".⁴² שני יסודות אידיאולוגיים מובלעים כאן: האחד הוא קידוש הממלכתיות היהודית בארץ, והאחר הוא האמונה בצורך המוחלט להיאבק על שלמותה, שלמות שלאף אחד – גם לא לממלכת ישראל המתחדשת עם כל קדושתה – אין רשות להתפשר עליה. בהמשך נראה איך הגירוש מגוש-קטיף עימת באופן טראגי את שני היסודות הללו זה עם זה.

אבל התמונה לא תהיה שלמה אם נתייחס רק לאידיאולוגיה ולא ליחס המורכב שבינה לבין הנרטיב הקונסנסואלי שרווח בקרב הציבור הרחב. יחס זה לא היה סטאטי כמובן. בראשית הופעתה לא נראתה האידיאולוגיה הגוש-אמונית חריגה על רקע הנרטיב המרכזי של החברה הישראלית, כפי שהיא נראית היום. החברה הישראלית ראתה עצמה חברה לוחמת, מאמינה בצדקתה ובונה את עצמה בתנאים קשים, למרות התקפות קשות מצד אויביה. זה היה אז הנרטיב המרכזי של החברה הציונית. הנרטיב של ההתנחלות בנה את עצמו כנרטיב המשכי למערכת האידיאולוגית הציונית הכללית של אז, כאילו שכל עניינו בהוספת ממד אמוני ורוחני לאידיאולוגיה הקיימת. ההתלהבות שבה קיבלו רבים מבני ההתיישבות העובדת הישנה (כמו "חוג עין-ורד" ודומיו) את גוש-אמונים, הוסיפה לתחושה זו. ההכחשה הראשונית של המתיישבים היתה אולי בסירובם להבין את השתנות הנרטיב המרכזי של הציבור הישראלי. האמונה הרווחת היתה כי מתנגדיהם הפוליטיים מייצגים מיעוט רועש שהשתלט איכשהו על כלי התקשורת. אין ספק שאמונה זו היתה בין הגורמים לתדהמה שאחזה במתיישבים לנוכח הופעתה של תכנית ההתנתקות, ולתחושתם שאפשר לשנות את רוע הגזרה על-ידי "הפחת-רוח" בעם, שמן הסתם היה דוחה אותה ממילא אלמלא נשטף מוחו על-ידי התקשורת העוינת. המאבק על גוש-קטיף נתפס כפרק אחד במאבק ארוך וחשוב פי כמה, על רוחו של העם כולו. במידה רבה, לגבי רבים היו תוצאותיו מבחן לעצם תפיסת-עולמם. מבחינה אידיאולוגית אין מדובר אמנם רק באנשי הגוש עצמם, אבל מבחינתם היה השילוב בין האבדן האישי והאידיאולוגי כה חריף, ותוצאותיו האישיות כה קשות.⁴³

⁴¹ צבי יהודה קוק, **שיבת ציון**, עמ' 4.

⁴² צבי יהודה קוק, **התיישבות**, עמ' 3.

⁴³ זכורה לי שיחה תורנית ששמעתי מרב אחד מיישובי גוש-קטיף בתקופת ראשית המאבק בהתנתקות. אני מצטט מן הזיכרון, ואינני מדייק בניסוח, אבל עיקר טענתו של הרב היתה שההתיישבות בגוש-קטיף היא תמצית הדבקות בארץ-ישראל, דווקא משום שלכתחילה לא היתה לו חשיבות כלכלית מיוחדת. ההצלחה החקלאית באה למרות דלותה הראשונית של הקרקע, מתוך מאבק עיקש עם אילוציה, ולא היתה הסיבה הראשונית להתיישבות. הסיבה היתה אידיאולוגית ביסודה: אהבת ארץ-ישראל ותו לא. עכשיו, הוא סיכם, מועמדת האהבה הזו במבחן.

המבחן הראשון היה בתקופת האינתיפאדה, שבה עמד הגוש בהתקפות קשות, ירי על צירי-תנועה, ירי מרגמות ועוד. כל אלה יצרו מצבים של לחץ קשה שאילץ את המתיישבים להשתמש בכל המשאבים הנפשיים הזמינים להם. מולי להד, מומחה חשוב בתחום ההתמודדות עם מצבי משבר, מסביר כי במצבים כאלה התגובה הנכונה ביותר היא חיזוק אופני ההתמודדות הטבעיים העומדים לרשות האדם או הקבוצה. בחברה בעלת עצמה אידיאולוגית חזקה כל כך, מדובר בראש וראשונה בהיצמדות חזקה יותר לאידיאולוגיה שממנה היא שואבת את כוחה. חלק מן ההסבר האידיאולוגי שרווח בין המתיישבים היה שהם משמשים מעין שכפ"ץ (שכבת-פיצוץ) למדינת-ישראל כולה, וסובלים את ההתקפה המיועדת לכלל ישראל. אפשר להתווכח על נכונות טענה זו, ולתהות אם האירועים שחלפו מאז הוכיחו או הפריכו את אמיתותה, אבל קשה להתווכח עם המשמעות הכבירה שטענה זו הקנתה למתיישבים. כמיוחס לניטציה: "מי שיש לו למה, יכול לסבול כל איך."

מקור אחר של עצמה נפשית שהתחזק באותה תקופה, היה הקהילתיות. המחקר מוכיח שאנשים הנתונים במצבי-מצוקה נסמכים זה על זה ומתקשים להיעזר באחרים שלא עברו חוויות דומות לשלהם. ספרי ההדרכה לעוסקים בטיפול במצבי-משבר מדגישים תמיד כי "מבחינת המתערב במשבר, אחת הפעולות החשובות שניתן לעשות היא לכנס סביב האדם במצוקה את המשפחה המיידית והמורחבת (מערכת התמיכה הטבעית) או אנשים שהיו במצב דומה בעבר (מערכת תמיכה מאורגנת). הרגלי התכנסות כזו בעת מצוקה הם אוניברסאליים".⁴⁴ כמובן שאין המדובר דווקא במשפחה: "מערכות תמיכה הן קבוצות המקיימות קשרים מתמשכים, המסייעים להגן על שלמותו הגופנית והנפשית של אדם. משפחה קרובה, משפחה מורחבת, חברים, שכנים, קבוצות התייחסות חברתית, קבוצת התייחסות מקצועית, התאגדויות או אגודות מקצועיות, סוכנים מתוך הקהילה (רב, מזכיר-מועצה, מזכיר-קיבוץ וכו')".⁴⁵ הכלל הזה מוכר בטיפול הפסיכולוגי בתגובות-קרב. אחד הכללים החשובים בטיפול בהן הוא השמירה בכל מחיר על לכידותה של יחידה שעברה אירוע-קרב. כלל זה מוגדר ככלל מניעתי חשוב, שהשמירה עליו עשויה לצמצם את התחלואה,⁴⁶ ולא פחות מכך כלל טיפולי שאי-כיבודו עלול לגרום לקיבוע המצב הפוסט-טראומטי.⁴⁷ מסתבר שבאותה מידה נכון כלל זה גם למתיישבים שעברו חוויות דומות של מתח, שְׁכול והתקפות שמהן יצאו בנס. שתי התגובות שנסקרו, חיזוק

⁴⁴ קלינגמן, תשנ"א, עמ' 11.

⁴⁵ שם.

⁴⁶ נוי, 1989, עמ' 28.

⁴⁷ שם, עמ' 32.

הממד האידיאולוגי וחיזוק הקהילתיות, הן ראייה לחוסן הנפשי של המתיישבים, שנקטו באופן ספונטני בכלי התמודדות יעילים.⁴⁸

תקופת ביצוע התכנית: כל זה אינו אלא רקע להבנת הטראומה של הגירוש. בדצמבר 2003 נדהמו המתיישבים לשמוע את ראש הממשלה שרובם הצביעו עבורו, מזהיר בכנס הרצלייה על נסיגה רבתי של ישראל מכל רצועת-עזה. מכאן החלו העניינים להתגלגל במהירות: בפברואר 2004 דיבר שרון בראיון עיתונאי על "העתקת 17 יישובים, על 7,500 תושביהם, מרצועת-עזה לשטח ישראלי".⁴⁹ לאחר כחודש ימים הוחלט על משאל בקרב מתפקדי הליכוד, ותושבי הגוש נרתמו למאמץ הסברתי בקרב משתתפי המשאל. במאי נערך המשאל, ותכנית ההתנתקות הובסה ברוב מוחץ. אף על-פי כן החליטה הממשלה ביוני על אישור התכנית. באוקטובר אושרה התכנית בכנסת, והחלה מחאה ציבורית מקפת נגדה, שכללה הפגנות של רבבות ואף מעשים אלימים של קבוצות קטנות (שנענו לא פעם בתגובה משטרתית נוקשה). ההתנתקות עצמה התרחשה באוגוסט 2005. תוך פחות משבוע-ימים נעקרו כ-8,000 איש מבתיהם. כלומר, בין אישור התכנית בכנסת (שרק אז, יש לזכור, היא הפכה למדיניות רשמית של מדינת-ישראל) לבין ביצועה, עברה פחות משנה. אפילו לתהליך אָבָל רגיל אין זה זמן מספיק.

קצב האירועים המתואר הוא בעל משמעות פסיכולוגית רבה. החל מרגע פרסום התכנית עמדו המתיישבים בלחץ נפשי כפול: מצד אחד נמשכו התקפות הקסאמים ונדרשו המשאבים הנפשיים המרובים שחייבו אותם להמשיך ולהיאחז באידיאולוגיה, בקהילה ובעשייה החקלאית המצליחה; ומצד שני עלה איום על אותם משאבים עצמם: הקהילה, החקלאות, הבית, וכמובן גם האידיאולוגיה. המדינה שהם סברו כי הם מוסרים את נפשם על הגנתה, פנתה להם עורף. "עם-ישראל" שהיה מקודש להם כישות מטאפיזית, ניצב מולם פתאום כאויב. צה"ל, שהם ראו את עצמם כחלק בלתי-נפרד ממנו – גם כאזרחים – נשלח להרוס את בתיהם. מגורשים רבים ציינו באוזניי בכאב את תחושת הבגידה מצד החיילים שהם טיפחו בהשקעה כה רבה, אירחו, הביאו אוכל למוצבים וכד', והנה אותם חיילים באים אליהם עכשיו כאויבים! גם העובדה ששרון, "אבי ההתיישבות", הפך פתאום למי שהורס את מפעלם, היתה חלק משמעותי מן ההלם

⁴⁸ ביליג, 2006. נער מן הגוש, שהיה חשוף לפיגועים קשים ולפחות פעם אחת היה במצב בו חש כי חיו נמצאו בסכנה, השתתף במחקר על התמודדות עם מצבי טראומה. הוא סיפר לי כי במהלך המחקר נשאל על תופעות פוסט-טראומטיות ידועות: על חזרת האירוע בחלומות ובחלומות בהקיץ, חרדות לא מוסברות לכאורה, קשיי שינה ועוד. "על כל השאלות" אמר לי, "ענית כי בתקופת הטרור הצלחתי להתגבר, אבל אחרי הגירוש הכול בא בבת-אחת" (דברים העולים בקנה אחד עם מחקר הנמצא בכתובים של אביטל לאופר ומלי שחורי, שהוצג בכנס מדעי של מכללת אריאל, ביוני 2007).

⁴⁹ מרקוס, 2004.

הבתקופה שלפני ההתנתקות שמעתי מספר פעמים סיפורים אישיים של מתיישבים שטענו כי לאחר פינוי ימית היה זה שרון עצמו שביקש מהם אישית לעבור לאלי-סיני ולא למרכז הארץ).

מבחינה אידיאולוגית נפער פתאום פער בין שני היסודות האידיאולוגיים של תנועת ההתנחלות: הערך המקודש של הדבקות בארץ, מול ערך "הממלכתיות" המקודש לא פחות. כתוצאה מכך החל דיון פנימי סוער בשיח הדתי-לאומי על היחס למדינה ולסמליה, ורבנים שונים עמדו משני צדדיו של המתרס שנוצר פתאום: האם אפשר לקדש את המדינה גם כשהיא עושה מעשים הנראים לנו מתועבים, כמו עקירת יהודים מאדמתם, או שמא חייבים אנו להתנגד לה במצבים כאלה במלוא הכוח, בשם האידיאלים שהיא הפסיקה לבטא? דיון כזה הוא בלתי-נמנע, ולדעתי גם מבורך ביסודו, אבל מטבע הדברים תרם גם הוא לתחושת הבלבול ופגע, בדרכו, ביכולת לגבש סיפור אלטרנטיבי בעל משמעות. המשמעות הפסיכולוגית של הבלבול היתה שהמשאב הנפשי המרכזי שעליו יכלו להיסמך בתקופת המאבק בקסאמים, שוב לא יכול היה לעמוד לרשותם באותה עצמה שהיו זקוקים לה.

מכאן ניתן להבין את עוצמת ההכחשה, שכן אין ספק שחלק גדול מן המתיישבים נקט עמדה נפשית של הכחשה. רבנים ואנשי-מקצוע שעבדו בסיוע למגורשים בזמן הגירוש עצמו, סיפרו על תושבים שהאמינו שמהו יקרה ברגע האחרון והגירוש לא יצא לפועל. אמנם עזרו להם בכך רבנים שהצהירו "היה לא תהיה". דוגמא מאלפת להכחשה זו מספק בחור-ישיבה המצוטט בספר **ימים כתומים**: "בישיבה הרב טל אמר שמבחן האמונה עכשיו הוא המבחן בה"א הידיעה. אף אחד לא הבטיח לנו, וגם "היה לא תהיה" זו לא הבטחה. זה עניין של 'צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים'. אז אנחנו מתפללים שהצדיקים שבדורנו גוזרים, ושהקדוש ברוך הוא יקיים".⁵⁰ דברי הרב טל מכילים בתוכם את ההסתייגויות הנדרשות ("אף אחד לא הבטיח לנו"), אבל מה שהתושבים ציפו לשמוע, ובאותה תקופה היו זקוקים לו באמת, היה דווקא ההבטחה שכל רע לא יאונה להם, ולא הסתייגויות. אותנו בחור-ישיבה עצמו נשאל: "איך דמיינת שהרב טל יתנהג בזמן הפינוי?" והוא ענה: "לא דמיינתי את זמן הפינוי... אפילו היום אני לא מדמין את זה.... מישוהו בישיבה אמר לי כמה ימים לפני שהוא מאוד חושש שזה יכול לקרות בסוף. אמרתי שאין מה לחשוש, הנה, כולם יושבים ולומדים כרגיל, אז יבואו ויוציאו אותם?".⁵¹ כזכור, רבנים כמו הרב טל ואחרים היו המקור המרכזי לתעצומות הנפש בתקופת טילי הקסאם.

⁵⁰ מאיר ורהב מאיר, 2006, עמ' 213.

⁵¹ שם, עמ' 216.

המתיישבים הועמדו בפני מצב בלתי-אפשרי מבחינה פסיכולוגית. היה עליהם להילחם על ביתם בכל הדרכים המקובלות במדינה דמוקרטית, להקדיש לאותו מאבק את כל משאביהם הנפשיים הקיימים, כולל האידיאולוגיה המגובשת שלהם, הגיבוש הקהילתי והחברתי ועוד (וכל זה, כאמור, בלוח-זמנים לא-סביר מבחינה נפשית). מאבק כזה עומד בסתירה כמעט מפורשת לחיפוש אחרי נרטיב אלטרנטיבי, כשם שצבא הנתון בעיצומו של מאבק אינו מגבש לעצמו הסברים לתבוסה אפשרית. ההכחשה, ההימלטות לאמונה ש"היה לא תהיה", היתה כמעט בלתי-נמנעת. עם זאת, חשוב לציין כי לצד ההכחשה היו גילויים רבים של התמודדות נפשית בריאה, כפי שמעידים אנשי-מקצוע שהגיעו לגוש באותה תקופה: "פגשנו ציבור הורים בעל כוחות עצומים. ציבור אציל, אשר היה נחוש לא להיגרר לאלימות ולא ליפול ברוחו. הורים שידעו כיצד להכיל את ילדיהם ואת משפחותיהם למרות סערת הרגשות האישית הבלתי-פוסקת לה היו נתונים. ברוב המקרים, השאלות שהם חשפו העידו על תהליך התמודדות בריא, והיה נדרש בעיקר אישור להורים שהם פועלים בדרך נכונה..."⁵².

כמובן שההכחשה הפכה לבלתי-אפשרית לאחר שההתנתקות יצאה אל הפועל, ואת מקומה תפסה התחושה שמהו היה לקוי בשורש האידיאולוגיה. הרב יניב חניא הוא אחד הרבנים שביטאו את המבוכה האידיאולוגית שנוצרה בעקבות ההתנתקות. במאמר חשוב כתב הרב חניא: "למדונו רבותינו, רבני הציונות הדתית. הקשיבו לשאלותינו ובבקשה מכס, אל תשלפו את התשובות הרגילות, כי המצב אינו רגיל כלל... לימדתם אותנו, רבותינו, שמסירות הנפש של חיילי הצבא היא סימן לגאולה. ראינו שאת אותה מסירות-נפש, אותה דבקות במטרה, החייל העברי מפנה לעקירה. האם זו לא 'מסירות-נפש' עקרה? לימדתם אותנו, רבותינו, שהחוק קדוש, שחוקי המדינה הם סמל של אור לעולמות כולם, והיום מוכתם ספר החוקים בחוקי הגירוש והמהלומה... שיננו שוב ושוב שהעם מחפש עומק, שבסופו של דבר כולם יתחברו לאמת, שהאור סופו לגרש את החושך. והנה... מי מגרש את מי?... אנחנו כואבים ודווים. הולכים אנו בתלם לא חרוש, שנואים מכאן ומכאן. בנינו ובנותינו נמקים בבית הכלא, חיילינו מכים ואין לאל-ידינו... למדונו רבותינו, כי אתם תקוותנו היחידה אין-בלתה"⁵³.

במקרים רבים, המורכבות האידיאולוגית התחלפה בתפיסה של שחור-לבן. מניסיוני כמטפל יכולתי לראות דוגמאות לא מעטות לכך. מגורשים לא מעטים חשים עדיין בקשר הבסיסי עם יתר חלקי העם, וכן עם המדינה וסמליה, אבל הקשר הזה רק מחריף את תחושת הפגיעה. הגירוש קשה שבעתיים כשהוא נעשה על-ידי אחיך, על-ידי מי שאתה מאמין שנכון לך עמו עתיד משותף. אחרים נחרצים יותר, והתבטאויותיהם משקפות את

⁵² גודמן, 2005.

⁵³ חניא, תשס"ו.

מנגנון ה"פיצול" שתיארתי קודם.⁵⁴ מגורש אחד אמר לי שדווקא מאז ההתנתקות קל לו יותר מבחינה אידיאולוגית. התברר לו פשוט שהשמאל הוא "התגלות בחינת כוח הרשעה בעולם". קודם לא חשב כך, אבל עכשיו הכול ברור. לא קשה לזהות כאן את מנגנון הפיצול שהסברתי קודם. כמובן, ברוב המקרים הפיצול הנפשי יוצר בעיות משלו. בחור בשנות ה-20 לחייו מסרב להעלות חיילים למכוניתו, אבל הוא מתייסר על כך תמיד. כשהיה בגוש היה נוסע כל ערב שבת למוצבים ומחלק עוגות, תומך ומעודד את החיילים. היום, כשהוא רואה חייל הוא שואל את עצמו בכאב אם הוא "מהם" – מאלה שהיו שם והשתתפו בגירוש – או שמא הוא "חייל נקי כפיים שהתנגד להשתתף". מדובר בדילמה ממשית ומייסרת מאוד.

נקודה נוספת העולה מדבריו של הרב חניא היא המבוכה בה נמצאת גם שכבת ההנהגה הרוחנית והאחרת של "המתנחלים ותומכיהם", שאינה פחותה מזו של ה"מונהגים" על-ידם. במיוחד חשוב להדגיש נקודה זו לגבי הנהגת הגוש, שכן לעתים נשמעות טענות כאילו מנהיגי הגוש ניסו לשחק "משחק פוליטי" כזה או אחר, להרוויח רווח אידיאולוגי על חשבון הכנה מתאימה של התושבים לצפוי להם. טענות כאלה מתעלמות מן העובדה הפשוטה שמנהיגי הגוש (למשל, רבני היישובים, חברי מטה המאבק, וכד') היו חלק בלתי-נפרד מן הדינאמיקה הכללית שתיארתי. מנהיגי הגוש, ללא יוצא מן הכלל, נאבקו על ביתם, על הישרדות קהילותיהם, על יכולתם להעניק למציאות פירוש קוהרנטי, על הנרטיב העמוק של אמונתם וחייהם. אפשר שהאחריות העודפת העניקה להם יתרון פסיכולוגי מעצם האקטיביות המתחייבת ממנה, אבל אין ספק שמצד שני היא העמיקה את החרדה ואת תחושת הכישלון עקב נפילת הגוש. אפשר להתווכח על דרך ניהול המאבק על-ידם, אבל אי-אפשר לנתח את מהלכיהם תוך התעלמות מכך שנאלצו להתמודד עם משבר רב-ממדי, שהם עצמם היו ראשונים להיפגע ממנו.

בתוך המשבר הכללי, שמור מקום מיוחד לבני הנוער. גיל ההתבגרות הוא גיל של גיבוש הזהות, בו האדם אמור לגבש לעצמו את הנרטיב הייחודי של חייו. הוא עושה זאת בדרך-כלל מתוך עימות מתמיד עם הנרטיב של הוריו, ועם ניסיונותיהם הבלתי-נמנעים להשפיע עליו ללכת בדרכם. יחד עם זאת, ובניגוד למה שנראה לפעמים לעין, המתבגר זקוק במיוחד לסביבה משפחתית ותרבותית יציבה. רוב המתבגרים רוצים למצוא את דרכם המיוחדת, לפעמים בניגוד לדרך שעליה חונכו, אבל בדרך-כלל הם אינם רוצים לפגוע בסביבתם. דווקא בגלל חוסר הוודאות הכללי של השלב הזה בחיים, חוסר-וודאות פוגע במתבגר יותר מאשר בבני כל גיל אחר. לכן מתבגרים פגיעים במיוחד במשברים תרבותיים. הגירוש שהתרחש ממש לפני תחילת שנת הלימודים, לא הותיר

⁵⁴ Klein, 1946

להם אנרגיה פנויה להתמודדות עם המטלות הרגילות של בני-גילם: לימודים, התמודדות בחברה וכד'.⁵⁵ המתבגרים עסוקים בשאלות של אמונה, וברוב המקרים הם שבורים יותר מהוריהם מן היחס שקיבלו מהחיילים. מדובר בקבוצה שהשירות הקרבי, רצוי ביחידות-עלית למיניהן, נחשב בה לערך עליון כמעט. הם חלמו על הצבא, ופתאום בא הצבא ופוגע בהם באופן אכזרי. רבים מהם נכנסו למעגל קסמים של אי-תפקוד, ירידה בדימוי העצמי, חוסר יכולת לעצב לעצמם סיפור-חיים מחדש, וזה מביא לחוסר-תפקוד חריף עוד יותר. חלק גדול מהם פתר את הבעיה על-ידי הקצנה אידיאולוגית וניכור הולך ומעמיק כלפי רשויות המדינה. רבים חשים כי חוסר האונים שחוו במהלך ההתנתקות הוא הרסני מבחינתם (תחושה שנקל להבינה לאור "שלושת הקריטריונים למשמעות" של עומר ואלון).⁵⁶

האם הפגיעה הנפשית במגורשים היתה בלתי-נמנעת?

אני חוזר לשאלה השלישית שהצבתי: האם ניתן היה לבצע את הגירוש בלי פגיעה נפשית במתיישיבים? נראה לי שהתמונה הכוללת מראה שחלק ניכר מהנזקים הנפשיים שנגרמו בעקבות הגירוש היה אכן בלתי-נמנע. מציאות של גירוש היא מציאות שבה שוברים לאדם את סיפור-חיו, הורסים את משמעות קיומו, הופכים אותו באחת לחסר-אונים הנאלץ לראות כיצד כל היקר לו נהרס ומושמד כלא היה. אין גירוש קל, ומי שחושב על פינוי המוני חייב לקחת בחשבון שחיהם של רוב האנשים המדוברים ייקלעו לנקודת-שבר, ולא תמיד ניתן לשקם את מה שנהרס. אבל אי-אפשר להתעלם מריבוי הפגיעות הנפשיות שניתן היה למונע. חלקן נעשו אולי בִּמְכוּוֹן, וחלקן אולי בחוסר תשומת-לב – מה שלא מקטין את חריפותן.

קודם-כול, מה ניתן היה לעשות כדי לצמצם את נזקי ההתנתקות? לאור הדברים שנכתבו כאן, ניתן להציע כמה הצעות. הראשונה היא לאפשר את המשך הגיבוש הקהילתי. אפשר היה להשיג תוצאה כזו אילו היו משכנים את המגורשים ביחידות המסודרות לפי היישובים המקוריים, אפילו אם פתרון כזה היה מצריך ירידה ברמת השיכון הזמני –

⁵⁵ מייד לאחר הגירוש התבקשתי לקיים שיחה עם מגורשים באחד מהמלונות. אחד ממשתתפי השיחה היה נער מתבגר שדיבר בעיקר על פחדו ממצבם הנפשי של הוריו – היה נראה לו שהם שרויים בדיכאון, והוא יצטרך לתמוך בהם ובאחיו הצעירים. לאחר הפגישה יצא ללובי של המלון, ומישהו שאל אותו אם הוא מוכן לשנת הלימודים. "לא", ענה בארשת שניסתה להיות מבודחת "אין לי מחברות וגם חסר לי בית." למרות הציניות המופגנת עיניו התמלאו בדמעות.

⁵⁶ בחור שפגשתי בטיפול התפנה בלי התנגדות אקטיבית. אבל בחלומותיו הוא נזכר שוב ושוב ברגע אחד, בו היתה בידו קופסא של צבע, והוא התלבט אם לזרוק אותה על שמשת האוטובוס שבו פונה. הוא לא עשה זאת, אבל פנטזיות אלימות מטרידות את שנתו מאז.

עיר-אוהלים שיישוב היה עובר אליה בשלמותו היתה טובה להתמודדות עם הטראומה לאין ערוך מהמפואר שבמלונות, במיוחד אילו היתה מוקמת בשכונת ליישובים דומים, הנמצאים באותו מצב. אך דבר זה לא נעשה, ולהפך. המגורשים היחידים שהתארגנו באופן עצמאי בעיר-אוהלים כזו היו תושבי עצמונה, שהקימו את מה שנקרא "עיר האמונה" וחלפו מספר חודשים עד שהמדינה הכירה בהם כפתרון זמני ונאותה לדון עמם על פתרון הקבע בעודם שם.

חשוב לדון ב"קונצפט" של הקליטה בבתי-מלון. ראשית, לא פעם נעשו טעויות ספציפיות בתהליך הקליטה, כמו העובדה שבבתי-מלון רבים לא היתה כמעט התארגנות לקליטת מגורשים, עד לרמה של סידורים לכביסה, או חדרים שלא התאימו למשפחות.⁵⁷ למעלה מכך, יש להבין את הבעייתיות שבעצם הרעיון של שיכון במלונות. השהייה בבתי המלון על תקן של "אורחים" קבועים-למחצה, אינה מאפשרת לאדם לבנות את רציפות חייו בצורה כלשהי. בתי-מלון מטבעם נועדו לשבור שגרה, להוציא את האדם ממצב של עשייה למצב בו "משרתים" אותו. אבל המשימה הנפשית שעמדה בפני המגורשים היתה הפוכה: לחזור ולבנות את עצמם כאנשים יצרניים השולטים בחייהם. בבית-מלון אין לאדם כל שליטה כזו. בעלת הבית הגאה אינה יכולה לבשל לשבת. ההורים אינם יכולים לעמוד לרשות הילד הקטן כשהוא מתעורר בלילה בחדר אחר במלון, ולא לדעת מתי הנער המתבגר עוזב את הבית. המשפחה כולה אינה מסוגלת להיות עם עצמה ברגע של אינטימיות בערב-שבת, לשמוע קידוש בניגון המוכר ולדון באירועי השבוע בחיק המשפחה. אם דברים כאלה נשמעים קלי-ערך, הרי שזהו החומר ממנו עשויים החיים: פכים קטנים בעלי משמעות סימבולית יכולים להחזיר לאדם את כבודו או להשפילו יותר. במקרה המדובר הוחזקו המשפחות במצב של תלות מתמדת, פעמים רבות בנייתן מן הקהילה הטבעית שלהן, ובאי-ודאות לגבי עתידן התעסוקתי. לפי כל הקריטריונים הידועים מדובר במרשם ודאי לקיבוע הטראומה. בספרות המקצועית מדובר על הסכנה הנפשית שבשיכון אנשים שעברו אירוע טראומטי בבתי-מלון. עומר ואלון מדברים בהקשר זה על הסכנה שבתסמונת המלון הנקראת בספרות המקצועית "הוטליזם" ומגבירה את הסכנה לקיבוע הטראומה והפיכתה לתסמונת PTSD.⁵⁸ מדובר בחומר שהתפרסם בכתיבי-עת ידועים וזמינים.

נקודה נוספת היא השמירה על המנהיגות הטבעית של המתיישבים. אלה שקבלו על סירובם של המתיישבים לשתף-פעולה עם מנהלת סל"ע, לא לקחו בחשבון שמבחינתם היה מדובר בחלק בלתי-נפרד מן המערכת המאיימת עליהם מבחינה פיזית ונפשית.

⁵⁷ היו מקרים בהם משפחות שוכנו בחדרים שנמצאו בשני קצות מסדרון.
⁵⁸ עומר ואלון, 1994, עמ' 25.

למתיישבים היתה מנהיגות משלהם, ולפחות לאחר ביצוע הגירוש בפועל, אפשר היה להגיע עמה לשיתוף-פעולה. אילו היתה הממשלה עושה צעד קטן-יחסית, כמו הארכת קיומה של המועצה המקומית לתקופה של מספר חודשים אחרי הגירוש, היא היתה נותנת למתיישבים תחושה שמי שדואג להם ומייצג אותם הוא מנהיגותם הטבעית והנבחרת. מעבר לערך הסימבולי של צעד כזה, אין ספק שמערכות הרווחה המקוריות של המועצה היו מיטיבות לטפל בקשיים הנפשיים והאחרים של המגורשים ביתר יעילות מכל גורם שאין לו היכרות ארוכת-טווח עמם.

הצורך הפשוט לכבד את המגורשים, ובעיקר את השקפת-עולמם, לא זכה לדיון ציבורי רציני. מי שאינו מעוניין לדכא ציבור כלשהו, משתדל להימנע מגלישה ל"משחק סכום אפס" על-ידי מראית-עין של ניצחון מוחלט על "האויב" כביכול. כאן יש ערך מיוחד לשימוש בסמלים, היכול לרכז את המסר או לחדדו. במקום הוראה מוחלטת לחיילים להימנע ממגע-עין עם המגורשים, היה אפשר לפנות אליהם תוך הדגשת האמביוולנציה של המגורשים עצמם, לנסות להאזין לכאב ולהביע את כאבם של הכוחות המגורשים. במקרים רבים אכן כך היה, ולא מעט מן המפקדים הזוטרים התנהגו למופת בפנייה עדינה ומכובדת, תוך נכונות לספוג את גילויי הזעם הבלתי-נמנעים, אבל היו מקרים הפוכים של התנהגות אדישה או אף עוינת מצד החיילים.

בהקשר זה אי-אפשר להתעלם מן השימוש המתוחכם שנעשה על-ידי מתכנני ההתנתקות בסמלים דו-משמעיים שכאילו נוצרו במיוחד כדי להגביר את מבוכתם של המתיישבים. מצד אחד הופעלו הכוחות באופן שיצר תחושה של עצמה כבירה, וכפי ששמעתי מכמה מתיישבים, אחד מרגעי השבירה שלהם היה מראה המאסה האדירה של חיילים במדים שחורים, צועדים בסך תוך התעלמות מן האזרחים המתבוננים בהם בבהלה. מצד שני, על המדים השחורים נתפר בצורה בולטת דגל ישראל, כאילו כדי להזכיר למתיישבים שהעומד מולם הוא אותו "כלל-ישראל" המקודש בעיניהם. קשה לחשוב שדברים כאלה נעשו ללא מחשבה, ולא מן הנמנע להניח שמי שתכנן לפחות חלק מהם, עשה זאת על-מנת להקטין את עוצמת ההתנגדות. נראה שמטרה זו אכן הושגה, אבל במחיר העצמה רבה של כל התופעות הנפשיות שבהן דנתי קודם.⁵⁹ קשה להאמין

⁵⁹ כך תיארה זאת יוכי קלמנזון, פסיכולוגית ששהתה בגוש כמתנדבת בזמן הגירוש: "המסה הגדולה של החיילים היתה מאיימת ויצרה תחושה של שטח כיבוש. החיילים צעדו הלוך ושוב ורצו ממקום ומקום ללא סיבה, ויצרו אפקט של הפחדה ותחושת חוסר-וודאות... התברר שהפינוי החל במשפחות נפגעות הטרור, ולמשפחות אלו היה קשה במיוחד המפגש עם הצבא בסיטואציה זו. לכל משפחה הגיעו למעלה מעשרה חיילים כשהם חוסמים את הכניסה לבית ולא מאפשרים כניסה ויציאה. החיילים לא דיברו, ובדרך כלל לא הגיבו לדברים שנאמרו להם, ויצרו בכך תחושה של טבעת-חנק מסביב לכל בית... באחד מבתי המשפחות הנפגעות במקום בו נכחתי בשעת הפינוי, ביקשה הבת הגדולה כי יינתן לה ביציאה מהישוב לעבור במקום הפגיעו ולהתפלל בפעם האחרונה. הצבא סירב שוב ושוב לבקשה..." (קלמנזון, 2005).

שהיה כאן רצון להעצים את הטראומה. סביר יותר שהרצון לפנות את המתיישבים ביעילות ובמהירות גבר על ההתייחסות לרגשות הנעקרים, והרצון לדכא התנגדות על-ידי הפגנת-כוח גבר על השיקול האנושי. אזכיר אירועים שאולי נעשו ללא כוונה מיוחדת, אך העצימו את האופן המשפיל בו בוצע הגירוש בחלק מהמקרים. היו מקרים בהם האוטובוסים נסגרו לשעות ארוכות בלי לאפשר לנוסעים לרדת לשירותים. בסופו של דבר חלק מהאנשים – כולל נשים מבוגרות – נאלצו לעשות את צורכיהם באוטובוס.⁶⁰ מקרים כאלה, שקשה מאוד לאמוד את היקפם, מסופרים ומופצים במהירות, ומעצימים גם את הטראומה של מי שלא חוו אותם ישירות, וכך הם נוטים להפוך בעיני המגורשים לסמל כללי לטראומה שעברה על כולם.

בכך הדברים חוזרים לראשיתם: האם הטעויות שנעשו היו בלתי-נמנעות? האם היה כאן זלזול מכיוון בציבור שהושמץ שוב ושוב בפי חלקים נכבדים מקרב התקשורת והאקדמיה? אני מניח שאת רוב התשובות לא נדע לעולם, וכל שנותר הוא להתמודד עם התוצאות הקשות של מה שכבר קרה.

ביבליוגרפיה

- אופנהיימר, ה. קוהוט, **תולעת-ספרים** (תל-אביב, 2000).
- ביליג, מ., 'השפעתה של האמונה הדתית בהתמודדות עם תהליך ההתנתקות', **סוגיות**, גילי 2 (2006).
- בית אור, י., 'ההתנתקות עלתה להם בבריאות', *Ynet* (4.12.2006).
- גודמן, י., 'מבט על התהליך הערכי-פסיכולוגי של תושבי גוש-קטיף', בתוך: אוריאל (עורך), **שפי"טון** (נובמבר 2005).
- גולדקלינג, א., 'הגלים שמלטפים את חורבות תל-קטיפא', **נקודה**, גיליון 292 (תמוז תשס"ו).
- הרמן, ג.ל., **טראומה והחלמה** (תל-אביב: עם עובד, 2005).
- הפורום המשפטי למען ארץ-ישראל, **הנזקים הנפשיים של עקורי חבל-עזה וצפון השומרון** (נוב' 2005).

⁶⁰ הפורום המשפטי למען ארץ-ישראל, 2005, עמ' 15.

- חורי, צ., קלינגבורט ש. וגילוץ מ., 'שילוב הייעוץ החינוכי במערך התמיכה במפוני גוש-קטיף וחבל עזה', בתוך: אוריאל (עורך), **שפי"טון** (נובמבר 2005).
- חניא, י., 'נבוכים אנו', **מעייני הישועה** (ד' אב תשס"ו).
- יחזקאל, א., **לארוג את סיפור החיים** (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1999).
- לוי, ג., 'פינוי-פינוק', **הארץ** (ל' שבט תשס"ז, 7.2.2007).
- לם, א., 'פינוי-ביזוי', **ידיעות אחרונות** (15.6.2006).
- מאיר, י., ורהב-מאיר, ס., **ימים כתומים** (תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2006).
- מרגלית, ד., 'אחים כתומים', **מעריב** (כ"ב אלול תשס"ו, 15.9.2006).
- מרקוס, י., 'ראיון עם שרון', **הארץ** (פברואר 2004).
- נוי, ש., **תגובות ללחץ קרב: אבחון, דינמיקה, טיפול ומניעה** (מחלקת ברה"נ, צה"ל, 1989).
- עומר, ח. ואלון נ., **מעשה הסיפור הטיפולי** (תל-אביב: מודן, 1997).
- עומר ח. ואלון נ., 'עקרון הרציפות', **פסיכולוגיה**, גיל' ד' (1994).
- קאופמן, א., 'המעגלים' בתוך: **עולם קטן** (בי' טבת תשס"ז).
- קוק, הרב צ.י., **שיחות על ספר אורות** (ירושלים: ספריית חוה, תשס"ו).
- קוק, הרב צ.י., **פרקי משיח** (רמת הגולן: קשת, לא צוין תאריך הוצאה).
- קוק, הרב צ.י., **שיבת ציון** (רמת הגולן: קשת, לא צוין תאריך הוצאה).
- קוק, הרב צ.י., **התיישבות** (רמת הגולן: קשת, לא מצוין תאריך הוצאה).
- קלינגמן, א., **התערבות פסיכולוגית חינוכית בעת אסון** (ירושלים: משרד החינוך, תשנ"א).
- קלמנון, י., 'קשר עם יישוב בגוש-קטיף. תיאור אישי של התערבות חודש לפני ההינתקות', בתוך: אוריאל (עורך), **שפי"טון** (נובמבר 2005).
- קנטי, נ.ד., הובפול, ס., הלפרין, ע. ושפירא, א., **ערב פינוי רצועת-עזה ממתיישרים יהודים: ההשפעות הפסיכולוגיות והפוליטיות של תוכנית ההתנתקות על המתיישרים** (אוניברסיטת חיפה, 2006).
- רוזנהיים, **תצא עליך נפשי** (תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2003).

שביט, א., *חלוקת הארץ* (ירושלים: כתר, 2005).
שלג, י., *המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים בישיע* (ירושלים: המכון
הישראלי לדמוקרטיה, 2003).

Antonovsky, A., *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well* (San Francisco: Jossey Bass, 1987).

Erikson, E., *Childhood and Society* (N.Y.: Norton, 1950).

Kohut, H., *The Restoration of the Self* (N.Y.: International Universities Press, 1977).

Klein, M., 'Notes on Some Schizoid Mechanisms,' In: J., Riviere (ed.), *Developments in Psycho Analysis* (London: Hogarth, 1946).

White, M. and Epston, D., *Narrative Means to Therapeutic Ends* (N.Y.: Norton, 1990).

פרק 4

הפיצוי והטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה למדיניות ההתנתקות

קרן טמיר

ההתנתקות מחבל-עזה ומצפון השומרון, שבוצעה במחצית אוגוסט 2005, היתה אירוע יוצא-דופן בתולדות מדינת-ישראל. היא הובילה לפינוי 25 יישובים (21 ברצועת-עזה וארבעה בצפון השומרון) ויותר מ-8,000 תושבים, וכל זאת שלא כחלק מהסכם-שלום או הסכם-ביניים עם הפלסטינים. את התכנית יזם ראש הממשלה, אריאל שרון, ואף שאושרה על-ידי הממשלה והפנסת וזכתה לתמיכה ציבורית רחבה (כ-60% בסקרי-דעת-קהל), היא עוררה התנגדות רבה לא רק בקרב המתיישבים עצמם, אלא גם בקרב ציבור רחב שראה בה תכנית לא-לגיטימית, הפוגעת פגיעה חמורה בערכים בסיסיים של מדינת-ישראל.

יוזמי התכנית הכירו מלכתחילה בכך שהיא פוגעת באופן קשה מאוד במתיישבים שאמורים להתפנות מבתיהם ומיישוביהם, וכי נגרם להם עוול בעצם ההחלטה לפנותם. על-כן הוכר ונקבע מראש שהמדינה חייבת לפצותם לא רק על הנזק החומרי הכרוך באבדן בתיהם, יישוביהם ועבודתם, אלא גם על הנזק הנפשי הכרוך בכך. היה ברור שלאופן הטיפול במפונים תהיה השפעה על יחסו של הציבור בכלל והמפונים בפרט לפינוי ועל מידת השלמתם עמו. אף שברור היה לממשלה שאין בפיצוי הכספי ובאופן הטיפול במפונים כדי לרצות ולפייס את המתיישבים שייעקרו מבתיהם, ההערכה היתה כי פיצוי וטיפול נאותים יוכלו לסייע לכך במידה כלשהי. הפיצוי הכספי ואופן הטיפול במפונים, נתפסו מלכתחילה כאמצעים חשובים, אך בהחלט לא בלעדיים להבטחת לגיטימציה פוליטית וציבורית להתנתקות, או לפחות למיתון ההתנגדות כלפיה.

מאמר זה יבחן את הפיצוי והטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה להתנתקות. ראשית תיבחן מדיניות הפיצוי והפינוי שהוצעה לסוגיה השונים, וייבחן גם הרציונאל שעמד מאחורי עיצובה. בהמשך נבחן את אופן ביצועה של מדיניות הפיצוי והפינוי ואת השינויים שחלו בה. לאחר מכן נתמקד בהתייחסות המפונים עצמם לפיצוי ולפינוי, ולבסוף נבדוק אם הפיצוי ואופן הטיפול במפונים אכן סייעו ליצירת לגיטימציה לתכנית ההתנתקות.

לגיטימציה, פיצוי ופינוי

כשמתקבלת החלטה על שינוי משמעותי במדיניות חוץ וביטחון, כמו גם במדיניות פנים, נדרשים מקבלי ההחלטות להשיג לגיטימציה וקונצנזוס למדיניות החדשה. תהליך זה ידוע כצורך בסיסי של משטרים דמוקרטיים¹ אולם הצורך בכך חשוב ומכריע הרבה יותר כשמדובר בתהליך מדיני הכרוך בויתורים או בשינויים טריטוריאליים והוא מחייב גם פינוי אוכלוסייה.² לגיטימציה למדיניות פירושה נכונות ציבורית – בגבולות מסוימים של סובלנות – לקבל סדרת החלטות שטרם הושגה לגביהן הכרעה ברורה. השגת לגיטימציה כרוכה בשכנוע מגזרים שונים בחברה כי המדיניות החדשה ראויה לאימוץ וכי הממשלה מסוגלת להוציאה אל הפועל ביעילות.³

אף שהפיצוי ואופן הטיפול במפונים לא נועדו לתת מענה מלא לשבר האידיאולוגי והחברתי שתכנית ההתנתקות הציבה בפני המפונים ומתנגדי התכנית, ואף שלעתים הם עלולים להיתפס בעיני חלק מהם כאמצעים לא לגיטימיים, שנועדו "לקנות" את תמיכתם לתכנית – ניתן לראות במנגנוני הפיצוי והפינוי אמצעים חשובים להשגת תמיכתם של המפונים, או לפחות למיתון התנגדותם, וכלים עיקריים להתמודדות עם מצוקתם האישית.⁴

"פיצוי" מוגדר כ:

- ❖ תשלום שאדם משלם לזולתו על נזק שגרם לו;
- ❖ השלמת חיסרון כלשהו ביתרון שווה-ערך;
- ❖ ריצוי ופיוס.⁵

אף שהמושג "פיצוי" נתפס לעתים קרובות ככספי בלבד, הרי שיש לו מובנים נוספים החורגים מן התחום החומרי גרידא וכוללים את התחום המנטאלי-פסיכולוגי.

לעתים קרובות, כפי שנראה במקרה דנן, התפיסה לפיה די בפיצוי חומרי, אינה רק מוטעית אלא גם טומנת בחובה סכנה שעצם מתן פיצוי כזה, יגרום נזק שיעלה על התועלת, ואף יפגע בלגיטימציה עצמה.

מאפייניה הייחודיים של תכנית ההתנתקות השפיעו כמובן במישרין על מאפייני תהליך הלגיטימציה של התכנית. תהליך זה שונה מתהליך הלגיטימציה הנדרש לקראת

¹ בר-סימן-טוב, 1996.

² Bar-Siman-Tov, 1994.

³ בר-סימן-טוב, 1996.

⁴ Bar-Siman-Tov, 1994.

⁵ אבניאון, 1997.

חתימה על הסכם-שלום, ולמאפייניו נודעת השפעה רבה על היקף הלגיטימציה לתכנית בקרב הציבור הישראלי בכלל ובקרב המפונים הפוטנציאליים בפרט.

אופי המדיניות – ראשית, ההתנתקות היתה **מהלך חד-צדדי** ולא חלק מתהליך מדיני שנועד להביא ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במלים אחרות: היא נעשתה **בלא תמורה** מדינית פלסטינית. יש בה גם נסיגה משמעותית מהנוסחה של "שטחים תמורת שלום" ששימשה בסיס לתהליך השלום במזרח התיכון ואומצה על-ידי ישראל, מדינות-ערב, הפלסטינים והמערכת הבינלאומית. שנית, ההתנתקות היתה נסיגה מתפיסה ביטחונית הרואה בהתיישבות אמצעי חשוב בקביעת גבול המדינה, בהגנתה ובמאבק בטור. תכנית ההתנתקות נתפסה בעיני מתנגדיה כבריחה וככניעה לטרור (לתפיסה זו שותפים גם הפלסטינים). יתרה מכך, יש בה גם שינוי משמעותי מהתפיסה שהביאה לכינון גוש-קטיף, שנועד ליצור חיץ טריטוריאלי בין מצרים לרצועת-עזה, במיוחד לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979 ובעקבות הנסיגה מסיני ב-1982.

טבעה זה של תכנית ההתנתקות, הן כנושאת איום ביטחוני אפשרי והן כמשוללת תמורה מדינית, היה **אבן-נגף** בתהליך יצירת הלגיטימציה לתכנית. במצב זה נדרש ראש הממשלה לשכנע הן את המוסדות המאשרים והן את הציבור בכללו ביתרונות הביטחוניים והמדיניים של ההתנתקות ובחסרונות הנוכחות הישראלית המתמשכת ברצועת-עזה וצפון השומרון.

יוזם המדיניות – מנהיגים זוכים בדרך-כלל לתמיכה, בהנחה שהם יוציאו-לפועל מדיניות מוגדרת המבוססת על אמונותיהם היסודיות והעמוקות ביותר. כאשר הבטחות שהבטיחו אינן מתממשות, עלולה סמכותם להתערער במהרה.⁶ אך טבעי הוא כי מנהיגים כאלה מתקשים לגייס לגיטימציה למדיניות אשר נתפסת כמנוגדת לאמונותיהם.

במקרה של תכנית ההתנתקות אף מדובר במקרה קיצוני יותר: לא זו בלבד ששרון לא מימש הבטחות קודמות, הוא הגדיל לעשות בבקשו להוציא אל הפועל מדיניות המבוססת על אמונות **הפוכות לחלוטין** מאלו שבשמן ובזכותן עלה לשלטון. במצב עניינים זה, היה הבסיס לתהליך הלגיטימציה רופף מלכתחילה, שכן התערערה סמכותו של רה"מ עצמו, שהיה מקדם התכנית.

לאור מאפיינים בעיתיים אלה ניתן היה לצפות שראש הממשלה ישקיע מאמץ יתר בפיתוחן של אסטרטגיות לגיטימציה אפקטיביות, אך שרון לא פעל די להשגת לגיטימציה

⁶ בר-סימן-טוב, 1996.

פורמלית ולא-פורמלית למדיניותו. יתרה מכך, נראה כי הוא הסתפק במינימום אשר לו היה מחויב.

תהליך השגת לגיטימציה פורמלית, כולל בדרך-כלל את כל השלבים החוקיים והתחקיתיים הרגילים ביחס לעיצוב וביצוע מדיניות.⁷ נוכח ריבוי הקולות המתנגדים מבית, ולאור ביטחונו כי ינצח במאבק, החליט ראש הממשלה להביא את התכנית לאישור כלל מתפקדי תנועת הליכוד בטרם יביא אותה לאישור הממשלה והכנסת. למרות שהמשאל⁸ הביא לניצחון גורף של מתנגדי התכנית, בחר ראש הממשלה להתעלם מן התוצאות ולהביא את התכנית לאישור הממשלה חודש ימים לאחר מכן. פעולה זו הרחיקה ממנו עוד יותר את מתנגדי התכנית, והחלישה משמעותית את סיכויו ליצור בקרבם לגיטימציה כלפיה.

בהקשר זה ניתן גם לציין כי התעלמותו של שרון מתוצאות המשאל, הביאה להתגבשותה של קבוצת ח"כים בליכוד ששמה לה למטרה לבלום את תכניתו.⁹ הפעולה המרכזית והמוצלחת ביותר של מתנגדי התכנית, מבחינת השפעתה על דעת הקהל, היתה קמפיין-חוצות ענק ובו דרישה לקיים משאל-עם. אף שהכנסת דחתה ברוב גדול את הצעת חוק-יסוד משאל העם בנושא התכנית,¹⁰ הרי שסירובו של שרון לקיים משאל-עם, התעלמותו מתוצאות משאל הליכוד והתדהמה הכוללת מן התפנית הפוליטית שנקט – כל אלה הגבירו את תחושת הדה-לגיטימציה של ציבור המתנגדים כלפי ראש הממשלה ותכנית ההתנתקות שלו.

לגיטימציה פורמלית – הלגיטימציה הממשלתית הושגה בחלקה כשהממשלה אישרה את התכנית ברוב של 14 תומכים מול 7 מתנגדים, וגם זאת לאחר שראש הממשלה הציג בפני השרים תכנית מתוקנת, בה נכתב כי: "אין בהחלטה זו כדי לפנות יישובים."¹¹ אף שראש הממשלה הצליח להשיג לגיטימציה פרלמנטרית של 59 תומכים בחוק פינוי-פיצוי, מול 40 מתנגדים וחמישה נמנעים – ספק אם היה מצליח לקבל את אישור הכנסת לתכנית אלמלא תמיכת סיעות האופוזיציה בחוק.

לגיטימציה לא-פורמלית – תהליך זה אמור לכלול פגישות לא-רשמיות עם קבוצות שונות, פוליטיות ולא-פוליטיות, ובמיוחד עם מתנגדי המהלך. למרות שרכישת לגיטימציה

⁷ שם.

⁸ תוצאות המשאל קבעו כי 59.5% מהקולות הצביעו נגד התכנית וכי 39.7% הצביעו בעדה.

⁹ מועלם, 10.5.2005.

¹⁰ אלון, 11.5.2005.

¹¹ תכנית ההתנתקות המתוקנת, 6.6.2004.

לא-פורמלית יכולה לסייע בהשגת לגיטימציה פורמלית,¹² נראה כי ראש הממשלה בחר **שלא לנקוט** תהליך לא-פורמלי של רכישת לגיטימציה בקרב קבוצות האינטרס הרלוונטיות. להתעלמות זו ניתן למצוא ביטוי בביקורת הציבורית הרבה אשר הוטחה בראש הממשלה על שלא ניסה לפתח מסלולי הידברות עם המפונים הפוטנציאליים או עם מי מהנהגתם, ועל כי חלף זמן רב ביותר עד שנפגש לראשונה עם מי מהם. כך התקיימה פגישתו הראשונה של ראש הממשלה עם ראשי מועצת יש"ע רק במחצית מאי 2005, כשנה וחצי לאחר שראש הממשלה הודיע על תכנית ההתנתקות.¹³

חוק יישום תכנית ההתנתקות – מהות מדיניות הפיצוי

חוק יישום תכנית ההתנתקות כולו, על שבעת פרקיו, נוצר "יש מאין", כי לא היה תקדים רלוונטי במקום אחר בעולם בו החזירה מדינה מיוזמתה שטח שהיה בריבונותה, תוך פינוי אלפי אזרחים מבתיים.¹⁴ המקרה היחיד שהיה בו דמיון, התרחש בישראל במסגרת הסכם השלום עם מצרים ופינוי חצי האי סיני. אולם השוני הרב בין שני מקרים אלה¹⁵ אפשר הסתמכות מועטה, אם בכלל, על חוק הפיצוי למפוני חצי האי סיני.

טיוטת החוק ליישום תכנית ההתנתקות, אושרה אמנם בממשלה ב-24 באוקטובר 2004,¹⁶ אולם משהופנה החוק לאישור שתי הוועדות הרלוונטיות בכנסת (ועדת הכספים וועדת חוקה, חוק ומשפט), החל תהליך ממושך ורב-חתחתיים – חלקם מהותיים הנוגעים לרוח החוק ולסעיפיו השונים – וחלקם פוליטיים. המערך הפוליטי הסבך¹⁷ ששרר בעת

¹² בר-סימן-טוב, 1996.

¹³ שרגאי, ובן, 10.5.2005.

¹⁴ טרם ובעת כתיבת החוק חיפש משרד המשפטים מקרים דומים בעולם, תוך התייעצות עם מומחים זרים, כולל צוות מאוניברסיטת הרווארד, שעבד בהתנדבות וניסה לבחון מקרים דומים בעולם, אך העלה חרס. גם במקרה ההתיישבות הצרפתית באלג'יריה לא נמצא דימיון מספק, היות שממשלת צרפת הודיעה לאזרחיה באלג'יריה על מועד הוצאת כוחותיה הצבאיים, והשאירה להם את ההחלטה אם להמשיך לשהות באלג'יריה ללא הגנה צבאית, כשהיא מותירה בידיהם את האחריות הבלעדית לגורלם. ככלל, לא ניתנו פיצויים לתושבים הצרפתים, וכאשר ניתן פיצוי למישהו, היה זה בסכומים זניחים למדי.

¹⁵ ההבדלים בין שני המקרים נעוצים הן בעובדה כי חוק הפיצוי למפוני חצי האי סיני עסק בנושא הפיצוי בלבד (ולא בשאלת הפינוי), הן באורכה השונה של תקופת ההתארגנות, והן בהבדלים המהותיים שבין שתי האוכלוסיות: תקופת ההתיישבות בסיני, לעומת ההתיישבות ברצועת-עזה, היתה קצרה-יחסית, והאוכלוסייה בהתיישבות זו היתה צעירה הן בגילה והן בעסקיה ומוסדותיה. הבדל נוסף נעוץ בעובדה שהחוק הנוכחי מסתמך על חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, אשר לא נחקק עדיין בעת פינוי חצי האי סיני.

¹⁶ החוק אושר בממשלה ברוב של 13 נגד 6 שרים.

¹⁷ למעשה היו קיימות באותה עת שתי קואליציות בכנסת – הקואליציה הרשמית של ה"ימ ומפלגתו, והקואליציה העל-מפלגתית למען תכנית ההתנתקות.

שהצעת החוק הונחה בפני ועדות הכנסת האריך את תקופת הטיפול בה, אך הוביל עם זאת לשינויים דרמטיים בנוסח החוק. שינויים אלה היטיבו בסופו של דבר עם האוכלוסייה המפונה, משנוסף סכום של כמיליארד שקלים וחצי להסדרי הפיצוי.¹⁸

במשך כחודשיים מאז אושר החוק בכנסת, הגישו גורמים שונים,¹⁹ ביניהם מוסדות, עסקים ותושבים, 12 עתירות לבג"צ נגד חוקתיות תכנית ההתנתקות בכלל ונגד החוק בפרט. עתירות אלו הובילו לשינויים מרכזיים בחוק, שהשפיעו רבות על סכומי הפיצויים הסופיים.

ככלל, חוק יישום תכנית ההתנתקות בא להסדיר את העניינים המרכזיים הכרוכים ביישום התכנית – עניין הפינוי ועניין הפיצוי:

- חוק זה מטרתו להסדיר את העניינים שלהלן, לשם יישום תכנית ההתנתקות:
- (1) פינוי ישראלים ונכסיהם מחבל-עזה ומשטח בצפון השומרון, בהתאם להחלטות הממשלה;
  - (2) מתן פיצויים **הוגנים וראויים**, בנסיבותיו המיוחדות של העניין, מאוצר המדינה, לזכאים לכך לפי חוק זה;
  - (3) סיוע לזכאים לכך לפי חוק זה בתהליך הפינוי ובמעבר למקומות מגורים ותעסוקה חדשים וכן העתקת מקומות מגורים של קבוצות מתיישבים והעתקת אגודות שיתופיות התיישבותיות למקומות חלופיים, לפי הוראות חוק זה.²⁰ (ההדגשה אינה במקור)

הפיצויים מוגדרים בפרק א' לחוק כ"פיצוי, מענק, תשלום, הלוואה וכל הטבה אחרת הניתנים לפי הוראות חוק זה."²¹

המונח "הוגנים וראויים" שבפתיחתו של החוק, משקף את הרציונל העומד מאחורי מנגנון הפיצוי כולו. המחוקק בחר להגדיר פיצוי כפי שהאדם הסביר מוֹצָאו הוגן וראוי. קרי – פיצוי שיאפשר לתושבים המפונים לחיות לפי רמת-חייהם בטרם הפינוי, בלא להחיל עליהם מודל קיצוני לכיוון זה או אחר. מכיוון שהמחוקק הכיר בהבדל שבין ערך

¹⁸ בטיטת החוק שהגיש משרד המשפטים, נקבעו הסדרי פיצוי בכ-2.8 מיליארד שקל, אולם במהלך דיוני החקיקה בכנסת הוגדל הסכום לכ-4.2 מיליארד שקל.

¹⁹ 12 העתירות הוגשו על-ידי: המועצה האזורית חוף-עזה, חה"כ בנימין אילון, בנימין יפת ואח', ליאוניד אלימלך ואח', ניסים ברכה, חבי' מורי השקעות בע"מ, רון שטיינר ואח', קובים תעשיות בע"מ ואח', אריאל פיינגרש ואח', ניסנית ואח', יצחק מילר ואח', אריאל פורת ואח'. העתירות הוגשו כנגד כנסת-ישראל ואח', ראש הממשלה אריאל שרון ואח', ממשלת-ישראל ואח'.

²⁰ **חוק יישום תכנית ההתנתקות**, תשס"ה-2005.

²¹ **ש.ס.**

נכסיהם של המפונים בטרם הפינוי לערך נכסים זהים בתחומי המדינה, נקבע מנגנון-פיצוי הוגן שימנע את הפגיעה הכלכלית שהיתה נגרמת למפונים אילו נקבע במדויק פיצוי שווה-ערך לנכסיהם בטרם ביצוע התכנית.

הפן המעשי המרכזי לביצועה של התכנית בכלל ולקבלת אחריות המדינה בפרט, בא לידי ביטוי בהקמתו של גוף ביצועי ייחודי: מנהלה אשר תהא אחראית לביצוע הוראות החוק, למעט אלו שביצוען מוטל על כוחות הביטחון וגופים נלווים. מנהלת-סליע (סיוע למתיישיבי חבל-עזה וצפון השומרון)²² הופקדה לסייע למתיישיבים בחבל-עזה ובצפון השומרון טרם הפינוי, במהלכו ובשלוש השנים שלאחריו. סיוע זה כולל את הטיפול המורכב בנושא הפיצויים (באמצעות ועדות זכאות), שיכונם של המפונים באתרי מגורים חדשים וסיוע בתחום התעסוקה והרווחה, לרבות סיוע נפשי למפונים.

סמכויותיה של המנהלה הן ייחודיות, לא רק מפאת ייחודו של המהלך המדיני עצמו, אלא גם מפאת היקפן הביצועי והתקציבי של הסמכויות, ועוד יורחב בעניין זה בהמשך.

חלק הארי של החוק מוקדש לנושא הפיצוי, תוך הבחנה בין פיצוי על בית-מגורים לפיצוי על עסק, ותוך התייחסות למאפיינים סקטוריאליים שונים של המתיישיבים בחבל-עזה ובצפון השומרון. הסדר הפיצוי על בית-מגורים קובע ארבעה מסלולי-פיצוי מרכזיים: מסלול א', מסלול ב', מסלול לפי שומה פרטנית ומסלול לשוכר בדיור הציבורי. השוני שבין שני מסלולי הפיצוי המרכזיים (מסלול א' ומסלול ב') נעוץ בקביעה אם היישוב המפונה שימש מרכז-חייו של האדם.

בנוסף על מסלולי הפיצוי הבסיסיים, החוק קובע שורה של מענקים לתושבים המפונים, ובהם מענק להוצאות הובלה והתארגנות בהתאם למספר הנפשות שהתגוררו בבית המגורים; מענק לדמי-שכירות;²³ הלוואה עומדת להתיישיבות בנגב, בגליל ובאשקלון²⁴ אשר תהפוך למענק בתום חמש שנים מיום קבלתה; ושיפוי על מס רכישה ששילם הזכאי עבור דירת-מגורים אחרת בתוך חמש שנים. הטבה משמעותית נוספת

²² במנהלה חזרו ותיקנו גורמים אשר כינו אותה "מנהלת ההתנתקות" או "מנהלת הפינוי". לשיטתם, שמה של המנהלה, כתפקידה, הוא חיובי ביסודו: היא אמונה על הסיוע הכולל לתושבים. נעשה מאמץ רב להקנות למנהלה דימוי חיובי זה, אך ניסיונות אלה לא צלחו.

²³ בטיטוט החוק שהוגשה לוועדת הכספים, ניתן מענק שכר-דירה לתקופה כוללת של שנה, והוועדה הכפילה את הזמן שבו זכאי אדם לקבל את המענק לתקופה של שנתיים, מתוך הכרה כי הזמן אשר ידרש למפונים להתארגנות מרחבית צפוי לעלות על שנה.

²⁴ בהוראת ראש הממשלה החליטה הוועדה המיוחדת במנהלה, להעניק את "מענק הנגב והגליל" גם למשפחות שעוברות לאשקלון, עפולה וגן-נר.

היא מענק אישי בגין ותק לכל שנה מהשנים שבתכוף לפני היום הקובע בהן היה היישוב המפונה מרכז-חייו של אדם ברציפות.

בנוסף לפיצוי בגין בית-מגורים, קובע החוק פיצוי לבעלי-עסק ולעובדים בשטח המפונה. בכך מכיר החוק בצורך בפיצוי בגין הפגיעה הכפולה אותה יחוו התושבים המפונים – הן מבחינה כלכלית, מעצם אבדן מקום-עבודתם או עסקיהם, והן בגין נזק שאינו ממוני (כאב וסבל).

מתוך מודעות להרכב הדמוגרפי של אוכלוסיית השטחים המפונים, התייחס המחוקק באופן פרטני לעובדים מקבוצת הגיל שלמעלה מ-55 שנים, וקבע כי עובד-לשעבר שגילו 55 שנים לפחות, שעבד בשטח המפונה ומרכז-חייו היה בתחומי השטח המפונה, זכאי לגמול-פרישה חודשי.

המחוקק התייחס גם לדגש החברתי המיוחד שמייחסת האוכלוסייה בשטחים המפונים לאופי הקהילתי של היישובים. בהתאם לכך נקבעה בחוק אפשרות העתקה קהילתית של אגודה שיתופית התיישבותית²⁵ ושל מגורים (סעיף 85 לחוק). נקבע מנגנון המאפשר למנהלה להתקשר בהסכם עם אגודה או קבוצה המונה לפחות 20 מתיישבים להענקת מגוריהם במסגרת קהילתית אחת, לפי בקשתם.

סעיף 85 לחוק, העוסק בהענקת קהילתית, הוא סעיף חריג ביחס לחוקים אחרים בישראל. ברם, הוא חריג גם ביחס לרוחו של החוק עצמו. ביחס לחוקים אחרים, זהו סעיף ללא כל מסגרת תקציבית – תופעה נדירה בספר החוקים הישראלי. אולם מעבר לכך עולה ממנו רוח שונה ביחס לפיצויים, וזאת מכיוון שמנגנון הפיצוי מתייחס רובו ככולו לפרט וליחידה המשפחתית. נראה שגישתו העקרונית של המחוקק בנושא הפיצוי היתה כאל "סל קליטה", ואילו בסעיף 85 נוקטת המדינה גישה שונה, של "מרכז-קליטה".²⁶

²⁵ החוק מגדיר אגודה שיתופית התיישבותית: "אגודה שיתופית שהתאגדה לשם התיישבות ביישוב, שהפך ליישוב מפונה, ושחבריה הם תושבי אותו יישוב".

²⁶ קיים הבדל מהותי בין שני המושגים בהם משתמשים ביחס לעלייה למדינת-ישראל: משמעות המושג "סל-קליטה" (בו משתמשים בנוגע לעולים מברה"מ לשעבר, למשל) היא כי עם הגיע העולה ארצה, המדינה מספקת לו את המגיע לו באופן אישי מבחינה כלכלית, ומשלחת אותו לדרכו. משמעות המושג "מרכז-קליטה" (בו משתמשים בנוגע לעולים מאתיופיה, למשל) היא כי עם הגיע העולה נוטלת המדינה את האחריות לקיומו הכלכלי לתקופה מוגבלת.

תפיסת תפקידי מנהלת-סל"ע ואיכות ביצועם – המפונים מול המנהלה

בראיון עיתונאי שהתקיים במחצית פברואר 2006, במלאת חצי שנה להתנתקות, נשאל יונתן בשיא, ראש מנהלת-סל"ע, אם במבט לאחור היה מבצע את הדברים בדרך שונה. תשובתו היתה:

אם שואלים אותי איזה דברים הייתי עושה היום בפרספקטיבה אחרת, אין לכך תשובה טובה. אני חושב שברוב רובם הדברים נעשו, ולו היינו זוכים לשיתוף-פעולה, ולו היינו מתכוננים יחד איתם לפני כן, בוודאי שהיינו מגיעים למה שאנחנו מגיעים אליו עכשיו, שלושה ארבעה חודשים קודם.²⁷ (ההדגשה אינה במקור)

סיכום חיובי זה מפיו של ראש מנהלת-סל"ע, עומד בניגוד לסיכום של תושבת נצר-חזני, אשר מייצגת רבים אחרים בדבריה:

אל תייפה את המציאות. הגירוש הצליח בצורה מושלמת. דאגו לכל פרט חוץ מדברים פעוטים כמו דיור חלופי, תעסוקה וחינוך לילדים.²⁸

קשה שלא לזהות את הפער הגדול בין האופן שבו המנהלה (והמדינה) תפסה את תפקידיה ואת איכות-ביצועם לבין האופן שבו תפסו המפונים עצמם, "הקליינטים", את הדרך בה ביצעה המנהלה את תפקידיה, לרבות מה שחסר בהם מלכתחילה.

פערים אלה מתגלים בשלושת התחומים העיקריים בהם פעלה הזרוע המבצעת – המנהלה:

- ❖ תחום הפיצוי הכספי;
- ❖ תחום העתקת הקהילות והיישוב-מחדש;
- ❖ תחום הסיוע החברתי והאישי.

פיצוי כספי

תפקידה הראשון של המנהלה, כפי שהוגדר בחוק יישום תכנית ההתנתקות, הוא "לשלם לזכאים את הפיצויים שייקבעו להם לפי חוק זה, בהתאם למנגנוני התשלומים הקבועים לפי חוק זה".²⁹

²⁷ פורשר, 15.2.2006.

²⁸ רטנר, 5.9.2005.

²⁹ חוק יישום תכנית ההתנתקות, תשס"ה-2005.

לצורך ביצוע משימה זו הקים מנהל המנהלה גוף ביצועי ייעודי לעניין הפיצוי הכספי, בדמות ועדות-זכאות. שתי סמכויותיהן העיקריות של ועדות הזכאות היו קביעת זכאות- לפיצויים והיקפה, וקביעת סכומי הזכאות של תובע לפיצויים.

כנדרש ממנו על-פי החוק, העלה ראש ועדות הזכאות על הכתב את הנחיותיו לחברי הוועדות. למרות שהנחיות אלה נועדו לחברי הוועדות עצמן ולא לאוכלוסיה המפונה, הרי שבדומה לרוח פרסומים ופניות אחרות של המנהלה לתושבים המפונים, גם מהן נושבת רוח חיובית, משתפת ומפייסת, כזו המושיטה יד למפונים:

לא מדובר בהליך שבו צד אחד (המדינה) מנסה לשלם לצד השני כמה שפחות, אלא בהליך שבו המדינה **מעוניינת** לשלם לזכאים את הפיצוי המגיע להם לפי חוק.... הפעלת סמכויות הוועדות צריכה להיעשות באופן שיעודד את הזכאים להבין שהוועדות עומדות לשירותם, וכי ככל שהזכאים יסייעו לוועדות במלאכתן, כך יקל על הוועדות לפסוק לזכאים את מלוא הפיצויים המגיעים להם לפי החוק... לפיכך, יש חשיבות בכך שהפעלת סמכויות הוועדות תיעשה מתוך גישה של **עבודה משותפת** לצורך השגת המטרה שהזכאי יקבל את מלוא הפיצוי המגיע לו לפי החוק. התקווה היא שגישה של עבודה משותפת תגרור יחס דומה מצד התובעים ובכך תקודם השגת מטרות החוק דלעיל.³⁰ (ההדגשות במקור)

תביעות לפיצויים – אף שוועדות הזכאות היו ערוכות ומוכנות לטיפול בתביעות המפונים עוד חודשים רבים טרם הפינוי, בוששו הבקשות לפיצויים להגיע. כידוע, אוכלוסיית חבל-עזה – וגוש-קטיף בפרט – היא ברובה המכריע דתית-לאומית – אוכלוסייה שבחרה להתיישב באזור זה מטעמים אידיאולוגיים, ומאותם טעמים בדיוק סירבה לנהל כל מגע עם מנהלת-סל"ע. גישה זו נתמכה וחוזקה על-ידי רבנים שטענו כי "היה לא תהיה" ועל-ידי פורום המשפטנים למען ארץ-ישראל, אשר הוביל קו לוחמני בערכאות המשפטיות והנחה את התושבים שלא לשתף-פעולה עם מוסדות המדינה בכלל ועם מנהלת-סל"ע בפרט, ולהותיר את הטיפול מול גופים אלה בידי הפורום המשפטי עצמו.

שילוב כל אלה יצר מצב בו היה זרם הפניות למנהלה בחודשים שקדמו לביצוע התכנית חלש למדי. באופן כללי הורגשה השפעתם של אירועים חיצוניים על נכונות המתדיינים לפנות למנהלה. כך היה בתחילת יוני, עם פסיקת בג"צ בנושא החוק, וכך

³⁰ הנחיות ראש ועדות הזכאות, מתוך אתר מנהלת-סל"ע.

גם לקראת סוף יולי, לאחר החלטתה הסופית של הכנסת שלא לדחות את ההתנתקות, ולאחר שרבות המשתתפים בצעדת הימין נבלמו בכפר-מימון ולא הגיעו לגוש-קטיף.

סכום הפיצויים – העלות התקציבית הראשונית שנקבעה להתנתקות עמדה על כחמישה מיליארד ש"ח, מתוכם יועדו כ-3.5 מיליארד ש"ח לפיצוי למפונים.³¹ בפועל, לאחר השינויים בחוק ופסיקת בג"צ, היתה העלות גבוהה בהרבה. בסוף שנת 2005 היא הוערכה על-ידי אגף התקציבים באוצר בכ-8.5 מיליארד ש"ח, מתוכם 4.5 מיליארד ש"ח פיצויים. סכום זה כולל פיצויים בגין בתי-מגורים, מענקים, פיצויים לעובדים, לבעלי-עסקים, למוסדות-ציבור ולפירוק הרשות המקומית.³² סכום הפיצוי הממוצע שיעדה מנהלת-סלי"ע לכל משפחה הוא 400-600 אלף דולר.

התייחסות המפונים אל הפיצוי הכספי³³

הדרך בה תופסים המפונים את נושא הפיצוי הכספי מורכבת למדי ופעמים רבות אף אמביוולנטית. גם מהתייחסותם למנהלה כגורם האמון על מתן הפיצוי, עולות תחושות שונות, קשות ברובן. באופן כללי ניתן לחלק את יחס המפונים לנושא הפיצוי הכספי לארבע קבוצות עיקריות, כל אחת שמה דגש על אספקט אחר.

❖ **חוסר עניין בפיצוי הכספי** – אופייה הכפוי של תכנית ההתנתקות, בשילוב עם נטייה אידיאולוגית חזקה, הביאו רבים מן המתישבים לתחושות זלזול וכעס בנוגע לפיצוי הכספי לו הם זכאים על-פי חוק. לעתים קרובות מעורר בהם הפיצוי הכספי תחושות קשות, מכיוון שלדעתם המדינה עושה בו שימוש כדי "לקנות" אותם בעוד שלא הכסף הוא שעומד בראש מעייניהם ובוודאי שאינו יכול לפצותם על מה שאיבדו.

❖ **הפיצויים נמוכים מדי** – רבים מן המפונים קובלים ומתרעמים על סכומי הפיצויים הנמוכים, דווקא לנוכח כל מה שאיבדו עקב הפינוי והעוול החמור שנעשה להם, לטענתם. הם סבורים כי על המדינה היה לקבוע סכומים גבוהים בהרבה מאלה שנקבעו בחוק. בבסיס תפיסה זו חבוי גם החשש שמצבם הכלכלי יחמיר עקב השוני הרב בין המציאות הכלכלית בה חיו בחבל-עזה לבין זו השוררת בתחומי ישראל. כיוון שרמת החיים של המתישבים באזורים המפונים, ובפרט בחבל-עזה, היתה

³¹ צידון, 14.6.2005.

³² נתונים אלה נמסרו על-ידי ראש אגף תקציבים באוצר ביום עיון של אגף התקציבים ב-20.12.2005.

³³ פרק זה של התייחסות המפונים לפעילות המנהלה, מסתמך על שישה ראיונות-עומק שנערכו עם מפונים, על רשימות בעיתונות בכלל, ועל "משפחה ביום" של עיתון הארץ בעיקר.

גבוהה מאוד ביחס להשקעתם האישית, היה בסיס לחששם משינוי והרעה במצבם הכלכלי ובאיכות-חיייהם.

השוואה לפינוי חצי האי סיני – ישנם מפונים שבחרו להעביר את תחושת העוול שלהם בנוגע לסכום הפיצוי, דווקא תוך השוואת הסכום לזה שקיבלו מפוני חצי האי סיני בשנת 1982. למרות שסכום הפיצוי הממוצע למשפחה מפונה מסיני היה נמוך מזה של מפוני ההתנתקות (כ-300 אלף דולר במחירי יוני 1990),³⁴ ישנם מתיישבים המחזיקים בדעה הפוכה.

❖ **אופן תפקודה של המנהלה בנושא הפיצוי הכספי** – מפונים רבים מעלים טענות קשות נגד האופן בו מבצעת מנהלת-סלי"ע את תפקידה בנושא הפיצוי הכספי. המפונים מוחים על התנהלות מסורבלת, ביורוקרטיה מעיקה ועיכובים בהעברת התשלומים והמקדמות.

❖ **התחושות שמעוררת האינטראקציה עם המנהלה בנושא הכספי** – התחושות שעליהן מדווחים המפונים הן במקרה "הטוב" מרירות וכאב על שהמנהלה, במסגרת מילוי תפקידה בנושא הכספי, אינה רגישה למצבם. במקרה הרע הם מפנים אצבע מאשימה כלפי המנהלה על שהיא מתנכלת להם במתכוון.

מתורמים לנזקים – תחושה נוספת שעליה מצביעים המפונים, היא שההתנתקות כפתה עליהם מעבר מסטאטוס של תורמים לסטאטוס של נזקים וכי הם חשים כעניים בפתח.

יישוב-מחדש והעתקת קהילות

כאמור, אחת המטרות החשובות והעיקריות של המנהלה, היתה לאפשר למתיישבים המעוניינים בכך להעתיק את מקום מגוריהם למקומות יישוב חלופיים, כיישוב שלם, כקבוצות, או כמשפחות בודדות אשר יביעו את רצונן לעשות כן. אך לאור המציאות נדרשה המנהלה גם להכין מגוון של פתרונות-דיוור זמניים עבור תושבים שלא שיתפו עמה פעולה טרם הפינוי ואין להם פתרון דיוור לתקופה המיידית שלאחר הפינוי.

בהתחשב במשך הזמן הקצר שחלף מאז אישורה של תכנית ההתנתקות בממשלה ובכנסת ועד להוצאתה אל הפועל, לא היה בידי המדינה די זמן להכנת יישובי-קבע עבור המפונים. בנוסף לגורם הזמן, היות ושיתוף הפעולה מצד רוב האוכלוסייה המפונה היה

³⁴ קליאוט, 2005.

מזערי עד אפסי, אפשר להניח כי גם אילו היתה למדינה שהות מספקת, היא לא היתה מחליטה עבור האזרחים היכן יוקמו בתי הקבע שלהם ללא אישורם. לאור כל זאת היה ברור כי המפונים יידרשו לעבור מספר תחנות-ביניים עד שיגיעו לבתיהם הקבועים. תחנות אלה הוגדרו כדיור ארעי, דיור זמני ולבסוף – מגורי קבע.

דיור ארעי – הקונספציה שהמנהלה פיתחה לגבי מפונים אשר לא פעלו למצוא פתרון-דיור למשפחתם עוד בטרם הפינוי, היתה כי אלה יועברו בשלב המייד שלאחר הפינוי לבתי-מלון ברחבי הארץ, שם ישהו 3-10 ימים. בפרק זמן זה, האמינו במנהלה, יחליטו המפונים לאן ברצונם לעבור למגורים זמניים למשך כשנתיים אשר במהלכן יבחרו את יעד מגוריהם הקבוע ויבנו את בתיהם ביישוב-קבע חדש. קונספציה זו של המדינה נבעה מאילוצי המציאות, אך גם ממאפייני האוכלוסייה המפונה. במנהלה סברו כי הניסיון של אוכלוסייה זו בהתארגנות קבוצתית במצבים קשים ומורכבים (כגון מציאות ביטחונית קשה), יעמוד לה גם במצב הטראומטי של פוסט-התנתקות, בעת שתשהה במלונות. כך תוביל לכידות חברתית זו מבחינה אופרטיבית ל"התעשתות" מהירה-יחסית של המפונים, ותספק להם את הכוחות הדרושים לקבלת החלטות בנוגע לעתידם.

אולם, הקונספציה בה החזיקה המנהלה בנוגע לדיור הארעי, החלה להיסדק עוד לפני תחילת הפינוי. ראשית התברר כי לוח הזמנים שנקבע לדיור הארעי אינו ישים מבחינה לוגיסטית. היות ואריזת תכולת הדירות תוכננה להתבצע רק לאחר פינוי כל יישוב, עלול גורם זה, שלא היה תלוי במשפחות המפונים, ליצור עיכוב ביכולת עזיבתן את בתי המלון. שנית, ככל שהתקרב זמן הפינוי התברר כי בניגוד לתחזיות, רובן המכריע של המשפחות לא יצר קשר עם המנהלה, ולכן יש צורך לשפכן בבתי-מלון, ובנוסף הוטלה בספק הנחת העבודה הראשונית כי מי שהגיש בקשה לפיצויים טרם הפינוי, כבר ארגן דיור ארעי למשפחתו. שלישית, החלטת הדרג המדיני והביטחוני לקצר את זמן הפינוי באופן משמעותי (72 שעות במקום שבעה שבועות) פגמה אף היא בתכנון המקורי של אכסון מספר אנשים בבתי-מלון בזמן נתון ובתחלופת האנשים, כך שאלה שהגיעו למלון יצאו ממנו לדיור זמני בטרם שיגיעו מפונים נוספים. לכל אלה נוספה, כאמור, הנחת העבודה כי יש לאפשר למפונים לקחת בחזרה את השליטה על חייהם וניהולם, תוך שהמדינה רק מציגה בפניהם את מלאי האפשרויות.

לקריסתה המוחלטת של קונספציה זו היו השלכות מרחיקות-לכת הן על מספר המשפחות הרב שפונו בסופו של דבר לבתי המלון והן על משך הזמן בו שהו המפונים בסוג דיור ארעי זה. כך, המספר הראשוני של חדרי המלון ששכרה המנהלה היה 1,000 חדרים, אולם מכיוון שבפועל פונה לבתי המלון מספר רב של משפחות (1,250 משפחות

מחבל-עזה בלבד), נאלצה המדינה לשכור עוד כ-1,700 חדרים ברחבי הארץ. גם משך הזמן שבו שהו המשפחות במלונות היה ארוך בצורה משמעותית מן המתוכנן. משחלפו 100 ימים מהפינוי, לקראת סוף נובמבר, דווח כי 450 משפחות עדיין מתגוררות בבתי-מלון וגם שישה חודשים לאחר הפינוי עדיין התגוררו כ-180 משפחות במלונות שונים ברחבי הארץ.

דיור זמני – פתרונות הדיור הזמני ניצבים בנקודת המפגש שבין שני מסלולי פעילות של המנהלה – הכנת דיור למשפחות שלא שיתפו-פעולה בטרם הפינוי, וסיוע לקבוצות שביקשו עוד בטרם הפינוי את עזרת המנהלה במציאה וארגון של דיור זמני לקהילה שלמה.

שאיפתה של המדינה בנושא הדיור הזמני היתה כמובן שמעברן של קבוצות מתיישבים לאתרים הזמניים יתרחש, או לפחות יוסכם מוקדם ככל האפשר, ובוודאי עוד בטרם ביצוע התכנית. בפועל, התקופה שקדמה לפינוי היתה "שלב ערפל הקרב" כפי שכינה אותה יונתן בשיא – תקופה בה רוב המתיישבים סירבו להביע את רצונם. אולם, טעות היתה לפרש חוסר שיתוף-פעולה זה כאי-רצון של המתיישבים לעבור לדיור הזמני במסגרת קהילתית. כך מצאה עצמה מנהלת-סלי"ע בתקופה שלאחר הפינוי, כשהיא מנתבת קבוצות של מתיישבים לאתרים זמניים מוכנים, במקרה הטוב; במקרה הפחות-טוב היא נדרשה לפתח תשתיות באתרים זמניים חדשים עבור קבוצות של מפונים.

באופן כללי הכינה המדינה מראש סל של למעלה מ-1,000 פתרונות-דיור זמניים והציעה למפונים שלוש אפשרויות שונות לדיור זה. הראשון היה מאגר דירות שכורות באזור הדרום, שהקים משרד השיכון ופורסם כחודש וחצי לפני הפינוי. בחלק מהמקומות שכרה המדינה מקבצי דירות באותו אזור בכדי לאפשר למפונים להמשיך ולהתגורר בסמיכות זה לזה, עד המעבר ליישוב הקבע. האפשרות השנייה שהוצעה למפונים היתה מגורים במבנים מתועשים בשלושה קיבוצים בדרום: כרמיה, אור הנר ומפלסים. הפתרון הזמני השלישי, וזה שהתגלה כמבוקש מכולם, היה בתים זמניים, הידועים יותר כקראוונים וקראווילות.

יחס המפונים ליישוב-מחדש ולהענקת הקהילות

על היחס ומידת ההערכה של המפונים לפעילותה של מנהלת-סלי"ע בתחום היישוב-מחדש והענקת הקהילות, אפשר ללמוד מהלצה שחזרה ועלתה בראיונות שונים: את יודעת מי היה הראשון שלא האמין בהתנתקות? יונתן בשיא. למה? כי הוא לא הכין אלטרנטיבות...

השהות הארוכה בבת-מלון, פתרונות הדיור הזמני ופיצולן של הקהילות, העצימו את התחושות הקשות ממילא שגרם הפינוי, ולאלה נוספו תחושות חדשות של תלישות ואי-ודאות.

כאמור, תקופת השהייה בדיור הארעי (בת-מלון, בת-הארוחה, כפרי-נופש ועוד), אשר תוכננה במְנהלת-סל"ע להימשך שלושה עד עשרה ימים בלבד, התארכה בפועל באופן משמעותי. מציאות זו, כפי שמעידים המפונים, גבתה מהם מחיר אישי, משפחתי וקהילתי כבד ביותר. המשבר בו היו שרויים רבים מן המפונים בעקבות טראומת הפינוי עצמו, הלך והעמיק בְמתקני הדיור הארעי, שם חשו עקורים וחסרי כל אחריות לגורלם.

גם הדיור הזמני, כמו זה הארעי, עורר תחושות קשות בקרב המפונים. רבים ממתיישיבי חבל-עזה הדגישו עוד בטרם הפינוי את העובדה שבחרו להתגורר ביישוב קהילתי בסביבה כפרית, כניגוד לאורח החיים העירוני. ציפייתם היתה שיכבדו את בחירתם זו גם אחרי שיפּונו.³⁵ המעבר החד מביתם המרווח והמטופח באזורים המפונים, למשכנם הזמני הקטן והפשוט, היה קשה למדי, וההסתגלות לתנאים החדשים הסתמנה כאתגר לא פשוט.

העתקה קהילתית

הרצון לשמר את המסגרת הקהילתית הודגש בכל היישובים, למעט יישובים בודדים שסבלו ממחלוקות פנימיות. גם יישובים אלה לא ביקשו פתרונות יחידניים, אלא קהילות מפוצלות. רבים עמדו על חשיבותה של הקהילה כגוף תומך וכמופת לאיכות-חיים. פיזור הקהילה נתפס כעונש נוסף ומיותר למפונים.³⁶

שיתוף-פעולה מצד התושבים – אין זה גילוי חדש כי רוב התושבים לא שיתפו פעולה עם המנהלה בנושא יישוב-מחדש, וכי המְנהלה עשתה פעמים רבות שימוש בתואנה זו של חוסר שיתוף-פעולה, כדי להצדיק את אופן פעילותה. המפונים טוענים שהטעות העיקרית של הממשלה היתה **סירובה להאמין** לאורך כל הדרך לכך שברצונם לשמור על מסגרת הקהילה. לטענתם: "הם ציפו שניקח את הציק ונעלם מהעין".³⁷ לדבריהם, אילו חפצה בכך, **יכלה** המְנהלה לשמר את המסגרת הקהילתית **גם בהיעדר שיתוף-פעולה** מצידם, ובכך לחסוך מהם מצוקות וקשיים רבים. בטענות אלו ניתן לראות גם עדות

³⁵ ביליג, 2005.

³⁶ שם.

³⁷ חסון, 21.11.2005.

עקיפה לבעייתיות סעיף 85 המקבע את מעמדה הפאסיבי של המדינה בתחום יישובם-מחדש של המפונים.

סיוע חברתי וסיוע לפרט

תפקידה השלישי של המנהלה, כפי שהוגדר בחוק יישום ההתנתקות, הוא: לתת למפונים סיוע וייעוץ מיוחדים בכל הקשור לפינוי, לרבות סיוע נפשי וסיוע בתחום הרווחה, במהלך כל תקופת ההתארגנות וההסתגלות למעבר למקומות מגורים ותעסוקה חדשים.³⁸

אף שתחום רגיש זה כמעט שלא הובלט בתקשורת, הקדישה לו המנהלה משאבים רבים. לצורך הטיפול בתחום הסיוע החברתי והאישי, הוקם במנהלה צוות ייעודי לנושא זה. בצוות היו נציגים בכירים של משרדי הממשלה הנוגעים לתחום החברתי: משרד התמיכה (כולל שירות התעסוקה); משרד הבריאות (כולל בריאות הנפש); משרד הרווחה, משרד החינוך (כולל נציגי השירות הפסיכולוגי הייעוצי והפסיכולוגית הראשית של מחוז הדרום) ומשרד הקליטה. בנוסף לנציגי משרדי הממשלה השונים, היו בצוות החברתי גם אנשי-מקצוע מן התחום הפסיכו-חברתי.

את תקופת פעילות המנהלה בתחום הסיוע החברתי והאישי ניתן לחלק לשני חלקים שונים זה מזה באופן מהותי: הפעילות שנעשתה בחודשים שלפני הפינוי – בה היו דומיננטיים משרדי הממשלה השונים, והפעילות שנעשתה לאחר הפינוי עם דגש על התחום הפסיכו-חברתי.

בחודשים שקדמו לפינוי, עסק הצוות החברתי בעיקר בתכלול פעולות משרדי הממשלה השונים בהיערכותם לפינוי מן הזווית החברתית והאישית. לאחר הפינוי פעל הצוות מול הרשויות המקומיות שקלטו את המפונים, תוך שהוא הסתמך פחות על משרדי הממשלה השונים. בנוסף פעל הצוות במתכונת "שולחן עגול" עם נציגי המפונים עצמם, לאפיון צורכי המפונים בתחום זה וסיוע להם באמצעים שונים מתוך ראייה הדוגלת בהשבת הכוח לקהילה ולמנהיגיה ועידודה בתהליך קבלת החלטות לעתיד.

אחת הסיבות המרכזיות לכך שחלק הארי של הפעילות בתחום חשוב זה התבצע רק לאחר הפינוי, נעוצה בכך שהמנהיגות המקומית כמעט שלא אפשרה היערכות מסודרת

³⁸ חוק יישום תכנית ההתנתקות, תשס"ה-2005.

ומקצועית לפינוי. כפי שעולה בבהירות מפעולות התושבים, מרבית ההנהגה הרוחנית נקטה גישה של "דיבור מחליש" – גישה הפוכה מזו של הדיסציפלינה הטיפולית.³⁹

ממה שנלמד עד עתה, ניתן לומר כי אחד הלקחים המרכזיים של מנהלת-סל"ע בתחום החברתי, נוגע לזהות אנשי המקצוע. במצב ייחודי כמו תהליך ההתנתקות, המפונים הפוטנציאליים לא יכלו לקבל מבחינה רגשית התערבות טיפולית מאנשי-מקצוע שלא מקבוצת ההשתייכות שלהם. הסכמת המפונים להתערבות של "אנשי-שלומנו" בלבד, יצרה מצב בו חלק מאנשי המקצוע לא הורשו להתערב, ובכך נגרם הפסד של אנשי-מקצוע טובים וראויים, וגם זיקה בין שייכות חברתית קהילתית לבין התערבות טיפולית – זיקה שאינה בהכרח נכונה.⁴⁰ לקח זה, כמו גם הקשר בין הסמכות הרוחנית ואנשי-מקצוע, הוא מהותי ביותר, היות שהשפעת אנשי המקצוע היא רבה ומתפרסת על פני התקופה כולה – טרם הפינוי, במהלכו ובעיקר אחריו.

תעסוקה

עוד בטרם הפינוי צפה משרד התמ"ת כי רבים ממפוני חבל-עזה ייתקלו בבעיות תעסוקה, הן משום ששיעור ניכר מהם מבוגרים עם השכלה נמוכה, והן כי עד הפינוי נקטו מעטים מהם צעדים לחיפוש עבודה.⁴¹ המציאות אליה "נזרקו" בתחום התעסוקה היתה קשה במיוחד, בהיותה מנוגדת לחלוטין למצב שלו הורגלו – מצב של ערבות הדדית שנוצר בעיקר מכיוון שלאורך השנים דאגו המועצות באופן פעיל לתעסוקת התושבים, ונוצרה מציאות ייחודית בה האבטלה באזור חבל-עזה היתה מזערית.

האם הפיצוי ואופן הטיפול הובילו ליצירת לגיטימציה?

מכל העדויות, המסמכים וראיונות העומק שנבחנו במסגרת המחקר, לא נמצא קשר בין מתן הפיצוי לסוגיו השונים, ובין אופן הטיפול במפונים, להיווצרותה של לגיטימציה לתכנית ההתנתקות; בהתאמה, לא נמצא שהפיצוי ואופן הטיפול נתנו מענה למרבית מצוקות המפונים. אולם, לפני שדוחים באופן אבסולוטי את הקשר בין פיצוי לבין לגיטימציה, יש לתת את הדעת למספר בעיות מבניות מקדמיות שהשפיעו על עצם

³⁹ הרבנים נקטו גישה כי אין לדבר על ההתנתקות, בבחינת דיבור הוא הכרה ולגיטימציה ואלו מחלישים האמונה ב"היה לא תהיה" ובמאבק. הדבר עומד בסתירה לדיסציפלינה הטיפולית המובילה, הגורסת כי דיבור הוא טבעי ובריא והוא אף הכרחי לתחילתו של כל הליך טיפולי.

⁴⁰ אנקור ורוגל, 2006.

⁴¹ סיני, 11.8.2005.

הפוטנציאל של הפיצוי ושל אופן הטיפול לשמש אמצעי ליצירת לגיטימציה. לבעיות אלו היתה השפעה לא מבוטלת עוד קודם שניתן פיצוי כלשהו.

❖ **אופי המדיניות** – ההתנתקות היתה כידוע מהלך חד-צדדי, שלא כחלק מתהליך מדיני המיועד להביא ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. דהיינו, היא נעשתה ללא תמורה מדינית פלסטינית. כך, בלא תמורה, הקושי של ראש הממשלה "לשווק" את התכנית לעם בכלל ולמתישבים המפונים בפרט, הלך וגדל עם מטחי הקסאמים שנחתו על אדמת-ישראל כבר למחרת יציאת כוחות צה"ל מרצועת-עזה. מדברי המרואיינים עולה כי **תמורה ביטחונית-מדינית נראית-לעין היתה משנה לחיוב את יחסם לתכנית ההתנתקות.**

אין ספק שאופייה הייחודי של התכנית הוביל להחמצת הזדמנות ליצירת לגיטימציה בקרב המפונים ובקרב העם כולו, ובוודאי שהוביל גם להחמצת הזדמנות מדינית.

❖ **איכות החיים באזור המפונה** – רמת החיים של המתישבים באזורים המפונים, ובפרט בחבל-עזה, היתה גבוהה מאוד ביחס להשקעתם האישית. מצב זה נוצר בזכות תקציבי הפיתוח הממשלתיים הגבוהים אשר הועברו לאזור במשך עשרות שנים. כפי שצויין, המחוקק הכיר בפער שבין ערך נכסיהם של המפונים לערך נכסים זהים מחוץ לאזור המפונה, ולכן קבע מנגנון-פיצוי שנועד למנוע פגיעה כלכלית במפונים. עם זאת, שיעור האבטלה המזערי ששרר ערב הפינוי, היה שונה לחלוטין משיעור האבטלה השורר בקרב המפונים כעת. **העובדה שרבים מן המפונים מובטלים, ונאלצים להשתמש בכספי הפיצויים לצורכי-מחיה, בשילוב עם הצורך להסתגל לרמת-חיים נמוכה יותר, מפחיתה מיכולתו של הפיצוי הכספי לשמש אמצעי ליצירת לגיטימציה.** בכך הוחמצה הזדמנות שהפיצוי ייתן מענה למצוקות המפונים וישפיע לחיוב על עמדתם כלפי התכנית.

❖ **בעיות ביורוקרטיות** – לאורך כל תקופת פעילותה, התלוננה מנהלת-סל"ע על קשיים ביורוקרטיים אדירים. ביורוקרטיה זו, אשר אינה זרה גם לאזרח מן השורה, פגעה קשות במנהלה, שנדרשה להוציא לפועל פעולות מורכבות בלוח-זמנים קצר ביותר:

המנהל הציבורי בישראל סירב להפנים את העובדה שההינתקות נקבעה על-ידי הממשלה כמשימה לאומית ראשונה בחשיבותה, משימה אשר מצאה את ביטוייה בחוק... ההינתקות יצאה לדרך כאשר היא כפופה לסדר היום הכוחני-ביורוקראטי של כל משרד ממשלתי בתחומו.⁴²

⁴² צידון ואח', 14.6.2005.

בעיות ביורוקרטיות אלה פגעו קשות ביכולתה של מנהלת-סל"ע לסייע למתיישבים כראוי ובזמן אמת. בכך הוחמצה הזדמנות שהפיצוי, במובנו הרחב, יספק מענה מידי למצוקות המפונים. עקב כך נפגעה באופן אנוש ועקבי התדמית החיובית והמסייעת אותה ניסתה המנהלה לייחס לעצמה ולטעת בלב המפונים.

כשלים בעיצוב המדיניות ובביצועה – הרצוי מול המצוי

בנוסף לבעיות המקדמיות שצויינו לעיל, כבר תואר בהרחבה הפער בין פעילות המנהלה לבין דימויה. מפער זה ניתן להקיש על מספר כשלים מהותיים באופן שבו עוצבה ובוצעה מדיניות הפיצוי, כולל השוני בין העיצוב לביצוע.

עיצוב המדיניות – על מה הושם הדגש?

ממקרים דומים של עקירת יישובים ויישוב-מחדש בעולם, עולה כי התיישבות חלופית היא הפתרון המקובל והמוצלח ביותר מנקודת-ראותם של העקורים, ולא פיצוי כספי. לפחות בחלק מהיישובים, העובדה שהמבנה החברתי והאקולוגי הקודם שוחזר ככל שניתן, אפשרה לשמר גם את דפוסי המנהיגות הקודמים, וגם זה הקל על היישוב-מחדש.⁴³

מסקנה חשובה נוספת העולה ממחקרים שונים ורלוונטית ביותר לענייננו, היא שככל שהמרקם החברתי והפסיכולוגי של הקהילה הנעקרת הדוק יותר, כן כבדה יותר תחושת האבדן של התושבים במקרה של עקירה. ואולם, אם בעת העקירה נשמרת מסגרת המשפחה המורחבת ונשמר מערך המנהיגות הקהילתית, נעשה תהליך המעבר והיישוב-מחדש קל יותר.⁴⁴

לאחר שעמדנו על מה שניתן לראות כמודל הרצוי – חשיבותה הרבה של המסגרת הקהילתית במצבי עקירה ויישוב-מחדש – יש לשוב ולתת את הדעת על המצוי ועל השוני המהותי שביניהם.

כאמור, חוק יישום תכנית ההתנתקות, במהותו ובמתכוון, שם את מלוא כובד המשקל על הפיצוי החומרי, בבחינת "צ'ק וגמרנו". כפי שצוין לעיל, מנגנון הפיצוי העומד בבסיס החוק מתייחס ליחידה האישית והמשפחתית ולא לקהילה, והסעיף היחיד המתייחס לרמת הקהילה, סעיף 85, הוא בבחינת יוצא מן הכלל. ניסוחו של סעיף זה מצביע על

⁴³ ביליג, 2005.

⁴⁴ קליאוט ואלבק, 1996.

גישה דואלית של המדינה ביחס להעתקת מתיישבים במסגרת קהילתית. ככלל, מנגנון הפיצוי שקבעה המדינה מכוון אל הפרט ומשפחתו, ולכן אף שהסעיף בנושא העתקת הקהילות הוא רחב בצורה חסרת-תקדים, מעיד ניסוחו על כך שהמדינה מיעדת לעצמה מקום פאסיבי ומשולל אחריות בתהליך העתקת הקהילות. הנחת הבסיס, שנותרה בעינה, היתה שאנשי גוש-קטיף וצפון השומרון הם עצמאים, ועל כן על המדינה לפצותם על הנזק החומרי שייגרם להם ולהניח להם לדאוג לעתידם בכוחות עצמם. על-פי גישה זו נוסח סעיף 85 כך שאם התושבים עצמם ייזמו מהלך של יישוב-מחדש במסגרת קהילתית, תהיה המנהלה **רשאית** על-פי החוק **לסייע** להם להוציא מהלך זה אל הפועל.

ביצוע המדיניות – שינויים במדיניות היישוב-מחדש

ביטוי מוחשי לגישה הדואלית של המדינה ביחס ליישוב-מחדש ולהעתקת קהילות, ניתן לראות בחילוקי הדעות הקשים שהתגלעו בסוף חודש אפריל 2005 בנוגע לאפשרות להקים יישוב זמני בניצן. למדינה לא היתה כל כוונה להקים יישובים זמניים חדשים או שכונת-קראווילות למפונים, ואופציה זו היתה ונותרה שנויה במחלוקת. ראש המנהלה, יונתן בשיא, הביע באופן עקבי התנגדות פומבית להקמת אתרי-מגורים זמניים למפונים, וטען כי עליהם לשכור דירות כפי שקבע חוק יישום תכנית ההתנתקות, והמדינה תממן את שכר הדירה במשך שנתיים:

שכר-דירה לשנתיים על חשבון המדינה זה כסף קטן לעומת הקראוונים שעולים לנו סכומי-עתק שלא היו בתכנית. זוהי שגיאה גדולה מאוד גם מול המתיישבים, כן מול תקציב המדינה, ורק בגלל הלחץ שלהם הולכים לדבר הזה. למרות שהחוק נותן לכל משפחה שנתיים שכ"ד, היו מי שסירבו ואמרו שרוצים לגור בקרוואנים.⁴⁵

למרות חילוקי הדעות והעלויות הגבוהות (מחירו של קראוון אחד הוא כחצי מיליון שקל) הוקמו בסופו של דבר שני אתרים מרכזיים ובהם הוצבו מבנים יבילים (קרוואנים וקראווילות) למפונים.

כך, למרות הגישה העקרונית לפיה הדגש הוא על פיצוי כספי – גישה אשר עמדה בבסיס המדיניות ורוח החוק – ככל שהתקרב זמן הפינוי, בפועל הופעלה מדיניות שונה. היה זה מעבר חד בין תפיסת "סל-קליטה" העולה מן החוק, לתפיסת "מרכז-קליטה" שהתקיימה בפועל. כך, בסוף אפריל 2005 – שלושה וחצי חודשים לפני הפינוי – למרות התנגדותה של מנהלת-סל"ע – התקבלה החלטה על הקמת היישובים הזמניים ניצן ויד-

⁴⁵ יועז, 27.5.2005.

בנימין. להחלטה זו, אשר שברה את הקונספט העקרוני הראשוני, ניתן למצוא המשך גם שנתיים מאוחר יותר, כאשר באפריל 2007 אישרה ועדת שרים לענייני התנתקות תוספת של יותר מחמש-מאות מיליון ש"ח לחוק יישום תכנית ההתנתקות – תוספת שנועדה לתת מענה למקרים שהחוק המקורי אינו עוסק בהם.

קונספציות שגויות

כפי שהוזכר בהרחבה לעיל, תחום היישוב-מחדש והעתקת הקהילות לקה בהרבה קונספציות שגויות. כבר הוזכרו ההערכות המוטעות בנוגע למוכנות המתיישבים לפינוי ולזמן ההתארגנות שיידרש להם עד שייצאו מהדיור הארעי. אפשר לטעון כי תקופת השהייה הארוכה ופיצול הקהילות בזמן השהייה בדיור הארעי – שנבעו מן הקונספציות השגויות – הם בבחינת היפוכו של המושג "פיצוי" בכל מובן אפשרי. למציאות זו היתה השפעה הרסנית על כל שביב לגיטימציה שעוד ניתן היה לצפות שיתקיים בקרב המפונים.

קונספציה שגויה נוספת שראוי לציינה היא הפתרון של דיור זמני בצורת דירות שכורות. ממקרים דומים בעולם עלה שעקירה מסביבה כפרית לעירונית היא טראומטית-במיוחד עבור המפונים, מכיוון שהיא שוברת הן את המסגרות החברתיות והפסיכולוגיות והן את המסגרות הגיאוגרפיות והאקולוגיות.⁴⁶ ואכן, הפניות המעטות לפתרון של דירות שכורות העידו יותר מכול כי אופן פיצוי זה לא התאים לאוכלוסיית היעד ובכך ניתן לראות החמצה נוספת במתן מענה למצוקות המפונים וביצירת לגיטימציה למדיניות.

שיתוף המיועדים ליישוב-מחדש בקביעת מדיניות הפיצוי

על סמך ניסיון שהצטבר מיישובם של עקורי אסונות-טבע או מפוני מפעלי-פיתוח, הסתבר ששיתוף המיועדים ליישוב-מחדש בתהליך קבלת החלטות על יישובם-מחדש, והתחשבות במאווייהם בכל הנוגע לתכנון יישוביהם החדשים, הם תנאים חיוניים להצלחת ההתיישבות החדשה.⁴⁷

כפי שתואר לעיל, תהליך כזה כמעט שלא התקיים בתכנית ההתנתקות. בין אם באשמת המתיישבים שסירבו לשתף-פעולה עם המנהלה בכל תוקף ובין אם באשמת המנהלה אשר נתלתה בסירוב כמעט גורף זה ועשתה בו לעתים שימוש ציני. בסופו

⁴⁶ קליאוט ואלבק, 1996.

⁴⁷ שם.

של דבר יצא שכרם של כל הצדדים בהפסדם. בעוד שהמתיישבים עצמם נפגעו באופן הקשה ביותר – שכן עד לשעה זו רובם המכריע חי בדיור זמני – שוב הפסידה המדינה הזדמנות להשתמש בפיצוי כאמצעי ליצירת לגיטימציה.

ייתכן שמלכתחילה אין לצפות שאנשים בעלי זהות אידיאולוגית מובהקת, כמו מרבית המתיישבים שפוננו מחבל-עזה ומצפון השומרון, ישתפו-פעולה עם המדינה או מוסדותיה בתהליך פינוים. עם זאת, אל לה למדינה (או למנהלה) לסמוך על שיתוף-פעולה כזה, לבוא בטענות על חסרונו ואף להשתמש בכך כהצדקה לאי-עשייה או לעשייה שלא עלתה יפה. בעיקר נכון הדבר כאשר כל תהליך היישוב-מחדש התנהל תחת מגבלת-זמן חמורה אשר הותירה מעט מאוד מרחב תמרון לשכנוע המתיישבים לשיתוף-פעולה בתהליך קבלת ההחלטות. שכן ממילא, גם בהתקיים שיתוף-פעולה כזה, לוח הזמנים בו ניתן היה להוציא לפועל את ההחלטות המשותפות היה דחוק.

היעדר תהליך פיוס

מעבר לכשלים שצויינו לעיל בעיצוב וביצוע מדיניות הפיצוי, ניתן להצביע על היעדרו המוחלט של תהליך רחב יותר של יצירת אווירת ריפוי ופיוס בקרב המתיישבים המיועדים לפינוי בפרט, ובקרב העם בכלל. נקודה זו חשובה לענייננו לא רק משום שאחת מהגדרותיו של המושג "פיצוי" היא ריפוי ופיוס, אלא מכיוון שבמידה רבה גרמו פעולות שונות שנקטה המדינה פגיעה וכאב למפונים – תחושות העומדות בניגוד ל"ריפוי ופיוס":

❖ **ויתורים טריטוריאליים עתידיים** – ראש הממשלה שרון חזר והצהיר בהזדמנויות שונות כי בכוונתו להחזיר עוד שטחים, תוך פינוי יושביהם. להבדיל ממנחם בגין בשעתו, שרון לא השתמש בהבטחות על שלמות הארץ כאמצעי לריפוי ופיוס האוכלוסייה המפונה, ולא פעל להרגעת נאמני ארץ-ישראל השלמה בכלל והמפונים בפרט, בנוגע לויתורים טריטוריאליים עתידיים אלא להפך.

❖ **אי לקיחת אחריות מצד המדינה** – המפונים מדגישים כי בעוד שמדינת-ישראל עודדה אותם להתיישב בחבל-עזה, המדינה והעם אינם מכירים בתרומתם ובקורבנם הגדול.

❖ **תשומת-לב תקשורתית** – מדברי המפונים עולה תחושה קשה כי תשומת הלב התקשורתית נסבה סביבם רק בטרם הפינוי ובמהלכו – "בזמן הדרמה" – ומייד

לאחר מכן "ננטשו" על-ידי התקשורת ובעצם על-ידי העם כולו. תחושת-קיפוח זו נשענת על טענותיהם בדבר אופן הטיפול שסיפקה להם המדינה.

❖ **התנתקות מהעם** – המפונים מביעים תחושות קשות ומורכבות ביותר בנוגע לחיבור בין הציבור שלהם – ציבור המתנחלים – לשאר חלקי העם.

קשיים בזיהוי הקשר בין הפיצוי ואופן הטיפול לבין הלגיטימציה

למרות כל האמור לעיל, אין לשלול את היתכנותה של השפעה כזו, וזאת משום שניתן להצביע על מספר סיבות לקושי בזיהוי הקשר בין הפיצוי ואופן הטיפול לבין לגיטימציה במקרה דנן:

ראשית, ממד הזמן – המחקר נערך חודשים מעטים לאחר פינוי כפוי, בעת שהמפונים נדרשו להתחיל בשיקום כל היבט בחייהם, בתקופה המכונה בפי אנשי-מקצוע "תקופת טראומה ואבל". בשעה כזו, ייתכן שאין זה ריאלי לצפות כי המפונים יגלו רגשות חיוביים כלשהם. בחינה מחודשת של הנושא בתקופה מאוחרת יותר, ייתכן שתניב תוצאות שונות. שנית, תהליך הטיפול במפונים טרם הסתיים, וקשה לראות עדיין את סופו ולהעריכו נכונה.

סיכום

אם תחליט מדינת-ישראל בעתיד להוציא אל הפועל מדיניות שתהא כרוכה בפיצוי אזרחים בגין פינויים (יש לזכור שגם ההחלטה על פיצוי אינה מובנת מאליה, ויש מדינות שאינן בוחרות בדרך של פיצוי), אזי ראוי שתישאל בראש וראשונה שאלה עקרונית אחת – לשם מה? מהו הדבר אותו מבקשת המדינה להשיג במתן הפיצוי?

אם התשובה לשאלה זו תהיה: לגיטימציה ומענה למצוקות הצפויות של המפונים – אזי טוב תעשה המדינה אם תוודא שהפיצוי יותאם לצרכיה של אוכלוסיית היעד. התאמה כזו לא עלתה יפה במקרה הנידון של ההתנתקות, או יש שיטענו כי כלל לא תוכננה מלכתחילה.

מקבלי ההחלטות כשלו בביצוע תכנית ההתנתקות בשני נושאים מהותיים: בראש וראשונה בשימת הדגש על הפיצוי החומרי, בעוד שכל הסימנים העידו כי כדי לענות

על צרכיה המהותיים של אוכלוסיית היעד יש לשים את הדגש על שמירת **המסגרת הקהילתית**; ושנית, בהוצאה לפועל של מדיניות הפיצוי, שנכשלה באספקטים רבים. כיוון שהמדיניות שבוצעה בסופו של דבר היתה שונה, ולעתים אף הפוכה מזו שעוצבה, פגע הדבר באופן חריף הן באיכות הביצוע והן באופן שבו נתפסה המדיניות כרצינית וקוהרנטית. כל זאת שעה שיותר מתמיד נדרש תפקוד אופטימאלי ועקבי של כל מנגנוני המדינה, כולל מקבלי החלטות.

בהחלט ייתכן שגם במצב אידיאלי, בו יינתן פיצוי אופטימאלי אשר יענה על כל מצוקות המפונים, לא יוביל הדבר ליצירת לגיטימציה למדיניות, וזאת בעיקר משום שספק אם קיים מענה הולם למצוקה האידיאולוגית הקשה הכרוכה בפינוי כפוי של יישובים מסיבות פוליטיות. עם זאת, חשוב לשים לב לכך שבכל מקרה יהיה לפיצוי אפקט, גם אם יהיה זה רק בתרומתו למניעת התרחבות השבר בין המפונים לבין המדינה. גם עצירתו או האטתו של תהליך דה-לגיטימציה, היא חיובית לכשעצמה.

נציין בקצרה שלושה תחומים עיקריים אשר נסקרו גם במאמר זה, והם מרכזיים הן בחייהם של המפונים והן מן האספקט של הפיצוי:

❖ **תחום היישוב-מחדש** – רק בשלושה יישובי-קבע (מבקיעים, בת-הדר ומגן-שאול) החלו כבר בבנייה הפרטית – כ-20 משפחות. ביישובים נוספים הסתיימו אמנם עבודות התשתית, אך טרם החלה בניית בתי המגורים. תפקידה העיקרי של המדינה מסתיים לאחר פיתוח התשתיות במגרשים, ואילו בניית בתי המגורים היא באחריות המפונים.⁴⁸

כך, מעבר לעובדה כי סיום שלב הדיור הזמני אינו נראה באופק על כל המשמעויות הקשות העולות מכך – משתמשות משפחות רבות בכספי הפיצויים שנועדו לבניית בית הקבע, לצורכי קיומן היום-יומי.

❖ **תעסוקה** – בתחום התעסוקה חל שיפור כלשהו במהלך שלוש השנים האחרונות. מנתונים שהציג משרד התמ"ת עולה כי 57.3% מהמפונים עובדים כיום, בעוד ש-20.5% מובטלים ו-22.3% נוספים נשרו מכוח העבודה. שיעור התעסוקה כיום גדל בהשוואה לשיעור שהיה 15 חודשים לאחר הפינוי 45.3%⁴⁹ ע"פ נתונים של ארגון

⁴⁸ וייסבלאי, טל ולוטן, 9.7.2007.

⁴⁹ שרגאי, 10.7.2007.

"תעסו-קטיף", היקף האבטלה בקרב מפוני-גוש קטיף עומד על כ-37% מהמפונים, ולמעלה מ-500 משפחות נעזרות בחבילות סיוע ומזון מגופי-רווחה.⁵⁰

❖ **סיוע חברתי וסיוע לפרט** – מסקר משרד התמי"ת עולה כי 41% מהמפונים נזקקו לטיפול נפשי או סוציאלי בשנה האחרונה, כרבע סבלו מדיכאון.⁵¹ משפחות רבות מקרב המפונים סובלות מקשיים ובעיות בעקבות ההתנתקות ומאות משפחות נזקקות לסיוע ארגוני-רווחה. גם התלמידים המפונים סובלים ממגוון רחב של בעיות – על פי הערכות משרד החינוך, כ-50% מהם לא חזרו לתפקוד הרגיל שקדם להתנתקות; כ-30% מהם זקוקים לסיוע לימודי אינטנסיבי ורבים אחרים נזקקים לתמיכה ולליווי מקצועי.⁵²

הנה כי כן, במלאת שלוש שנים להתנתקות מעידים הנתונים הקשים שהבאנו יותר מכול על אוזלת-ידה של המדינה בטיפול במפונים. במצב זה נראית סיסמת הקמפיין "יש פתרון לכל מתיישב" כבדיחה עצובה למדי.

מסקנות המחקר שערכנו חודשים ספורים לאחר הפינוי, אכן הצביעו על כישלונה של המדינה בנושא הפיזיו ואופן הטיפול במפונים. אולם במקביל סויגו המסקנות בפרספקטיבה קצרת המועד של אז. כמו כן טענו אז כי אין זה מאוחר מדי ובפני המדינה עומדת עדיין האפשרות לתקן את דרכיה בעיקר בכל הקשור לאופן הטיפול במפונים. תיקון כזה, גם אם לא היה בו בכדי ליצור לגיטימציה, היה בו לפחות כדי לעצור את התהליך המתעצם של דה-לגיטימציה למדיניות.

כאמור, בפרספקטיבה לא מבוטלת של שלוש שנים ומעלה, ברור יותר מתמיד שהמדינה החמיצה הזדמנות לעשות שימוש בפיזיו ובאופן הטיפול במפונים כאמצעים ליצירת לגיטימציה. כמו ההחמצה המדינית של תכנית ההתנתקות, כך יצא שכר כולם בהפסדם גם בהחמצה זו, וייתכן בהחלט שגם היא תתברר כבכייה לדורות.

⁵⁰ "שנתיים ועדיין אין בית – תמונת-מצב עקורי גוש-קטיף, תמוז תשס"ז יולי 2007", מתוך אתר ועד מתיישבי גוש קטיף.

⁵¹ שרגאי, 10.7.2007.

⁵² וייסבלאי, טל ולוטן, 9.7.2007.

ביבליוגרפיה

- אבניאון, א. (עורך), **מילון ספיר** (הד ארצי, הוצאה לאור, 1997).
- אלון, ג., ברוב של 72 ח"כים נגד 39 נדחה חוק משאל-עם; 27 ח"כים מהליכוד תמכו, **הארץ** (11.5.2005).
- אנקור, ח. ורוגל, ר., **תכנית ההינתקות מרצועת-עזה וצפון השומרון – לקחים ומסקנות**, מסמך פנימי של מנהלת-סלי"ע (פברואר 2006).
- אתר הכנסת – <http://knesset.gov.il>
- אתר מנהלת-סלי"ע – <http://sela.pmo.gov.il/PMO/Hitnatkut>
- אתר ועד מתיישבי גוש קטיף – <http://www.4katif.org.il>
- ביליג, מ., **ההתנתקות מחבל-עזה מנקודת-מבטם של המתיישבים** (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, יולי 2005).
- בר-סימן-טוב, י., **המעבר ממלחמה לשלום: המורכבות בקבלת החלטות – המקרה הישראלי** (תל-אביב: מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 1996).
- וייסבלאי, א., טל, א. ולוטן, א., **שנתיים להתנתקות – תמונת-מצב** (מרכז המחקר והמידע, אתר הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/mmm>, 9.7.2007).
- חוק יישום תכנית ההתנתקות** (תשס"ה-2005).
- חסון, נ., 'כמאה ימים אחרי ההתנתקות 450 משפחות מפוני ההתנתקות גרות בבת-י-מלון ורכושן מוחזק בבסיסים', **הארץ** (21.11.2005).
- יועז, י., 'מנכ"ל משרד רה"מ: המתנחלים מוציאים את המדינה משפיות; בשיא: הקרוואנים הם בזבוז', **הארץ** (27.5.2005).
- מועלם, מ. 'לנדאו מגבש קבוצת מתנגדים בליכוד כדי לבלום את תכניות שרון', **הארץ** (10.5.2005).
- משפחה ביום', **הארץ**.
- סיני, ר., 'דו"ח: רבים מהמפונים יתקשו להתפרנס', **הארץ** (11.8.2005).
- פורשר, א., 'הייתי עושה זאת פעם שנייה', אתר *nrg* (15 בפברואר 2006).
- צידון, ד. ואח', **ההשלכות הכלכליות של ההינתקות** (כנס קיסריה, 14.6.2005).

קליאוט, נ., **קבלת החלטות על פינוי יישובים, פיצוי ויישוב-מחדש – סיני 1982 וחבל-עזה וצפון השומרון 2005** (מכון פלורסהיימר למחקרי-מדיניות, אוגוסט 2005).

קליאוט, נ. ואלבק, ש., **סיני – אנטומיה של פרידה – מדיניות פינוי יישובים ופינוי מפונים מחצי האי סיני** (תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון, 1996).

רטנר, ד., 'בלי מגורים קבועים, ידידה חזני חוששת לשלוח את הילדים הקטנים לבית הספר', **הארץ** (5.9.2005).

שרגאי, נ. ובן, א., 'ראש הממשלה לראשי מועצת יש"ע: אל תתיימרו לייצג את העם יותר ממני', **הארץ** (10.5.2005).

שרגאי, נ., 'כרבע ממפוני עזה סבלו מדיכאון השנה', **הארץ** (10.7.2007).

תכנית ההתנתקות המתוקנת (אתר משרד ראש הממשלה: <http://www.pmo.gov.il>, 6.6.2004).

Bar-Siman-Tov, Y., *Israel and the Peace Process 1977-1982 In Search of Legitimacy for Peace* (Albany: State University of New York Press, 1994).

פרק 5

ההתנתקות בראי התקשורת: כיצד מבנים לגיטימציה לשלטון?

ענת פירסט

תכנית ההתנתקות זכתה לסיקור תקשורתי נרחב והיתה אחד האירועים המסוקרים ביותר בישראל בשנים האחרונות. רוב אמצעי התקשורת שלחו נציגים לרצועת-עזה ורבים מהם הביאו דיווחים שוטפים מהשטח, סיפורים אישיים ודברי פרשנות. חלקם אף פתחו מסגרות מיוחדות כמו "בדרך להתנתקות" (ידיעות-אחרונות) ו"יומן ההתנתקות" (ערץ 1).

הסיקור התקשורתי הנרחב ספג ביקורת נוקבת וצולבת, הן במישור הפוליטי הן במישור המקצועי, הן ממתנגדי ההתנתקות, הן מתומכיה והן מן הקהילה המקצועית.¹ דומה שהדוגמא הטובה ביותר לזיכרון זה, היו דבריו של פרשן הערוץ השני אמנון אברמוביץ', שטען כי "הימין הקיצוני נוכח בתקשורת בהמוניו. נוכחותו פטורה מכללי האסור ומותר. זוהי נוכחות בסיסית, גולמית, תועמלנית. מרבית אנשי הימין, הכותבים בעיתונים ומופיעים בטלוויזיה וברדיו, אינם עיתונאים מקצוענים אלא שגרירי עמדה. שגרירים בוטים חד-כיווניים, היפר-אקטיביים".² משל האתרוג של אברמוביץ', שתמציתו היא שיש לגונן על ראש הממשלה עד תום ההתנתקות, היה דוגמא מובהקת שהביאו אנשי הימין לתעמולה בעד ההתנתקות שמנהלת התקשורת. לדידם, התקשורת נרתמה לקדם את תכנית ההתנתקות והציגה חזית אחידה במדורי החדשות והפובליציסטיקה. חזית זו תמכה בשרון בצורה גורפת, במיוחד בעימותיו הפנים-מפלגתיים, תוך הדגשת התמיכה של "רוב העם" בתכנית והפגנת סלחנות כלפי הפרשיות הפליליות שבהן היה מעורב, ואולי אף תוך סתימת פיות. לפי טענה זו, סיקור ההתנתקות לא רק חטא באבדן ערכים עיתונאיים מקצועיים, אלא גם איים על הדמוקרטיה.

¹ ראוי לציין כי חוקרי התקשורת תרמו עד כה תרומה זעומה ביותר לדיון בתפקיד המדיה בהתנתקות. המחקר המרכזי בנושא זה נעשה על-ידי 'קשב' ופורסם בינואר 2006.

² אמנון אברמוביץ', <http://www.idi.org.il/hebrew/seventheye/article.asp?id=2494>.

דיון תיאורטי

אמצעי התקשורת משמשים סוכן מרכזי במסגור האומה המדומיינת³ בהיותם מקור מרכזי בהבניית התפיסות של הפרטים בחברה. יש להם תפקיד מרחיק-לכת כמגשרים על פערי זמן ומרחק. כך, ככל שהאירוע רחוק יותר מהחוויה היום-יומית של החברים בחברה נתונה, כך נוטים חברים להישען עליהם כמקור מידע והבנה.⁴ כלומר, אמצעי התקשורת לוקחים חלק פעיל בהבניית המציאות הלאומית, החברתית והמטריאלית, ומסייעים בידינו בהבניית עמדותינו לגבי תפיסתנו כאומה, כמו גם לגבי תהליכים תרבותיים, פוליטיים, חברתיים וכלכליים.

קיימות שתי תפיסות מתחרות לגבי טיב ההבְּנִיָה: האחת טוענת כי אמצעי התקשורת, בהיותם ציבוריים, פומביים וגלויים,⁵ מקדמים תהליכים של דמוקרטיזציה, ליברליזציה ופלורליזציה של החברה ושל השיח. האחרת טוענת כי כמו בכל עשייה מְּסֻדֶּת אחרת, בעלי הכוח בחברה מטים מראש את העשייה העיתונאית לטובתם. בגישה אחרונה זו מחזיקים הדוגלים בתיאוריית ההגמוניה, אשר תופסת את פעולת המשטר הפרלמנטרי כשילוב מגוון של פעולות שלטוניות ומכניזמים ליצירת קונסנסוס, שאינם כפופים יתר על המידה לרשות השלטונית. גרמשי מציין שהגמוניה מתקיימת בעזרת מוסדות תרבותיים וחברתיים הפועלים לצד המוסדות הרשמיים כגון הצבא והמשטרה, שיש בידיהם כוח לאכוף, והם מסייעים ביצירת הסכמה.⁶ הוא מציין במפורש את העיתונים והרדיו כמכשירים המסייעים לשלטון להיראות כמי שנתמך בקונסנסוס של הרוב. ההגמוניה אינה קבועה, אלא נתונה במצב קבוע של התחדשות. כדי לתְּזַק אותה (שימור תוך כדי התאמה), העיתונות מייצרת את הנרטיב הבנוי בדרך-כלל כסיפור 'פשוט' המבוסס על עובדות.⁷

זה המקום לציין כי יצירת הקונסנסוס כרוכה בדיון באידיאולוגיה השלטת, מאחר שזו אינה מתייחסת רק למסגרת של השקפות אלא גם לדרכים שבהן משמעויות (או סימנים) משמשות לאישוש יחסי שליטה.⁸ לטענת איגלטון, תהליך הלגיטימציה ליחסי הכוח כרוך במספר אסטרטגיות שונות לפחות:

³ על המושג "קהילה מדומיינת" ראו אנדרסון, 1999.

⁴ Adoni & Mane, 1984.

⁵ Thompson, 1995.

⁶ גרמשי, 2004.

⁷ Williams, 1991; גרמשי, 2004.

⁸ Thompson, 1984.

הכוח השליט יכול להפוך עצמו ללגיטימי על-ידי עידוד ההשקפות והערכים הנוחים לו; על-ידי הצגת אותם ערכים כטבעיים ואוניברסאליים, כדי שייראו ברורים מאליהם והכרחיים; על-ידי הכפשת רעיונות העלולים לקרוא עליו תיגר; על-ידי הדרת צורות חשיבה יריבות; או על-ידי טשטוש המציאות החברתית בהתאם לצרכיו.⁹

עיון חטוף באסטרטגיות לשימור הכוח, מבהיר את מקומם של אמצעי התקשורת במציאות הסימבולית שבה מתרחש תהליך ההבניה. השגרת הערכים של הקבוצה הלאומית¹⁰ הופכת תכופה ואינטנסיבית יותר בזמנים של שינויים חברתיים, כלכליים או תרבותיים דרמטיים, שמתעורר בהם צורך דחוף בשמירת יציבות ולכידות, כדי למנוע התפוררות ופילוג בין חלקים שונים של הלאום.¹¹ תהליך של חיזוק הלכידות הלאומית, בעיקר בשעת משבר, מתרחש לא רק באמצעות ייצוגם של כוחות האכיפה של המדינה. לטענת פרוש ווולפספלד תיאורים תקשורתיים של גילויי-קרבה של ה"עם", "מלמטה", יוצרים בתנאי-משבר את עצם נחישותה של החברה לדבוק בערך לאומי מופנן.¹² זהו סוג של לאומיות אזרחית שאותה הם מכנים "לאומיות אזרחית פרי תקשורת" ("mediated civic nationalism"). אפשר לומר, אפוא, כי ההסכמה הלאומית מיוצרת מ"למעלה" ומ"למטה" גם יחד. ייצוג הכוח לצד ייצוג של קרבה חברתית של ה"עם", מתרחש בשני מישורים: מצד אחד, ריבוי ערוצים המציגים – כל אחד בנפרד וכולם ביחד – מגוון של סיפורים (מדומים או שאינם מדומים); מצד שני, תהליך ההבניה של מוסד התקשורת, הכולל את הרוטינות של ארגוני התקשורת ואת תהליך קידוד המידע; למשל, מי סיקר את הנושא, מי פירש את הנושא, מי השתתף באירועים עצמם וכד'.¹³

הייצוג המצטבר של תוצרי אמצעי התקשורת ומסגורם הם מושגי המפתח בהקשר של ליבת המציאות הסמלית.¹⁴ אפשר לציין כי הדיון בתהליך הייצוג כולל שלושה ממדים בעלי אופי היררכי: עצם הנראות הוא השלב הראשון, ויש לו ממד כמותי. השלב השני עוסק בטיב הנראות ובאופן שבו הייצוגים מבנים את השייכות לקבוצה זו או אחרת.¹⁵ שלב זה כולל ממדים כמו ההקשר, בחירת השחקנים ותפקידם, הסיבתיות ואופני

⁹ איגלטון, 1991/2006, עמ' 15.

¹⁰ לא אתאר את הוויכוח לגבי תהליך גיבוש הלאומיות, שכן מוקד הדיון כאן אינו השאלה אם הלאומיות מומצאת או שיש לה שורשים אלא תפקיד המדיה בכינונה מחדש בתקופה של טראומה לאומית.

¹¹ הובסבאום, 2006.

¹² פרוש ווולפספלד, 2007.

¹³ פירסט ואברהם, 2004.

¹⁴ פירסט ואברהם, 2004.

¹⁵ בהתייחסם לייצוג של טראומה מציגים פרוש ווולפספלד (2007) שלושה מרכיבים בתהליך הפקת ה"אנחנו" הקולקטיבי: "חיבור בשרשרת", כינוס וקינון.

ההשגרה של הסיפור. השלב המשמעותי אך הבעייתי ביותר הוא השלב השלישי, שבו נחשפת מערכת יחסי הכוח בין השחקנים המשתתפים בסיפור.

שיח הייצוג הוא התוכן של מסגרות מדיה.¹⁶ במלים אחרות, בין אופני הייצוג למסגרות המדיה קיימים יחסי-גומלין ותכניהם הם מוצר המדיה. אחת ההבחנות הזינריות הפוריות ביותר מבדילה בין מסגור אפיזודיאלי ומסגור תמאטי. המסגור האפיזודיאלי מתאפיין בסיקור תופעות מתוך התמקדות במקרה קונקרטי בודד על פני פרק זמן קצר. מסגור כזה יעשה שימוש באופני-ייצוג של סיפור אנושי. לעומתו, הייצוג במסגור תמאטי יתאפיין בסיקור תופעות תוך מודעות להקשרן הרחב, וייתחס למורכבות מערכת היחסים בין המשתתפים ולהקשר ההיסטורי, הפוליטי, הגיאוגרפי וכד'.¹⁷

הטלוויזיה היא עדיין המדיום המרכזי במציאות הסימבולית, מאחר שיש לה מקום מרכזי בשגרת היום-יום של הציבור. יש לה "משמעות רגשית הן מטרידה והן כמנחמת. יש לה משמעות קוגניטיבית הן כמוסרת מידע הן כמסלפת... יש לה השפעה, גם זו הזכורה לנו וגם זו שכבר שכחנו. יש לה משמעות פוליטית כמוסד מפתח של המדינה המודרנית".¹⁸ מהדורות החדשות של הטלוויזיה ממלאות תפקיד מרכזי ביצירת השיח הלאומי כרצף וכמבנה גם יחד. מהדורה היא רצף, וזאת משני טעמים לפחות: ראשית, היא מכילה סדרה מאורגנת של סיפורים חדשותיים העשויים לכלול תכונות רבות של נרטיבים אחרים.¹⁹ שנית, מפיקים אותה כזרם של קטעים.²⁰ מהדורת החדשות היא גם מבנה, הן משום שנחשבת בעיני המפיקים כסוג נפרד מזרם התכניות האחרות, הן משום שהחלקים המרכיבים אותה קשורים הדדית לא רק על פני ציר הזמן – אלא לא אחת גם באמצעות הנושא או באמצעות מקום גיאוגרפי.²¹

המציאות הסימבולית בישראל

עד שנות ה-80 תפסו חוקרי התקשורת את הטלוויזיה הישראלית כמוסד המתחזק את ההגמוניה הלאומית-יהודית.²² בשלהי שנות ה-80 התערער המונופול של רשות השידור על שידורי הטלוויזיה בישראל. המעבר מטלוויזיה חד-ערוצית לטלוויזיה מסחרית רב-

¹⁶ פירסט ואברהם, 2004; 2002; First, 1998.

¹⁷ Iyengar, 1991; Davidson, 2007.

¹⁸ סילברסטון, 2003, עמ' 109.

¹⁹ van Dijk, 1988.

²⁰ Ellis, 1999.

²¹ פרוש ווולפספלד, 2007.

²² כספי ולימור, 1992; אלמוג, 2004; Liebes, 1997.

ערוצית יצר מהפך אסתטי בשיח התקשורת.²³ ריבוי ערוצי החדשות והאקטואליה המיר את התוכן בצורה וסטה ממשמעות לסגנון. נוסף על כך חלו תהליכי האנשה של החדשות והפיכתן לסיפורים אישיים,²⁴ אולם תהליכים אלה הם חלקיים ואולי אף אינם קיימים, ולכן הם פוגמים בפלורליזם רעיוני, במיוחד ככל שמדובר בשיח הלאומי.²⁵

שינוי אקולוגיית התקשורת התרחש על רקע שינוי המציאות החברתית-פוליטית ובהשפעתו. בשנות ה-70 קם במדינת-ישראל דור שלישי של מעמד בינוני, בורגני וחילוני, ששימש כמכל עיקרי שבתוכו הובנו וטופחו התרבות ההגמונית ו"הישראליות".²⁶ בד בבד עם ירידת עוצמתה היחסית של המדינה, איבד מעמד זה את הדומיננטיות התרבותית ההגמונית שלו, אך הוא מצליח עדיין לשמר את מרכזיותו בתקשורת הממוסדת.²⁷ למרות השינויים בקבוצות השולטות, נשארה ישראל דמוקרטיה אתנית.²⁸ במקרה של ההתנתקות, שהיה כרוך בפינוי רצועת-עזה מהתנחלויות, הדרג הפוליטי הוא שהחליט ואישר את המהלך וכוחות האכיפה הנתונים למרותו הם שביצעו אותו. פעולת הממשלה בפינוי יישובי רצועת-עזה זכתה להסכמה רחבה בציבור. בניגוד לשטחים אחרים שנמצאים בריבונות ישראלית (או תחת שלטון ישראלי) ועומדים במרכז המחלוקת הפוליטית בישראל, חבל-עזה ניצב בשולי מחלוקת זו.

סיקורה של ההתנתקות הוא הנושא המרכזי שעמד באותו קיץ במוקד ה"מציאות החברתית-פוליטית" – מהלך פוליטי אידיאולוגי²⁹ שהצריך שיתוף בין הכוחות ההגמוניים הרשמיים לבין מוסד התקשורת.

דיון מתודולוגי

הניתוח המרכזי בפרק זה הוא ניתוח איכותי-סמיוטי של כתבות, כדוגמת ניתוחו של בארת ב"רטוריקה של הדימוי",³⁰ המתייחס הן למסר הלשוני של הקריין והן לזה המופיע בכתב על המרקע, לצד ניתוח הרכיבים החזותיים של הכתבות.

²³ אלמוג, 2004.

²⁴ Liebes, 2003.

²⁵ דור, 2001, 2003; יורן, 2001.

²⁶ קימרלינג, 2004.

²⁷ שם.

²⁸ סמוחה, 1993. השיח האזרחי בישראל היה מאז ומעולם שיח אזרחות משולב (רפובליקני, ליברלי ואתנו-לאומי). בזמנים שונים היה לכל רכיב משקל שונה, אולם מנקודת מבטם של המדינה ושל הרוב היהודי, בכל הזמנים היה מוסכם כי יש גבול לזכויות האזרחיות של הפלסטינים אזרחי המדינה (פלד ושפיר, 2004).

²⁹ אידיאולוגיה היא עניין פרגמטי. ראו בהרחבה בספרו של איגלטון, 1991/2006.

³⁰ בארת, 2002.

הממדים האנליטיים ששימשו לניתוח התוכן האיכותני מבוססים על רשימה של משתנים לבחינת המשמעות האידיאולוגית כפי שפותחו במחקרים קודמים,³¹ והם: **כמות** – מספר הפתבות בנושא ההתנתקות; **השגרה** – בניית חיבור השרשרת; **מסגור רב-פעמי** – מסגור תמאטי/מסגור אפיזודיאלי בתמונה ובמלה; בחירת השחקנים; תפקידם; **סיבתיות** – מי אחראי?; **מתן הסבר רחב** – ההקשר; היבטים חזותיים של סמלים; האופן שבו הציג הקריין או הפרשן את יחסי הכוח בין המשתתפים; בחירת המקורות לציטוט.

לפרמטרים אלה יש להתייחס כאל "ארגז-כלים"; כלומר, מכלול המשתנים לא יופיע בכל מקרה במלואו.

אוכלוסיית המחקר הורכבה ממהדורות החדשות של הערוץ הראשון, של הערוץ השני ושל ערוץ 10 ביום הראשון של תהליך ההתנתקות.³²

סיפור לאומי, או לא מוותרים על ה"אנחנו"

תהליך ההתנתקות סוקר במהדורות החדשות המרכזיות של כל שלושת הערוצים. המהדורות, שהיו מורחבות וארכו כשעה, היו חלק מרצף של תכניות חדשותיות ותכניות אקטואליה ששודרו החל מחדשות הבוקר וכלה ביומנים מסכמים. הדיון בהתנתקות נמשך לאורך כל היום, וזו נכחה בכל המציאות הסימבולית. מהדורת החדשות היתה ריכוז של דיווחים מאירועי היום.

הנושא המשותף לכל התכנים היה אירוע לאומי-יהודי טראומתי שיש בו התחלה, אמצע וסוף. דרמת הטלוויזיה המשפחתית ששמה היה "מבצע יד לאחים", היתה בנויה ממספר פרקים שכללו אפיזודות המחוברות זו לזו. בדומה לנהוג בסדרות דרמטיות, כללה כל מהדורת חדשות קדימון שהבטיח להביא את הסיפור של כל "האחים". כך בעזרת לוגו ורצף של תמונות, התוודעו צופי הטלוויזיה לאותם "אחים" ולמדו מהו תפקידם ומהי מערכת היחסים שביניהם. הפרק עצמו – המהדורה – נבנה סביב רצף ארוך של דיווחי-חדשות משולבים. כלומר, מהדורת החדשות המרכזית הדגימה בכל יום את המבנה, את הרצף ואת האופן שבו התרחש תהליך ההשגרה של ההתנתקות כסיפור של הרוב במדינת-ישראל.

³¹ פירסט ואברהם, 2004; אברהם ואחרים, 2004; דור, 2001.

³² ברצוני להודות לארגון 'קשבי' על שהשאל לי לצורך עבודה זו את הקלטות מהדורות החדשות של ערוץ 1, 2 ו-10.

מעיון חוזר ונשנה במהדורות החדשות, עולות מספר תמות שנשזרו לאורך כל אחת מהמהדורות, בכל הערוצים, ביום ההתנתקות הראשון ובימים שלאחריו. אדגים תמות אלה באמצעות קריאה של מהדורות החדשות ב-15 באוגוסט 2005, היום הראשון של ההתנתקות:

- ❖ **לאומיות "מלמעלה"**: כתבות על המוסדות הלאומיים – ראש הממשלה, הצבא והמשטרה;
- ❖ **לאומיות "למעלה" ו"מלמטה"**: כתבות על המפגש בין המשתתפים ששייכים לאותו קולקטיב לאומי – המפגש בין הצבא (לאו דווקא של הכוחות המפנים) למתפנים, גילויי אהבה וכאב;
- ❖ **לאומיות "מלמטה"**: כתבות על המתפנים – "הלאמת הבית וביות הלאום".
- ❖ **דה-לגיטימציה של אלה שרצו לפגוע ב"אנחנו" במהלך הפינוי**;
- ❖ **הכחדה סמלית, כמותית ואיכותית, של משתתפים אחרים שאינם שייכים לקולקטיב**, אך פעולתו משפיעה עליהם – הפלסטינים.

לאומיות "מלמעלה": המוסדות הלאומיים

פעולת ההתכנסות סביב מדורת השבט הלאומית החלה בשלושת הערוצים עם הופעתו של **ראש הממשלה**, שנשא נאום לאומה. הוא הופיע כאייטס ראשון בערוץ הראשון וכאייטס שני בערוצים האחרים. לנאום נלוו כתוביות בתחתית המרקע, ובהן נמסר המשפט החשוב של כל פסקה בנאום. כך, הן התמונה הן הקול לצד הכתוב, העבירו את המסר לקולקטיב. אמנם אפשר למצוא מעט הבדלים בין ערוץ 1 לערוץ 2 במשפטים שבחר כל ערוץ להציג, אולם שתי המהדורות בחרו להציג על המרקע את המשפטים האלה: ההתנתקות טובה לישראל בכל תרחיש עתידי; לא ניתן להחזיק בעזה לנצח; על הפלסטינים מוטלת חובת ההוכחה – לאחר ההתנתקות נגיב על פגיעות באש קשה מאי-פעם (שרון לחיילים); לא ננטוש אתכם ונעשה הכול לבנות מחדש את חייכם (שרון למתנחלים); לא עומד בפניכם אויב – עליכם לפעול ברגישות ולא בפלגנות (שרון לחיילים). כינוס חברי הקהילה המדומיינת הסתייע בשידור שנעשתה בו פנייה לכל המשתתפים – למפונים, למפנים ולשאר החברים בקהילה – תוך חיבוק וירטואלי. בנאומו טרח ראש הממשלה להזכיר כי התהליך הוא פרי החלטה דמוקרטית של הממשלה. אם כן, אפשר לכנס קולקטיב גדול ומופשט הן באמצעות ניסיון להתייחס לרכיבו, הן באמצעות דימויים המוכרים לכול.

פעילות ההתכנסות נמשכה בתיאור כוחות האכיפה של מדינת הלאום. ואכן, בכל ערוץ שודרה כתבה על **החיילים והשוטרים** הנכונים לפעולה. בערוץ השני, למשל, הכתבה (שאורכה כשלוש דקות וחצי) ליוותה את החיילים מהשכמתם ועד שגורשו על-ידי המתנחלים שסירבו לקבל את צווי הפינוי. ראויה לציון העובדה כי הכתב תבע את עלבונם של החיילים ה"אחרים" שהיו בין השורות הצועדות – האתיופים והדרוזים. ה"אנחנו" ברגעי-משבר הוא "כולם", כולל כל הקבוצות שמשרתות את המדינה ובהן גם אתיופים, דרוזים ונשים. המהדורות פינו מקום לנשים החיילות, שבדרך-כלל לא נמצאות בשורה הראשונה כאשר מציגים את כוחות הביטחון, ואפשרו להן להביע את כעסן על התנהגות המפונים. בכל המהדורות היללו הכתבים את רגישותם של החיילים והקפידו לתאר את הכאב המלווה אותם במילוי תפקידם זה. המלה "עלבון" נאמרה כמעט בכל כתבה. במסגרת של חוק וסדר, שהיא מסגרת מקובלת לשמירה על הסטאטוס-קוו השלטוני, מוסגרו הצעירים שבאו לחזק את התנגדות המפונים בעזרת המלה שב"חיים (שוהים בלתי-חוקיים) הלקוחה מטרמינולוגיה שמיועדת לפלסטינים. אלוף הפיקוד, דן הראל, טען שצה"ל לא יעבור בשתיקה על הפרת חוק וסדר – "איש לא ירים יד על שוטר" (ערוץ 1). הביקורת היחידה שנמתחה בכל הערוצים היתה על צבעם השחור של מדי המפנים. בעניין זה מעניינת במיוחד בקשתו של הכתב רינו צרור מערוץ 10, להחליף מיידי את צבע המדים לכחול-לבן.

נוסף על כך, כללו רוב האיטמים בכל הערוצים דובר אחד או שני דוברים של אחד מן המוסדות הרשמיים ובהם: הרמטכ"ל, אלוף הפיקוד, מפכ"ל המשטרה, מפקד המחוז הדרומי של המשטרה, וכן חברי-כנסת שהתנגדו להתנתקות כמו בנימין נתניהו, אפי איתם ואחרים. כלומר, כל אחד מהאיטמים הכיל את קולה של ההגמוניה. גם אלה שלא הסכימו עם התהליך, דאגו בדבריהם לכנס את האומה, כפי שעולה מדבריו של חבר הכנסת אפי איתם: "נסלח ולא נשכח" (חדשות ערוץ 1). בכך שיקף הסיקור ואף חיזק את מרכיבי הנרטיב הממסדי המוכתב.

מפגש בין לאומיות "מלמעלה" לבין לאומית "מלמטה"

כתבות על המפגש בין ה"אחים" – מפקדי הצבא בדרגות השונות והמתנחלים. הכתבה השנייה במהדורות החדשות של ערוץ 1 ושל ערוץ 10 היתה, לטענת הכתבים, האפיזודה הדרמטית ביותר של היום. דווקא אפיזודה זו תועדה, ולא אחרת, מאחר שהיתה קשורה למח"ט גולני שאליו נלוו הכתבים. ידיעות בחדשות מגיעות מן הממשל על זרועותיו,³³ ועל

³³ King & Schudson, 1995.

כן היה צפוי שלמח"ט המגיע לאירוע כדי להתנדב לטובת התהליך, יצטרפו עיתונאים. כך, בערוצים 1 ו-10 בחרו להראות את הקטע במלואו, ובערוץ 2 בחרו לפרקו ולערוך כחלק מכתבה על פעולתו של המח"ט במהלך כל אותו היום. האפיזודה התייחסה למפגש בין מח"ט גולני, ארז צוקרמן (שאותו ליוו הכתבים), לבין פקודו לשעבר, תושב-מתפנה, בשם לירון זיידן. בערוץ 1 מסגר חיים יבין את האירוע במלים "מונולוג רגיש וכואב" והעביר את השרביט לכתב הצבאי בשטח. הכתב, יואב לימור, קבע: "זה המחזה שייחרט כמרגש ביותר ביומה הראשון של ההתנתקות". הסצנה נפתחה בתצלומי תקריב של המפונה, החייל לשעבר של המח"ט, הלבוש חולצה כתומה וניצב מול המח"ט.

לירון זיידן: "אתה היית המחט שלי כשהייתי קצין. אתה לימדת אותי להגן על תושבי המדינה ואזרחיה. אנחנו לא האויב שלכם. נלחמנו עמכם שכם אל שכם. אתם לא האויב שלנו (בשלב זה לירון זיידן כבר מדבר מתוך בכי ויכולתם של הצופים להבין את דבריו הולכת וקטנה). יש פה אויב כמה קילומטרים מפה, הורג כל יום אותנו. איך הפכנו להיות אויב ברגע? למה הרמטכ"ל צועק 'קדימה אחרי' אבל יושב עם ערוץ 2 במשרד?" הבכי מתגבר ושני הלוחמים מתחבקים כאשר לירון זיידן ממשיך להתייפח. לאחר החיבוק האמיץ עונה המח"ט: "באנו לעזור, באנו להושיט יד". כאמור, אפיזודה זו היתה חלק מאייטס גדול יותר שבו סוקרה פעילות המח"ט והקצונה הבכירה של גולני בתהליך הפינוי. הדיווח כלל מספר מפגשים בין מפקדי גולני למתפנים. המסר שהעבירו המפקדים בכתבה היה כי "האירוע הזה הוא אירוע קשה ואנחנו, מגדים ומ"פיים ואני המח"ט, התנדבנו היום להיות פה. את יודעת למה? כי זה אירוע קשה מאוד ואנחנו מעדיפים שאת הכעס תוציאו עלינו ולא על החיילים הצעירים".

אפשר להצביע על שיאים נוספים בפרק שהוקרן באותו יום, כמו טקס הפרידה במכינה הקדם-צבאית בעצמונה (בערוץ 2 הוקדשו לו שתי דקות ו-40 שניות). הכתבה נפתחת בצילום של כיתה גדולה שבה עומדים ויושבים על הספסלים גברים צעירים ושרים תפילה: "אשא עיניי אל ההרים, מאין יבוא עזרי?". אחר-כך נשמע קולו הרך, השקט, המלנכולי משהו, של הכתב: "וכך החליטו להיפרד אמש במכינה הקדם-צבאית בעצמונה...." שוב נראה צילום הנערים אשר מפיהם נשמעת תפילת "שמע-ישראל", ושוב דברי הכתב: "לטקס הזמינו גם את אלוף דן הראל. כאן הוא דמות רצויה מאוד. בניגוד למקומות אחרים. התפילה המצמררת הזו ועם כל עוצמתה, מועברת גם למקומות מחוץ לגוש. בסיום התפילה שלוותה כל הזמן בבכי, הטונים משתנים ולבכי נוספת שירה אדירה." על רקע דברי הכתב קמים האנשים בחדר ממקומותיהם ומתחילים לשיר. הכתב, בקול שקט ומאופק ממשיך: "תוך כדי השירה עובר בין התלמידים רפי פרץ, ראש המכינה הקדם-צבאית. גם הוא מתקשה לשמור על איפוק. וכך, לתוך הלילה, נמשכים

מעגלי התלמידים מתערבבים בין החיילים. הגבולות, אם היו כאלה, נעלמים. באווירה המיוחדת הזו מרשה לעצמו גם אלוף הפיקוד להזיל דמעות. ברקע כבר רואים את כל הקהל רוקד במעגל. ככל שהשעות עוברות [ממשיך הכתב] האווירה רק הולכת ומתחזקת. העוצמה מתגברת. רגע לפני שנפרדים כולם נעצרים לעמוד דום לשירת 'התקווה' [סוף דברי הכתב] ותמונת התקריב האחרונה היא על התלמידים ששרים 'התקווה' ובוכים.

הכתבות שתוארו הן דוגמאות אשר מפרקות את הקונפליקט בין "אנחנו, הצבא" לבין "אתם, המפונים" ומכוננות שוב את "אנחנו" החיילים, התלמידים, התפילה, הדמעות ושירת "התקווה" שקיבלה במעמד זה משמעות כפולה: המנון המדינה, שהוא השיר המרכזי של מדורת השבט, והמלה "התקווה" הטעונה עצמה, שבה בחר הכתב לסיים.

על סצנות מסוג זה ניתן לומר כי הן "מזרזות הזדהות חברתית"³⁴. הן מזכירות לצופים את מקומם ברשתות של היכרות והזדהות בין-אישית – חיילים, מפקדים, משפחות החיילים והמפקדים ומשפחות אחרות שחוו את חוויות הצבא – ומזמינות את הצופים למקם את עצמם בגילוי של אמפתיה כלפי אותם "אחים". תחושת ההזדהות נוצרת באמצעות הזמנת הצופים לשבץ את עצמם ואת גיבורי הכתבות במערכת יחסים של זיקה בלתי-אינטימית. לטענת פרוש ווולפספלד, סוג כזה של כתבות מיישם "אחדות אזרחית על-ידי יצירת תחושה שאנחנו מכירים את האחרים"³⁵. כלומר, פעולת הכינוס התרחשה לא רק על-ידי צד מוסדי – מוסדות החוק, והתקשורת – אלא גם על-ידי הצגת הסיטואציה. במצב זה נוטים חילוקי הדעות הפוליטיים להיעלם, כי החיבור מתקיים על בסיס אזרחי-לאומי ועל תחושות של אמפתיה.

לאומיות "מלמטה"

סוג זה של לאומיות הוא המסד ביצירת הזהות החברתית, ובהקשר הנידון היא כוללת מספר רכיבים:

❖ **קינה על הבית שאבד:** כתבות שעסקו במפונים ובבתיים היו לב הסיקור שבנה את תחושת האמפתיה. גאולת הקרקע והאדמה היו עניין לאומי באתוס הלאומי הציוני. הקרקע בתקופת היישוב ובעשורים הראשונים לקיומה של מדינת-ישראל, לא היתה רק ערך אינסטרומנטאלי-פוליטי. היא קיבלה מעמד רוחני וסמלי. היא שימשה "מנגנון-גיוס, וגם מסמן מובהק של הדיון: מקומו, עוצמתו ומגבלותיו. השיח הלאומי סימן את עצמו וגיבש תוך כדי כך את זהותו, את בניין האומה ואת כלי הממשל

³⁴ פרוש ווולפספלד, 2007.

³⁵ פרוש ווולפספלד, 2007, עמ' 124.

והשליטה על המרחב".³⁶ בשלהי המאה ה-20 השתנתה חשיבות גאולת הקרקע, בעקבות תהליכים כלכליים ופוליטיים. מאחר שפינוי חבל עזה הפך לעניין לאומי שנוי במחלוקת, קל היה יותר למסגר את הכתבות בבית ובמשפחה, ולא בשאלת עזיבת הקרקע. לטענת באלבר, המשפחה היא חלק מהמנגנונים האידיאולוגיים של המדינה.³⁷ אמנם המשפחה התקיימה עוד לפני היות הלאום, אבל היא נותרה כלי מרכזי, לא רק בשל תפקידה בכוח ייצור העבודה, אלא בהיותה כפופה לכינונה של הלאומיות, או בלשונו של באלבר: "האתניות הפיקטיבית". מקומה המרכזי של המשפחה במארג הלאומי המודרני, מאפשר את קיומה של המטפורה של האומה כמשפחה.³⁸ זאת ועוד, המשפחה משתלבת שילוב אינטימי בלאומיות עקב חדירתם של המדיה הלאומיים, ובעיקר הטלוויזיה, אל כותלי הבית. בכך גורמים אמצעי התקשורת "הן להלאמת הבית והן לביות הלאום".³⁹ באופן זה, המשפחה אינה רק חלק מהחברה האזרחית. מהבחינה האידיאולוגית היא חיונית ליחסים האזרחיים והלאומיים.⁴⁰

ביום הראשון של ההתנתקות שודרו בכל הערוצים כתבות על סוגים שונים של משפחות. המצלמה שוטטה בבתיהן והראתה מגוון של דימויים, החל מהבתים הריקים וכלה בבתים המלאים, שבעליהם עדיין משקים את הדשא. באחת הכתבות שוטטה המצלמה על בית אהרון ראובן ומשפחתו. בפתח הכתבה מצולם מר ראובן על רקע חדרים חשופים ושאריות של החבילות הארוזות ואומר: "היסטוריה של 15 שנים נגמרה בשעה זו". ברקע נראים הילדים מסיימים את מלאכת האריזה, והכתב ממשיך: "במורג היום רוב הוותיקים גומרים לארוז ויוצאים. הנשארים, רובם שוהים לא-חוקיים, נכנסים לבתים ומתחילים להתבצר [כלומר בתיאור המקביל נוצרת דה-גיטימציה של אלה שאינם מתפנים, כפי שיתואר בהמשך]. כבר אמש בלילה, עזבו כמה מהוותיקים. הם חיכו לצווי הפינוי ויצאו. חלק מהם, כך זה נראה, בלי להצטער יותר מדי". הכתב ממסגר את התנהגותו האזרחית של מר ראובן בריטואל החוק והסדר. המפונה קיבל צו ופעל לפי החוק. גודש הדיווח על היות אהרון ראובן אזרח למופת, נוצר כבר במשפט הבא בכתבה, מפיו עצמו: "לא רציתי שהנכד או הילד שלי יגדלו ויגידו לי אתה לא נלחמת על הבית. אפילו לא באו לגרש אותך ויצאת. אז אני

³⁶ שנהב, 2003, עמ' 7.

³⁷ באלבר, 1988/2006. אלתוסר (1995/2003) סבור כי גלעין האידיאולוגיה השלטת בחברות הבורגניות עבר מן הצמד משפחה-כנסייה אל הצמד: משפחה ובית הספר.

³⁸ Lakoff, 1995.

³⁹ Morely, 2004, p. 419 אצל פרוש ווולפספלד, 2007.

⁴⁰ פרוש ווולפספלד, 2007.

לא קורא לזה גירוש. בא בחור, הסתכלתי לו בלבן של העיניים, ראיתי מה הוא רוצה, הבנתי אותו, ותוך שמונה שעות אני מבצע את הפקודה".

דומה כי הביטוי "המלחמה על הבית" מדגים את ההבנה כי מדובר רק בבית (של המשפחה) ולא באומה. שהרי נלחמים על הבית-האומה רק כאשר מוסדות המדינה הם שנותנים את הפקודה. אולם הפקודה שניתנה היתה הפוכה: יש לעזוב את הבית, כי הישארות בו אינה עונה על צורכי האומה.

❖ **הנשים: אמא אדמה מגנה על ביתה וילדיה.** שורשיו של מיתוס האם היהודייה האידיאלית נטועים באדמה הישראלית. חשיבותה של האם היהודייה בישראל עולה מהתבוננות בשיעורי הפריון בעולם. שיעור הפריון הכולל של נשים יהודיות בישראל הוא כפול משיעור הפריון של נשים יהודיות בתפוצה המערבית. ישראל ניצבת במקום הראשון בשיעור הפריון ברשימת המדינות המתועשות.⁴¹ מקומה ותפקידה של האישה כאם, מכווננים את זהותה בישראל בין שמדובר במענה ל"איוס הדמוגרפי"⁴² ובין שמדובר בדת כביסי לזהות לאומית המכוונת לקיום מצוות "פרו ורבו" ולקידוש מוסד המשפחה המהלל את האמהות.⁴³ תפקיד האם מקבל משנה-תוקף נוכח החשש לאבד בנים ובנות בפעולות מלחמה וטרור, לצד הרצון ליצור משפחות רחבות נוכח איוס ההשמדה המהדהד מתקופת השואה. לתפקידה זה של האם יש ביטויים גם בשיח היום-יומי במדינה.⁴⁴

ואמנם, בכתבות שונות מהפינוי נראו אמהות רבות נושאות את ילדיהן בזרועותיהן או מוקפות בילדיהן. גם כאשר דיברו עם אנשים מן הכוח המפנה, היו הילדים בחזית הפריים. סיפור אנושי על אם הפך להיות חלק מהז'אנר הטלוויזיוני בכלל והחדשותי בפרט. האמהות ונערות צעירות כעסו, צעקו, בכו והתפללו. נשים שהביעו נכונות להתפנות מרצון, זכו ביום הראשון לכתבות שלמות. כך למשל צוירה דמותה של גברת יצחקי ממורג: "עפרה יצחקי, על כדורי הרגעה, מסתכלת מן הצד על חיים שלמים שמעמיסים עברה". היא נראית על רקע ביתה הריק וברקע ילדיה מסתובבים בחדרים. "היום – יומיים לפני הפינוי הצפוי – היא אינה יודעת עדין לאן היא הולכת עם ששת ילדיה, אריאל הבכור ושרון בן הזקונים". ברקע נראית גברת יצחקי מסתובבת בחדרי הבית הריקים וכשהיא ניצבת מול המצלמה היא מביעה כעס על ראש הממשלה, אריאל שרון, וטוענת: "הוא שבר לי את הלב". הסיפור

⁴¹ שדולת הנשים בישראל, 2005.

⁴² ברקוביץ, 1999.

⁴³ פוגל-ביז'אווי, 1999.

⁴⁴ השילוני-דולב, 2004.

האישי של שברון הלב של אמא אדמה הועבר במלל, בתמונה של הילדים, בקירות הריקים, בתמונת התקריב של גברת יצחקי ששמה את ידה על ליבה, ובקולה של הפתבת שמביאה את המראות והקולות מהמרחב האינטימי של הבית "שם" למרחב האינטימי של בית הצופים "כאן". התחושה שעולה היא שהכתבת והצופים לוקחים חלק בשברון-לב זה. התיאור של גברת יצחקי וילדיה הוא רק קטע אחד בסיפור אחד, בפי כתבת אחת, בערוץ 1. קטעים מעין זה חזרו בכל יום מימות הפינוי, באמצעות אמהות שונות. בכל ערוץ ובכל יום נמצאה "גברת יצחקי" ששימשה דמות להזדהות הצופים.

דומה שהכתבה על ורד שרי-לוי, מדגימה את השילוב בין הקינה על הבית לאחריות האימהית. הכתבה ששודרה בערוץ 2 (אורכה כארבע דקות) עימתה לכאורה שתי משפחות מנווה-דקלים, שתי משפחות שהן חלק מהמלודרמה "האחים": משפחת שרי-לוי שהגיבורה בה היא ורד שרי-לוי (אם וילדיה שמתפנה מרצון) מול משפחת עצמון (הגיבור הראשי הוא אבי המשפחה והגיבורים המשניים הן האם ואחת הבנות, כולם עדיין מאמינים בנס). יצוין מייד כי החשיבה החילונית של הכתב מכתיבה את מסגור הסיפור: הצו הלאומי עדיף על הצו האלוהי. לכן, למרות האמפתיה הרבה כלפי האמונה בנס של משפחת עצמון, מי שראויה להערצה היא הגיבורה הריאליסטית ורד שרי-לוי. הכתבה נפתחת עם כניסת המצלמה לתוך ביתה של הגברת שרי-לוי, המברכת את הכתב בברכת "בוקר-אור". הכתב משיב ופותח את הכתבה: "ורד שרי-לוי היתה אמורה לעזוב כבר אתמול. כל הבית ארוז. רק דבר אחד חסר, מְכוּלָה". המצלמה מתעדת את הבית הריק ופונה אל גברת שרי-לוי הפותחת במונולוג: "חיכינו לנס ממש עד השבועות האחרונים (וזאת בניגוד למשפחת עצמון שעדיין לא ארזה כי לא איבדה את אמונתה בנס), אבל צריכים להיות ריאליים, כי יש כאן ילדים. אני לא רוצה שייראו את אבא ואמא שלהם נזרקים מהבית. בפועל זה כן קורה, אבל אני לא רוצה שהם ייראו חיילים מפנים אותנו מן הבית. אני העדפתי לארוז את הדברים בעצמי....". מכאן עוברת המצלמה למכשיר הטלוויזיה שנשאר בין החפצים היחידים שלא נארזו והוא עדיין פועל. על המרקע מופיע הקריין של ערוץ 2, וקולו נשמע בחלל החדר הריק: "כוחות הפינוי שבאו הבוקר לנווה-דקלים ניסו ופרצו את שער היישוב כדי למנוע מצב שבו לא יוכלו להיכנס פנימה...". [המונולוג ממשיך והמצלמה חוזרת לגברת שרי-לוי] "באמת שרוב הזמן אני מרגישה שזה סרט, שזה לא שייך אלי. אני רואה טלוויזיה [התמונה משתנה ועל המרקע נראית אמה וילד שיושב על ברכי הסבתא], אבל לא מדובר בבית הפרטי שלי. למרות כל הארגזים אני מנסה לדמיין שבסך הכול אני עוברת דירה למקום אחר ביישוב...". דומה שהמונולוג על רקע הדברים הבוקעים מהטלוויזיה מדגים היטב את הלאמת הבית ואת ביות הלאום.

הקול של הממסד הלאומי בוקע מהטלוויזיה ומצווה לעזוב, והאזרחית נענית לצו. היא אינה רוצה להתעמת עם כוחות החוק. כך מקבלים הצלם, הכתב והצופים באמפתיה רבה את ההבנה של הגברת שרי-לוי שעליה לעזוב. הכתבה מביאה גם את דבריה של הסבתא, המחזקים את התפיסה הריאליסטית הגורסת כי את הבית הזה יש להעביר למקום אחר כדי שהבית הלאומי של כולנו ימשיך להתקיים: "הם עוד מאמינים שיהיה נס, עוד לא ירד להם האסימון שזה קורה. צריך לקום וללכת. אין מה לעשות".

שלב נוסף בהפיכת הגברת שרי-לוי לגיבורה המועדפת על פני אבי משפחת עצמון הוא השלב השני של הסיפור, עם בואה של המכולה: בני הנוער – האויב מבית – תקעו סכין בגלגלי המשאית שהביאה אותה [תקריב של הסכין הנעוצה בגלגל]. דברי הסבתא מבהירים בצורה חד-משמעית מי אשם בעיכוב המכולה, והיא פונה לאחד האנשים: "אתה אומר לנוער שיעשו את זה. אתה נותן להם הוראות. הוא [היא פונה אל הכתב] אומר שאנחנו מחלישים פה את האנשים". בהמשך אומרת הסבתא עם התינוקת בדיה: "אני רוצה לעזוב, אז שיעזרו לי. שלא יעשו כזה דבר. עוול. זו המכולה שלי ואני רוצה שהבת שלי תצא מפה גם כן, למרות העיכובים". הסצנה המסיימת את הכתבה על משפחת שרי-לוי, מראה את המשפחה אורזת וורד שרי-לוי אומרת: "עד עכשיו זה לא היה כל כך חזק. עכשיו זה לא סרט, זה אמיתי". בניגוד לה, מזמינה משפחת עצמון את הכתב לבוא לבקר בביתה בנווה דקלים בשנה הבאה. הגיבורה אינה בוכה, אינה מקללת, אינה צורחת. היא מקבלת את פסק הדין בהכנעה. כך אפשר למצוא במעשהו של הכתב ניסיון לחיבור מתואם של החברה האזרחית (לא הדתית) לאומה בעלת קיום יציב במרחב (מחוץ לגוש קטיף) ובזמן (מעבר להתנתקות), וחיבור זה מעוגן בהתנהגותה של ורד שרי-לוי.

❖ **בני הנוער כ"אויב מבית"**. תהליך הדה-לגיטימציה התרחש בכל כתבה שבה סומנו המפריעים לשמירת "האנחנו". בעיקר סומנו קבוצות הנערים והנערות מתנגדי הפינוי, שהגיעו לחבל-עזה "באופן לא-חוקי". מבחינה חזותית, הם צולמו כמסה כתומה, צורחת, בוכה. במלל הטלוויזיוני הם תוארו כשב"חים וכמסתננים, מלים הלקוחות משיח ביטחוני אחר. כך תוארה הקבוצה בערוץ 1 בפי הכתב יגאל רביד ששהה בנווה-דקלים: "הם מאוד צעירים, מאוד אלימים". האלימות התבטאה בחיתוך צמיגיה של מכונית השידור, והכתב התלונן כי פגש את "הצעיר האלים", זהותו ידועה, אבל המשטרה אינה עושה כלום. לא רק הכתבים בשטח הזהירו מפני הצעירים האלימים – מפני 3,000 המסתננים. גם כתבי המשטרה מהאולפן התייחסו לאותם צעירים. למשל, אורי כהן-אהרנוב סיפר מאולפן ערוץ 1 כי "הולכים לעשות

סדר. הראשונים שיטופלו וייעצרו יהיו בני הנוער. 3,000 בני-נוער שוהים בניגוד לצו האלוף בגוש קטיף [...] הם נמצאים בשטחים הפתוחים [...] דבר ראשון יפתחו נגדם תיקים פליליים". בהמשך סיפר הכתב כי קבוצה של צעירים התחזתה לעיתונאים כדי להיכנס לחבל-עזה. אולם הוא עצמו לא ידע להחליט אם הנוער הוא נוער עבריין או אולי הוא חושב "שזה חסמביה"⁴⁵.

בערוץ 2 שידר הכתב הצבאי כתבה באורך של כארבע דקות וחצי. תמונת הפתיחה לא לוותה בקריינות, ונראו בה חיילים מנסים לפנות צעירים. בפס הקול נשמעו בכי וצרחות של נערים ונערות. אז נשמע קול הכתב: "כך נראתה נווה-דקלים לאורך כל שעות הבוקר, כשעשרות צעירים ניסו לעצור בגופם את כניסת שוטרים, חיילים ומכולות". בהמשך נראו חיילות בוכות ובני-נוער וגם מבוגרים צועקים לעבר חיילים. בערוץ 10 ציין עמנואל רוזן את אי האמון של הנוער כלפי מי שהיה רק אתמול מנהיגו הרוחני (הוא אינו מפרש מי, אלא מכוון לראשי ההתיישבות). בתמונות התקריב נראו בדרך-כלל עימותים של הצעירים עם כוחות הצבא והמשטרה. ה"אחר" סומן כאלים בהווה ובעיקר בעתיד (פינוי השומרון). הוא סומן כאויב של תהליך כואב אבל צודק והכרחי. בעיקר הוא סומן כמפר חוק וסדר.

הכחדה כמותית ואיכותית של הפלסטינים

הצגת ההתנתקות כטרגדיה ישראלית פנימית התבטאה גם בהדרת הפלסטינים מסיקור האירועים בשטח במהלך הפינוי. התקשורת הישראלית התעלמה בעקביות מההיערכות הביטחונית האפקטיבית של הרשות הפלסטינית, שתואמה בחלקה הגדול עם צה"ל במהלך ההתנתקות ואחריה. לאורך התקופה אמרו גורמים בכירים רבים במערכת הביטחון של ישראל כי הפעולות הפלסטיניות היו מרשימות, ומילאו תפקיד מרכזי בביצוע המהיר של הפינוי. כמה מהם דיברו בגלוי על "איפוק פלסטיני". אולם, בעוד שבימים רגילים כובשות הערכות "גורמי הביטחון" את הכותרות כמעט באופן אוטומטי, במקרה זה הן נדחקו באופן שיטתי אל שולי הסיקור.⁴⁶

ואכן בדיקה של כל מהדורות החדשות מעלה כי מתוך שפע הכתבות, רק אחת התייחסה לקונפליקט, ומסגורה עלה בקנה אחד עם המסקנות של "קשב". דוגמא טובה לכך היא הכתבה ששידר סלימאן אל-שאפעי בערוץ 2. על רקע תמונות של פלסטינים

⁴⁵ חסמביה: ראשי-תיבות של "חבורת סוד מוחלט בהחלט" – שמה של חבורת-ילדים בסדרת ספריו של יגאל מוסינזון.
⁴⁶ 'קשב', 2006.

המפגינים במרכז חאן-יונס, פתח הכתב: "סבלנותם של הפלסטינים של חאן-יונס פוקעת. הם כבר רוצים לחצות את הגבול, להעביר את חגיגות השמחה אל תוך גוש קטיף". המצלמה עוברת אל פלסטינים שקוראים בקול ניחר: "בנפש, בדם, נפדה את פלסטין". במרכז ההמון נראה דגל ישראל נשרף והכתב ממשיך: "התהלוכה שלהם יוצאת ובה חמושים ואזרחים מתקדמים לעבר הגבול. המשטרה הפלסטינית שנערכה למשימה הזאת, הודפת אותם אחורה". על המסך נראים אנשי משטרה מניסים אזרחים ונשמעות קריאות "יאללה, יאללה, תסתלקו" והכתב ממשיך: "הכוחות האלה נשלחו כבר אתמול כדי למלא משימות דומות". הכתב מתאר את הכוחות ומראיין בעברית את ג'יבריל ראג'יב (שהיה באותם ימים ראש מנגנון הביטחון של הרשות הפלסטינית בגדה) כדי לשכנע את קהל הצופים להאמין להבטחות הפלסטינים שהנסיגה הישראלית תעבור מצדם בשקט. אולם המשך הכתבה מקעקע את הפעולה של הכוחות הרשמיים הפלסטיניים כאשר המצלמה עוברת לרחוב ולעם. כאן כבר מתנהלים הראיונות בערבית ומצטיירת תמונת-ראי לגבי הצפייה בטלוויזיה ומקומה ביצירת הלאום ה"אחר". על המרקע נראה בית שבו צופים ילדים ומבוגרים בטלוויזיה. הכתב מתאר את מקומה של מדורת השבט הפלסטינית: "תושבי רצועת-עזה הפלסטינים מרותקים מזה יומיים למכשירי הטלוויזיה. הם לא מפספסים ולו רגע אחד של חדשות". אחד הצופים מסביר לכתב בערבית כי זהו עבורם יום חג. דומה שרק פעם אחת בכל המהדורה מצוין כי גוש קטיף הוא אדמה כבושה: "לא חלמנו שהיום הזה יגיע ושהכיבוש יעזוב את אדמתנו". אולם כאשר זה נאמר מפי פלסטיני בערבית, הטרגדיה של הצד השני, של המתפנים, רק מועצמת; שכן לא הובעה אמפתיה כלפיהם אלא שמחה לאידם. הכתב מנסה לרגע למצוא סוף טוב, אולם גם זה "ידוע מראש". אל-שאפעי ממשיך ללכת ברחוב הראשי של חאן-יונס ומספר: "ויש מי שעושה כסף בימים האלה בחנויות. בחנויות מוצעים דגלי פלסטין עם סיסמא חדשה: "עזה חופשית". ברקע נראות ערימות של דגלים, כולל ישראלים. בנוסף, שפע של סמלים עם המלה שלום. זו תקוותנו. וגם על זה חשבו העזתים, דגלי ישראל ופלסטין מחוברים יחדיו, סימן אולי לעתיד משותף לשני העמים". אולם הוא אינו מסיים את כתבתו בנימה אופטימית, אלא ממשיך: "הסמל הזה, בינתיים, נשאר על המדף".

המסגור האפיזודיאלי

ההתנתקות הוצגה במהדורות החדשות בטלוויזיה כצעד הכרחי שאי-אפשר לעצור בעדו, ושאינן גם צורך להסבירו או לבקרו. הוא סופר הן כסיפור חד-צדדי, אירוע שהחברה הישראלית חוותה בינה לבין עצמה. לא נשאלו במהלך הסיקור שאלות כמו: מה יהיה מעמדה של עזה לאחר הנסיגה? מה באשר למעברים בין עזה לגדה? האם ישראל מתאמת

את הפעולה ואת ההתנהלות העתידית בעזה עם הרשות הפלסטינית? מה התוחלת המדינית של המהלך? הדיון הציבורי החשוב והנחוץ כל-כך במשמעותה של התנתקות כצעד מדיני, לא התנהל. בסופו של דבר ניתק הסיקור התקשורתי את ההתנתקות מההקשר הכולל של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.⁴⁷

דיון חלקי זה מבהיר את אופיו האפיזודיאלי של הסיקור. הוא התמקד ברצף של סיפורים אישיים. כל הכתבות שהוזכרו בפרק זה התמקדו ברגע, בכאב, בבכי ובפרידה. כשהמרוויינים לא ציינו כמה שנים הם חיו בביתם, אי-אפשר היה לדעת זאת. בוודאי אי-אפשר היה לדעת מה הניע אותם להתיישב בחבל זה, לאן הם מתכוונים לעזוב, ואם מצאו עבודה. הדגש היה על ה"איך" ולא על ה"מה". כלומר, בסיפור האישי היתה התייחסות נקודתית, ואילו ההקשר הרחב, ההיסטוריה האישית של הפרטים, נעלם. ואם כך, על אחת כמה וכמה שאין לצפות להקשר היסטורי, פוליטי, חברתי כלכלי או תרבותי רחב.

המלים והסמלים שבכל תמונה

אף שאין אפשרות לצלם את הקהילה המדומיינת, אפשר לתארה בקול ובתמונה באמצעות שפה וסמלים. הסמל המרכזי של לאום הוא הדגל. הדגל הלאומי מסמל גאווה, השתייכות והזדהות, והוא מעניק משנה-חשיבות למקום שבו הוא מצוי.⁴⁸ במדינת-ישראל דגל המדינה הוא סמל של הקרבה, וככזה הוא כולל בתוכו את החיים והמתים, המגלמים יחד את מדינת הלאום כישות היסטורית. אך המדינה המסומנת באמצעות הדגל הלאומי היא מכלול גדול יותר. מדינת הלאום אינה סך כל אזרחיה, אלא נתפסת כקיימת באופן עצמאי ובלתי-תלוי בקטגוריות השונות של החלקים המרכיבים אותה. כל החיים והמתים מעניקים את נאמנותם למדינת הלאום המטילה עליהם התחייבויות, ולכן הדגל מצוי בכל טכס לאומי או פוליטי.⁴⁹ הדגל לא רק קופל, נושק, הורד (נשרף על-ידי הפלסטינים) ונישא על-ידי המתנחלים בכל פינה, **הדגל התנוסס על כל חיל וחיילת**. בקדמת כל כובע שחבשו החיילים התנוסס הדגל. בניגוד לבנאליות שבה הוא נישא בחיי היום-יום, לעתים ברישול, כאן הבחירה היתה לשאת אותו בגאון. הבחירה הזו באה להבהיר כי המפנים מייצגים את הלאום, ופגיעה בהם היא פגיעה בסמל עצמו.

⁴⁷ ראו למשל ממצאי 'קשב', 2006.

⁴⁸ יורש, 1988.

⁴⁹ Katz and Handelman, 1990.

גבולות מדינת הלאום מובעים בצורה גרפית במפה. המפה החלקית של חבל-עזה היתה מנותקת מהתיאור הגרפי של מדינת-ישראל (שכידוע גם עליו מתנהל ויכוח). אולם בתיאור הגרפי הזה, כפי שהוצג בטלוויזיה בישראל כדי לחבר את האומה כולה, היתה התייחסות רק למקומות המפונים, ונמחקו היישובים המאוכלסים בפלסטינים. מובן שלא היה כל ביטוי לפרופורציות שבין היקף האוכלוסייה הפלסטינית לבין זו של המפונים.

חיבור האזרחים אל האומה נעשה לא רק בעזרת סמליה החילוניים, אלא גם באמצעות סמלים דתיים, כגון תפילות, ספרי-תורה, תקיעות שופר, קריעה כסמל לאבל. סמלים כאלה אמנם שולבו בכתבות, אולם בראשי הכתבות הוצבו הסמלים הלאומיים. הדוגמא הבולטת לכך היא שירת "התקווה". זו מוסגרה תמיד כשיא הרגשי המכונן-מחדש את ה"אנחנו", כפי שהדגימה היטב כתבת הפרידה מעצמונה, שתוארה לעיל.

סיכום

דומה כי סוד קסמו של תהליך ההתנתקות היה במצבור הייצוגים שפוננו מחדש את המושג "אנחנו" של האומה הישראלית. מבחינת הכמות, שידור תהליך ההתנתקות מילא את המסך לאורך כל שעות היום. הסיפורים, התיאורים והפרשנויות שימשו בסיס לתפקידה של הטלוויזיה כמכנסת את אזרחיה היהודים של מדינת-ישראל ובונה את האומה ברגעים של טראומה לאומית. התבוננות במהדורות החדשות מגלה מחדש את התפקיד המסורתי של ערוצי הטלוויזיה הלאומיים כמחזקים את המרכיבים היהודיים והדמוקרטיים של האידיאולוגיה השלטת בישראל, בהציגם את המהלך כלגיטימי, כברור מאליו וכהכרחי. קועקעו רעיונות העלולים לקרוא תיגר על המהלך והודרו האנשים שאינם שייכים לקולקטיב. לזרועות הממסד (ובעיקר לכוחות הצבא) ניתנה הבכורה בהצגת הטיעונים. בעזרת סמלים כמו דגל והמנון ובסיוע מטבעות-לשון כמו שב"חים, מסתננים, חוק וסדר, "בנחישות וברגישות", מסגרו הכתבים השונים את האומה מחדש והטליאו את התפר בין חבריה.

בה-בעת פעלה הטלוויזיה כמכוננת לאומיות "מלמטה". בראשית המאה ה-21, בעידן של תהליכי הפְּרָטָה ואינדיווידואציה, שורר קושי ביצירת לכידות חברתית-קהילתית של אזרחי מדינת הלאום. האמצעים המסורתיים של עבודת המוסד הטלוויזיוני לצד המוסדות הפוליטיים, כמו גם השינוי שהמוסד הטלוויזיוני עצמו עבר (למשל, מעבר מדיווח לסיפור ולהאנשה והניסיון לייצר אותנטיות), מצריכים דרכי-תיאור נוספות כגון הניסיון להביא את הסיפור ה"אישי האמיתי" של האנשים שמייצגים את הלאום.

הדרך שבה פעל המוסד החדשותי הטלוויזיוני היתה התמקדות בבית, בטרגדיה האישית, באישה, באם הנדרשת לעקור את ילדיה מהקן, תוך כדי חיבור כל המראות לכלל אמירה לאומית הנוגעת בתהליך הפוליטי, אך מדגישה את הפעילות האישית והאנושית. הדגשת הצד האישי בעזרת השפה והסמלים, כינסה את הצופים והכתבים לאותו מרחב חווייתי שיצר תחושה של שותפות גורל.

ערוץ 1 בנה את הלאומיות מ"למעלה" ואילו ערוץ 10 עשה זאת מ"למטה". ערוץ 2 היה גם מזה וגם מזה. מרכז השידורים של ערוץ 1 נותר בבניין הטלוויזיה בירושלים ובידיו של השדר חיים יבין, סמל תרבותי המזוהה עם הערוץ הממלכתי. ערוץ 10 בחר להעביר את שידוריו לגוש קטיף והשדר באולפן הפך לחלק מהשידור מ"שם". הוא היה לכאורה חלק מהתהליך עצמו, שעה שהשידור נמצא בעין הסערה והכתבים מזדהים עם הכאב.

חדשות הטלוויזיה בתקופת ההתנתקות מילאו אפוא תפקיד בכינון-מחדש של ה"אנחנו" הלאומי. מהדורות החדשות שימשו שופר למוסדות ההגמוניה הפועלים בשמנו וכרצוננו, הדירו מן השיח את כל מי שאינו שייך לקולקטיב, ומסגרו את המתנגדים כמסוכנים ואלימים. בה-בעת חיברו החדשות את כולנו, בהציגם את המשפחה לצד סיפורים קולקטיביים-אישיים ששימשו זרזים להזדהות חברתית. ראוי לשים לב לכך שכל שהאמון במוסדות ההגמוניה הרשמיים הולך ופוחת, כן אוזל כוחם המארגן בבניית הלאומיות וה"אנחנו" של הקהילה המדומיינת. את החלל הזה, במיוחד בתקופה של טראומה, ממלאים אמצעי התקשורת הבונים "לאומיות אזרחית פרי תקשורת".⁵⁰ הצלחתם של אמצעי התקשורת לבנות לאומיות, נתפסת כטבעית ונובעת משילוב שבין התוכן לצורה, המקובלים הן על אמצעי התקשורת והן על החברים בחברה. אלה גם אלה עוברים תהליכים דומים: האנשה, אינדיווידואציה, מרוץ אחר חוויות, אפיזודות וייצוגים "אותנטיים".

ביבליוגרפיה

אברהם, א., פירסט, ע. ואלפנט-לפלר, נ., הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל (ירושלים: מחקר עבור הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2004).

אברמוביץ, א., <http://www.idi.org.il/hebrew/seventheyel/article.asp?id=2494> (אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005).

⁵⁰ פרש ווולפספלד, 2007.

איגלטון, ט., **אידיאולוגיה** (תרגום א. מוקד) (תל-אביב: רסלינג, 1991/2006).

אלתוסר, ל., **על האידיאולוגיה** (תרגום א. אזולאי) (תל-אביב: רסלינג, 1995/2003).

אלמוג, ע., **פרידה משרוליק** (חיפה: אוניברסיטת חיפה/ביתן-זמורה, 2004).

אנדרסון, ב., **קהילות מדומיינות** (תרגום ד. דאור) (תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1983/1998).

באליבר, א., 'צורת האומה: היסטוריה ואידיאולוגיה', בתוך: י., דהאן וה., וסרמן (עורכים), **להמציא אומה** (תרגום ד. לאור) (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 1988/2006), עמ' 29-52.

בארט, ר., 'הרטוריקה של הדימוי', בתוך: ת., ליבס ומ., טלמון (עורכות), **תקשורת כתרבות** (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 1964/2002), עמ' 271-2519.

ברקוביץ, נ., "'אשת חיל מי ימצא?': נשים ואזרחות בישראל', **סוציולוגיה ישראלית**, ב (1) (1999), עמ' 277-317.

גרמשי, א., **על ההגמוניה** (תרגום א. אלטרס) (תל-אביב: רסלינג, 2004).

דור, ד., **עיתונות תחת השפעה** (תל-אביב: בבל, 2001).

דור, ד., **מאחורי חומת-מגן** (תל-אביב: בבל, 2003).

הובסבאום, א., **לאומיות ולאומים** (תרגום ע. שורר) (תל-אביב: רסלינג, 2006/1990).

השילוני-דולב, י., 'מיהו תינוק רצוי?: הפלות סלקטיביות בשל אנומליות בכרומוזומי מין בגרמניה ובישראל', **תיאוריה וביקורת**, 25 (2004), עמ' 97-122.

יורן, נ., **ערוץ 2 הממלכתיות החדשה** (תל-אביב: פטיש, 2001).

יורש, י., **דגל ישראל** (ירושלים: אביגיל ויצחק יורש, 1988).

כספי, ד. ולימור, י., **המתווכים** (תל-אביב: עם עובד עם האוניברסיטה העברית, מכון אשכול, 1992).

ליבס, ת. ופרוש, פ., 'סוף דבר', בתוך: ת., ליבס ופ., פרוש (עורכים), **כשהויב נכנס אלי הביתה** (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007), עמ' 179-184.

סילברסטון, ר., 'טלוויזיה, אונטולוגיה והאובייקט המעבריי' (תרגום א. פרידלנד), בתוך: ת., ליבס ומ., טלמון (עורכות), **תקשורת כתרבות** (תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1992/2003), עמ' 107-131.

סמוחה, ס., 'שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים והדמוקרטיה בישראל', בתוך: א., רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים** (תל-אביב: ברירות, 1993), עמ' 172-202.

פוגל-ביז'אווי, ס., 'משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות', **מין, מגדר, פוליטיקה** (הקיבוץ המאוחד, 1999), עמ' 107-166.

פירסט, ע. ואברהם א., **ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת העברית: השוואה בין סיקור יום האדמה הראשון (1976) לבין סיקור "אינתיפאדת אל-אקצא (2000) (תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 2004).**

פלד, י. ושפיר, ג., **מיהו ישראלי** (תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, 2004).
פרוש, פ. ו-וולספלד, ג., 'אומה מדומיינת: שיח חדשותי, ייחוד לאומי וחברה אזרחית', בתוך: ת., ליבס ופ., פרוש (עורכים), **כשהאויב נכנס אלי הביתה** (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007), עמ' 110-144.

קימרלינג, ב., **מהגרים, מתיישבים, ילידים** (תל-אביב: עלמא/עם עובד, 2004).
'קשב', **מנותקים כך סיקרו אמצעי התקשורת בישראל את ההתנתקות** (ירושלים: קשב, 2006).

שנהב, י., 'הפוליטיקה של המרחב בישראל', בתוך: י. שנהב (עורך), **מרחב, אדמה, בית** (ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד/מכון ון ליר, 2003), עמ' 7-17.

שדולת הנשים בישראל, **שיעורי פריון ומגמות; הפסקות הריון; טיפולי פוריות** (אתר שדולת הנשים: <http://www.iwn.org.il>, 5 בנובמבר, 2005).

Adoni, H., & Mane, S., Media and social construction of reality: Toward an integration of theory and research, *Communication Research*, 11 (1984), pp. 323-340.

Davidson, R., Just a few rotten apples? The social construction of corporate scandals in France and the United States, Unpublished dissertation (Ann Arbor: University of Michigan, 2007).

de Vreese, C., Frames in Television News. British, Danish, and Dutch Television News Coverage of the Introduction of the Euro, In S., Hjarvard (Ed.), *News in a globalized Society* (Göteborg: Nordicom, 2001), pp. 179-196.

Ellis, J., Television as working-through. In: J. Gripsrud (ed.), *Television and common know* (London: Routledge, 1999).

First, A., Who Is the Enemy?: The Portrayal of the Arabs in the Israeli TV News at the Beginning of the Intifada, *Gazette*, 60 (3), (1998), pp. 239-254.

- First, A., The Transitional Nature of Representation: The Coverage of Arabs in the Israeli News, *Howard Journal of Communication*, 13, (2002), pp. 173-191.
- Iyengar, S., *Is anyone responsible? How television frames political issues* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).
- Katz, E. and Handelman, D., State ceremonies of Israel Remembrance Day and Independence Day, In: D. Handelman (ed.), *Models and mirrors: Toward an anthropology of public events* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- King, E. & Schudson M., The press and the Illusion of Public Opinion: The Strange Case of Ronald Reagan's "Popularity," In: Glasser, T.L. & Salomon, C.T. (eds), *Public Opinion and Communication of Consent*. (New York: The Guilford Press, 1995), pp. 132-156.
- Lakoff, 5G., Metaphor, morality, and politics; Or, why Conservatives have left Liberals in the dust, *Social Research* 62 (2), (1995).
- Liebes, T., *Reporting the Arab-Israeli conflict* (London: Routledge, 1997).
- Liebes, T., *American Dreams, Hebrew Subtitles: Globalization at the Receiving End* (Cresskill, NJ: Hampton Press, 2003).
- Morely, D., Broadcasting and the construction of the national family, In R.C. Allen & H. Hill (eds.), *The television Reader* (London: Routledge, 2004), pp. 418-441.
- Thompson, J.B., *The media and modernity* (Stanford: Stanford University Press, 1995).
- Thompson, J.B., *Ideology and Modern Culture* (Cambridge: Polity, 1984).
- Tversky, A. & Kahneman, D., The framing of decisions and the psychology of choice, *Science*, 211 (1981), pp. 453-458.
- van Dijk, T.J., *News as Discourse* (Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1988).
- Williams, R., Base and superstructure in Marxist theory, In C. Mukerji & M. Schudson (eds.), *Rethinking Popular Culture* (Berkeley; University of California Press, 1991), pp. 407-423.

פרק 6

תהליך ההתנתקות מנקודת-מבט ארגונית

בחינת ההתנתקות לפי תיאוריות שיווי המשקל המקוטע
(punctuated equilibrium), תורת המשחקים (game theory)
ותורת הארגון של וויק (Weick's theory)

עמליה אוליבר-לומרמן, יובל קליש

מבוא

ההתנתקות מרצועת-עזה בקיץ 2005 היתה אירוע פוליטי וחברתי חשוב. קבוצות רבות בחברה הישראלית היו מעורבות בתהליך במישרין: פוליטיקאים, חיילים, שוטרים, מתנחלים מהגדה המערבית, מתנחלים מרצועת-עזה ומפגינים משני צידי הקשת הפוליטית. אנשים שלא היו מעורבים בכך ישירות, צפו בלהיטות בחדשות כדי לדעת איך יסתיים התהליך. התקופה היתה מתוחה מאוד, והפחד הגדול היה ממלחמת-אחים בין תומכי ההתנתקות לבין מתנגדיה.

מרבית המחקרים המוצגים בספר זה מתמקדים בפרטי ההתנתקות. לעומתם, מחקר זה נוקט גישת מאקרו (ארגונית ותיאורטית) לניתוח תהליך ההתנתקות. עבודה זו משלבת גישה של תורת המשחקים עם תיאוריות של תהליכים בין-ארגוניים ומחקרים של קבוצות קטנות. המחקר מכוון להבין כיצד תהליך המתחיל בשני צדדים מנוגדים הנתונים בעימות (הצבא והמשטרה מול המתנחלים), מתקדם ומגיע לשלב שבו למרות הסכסוך, נמנע עימות קיצוני ונראה שנוצר שיתוף-פעולה מרומז ובלתי-פורמלי. אנו משתמשים בשלושה גופי-ידע: הראשון הוא התיאוריה של וויק בקשר לתהליך ההתארגנות.¹ המקור השני הוא מודל שיווי המשקל המקוטע של גרסיק.² לבסוף, אנו מציגים תובנות הלקוחות מתיאוריית המשחקים החוזרים רבי-המשתתפים (n-player, repeated prisoners' dilemma). ככל הידוע לנו, זו הפעם הראשונה בה משולבים שלושת גופי הידע התיאורטיים הללו, תוך בחינת התרחשותם במציאות ולא במעבדה. לבסוף, אנו מציגים את הנתונים על אודות האירועים התומכים בניתוח שלנו. בדקנו

¹ Weick, 1979.

² Gersick, 1988, 1991.

את הכותרות הראשיות בשני העיתונים המובילים בישראל (**הארץ וידיעות-אחרונות**) כדי לחשוף תימוכין להבדלים בתפיסה ובהתנהגות השחקנים, כפי שתוארו במהלך כל תהליך ההתנתקות.

המאמר מבוסס על כמה הנחות-יסוד: ראשית, אנו מניחים שהשחקנים בהתנתקות הם משתתפים שווים בחשיבותם בתהליך, למרות העובדה שהם מייצגים שני צדדים של הסכסוך. לפיכך אנו מגדירים את מסגרת הניתוח שלנו כך שתכלול את כל השחקנים העיקריים: הצבא, המשטרה, המתנחלים ובמידה מסוימת גם אמצעי התקשורת. שנית, אנו מניחים כי מנקודת-מבט תיאורטית, השחקנים בהתנתקות תלויים הדדית, אף שיש להם מטרות שונות בכל הקשור לימטרה הסופית³ המועדפת על כל צד. תלות הדדית זו היא מרכזית לניתוח שלנו, ולכן אנו משתמשים בתיאוריות הבוחנות מערכות של תלות הדדית (תורת המשחקים ותיאוריות העוסקות בתהליכים של עבודת צוות).

במאמר זה אנו ממקדים את הדיון בשלב המרכזי של ההתנתקות, שבו דומה שהתרחש שינוי משמעותי בתפיסות הצדדים. בעקבות עבודתה של גרסיק³ אנו מגדירים נקודה זו כנקודה של 'שיווי משקל מקוטע' בתהליך ההתנתקות. טענתנו היא שנקודת מפנה זו כוללת מעבר משלב של סכסוך עמוק בין שני הצדדים, לשלב של שיתוף-פעולה מרומז ובלתי-פורמלי, שלב שניתן לתארו כשינוי באסטרטגיות (או ב'משחק') ששיחקו שני הצדדים לתהליך. יתרה מזאת, אנו טוענים, בדומה לתיאוריה של ווייק, שבנקודת האמצע הזו מוחלט וננקט כיוון-פעולה משותף לצדדים, לעומת כיווני-פעולה רבים ומגוונים שהתקיימו עד נקודת האמצע. בעוד שהתיאוריה של גרסיק מתמקדת בקבוצות-מטלה קטנות, אנו טוענים שאפשר להחיל את המודל על תהליכים חברתיים רחבים ומורכבים יותר כגון זה של ההתנתקות. עם זאת, הרחבת התיאוריה מציבה אתגר מיוחד בהגדרת נקודת האמצע, שכן הסביבה החברתית בהתנתקות עמומה ומורכבת, בניגוד לתנאי המעבדה כפי שהיה במחקרה של גרסיק. במצב זה, האופי והפרטים המדויקים של ההתנהלות בשלב זה הם מוסתרים ועמומים, ורק במבט לאחור ניתן לחשוף או לזהות אותם.

מודל הארגון של ווייק

הטיעון המרכזי של ווייק הוא שכל תיאוריה של ארגונים חייבת להתמקד בתהליך ההתארגנות.⁴ תהליך זה מתאפיין באיסוף "פעולות מתמשכות, ביחסי תלות הדדית,

³ Gersick, 1988, 1991.

⁴ Weick, 1979.

לכדי רצפים בעלי משמעות... כדי לחולל תוצאות בעלות משמעות"⁵. ווייך נעזר במטפורה הלקוחה מהביולוגיה האבולוציונית כדי לתאר תהליך ארגוני אשר בו גורמים שינויים בסביבה לשינויים בפעולות השחקנים בארגון: פעולות השחקנים בארגון וסביבת הארגון נמצאים ביחסי-תלות נמשכים. בדרך זו ווייך מבנה ארגונים בתוך ממד התפתחותי של זמן: ארגונים מנסים לפרש באופן פעיל את השינויים בסביבה, ובתוך תהליך יצירת המשמעות, הם עוברים דרך שלושה שלבים שונים זה מזה מבחינה איכותית – גיוון, בחירה ושימור.

על-פי ווייך, השלב הראשון של תהליך ההתארגנות – גיוון – מאופיין במגוון פעולות שנובעות מהצורך של השחקנים הארגוניים להגדיר את הסביבה ולבחור את מאפייני הסביבה שאליהם הם יגיבו. בשלב זה ניצבים השחקנים השונים בפני מגוון תגובות להתמודדות עם סביבת תהליך ההתארגנות.

השלב השני – שלב הבחירה בתהליך ההתארגנות – מתרחש כאשר שחקנים ארגוניים שואפים לצמצם את עמימות תפיסותיהם לגבי הסביבה, כדי שיוכלו ליצור משמעות (sense making). בשלב זה השחקנים מגיעים לקונסנזוס באשר למאפייני הסביבה שיש לראות בהם חלקים רלוונטיים לתהליך ההתארגנות ובוחרים בתכנית-פעולה יחידה.

השלב האחרון הוא שלב השימור, בו נשמרות ומתואמות התוצאות המוצלחות של שלב יצירת המשמעות. שלב זה מאפשר להרחיב את רפרטואר הסכמות הקוגניטיביות, ובד בבד הוא מגביל את היכולת לשים לב לשינויים נוספים המתרחשים בסביבה.⁶

לסיכום, על-פי ווייך, תהליך ההתארגנות הוא תוצר של מפגש עם העמימות והאתגרים שמציבה הסביבה, והוא חלק ממאמץ רחב יותר למצוא משמעות במציאות אשר בה מתרחשת ההתארגנות. לפיכך, השלב הראשון מאופיין בריבוי קולות ובנתיבי-פעולה מגוונים, השלב השני מאופיין בבחירת פעולה מועדפת ובהבנה משותפת של המצב, והשלב השלישי מאופיין בפעולה מרוכזת המלווה בהסתגלות לשינויים סביבתיים נוספים.⁷

⁵ Weick, 1979, p. 3

⁶ Czarniawska, 2005

⁷ פיתוח נוסף של מאפייני תהליך יצירת המשמעות, נעשה בעבודתו המאוחרת של ווייך (Weick, 1995), אך לא נבחן אותו במאמר זה.

מודל שיווי המשקל המקוטע

ווייך מתאר שלושה שלבים הנבדלים איכותית זה מזה, ואשר אותם עובר כל ארגון. על-ידי הרחבת התיאוריה של ווייך, ניתן ליישם אותה על כל קבוצה שיש בה תלות-הדדית פנימית גדולה, אשר צריכה להגיב לסביבה מורכבת כדי לממש את יעדיה. עם זאת, התיאוריה של ווייך אינה כוללת ממד זמן, ולכן לא ניתן להבהיר באיזו נקודת-זמן מסתיים שלב אחד בתהליך ומתחיל שלב אחר. תיאוריית שיווי המשקל המקוטע של גרסיק מתארת את הזמן בו מתרחשים שינויים בצוותי-עבודה, ולכן יכולה לקבוע מתי שלב הגיוון יסתיים ושלב הבחירה יתחיל.⁸

בדומה לווייך, גם גרסיק טוענת שצוותי-עבודה אינם מתפתחים בצורה ליניארית, אלא עוברים דרך שלבים הנבדלים איכותית אלו מאלו.⁹ גרסיק בחנה קבוצות-מטלה, ולדעתה, הביצועים של קבוצות אלה מאופיינים בשלבים ארוכים-יחסית של יציבות, אשר נקטעים על-ידי תקופות קצרות של אי-סדר ושינוי. היא טוענת שהאבולוציה של צוותי-עבודה לאורך זמן, מאופיינת בהתפרצויות מרוכזות של שינויים מהפכניים. לפי מודל שיווי המשקל המקוטע, נקודת האמצע הכרונולוגית בזמן מחזור החיים של קבוצות-מטלה, היא הנקודה שבה מתרחש תהליך של שינוי דרמטי. כך, אם למשל צוות פרויקט הוא בעל אורך חיים של 40 יום (שהוא משך הזמן שבו על הצוות לסיים את המטלה) נקודת האמצע הכרונולוגית (בסביבות היום ה-20 לתהליך) היא הנקודה שבה יתרחשו השינויים המהפכניים ואי-הסדר. תקופות מהפכניות כאלו מתרחשות בעקבות שינויים משמעותיים בסביבה, ומובילים לשינוי כללי במערכת. מבנה העומק של המערכת מתפרק ומשאיר את המערכת בחוסר-סדר עד שהתקופה מסתיימת ונוצר מבנה חדש, שמוביל את הקבוצה לעבר המטרה בצורה יעילה יותר.¹⁰

בקבוצות-מטלה, נקודת-אמצע זו קשורה לתחושה של שעון מתקתק הקורא לחברים להיות מודעים לזמן המוגבל, ובכך היא מעוררת אותם להשוות את מקום-הימצאם ביחס ליעדם ולשנות את התקדמותם בהתאם, מאחר שיהגיע הזמן לזו.¹¹ גרסיק טוענת שהממצא העקבי של נקודת האמצע נובע מהמודעות לזמן הנותר, כאשר בדרך-כלל אחד מחברי הקבוצה מודע למגבלות הזמן ומביא את הקבוצה לכלל פעולה. בנקודה זו, שבה לפי גרסיק מופר האיזון, תופסים חברי הקבוצה שהם רחוקים מהמקום שבו הם שואפים להיות (כלומר, מנקודת המטרה), דבר הגורם להם להתחדשות רדיקלית ולפעולה. אף

⁸ Gersick, 1988, 1991

⁹ Gersick, 1988, 1991

¹⁰ Gersick, 1991

¹¹ Gersick, 1988, p. 34

שתורת שיווי המשקל המקוטע מקורה במחקרים של קבוצות קטנות (דהיינו, צוותי-מטלה), היא יושמה כבר גם בתחומים אחרים. הרעיון הכללי של גישת נקודת האמצע הכרונולוגית מופיע בחקר חדשנות תעשייתית¹², בתיאוריות של התפתחות מבוגרים¹³ ובתיאוריות של מהפכות ארגוניות¹⁴.

אנו מציעים שנקודת האמצע של ההתנתקות תהיה נקודה מכרעת של פריצת-דרך חדשנית בדפוסים האסטרטגיים של שני הצדדים. בשלב זה דפוסי-התנהגות שונים ומגוון דעות יבואו לידי ביטוי, ושני הצדדים יבחנו אסטרטגיות ממוקדות ונחושות יותר. עם זאת, בניגוד למחקר של גרסיק, בו אדם ספציפי בצוות המטלה מכיר בסיומה של מחצית ממחזור החיים של הפרויקט ומודיע על כך לקבוצה, אנו מציעים שבמצב מורכב כמו זה של ההתנתקות אפשר שהעדויות למעבר תהיינה מעודנות יותר, בלתי ניתנות לתצפית מיידית או אפילו זמינות רק לאחר מעשה. בעזרת התיאוריה של ווייק, אנו טוענים ששלב זה יהיה שלב הבחירה, המוגדר כשלב בו הצדדים מגדירים מחדש את הסביבה ובוחרים בנתיב-פעולה שינקטו (ואליו יסתגלו) בחלק האחרון של ההתנתקות.

גישות של תורת המשחקים להתנתקות

ווייק מספק לנו אפוא שלושה שלבים נבדלים, וגרסיק מציינת שמבחינה כרונולוגית, נקודת האמצע של ההתנתקות תהיה הנקודה המכרעת. עם זאת, תובנות אלו הן מבניות, וחסר בהן תוכן השלבים בפועל: בשלב זה איננו יודעים מה יהיו התפיסות הראשוניות של הצדדים; ולמה ישתנו תפיסות אלו אחרי נקודת האמצע. כדי לענות על שאלות אלו, אנו משלבים תובנות מתורת המשחקים.

תורת המשחקים היא שפה מתמטית המשמשת לתאר אינטראקציות אסטרטגיות בין מספר שחקנים, ואת תוצאותיהן הסבירות. 'משחק' מוגדר כמערכת של אסטרטגיות עבור כל אחד מכמה שחקנים. הגדרת המשחק כוללת כללים לסדר הפעולות, למידע שבידי השחקנים ולתוצאות האפשריות של השחקנים כאשר הם בוחרים אסטרטגיות. הרעיון המשותף לכל הגישות של תורת המשחקים הוא שהשחקנים תלויים אלו באלו. הכללים בתורת המשחקים מתוארים לעתים קרובות באמצעות מטריצת תשלומים. באופן מסורתי, תורת המשחקים מתארת את התנהגותם של שחקנים אינדיבידואליים, אבל היא הורחבה למשחקים רבי-משתתפים (n-player games). מסיבה זו משתמשים בה לעתים קרובות כמודל לקבלת החלטות בין-קבוצתית, במיוחד בעת עימות.

¹² Abernathy and Utterback, 1982

¹³ Levinson, 1978

¹⁴ Miller and Friesen, 1984

הניסוי הטיפוסי המאפיין את תורת המשחקים נעשה במעבדה, תוך הקפדה על כך שלא היה או לא יהיה בין המשתתפים כל מגע קודם (או עתידי). המשתתפים מקבלים את מטריצת התשלומים עבור כל מהלך בו יבחרו, ומתירים להם לשחק בתנאים מלאכותיים שנקבעו מראש. לפיכך, אין זה מפתיע שהושמעה ביקורת על הרחבת תוצאות ניסויי-מעבדה אלו למצבים אמיתיים בחיים.¹⁵ במצבים אמיתיים, מטריצת התשלומים ניתנת לשחקנים רק לעתים נדירות, ובדרך-כלל אינה ברורה לכל השחקנים באותה מידה. כלומר, תפיסתו של שחקן אחד את מטריצת התשלומים, עשויה להיות שונה מזו של שחקן אחר. יתר על כן, במצבים אמיתיים יש לשחקנים לעתים קרובות היסטוריה ועתיד משותפים, ובכך יש כדי להפוך את בחירת האסטרטגיות שלהם למורכבת הרבה יותר מאשר בתנאי מעבדה.

המשחק החברתי המפורסם ביותר נקרא 'דילמת האסיר'. זהו משחק שאינו סכום-אפס, ובו יכולים שני משתתפים 'לשתף-פעולה' ביניהם או להתנהג באנוכיות זה כלפי זה ('לערוק' או 'לבגוד'). במשחק זה, כל שחקן ('האסיר' בטרמינולוגית המשחק) מעוניין למקסם ככל האפשר את הרווח שלו, בלי לדאוג כלל לרווחי השחקן האחר. בצורתו הקלאסית של המשחק, שיתוף הפעולה נשלט אך ורק על-ידי ההתנהגות האנוכית ('הבגידה'). כלומר, לא משנה מה יעשה השחקן השני, שחקן אשר מתנהג באופן אנוכי כלפי רעהו (כלומר, בוגד ברעהו), ירוויח תמיד רווח גדול יותר. עם זאת, כאשר שני השחקנים מתנהגים באנוכיות (בוגדים), התגמולים האישיים שלהם קטנים יותר מאשר אילו היו משתפים פעולה, ומכאן הדילמה.

קיימים מחקרים רבים על 'דילמת האסיר' בתחומי-ידע רבים.¹⁶ בביקורתם על מחקרים שעסקו בדילמת אסיר, טוענים אינסקו ושופלר ששני משחקים אחרים יכולים להתאים יותר למצבי חיים אמיתיים.¹⁷ המשחק הראשון נקרא 'משחק השפן' (Game of Chicken) והשני נקרא 'משחק האמוץ' ("stag-hunt" or the "assurance game").

משחק השפן

'משחק השפן' מבוסס על מטאפורה הלקוחה מהסרט 'מרד הנעורים'. במשחק זה, שני בני-עשרה נוהגים את מכוניותיהם במסלול התנגשות, זה מול זה, במהירות גבוהה. כאשר שתי המכוניות קרבות זו לזו, יש לכל נהג שתי אפשרויות: לסטות ולמנוע התנגשות

¹⁵ Camerer and Fehr, 2002

¹⁶ לסקירה, ראו אצל Camerer and Fehr, 2002

¹⁷ Insko and Shople, 1987

חזיתית, או לא לסטות. אם נהג אחד סוטה, הוא מוגדר 'שפן' (פחדן) והשני מוכר כמנצח. אם שניהם סוטים, שניהם מוגדרים פחדנים, ואם אף אחד מהם אינו סוטה, מתרחשת התנגשות הרת-אסון עבור שניהם. באנלוגיה לדילמת האסיר, אנו רואים בסטייה **שיתוף-פעולה** ובאי-סטייה אנו רואים **בגידה**; בדילמת האסיר מחמירה הבגידה את התוצאות, ואילו במשחק השפן, בגידה הדדית מובילה לתוצאות שאינן רק חמורות יותר, אלא קטלניות לחלוטין. כמו בדילמת האסיר, ללא קשר לאסטרטגיה שנוקט השחקן השני, בגידה מעניקה את התוצאה הטובה ביותר, ואילו שיתוף-פעולה בין הצדדים, טוב מבגידה הדדית. עם זאת, בניגוד לדילמת האסיר, במשחק השפן תהיה בגידה הדדית גרועה משיתוף-פעולה, ותוצאותיה הרסניות לשני הצדדים. אינסקו ושופלר טוענים כי גרסת ה'שפן' מתאימה יותר לתיאור מצבים של מאבק הדדי "עד הסוף" – מאבק שמתאפיין פעמים רבות בהתנהגות שקרית ובסחיטה.¹⁸ חוקרים השתמשו ב'משחק השפן' כדי לתאר את התנהגותם של קנדי וחרושצ'וב במהלך משבר הטילים בקובה, את ההתנהגות של הצדדים במשבר האנרגיה בקליפורניה¹⁹, לתיאור תהליכים בנאט"ו²⁰, למצב של נייט-רידר וגאנט בדטרויט²¹ ולתיאור שוק ההשקעות^{22,23}.

האסטרטגיה האינדיבידואלית הטובה ביותר במשחק השפן היא העמדת-פנים שקרית – זיוף הכוח והנחישות של השחקן, איומים כוזבים ואיתות לצד השני שהשחקן נחוש במאה אחוזים לבגוד (דהיינו, לשחק משחק קשוח). יתרה מזאת, במשחק השפן ממקסם כל צד את מאמציו לנחש את התנהגות השני, משום שכל אחד מהשחקנים רוצה לעשות את ההפך ממה שהשני עומד לעשות. כך למשל, אם המתנחלים מאמינים שהצבא עומד 'להיכנע', האינטרס החזק ביותר שלהם הוא לגייס התנגדות נוספת כדי 'לפרוץ דרך'. בדומה, אם הצבא מאמין שבסופו של דבר יסטו המתנחלים מהדרך (כלומר ישתפו-פעולה), האינטרס החזק ביותר שלו הוא להפעיל כוחות נוספים. התוצר של משחק השפן

¹⁸ Nicolis et al., 1983.

¹⁹ משחק ה'שפן' הגדול בקליפורניה, 2001.

²⁰ Hirsh, 1999.

²¹ Zuckerman, 1988.

²² Bornstein et al. 1997.

²³ משחק זה נקרא גם 'ניץ-יונה' בתורת המשחקים הביולוגית. על-פי פרשנות זו, שני יריבים המתמודדים על משאב שאין לחלקו, בוחרים בין שתי אסטרטגיות – האחת מביאה לידי הסלמה חמורה יותר מרעותה. הם יכולים להשתמש בהפגנות איום (לשחק את היונה) או לתקוף זה את זה פיזית (לשחק את הנץ). אם שני השחקנים בוחרים באסטרטגיה של הנץ, הם נלחמים ופוצעים זה את זה. אם רק שחקן אחד בוחר לשחק את הנץ, אזי שחקן זה מביס את השחקן היונה. אם שני השחקנים משחקים את היונה, יש תיקו ברווחים, אך הרווח נמוך משהיה משיג נץ המביס יונה. בהקשר ביולוגי זה, האסטרטגיה שבמשחק היונה או במשחק הנץ מקבילה לשיתוף-פעולה או לבגידה, בהתאמה.

הוא עימות הולך ומחריף בין השחקנים, עימות בו שני הצדדים מדגישים את נחישותם וכוחם.

מחקרים מראים שבמשחק שפן קבוצתי (בניגוד למשחק שפן ביחידים), פועלים תהליכים אחרים. במשחקים קבוצתיים אפשר שהאינטרסים האינדיבידואליים של חברי-צוות לא יעלו בקנה אחד (ובדרך-כלל הם אכן אינם עולים בקנה אחד) עם האינטרס של הקבוצה.²⁴ עקב כך, סכסוכים בתוך הקבוצה עשויים להתפתח בעת ובעונה אחת עם הסכסוך בין הקבוצות. אפשר לראות במתח בין האינטרסים של יחידים ושל קבוצות בעיה של טובין ציבוריים (common goods). האינטרס של הקבוצה הוא להפעיל את מרב הכוח שביכולתה לצבור (ובכך לאותת לצוות השני שהיא עומדת 'לבגוד'), ועם זאת, לשחקנים האינדיבידואליים יש אינטרס רב יותר להיות "רוכבים חופשיים" (דהיינו, לא להיות מושקעים במאמץ הקבוצתי, במקרה שתתרחש התנגשות הרת-אסון). מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים שמקרים בהם שתי קבוצות נתונות בקונפליקט ושבהם האינטרסים של היחיד ושל הקבוצה אינם נמצאים בהלימה, הם מקרים בשלים ליצירת סטריאוטיפ שלילי של הקבוצה החיצונית ('האחר'), לצמיחת מנהיגות חזקה בתוך הקבוצה ולנידוי ה"רוכבים החופשיים".²⁵ במצב זה שתי הקבוצות מנסות להראות חזות אחידה ונחושה, ואין סובלנות לעמדות חריגות מתוך הקבוצה. לאור תהליכים אלה, לא מפתיע שבורנשטיין וגילולה מצאו כי במשחק שפן קבוצתי אין ערך לתקשורת בין קבוצות,²⁶ ואין בה כדי לשכנע חברים בשתי הקבוצות לשתף-פעולה אלו עם אלו, שכן: "תהליכים אלו מביאים לידי הסלמה בסכסוך בין הקבוצות ומונעים מכל אחת מהקבוצות להיכנע, ובכך הם מובילים לתוצאה הרת אסון לשתי הקבוצות".²⁷

מכאן, שאם שחקנים תופסים את המצב כמשחק שפן, אזי:

- (1) כל צד ינסה לשכנע את הצד השני בנחישותו ובכוונתו להוסיף להילחם;
- (2) התקשורת בין הקבוצות תהיה חסרת-ערך;
- (3) כל קבוצה תייצר סטריאוטיפים (שליליים) של הקבוצה השנייה;
- (4) ה"רוכבים החופשיים" משתי הקבוצות ינודו;
- (5) בכל קבוצה תצמח מנהיגות חזקה.

²⁴ Bornstein, 1992

²⁵ Marques, 1990

²⁶ Bornstein and Gilula, 1997

²⁷ Bornstein and Gilula, 1997, p. 388

משחק האמון

בניגוד למשחק השפן, 'משחק האמון'²⁸ מייצג סיטואציה שבה מטריצת התשלומים בנויה כך שעדיף לשני הצדדים לשתף-פעולה זה עם זה: הכול טוב כל זמן שהשחקן האחר אינו בוגד. עם זאת, שיתוף-פעולה לנוכח בגידה של הצד השני, גורר תוצאה נחותה בהרבה משיתוף-פעולה הדדי או בגידה הדדית. משחק האמון מייצג אפוא גרסה של דילמת האסיר המדגישה את הסכסוך שעלול להתגלע בין מה שטוב לחברה כולה, לבין השאיפה הרציונאלית לממש את צורכי היחיד. למעשה, ההבדל העיקרי בין משחק השפן לבין משחק אמון הוא מה שקורה במקרה של תיקו – מצב שבו שני השחקנים בוגדים זה בזה. במשחק השפן, אם שני השחקנים בוגדים זה בזה, שניהם מפסידים. במשחק האמון, אם שניהם בוגדים זה בזה, שניהם יכולים ליזכות במשהו, אך פחות בהרבה ממה שהיו זוכים אילו שיתפו-פעולה. במקרה של ההתנתקות, אם המתנחלים חוששים שהצבא יבחר בהתנהגות לא שיתופית (כלומר, יבגוד), גם עליהם לבגוד (כלומר, להמשיך להשתמש בשיטות כוחניות); אחרת יצא ששיתפו-פעולה לטובא ושאינם מקבלים דבר בתמורה. ואולם, אם יחליטו שתי הקבוצות לשתף-פעולה (כלומר ליישב את הבעיה בדרכי-שלום), ירוויחו שני הצדדים יותר משהיו מרוויחים אילו כל אחד מהם היה מתמודד כנגד יריבו.

בבחינת משחקי אמון רבי-משתתפים (בניגוד למשחקי אמון של יחידים), בורנשטיין וגילולה מצאו שתקשורת בתוך הקבוצה מגדילה את תרומתם של היחידים למטרה הכללית.²⁹ השניים רואים בתוצאות שלהם תוצאות המעידות שהמוטיבציה העיקרית של שתי הקבוצות לצבור כוח, היא הפחד מהצד השני. ואולם, בורנשטיין וגילולה מצאו שבשונה ממשחק השפן, תקשורת בין-קבוצתית הקלה על המתחים בין הקבוצות ואפשרה להם להגיע לפתרון של שלום. ככל שהתקשורת גברה כן גדלה מידת האמון של כל אחת מן הקבוצות ברעותה. בעקבות זאת נצפה שאם השחקנים רואים את המצב כמשחק אמון, התקשורת בין הקבוצות תהיה קשורה בהקלה על הפחד של הקבוצה השנייה, ובסופו של דבר יהיה בה כדי להוביל לסבירות גבוהה יותר של פתרון הסכסוך בדרכי-שלום.

בסיכום מאמרם טוענים בורנשטיין וגילולה, שלדעתם משחקים חברתיים הם רק מודלים תיאורטיים, ובחיים האמיתיים נדיר שלשחקנים ברורה מטריצת התשלומים, או שהמשחק מתנהל סביב נושא בודד. לדעתנו, חשוב מכך שבמצבים אמיתיים, משתתפי

²⁸ משחק ההבטחה מוכר לעתים יותר בשם 'ציד-צבאים' או 'משחק דילמת האמון' (Grim et al., 1999).

אנו משתמשים במונחים אלו לחלופין.

²⁹ Bornstein and Gilula, 1997.

המשחק (או התקשורת) הם המגדירים את המשחק, ולכן ייתכן שבמצבים אמיתיים ישתנה אופי המשחק: תחילה יוגדר המשחק על-ידי הצדדים כמשחק אחד, ולאחר מכן ייתכן ויוגדר-מחדש כמשחק שונה, ובכך יוביל לתוצאות התנהגותיות השונות בשלב מאוחר יותר מאלו שהיו אפשריות בשלב המוקדם של התהליך. באופן ספציפי, האלמנט המשנה את המשחק ממשחק שפן למשחק אמון, קשור באופן בו תופסים את מה שיקרה במצב בו שני הצדדים ממשיכים להתחרות (ולכן יגיעו למצב של תיקו). במשחק השפן, שני הצדדים נידונים לגורל הרה-אסון ולעומת זאת, במשחק האמון שני הצדדים מרוויחים דבר-מה. לדעתנו, הגדרה-מחדש זו, המתייחסת למה שקורה במקרה של תיקו, התרחשה בתהליך התנתקות. משחק שהתחיל כמשחק שפן, עבר טרנספורמציה (אולי באמצעות תקשורת אינטנסיבית בין-קבוצתית) והפך למשחק אמון, וכך הוביל לפתרון של שלום לסכסוך, שבו שני הצדדים יצאו כמנצחים.

הטיעון המרכזי

הטיעון המרכזי שלנו מוצג באיור 1. אם התיאוריות שהצגנו נכונות, ובהתחשב בתקופת זמן התהליך אותה אנו חוקרים, אפשר לצפות לשינוי-תפיסות שיעלה בקנה אחד עם שיווי המשקל המקוטע בנקודת האמצע הכרונולוגית של התהליך. כך ניתן לאפיין את התהליך כמבנה המחולק לשלוש תקופות נפרדות: איזון יחסי בנקודות הזמן הראשונה והשלישית, ושינוי דרמטי בנקודת הזמן השנייה – אמצע התהליך מבחינה כרונולוגית. לטענתנו אפשר לראות בתקופה הראשונה תקופה של גיוון, בה קיימים כיווני-פעולה רבים, וקולות רבים נשמעים בקרב שני הצדדים. יתרה מזאת, בתקופה זו התפיסה השלטת (לפחות באמצעי התקשורת) היא של 'משחק שפן', משחק שבו שני הצדדים מנסים לצבור כוח כדי להראות שהם מחויבים למטרתם, גם אם זו עשויה להוביל לתוצאות הרסניות. נקודת הזמן השנייה, לדעתנו, היא הנקודה של שיווי המשקל המקוטע. תקופה קצרה זו מאופיינית בבחירה של אסטרטגיה דומיננטית על-ידי שני הצדדים. בחירה זו מתאפשרת מפני שהצדדים מבינים שמשחק שפן כבר אינו תואם את המציאות וכי 'השעון מתקתק' לעבר נקודת הסיום של התקופה המוגדרת. אנו טוענים כי הזיהוי של תקופת מעבר זו בהקשר חברתי/ארגוני מורכב (כמו של ההתנתקות) ייתכן רק לאחר מעשה ובמבט לאחור. לבסוף, בנקודת הזמן השלישית, זו המבוססת על השימור, הצדדים משחקים את האסטרטגיה החדשה בה בחרו עד סופה. במסגרת תהליך ההתנתקות, אפשר לראות את האסטרטגיה החדשה כמשחק אמון.

איור 1: אינטגרציה של שלוש הגישות התיאורטיות וציר הזמן

שיטה

התקופה הנסקרת

המחקר מבוסס על התקופה שראשיתה ב-14 ביולי 2005 (סגירת רצועת-עזה לישראלים) ומסתיים ב-23 באוגוסט 2005 (סוף ההתנתקות, כאשר גוש-קטיף פונה מכל המתנחלים): 41 יום שבמהלכם סקרו כותרות העיתונים כמעט אך ורק את החדשות הקשורות בהתנתקות ודנו בהן.

נתונים

אנו משתמשים בסקירות של האירועים, הצהרות, הכרזות והחלטות, כמתואר בעיתונים היומיים **הארץ וידיעות-אחרונות**, במהלך כל תקופת האירועים. סקרנו גם את כל מאמרי המערכת והפרשנויות.³⁰

³⁰ איננו מנסים לעשות מיפוי ממצה של מגוון נקודות המבט של שחקני המפתח בהתנתקות, אלא מבקשים לבחון כיצד אמצעי התקשורת (ודרכם – שחקני המפתח) מתארים את האירועים ובונים את המציאות החברתית. בדיקה מלאה יותר של סיקור ההתנתקות בתקשורת, מופיעה במאמר אחר בפרסום זה.

השימוש בשני עיתונים יוצר הטיה ברורה באשר לנתוני המחקר. ראשית, העיתונים אינם מצטטים תמיד במלים מדויקות את הצהרותיהם או הכרזותיהם של המעורבים. שנית, עיתונים נוקטים עמדות שונות זו מזו בתפיסתם את האירועים הפוליטיים. כדי לצמצם את ההטיה בחרנו בשני עיתונים יומיים שונים זה מזה: **הארץ** נחשב עיתון המיצג דעות פוליטיות של השמאל, ואילו **ידיעות-אחרונות** משקף דעות הנחשבות ניטרליות יותר מבחינה פוליטית. בנוסף, עיתונים משמשים לא אחת ערוץ ביטוי חשוב לסדר היום הפוליטי של שחקנים פוליטיים. במובן זה, השימוש בנתוני עיתונים במקום בראיונות או בתצפיות, מספק לאנשי מדעי חברה את ההבניה (ולא את ההשתקפות) של המציאות, וזו בדיוק הכוונה במחקרנו. אנו מתכוונים לנתח את ההבניה של המציאות שעשו העיתונים על-ידי שימוש באמירות ובפעולות של שחקנים וקבוצות מרכזיים וכן את ההבניה של המציאות מטעם של פרשנים המספקים נקודת-מבט רחבה יותר ומציבים את האירועים בתוך ההקשר של מסגרות גדולות יותר. החלטתנו להגביל את התובנות למקורות אלו, מבוססת אפוא על ההנחה שזהו סוג הנתונים הנדרש כדי לחקור את השינויים בתהליך ההתארגנות ובמשחקים החברתיים בהם פועלים השחקנים.

במסגרת הניתוח בתוך כל עיתון אנו מתמקדים בשני מקורות: כותרות ומאמרי-מערכת או פרשנויות. בהתמקדות בכותרות העדפנו במידת האפשר להשתמש בציטוטים ישירים של השחקנים הראשיים, כפי שאלה הוצגו בשני העיתונים.

מאמרי המערכת והפרשנויות חשובים לניתוח שינויים בקנה-מידה גדול. הם גם מספקים תיאור רטרואקטיבי של האירועים שאינם מתוארים בזמן אמת, בגלל קיומם של תהליכים 'מאחורי הקלעים' ('backstage') שאין מבחינים בהם.³¹ בעבודתו המפורסמת ופורצת הדרך, חילק גופמן מוסדות חברתיים למה שהוא כינה 'אזורי חזית ועורף'. 'חזית' היא נקודת המפגש של מארחים ואורחים או לקוחות ואנשי-שירות, ו'עורף' הוא המקום שאליו נסוגים חברי הצוות, כדי לנוח ולהתכונן. דוגמאות לאזורי-עורף הם מטבחים, חדרי-דוודים ושירותי-מנהלים; דוגמאות לאזורי-חזית הם משרדי-קבלה, מחלקות-שירות, סלונים ודומיהם.³² החלוקה לחזית ועורף היא בעיקרה חלוקה חברתית, המבוססת על סוג הביצועים החברתיים המועלים על הבמה ועל התפקידים החברתיים בסיטואציה. לדבריו של גופמן עצמו: "כשביצוע מסוים הוא נקודת התייחסות, אפשר להבחין בין שלושה תפקידים מרכזיים על בסיס תפקודם. אלו כוללים את מבצעי ההצגה, האנשים שההצגה מבוצעת בעבורם – כלומר הצופים, וזרים שאינם משחקים בהצגה ואינם צופים בה... אפשר לתאר את שלושת התפקידים המרכזיים האלה על-פי

³¹ Goffman, 1959.

³² MacCannell, 1973.

האזורים שיש לשחקן בעל התפקיד גישה אליהם. את השחקנים אפשר למצוא באזורי החזית והעורף. את הקהל אפשר למצוא רק באזור החזית, והזרים אינם רשאים להיכנס לאף אחד מאזורים אלו.³³

לפי ההיגיון של גופמן, נוכל לאפיין את ההתנתקות כמאורע שהיו בו אירועים בקדמת הבמה – מאחר שהתרחשו אל מול עיני הציבור (בעיקר דרך כלי התקשורת למיניהם). אולם היו גם אירועים חשובים אשר התרחשו מאחורי הקלעים, ואשר בזמן ההתרחשות היו ידועים רק למעורבים בהם וכללו הסכמים סודיים שלא היו ידועים לציבור בעת שהתקיים המשא ומתן עליהם. ברור שאנו חייבים להניח שאפילו עתה, בחלוף יותר משלוש שנים מאז השלמת ההתנתקות, לא כל מהלכי המשא ומתן וההסכמים התפרסמו וידועים לציבור, ולכן אפשר שהתמונה שאנו מתארים כאן היא חלקית בלבד. אנו משתמשים בפרשנויות מאוחרות על ההתנתקות כדי לבחון מה קרה מאחורי הקלעים. באופן ספציפי אנו טוענים שאפשר ליישם את מודל שיווי המשקל המקוטע של גרסיק כדי להסביר את תהליך ההתנתקות, כאשר נקודת האמצע בתהליך תהיה זו שבה התרחשו פעילויות מכרעות מאחורי הקלעים – פעילויות שהובילו לבחירה של אסטרטגיה חלופית ולשינוי בכללי המשחק החברתי.

עדויות

התקופה הראשונה

ב-14 ביולי נסגרה רצועת-עזה לכניסתם של ישראלים. תגובת מועצת יש"ע היתה: "עשרות אלפים יצעדו לגוש".³⁴ בכך מסתיימת תקופה של פעילויות רבות בקרב הצדדים, במהלכן לא נראה שאפשר להגיע להסכם: "למרות האיסור המשטרתי, המתנחלים יפתחו היום בצעדת ההמונים לגוש קטיף", "חשש בצה"ל מעימותים אלימים".³⁵ הממשלה יצאה עם יתכנית ניצנים, ולפיה תתוגמל התפנות שקטה בהתיישבויות חדשות בתוך ישראל. יש לחץ על המתנחלים להסכים לתכנית זו, אבל רק מעטים משתתפים בה. בה בעת, מתנחלים מהימין הקיצוני נכנסים למלון נטוש בנווה דקלים והצבא חושש שהמקום הפוך לסמל בעבור מתנגדי ההתנתקות. עד 3 ביוני רק מחצית מהחקלאים ברצועת-

³³ Goffman, 1959, pp. 144-145

³⁴ הארץ, 14.7.2005.

³⁵ הארץ, 18.7.2005.

עזה הגיעו להסדר פינוי.³⁶ ממשרדו של ראש הממשלה שרון אנו למדים שההתקדמות בהתנתקות אינה תואמת את התכניות. הצבא מצהיר על נקיטת יד קשה נגד המתנחלים, ובייחוד מי שיתנגדו לחיילים: "בימין הוחלט: במקום תהלוכה, הסתננות לגוש. צה"ל: יהם פשוט רוצים להתיש אותנו".³⁷

בתוך תקופת המסגרת של מחקר זה, היו שתי צעדות-הפגנה גדולות של מתנחלים. הראשונה החלה ב-18 ביולי והשנייה ב-1 באוגוסט. בהפגנה הראשונה השתתף מספר גדול של אנשים (מוערך באלפים). כוחות צבא ומשטרה של 20,000 איש נשלחו למנוע מהם להיכנס לרצועת-עזה. המשטרה נכנעה בסופו של דבר ואפשרה למפגינים להישאר בכפר-מימון למשך הלילה. בהמשך סירבו המפגינים לעזוב את הכפר, והצבא טען שהם מתכננים להתישו. כאן ברור שאנו נתונים במשחק שפן – שני הצדדים מנסים להפגין את כוחם וצוברים תמיכה למטרתם. יתר-על-כן, יש חוסר סובלנות ל"רוכבים חופשיים" ומתקיימים לחצים למנוע מהמתנחלים להסכים לתכנית הפינוי.

אשר לווריאציה של ווייק, ניכרת פעילות רבה של כל הצדדים בעימות, ואין כיוון ברור להתפתחות ההתנתקות בהמשך. הן המתנחלים והן הצבא/המשטרה משגרים מסרים מעורבים. מקצת המתנחלים שואפים להגיע לפינוי שקט, מקצתם מציעים לערוך צעדות המוניות שיגייסו עוד מתנחלים לכוח המשימה שלהם, אחרים מציעים התגנבות יחידים, והקיצונים מציעים להתבצר. מצד שני, ההצהרות והפעולות של הצבא/המשטרה נעות בין פעילות החלטית, מאמצים לשאת ולתת על הסכם, והיענות לדרישות המתנחלים.

למרות וריאציה זו, שלב זה הוא במהותו, כפי שטענו לעיל, 'משחק שפן': התפיסה היא של 'אנחנו כנגדם' – או שהצבא ינצח או שהמתנחלים ינצחו – וישנה תחושה של יום-דין קרב ובא. יש הבניה של מנהיגים מקומיים, עשייה של פעולות סמליות (למשל, ההשתלטות על המלון בנווה-דקלים) ונוצרים סטריאוטיפים שליליים של 'האחרי': "בשבילי שרון היה בן האלוהים. עכשיו הוא בנו של השטן".³⁸ התוצאה של תהליכים אלה היא שמשני עברי המתרחס נבנה מתח לקראת התוצאות הבלתי-ידועות.

נקודת אמצע – שיווי-משקל מקוטע

אנו סוקרים תקופה של 41 יום. לכן, על-פי מודל שיווי המשקל המקוטע של גרסיק, התקופה הקריטית שבה האסטרטגיות משתנות, עשויה לחול סביב נקודת האמצע –

³⁶ מקור ההכנסה העיקרי של מתנחלים רבים היה חקלאות. פירושה של ההתנתקות היה שעליהם להקריב את מקור הפרנסה העיקרי שלהם לטובת חלופה שהושגה במשא ומתן.

³⁷ הארץ, 21.7.2005.

³⁸ ידיעות אחרונות, 3.8.2005.

20 יום, כלומר ה-1 או ה-2 באוגוסט. אולם כפי שטענו בהקדמה, במצב חברתי מורכב כמו ההתנתקות סביר להניח שהשינוי בתפיסות יתרחש מאחורי הקלעים ויהפוך לנחלת הכלל רק בדיעבד.

הפגנת המתנחלים ההמונית השנייה החלה ב-1 באוגוסט – קרוב לנקודת האמצע של התהליך. התכנית היתה לצעוד משדרות, נתיבות ואופקים – שלוש הערים הגדולות באזור – ולחדור דרך הגדר שהקים הצבא. ב-1 באוגוסט טען הצבא שהוא מצפה לעימות קיצוני ושמאות אנשים ינסו לחתוך את הגדר. המו"מ הסתיים באותו יום בלא תוצאות ולא היתה הסכמה באשר למספר המפגינים שישהו בשדרות. עדיין אנו שקועים עמוק במשחק השפן.

אולם העמוד הראשון של עיתון הארץ ב-2 באוגוסט, מתאר את ההסכם שהשיגו המשטרה ומנהיגי המתנחלים באשר לאירוע בשדרות; על משמעות ההבנות לא היתה הסכמה. מנהיגי המתנחלים טענו שאין הגבלה של מספר המפגינים, ואילו המשטרה טענה שההפגנה מוגבלת לכמה אלפים בלבד, שהיא תתקיים באצטדיון המקומי ושאהר כך, בלילה, יהיו המפגינים באופקים. שני הצדדים הסכימו שהמפגינים ישובו לבתיהם ביום שישי. כמו כן צוטט מפי הנהגת ישי"ע, שהיא תשא ותיתן על המשך ההפגנה מאופקים ושי"מטרתה להיכנס לגוש-קטיף **אבל לא במחיר של אלימות**" (הדגשה שלנו). בהשוואה להפגנה ב-1 באוגוסט וב-18 ביולי, נשמע כאן קול חדש המאפשר לשני הצדדים הזדמנות להרוויח משהו, אם כי אולי לא את מה שרצו או ציפו לו מלכתחילה. המצב השתנה ממשחק שפן למשחק אמון. ראוי לציין גם ששינוי זה הוא תוצר לוואי של המשא ומתן האינטנסיבי, ותהליכים מאחורי הקלעים שהציבור אינו מודע להם.

פסקה אחרת בעמוד הראשי טוענת שהפגנה זו היא ככל הנראה השלב האחרון במאבק מחוץ לרצועת-עזה, אולם הגדרת היעד של מתנגדי ההתנתקות אינה אחידה בשלב זה. הסיבה לכך היא הערכות שונות של 'האפשרי והבלתי-אפשרי': רבים בהנהגת ישי"ע הטילו ספק באפשרות למנוע לחלוטין את ההתנתקות (אף שלא הודו בכך בפומבי), אך הם רצו שאירוע זה ייחקק בזיכרון הציבורי כאירוע שלא יישנה לעולם. במילים אחרות, הם העדיפו פתרון למאבק, שבו יקבלו משהו (משחק אמון) ולא התנגשות קטסטרופאלית שתשאיר אותם ואת הצד השני חסרי-כול (משחק שפן). למרות זאת, המתנגדים היותר מיליטנטיים להתנתקות, ובהם פייגלין, קראו לחבריהם שלא להישמע לפעילות שהנהגת ישי"ע מתכננת. אלדד, חבר כנסת במפלגת האיחוד הלאומי, קרא לאנשיו להגיע בעצמם לגוש-קטיף, ולא להשתתף בהפגנה הרשמית המתוכננת.

דומה ששלב זה מתאפיין בגיוון מסוג אחר, שבו יש משקל שווה לקולות רבים. לפי מידע 'מאחורי הקלעים' שנמסר רק בדיעבד, היתה זו הנקודה שבה התקיימו מפגשים

לא-פורמליים לשיתוף-פעולה בין נציגי המתנחלים לבין כוחות הצבא. המפגשים לא היו פורמליים במובן שהמידע עליהם הוסתר מהציבור ומהתקשורת. אנו טוענים שבשלב זה שני הצדדים משתפים-פעולה מאחר שהם מבינים שעליהם להגיע להסכם מקובל כדי לשים קץ לתהליך העימות. אנו טוענים שהם מבינים שהבניית המצב כמשחק שפן עלולה להמיט חורבן במידה שווה על שני הצדדים, וכי באמצעות שינוי ומעבר לאסטרטגיה של משחק אמון יוכלו שניהם להרוויח משהו, אם כי לא את מה שיחלו לו מראש.

התקופה האחרונה – ההתנתקות

לפי ווייק, התקופה השלישית בתהליך ההתארגנות אמורה להתאפיין בשימור התוצאה שנבחרה. הבסיסים התיאורטיים האחרים בהם השתמשנו, טוענים שיהיה שינוי באופיו של המשחק שבחרו הצדדים, יציבות יחסית, ותחילת חשיפתם של האירועים 'מאחורי הקלעים' (כפי שתיארם גופמן) שהתרחשו בנקודת האמצע. בהתנתקות מתאפיין עדיין שלב זה בהמשך ההתנגדות, אך אין בו האנרגיה של השלב הראשון. בשלב זה נראה שמתקבל פתרון שבו שני הצדדים מוסיפים 'למלא את תפקידם' בלא שפניו של שום צד יולבנו, ובעקבות זאת הם מגיעים לפתרון העימות.

השלב הסופי מגיע ב-14.8.2005. בחצות נסגרה רצועת-עזה לציבור. המשטרה התחילה לחסום את הדרכים, והמתנחלים טענו שיחסמו את הכניסה ליישובים. משלב זה ואילך הוכרז כל מי שנשאר ברצועת-עזה כשוהה בלתי-חוקי.³⁹ נציג הצבא טען ש-72 השעות הבאות יקבעו כיצד יסתיים המאבק. דומה שהמתנחלים לא היו מוכנים לוותר על מאבקם. ראש מטה המאבק, רפי סרי, אמר, "הממשלה בונה על זה שנעזוב ביומיים הקרובים... לא נשתף פעולה עם זה. לא נעזוב ונעשה להם חיים קלים..."⁴⁰

ה-15 בחודש היה היום הראשון להתנתקות: כל המתנחלים ברצועת-עזה ובגדה המערבית קיבלו מהצבא מכתבי-פינוי אישיים. מדור המאמרים של עיתון הארץ טען ש"המשחק נגמר... אחרי 48 השעות הבאות לא יהיה עוד בזבז זמן במאבקי כוחות ובמו"מ חשאי".

ב-16 באוגוסט תיכננו כמחצית מהמתנחלים פינוי מרצון, וזאב שיף, פרשן עיתון הארץ, טען שהגיעה הנקודה הקריטית שבה הוגדר המאבק מחדש: "אין צורך להגדיר את פינוי היישובים בעזה ובצפון השומרון כמלחמה נוספת. ממול לא ניצב אויב שיש לפגוע בו, לקחת אותו בשבי או לנקום בו. מדובר בישראלים שעלינו להמשיך לחיות איתם,

³⁹ מעריב, סיקור התקופה כולה ב-23.8.2005.

⁴⁰ הארץ, 14.8.2005.

אולם בנסיבות ובתנאים שונים. זהו מאבק שיש להכריע אותו באופן ברור, בלי פשרה אלא בהחלטה חדה וברורה, אפילו אם הצבא יאלץ להשתמש בכוח".

התקופה שבין ה-17 ל-23 באוגוסט התאפיינה בקריסת ההתנגדות של המתנחלים ובפינוי הדרגתי של רצועת-עזה. הצבא והמשטרה התקדמו מיישוב אחד למשנהו ופינו בהדרגה את המתנחלים שנותרו. היה שימוש בכוח מתון והחלטי ולא נרשמו אירועים משמעותיים. שוטרים וקציני-צבא רבים נשאו אנשים שלא התפנו מרצון. כולם התנהגו ברוגע וברגישות, והם הובלו לאוטובוסים שהמתינו להם, בעוד שוטרים וחיילים אחרים ארזו את חפציהם ושיגרו אותם למקומות בהם ייושבו-מחדש.

ב-19 באוגוסט השמיעה אורית שוחט הצהרה מסכמת: "יש שיאמרו כי מלכתחילה הכול היה הצגה מבוימת היטב. כל אחד מהצדדים ידע את תפקידו ושיחק אותו. המתנחלים ידעו שהגוש יפונה ונתנו לצעירים שלהם לפרוק קצת אנרגיות כדי שההנהגה לא תצא מבווימת".⁴¹ במונחים של גופמן, ההתנהגות 'בקדמת הבמה' שיקפה את שנדרש מהשחקנים, כפי שנקבע 'מאחורי הקלעים', ואילו התוצאות היו פרי חזרות רבות של השחקנים משני הצדדים.

בדיעבד – מידע חדש ומלא תובנות על ההתנתקות

דיווחים בעיתונות בזמן אמת אינם מספקים לנו כמובן את המידע כולו. מקצת המידע מתברר רק בדיעבד, כאשר שחקנים ראשיים או עיתונאים חושפים עוד על שהתרחש בשעת מעשה. הדברים נכונים בייחוד בכל הקשור לנקודת האמצע, הנקודה שבה שיווי המשקל מופר ויש התחלה של מעבר למשחק חדש.

ב-8 בספטמבר למדנו מעיתון הארץ שב-8 באוגוסט, מייד אחרי ההפגנה השנייה בשדרות, התקיימה פגישה חשאית בנווה-דקלים בין הרב טל לבין שר הביטחון. במהלך הפגישה הבטיח הרב שהפינוי יהיה שקט ורגוע, ואילו שר הביטחון, שאול מופז, נתן ערבות לסיוע בתחבורה, בתשתיות לשיבה חלופית ביד-בנימין ובפיצוי למשפחות, אפילו אם לא יתפנו עד התאריך האחרון שקבעה הממשלה. למרות המוניטין של קיצוני בלתי-מתפשר ופוסט-ציוני שהיו לרב טל, הוא בחר בפעולה פרגמטית, בהבינו שאפשר שהמשך משחק השפן יהיה מועיל פחות ממעבר למשחק אמון.

ב-26 באוגוסט, לאחר תום ההתנתקות, טען נחום ברנע, אחד העיתונאים החריפים בידיעות-אחרונות: "עכשיו, משתם המאבק, הכול מסכימים שהוא הסתיים בכפר-

⁴¹ הארץ, 19.8.2005.

מימון. אלפי מתנגדים להתנתקות הרשימו במספרם ובמסירותם למטרה. 'חשבנו שתלכו לממשלה ותגידו לה שהצבא לא מסוגל למלא את משימתו לנוכח התנגדות כזאת', אמר לרמטכ"ל אחד מראשי יש"ע. להפתעתם הם נתקלו בכוחות גדולים ומסורים לא פחות. בכפר מימון הם הבינו שלא יוכלו לנצח במאבק מול הצבא". בהפגנה בכפר-מימון התחולל אפוא 'מבחן המציאות' הראשון. הוא אילץ את שני הצדדים לעימות להעריך מחדש את עמדתם. הן המתנחלים והן הצבא לא ציפו לכוח גדול ומסור כל כך. שני הצדדים התחילו לתפוס שיהשעון מתקתק⁴² וגם שמשחק השפן עלול ליצור השלכות חמורות לשני הצדדים. 'שלב הגיוון' ומשחק השפן היו צריכים לפנות את מקומם לדבר-מה חדש. המשא ומתן בין הצדדים 'מאחורי הקלעים' (ב-1 באוגוסט, ושוב ב-8 באוגוסט) עזר לשינוי קו המחשבה (או, כפי שאנו טוענים, לשינוי בהתארגנות ובמשחק ששיחקו שני הצדדים) שהתרחש בין כפר-מימון לשדרות. שיווי המשקל הופר בנקודת האמצע, ומשחק השפן – בעל הפוטנציאל ההרסני, הפך למשחק אמון – משחק יעיל בהרבה עבור שני הצדדים.

מסקנות

רק לעתים נדירות מספקים המאורעות ההיסטוריים ראיות שלובשות צורה של 'מערך מחקר בעיצוב ניסיוני-למחצה' (quasi experimental design), שבו אין קבוצת-ביקורת אך יש מידע עשיר על התהליך שעובד על 'קבוצת הניסוי'. בהיותנו חוקרים במדעי החברה, אנו ניצבים בפני האתגר לנסות ולחלץ תובנות תיאורטיות מהתפתחות היסטורית וליישמן על הבנתנו את המערכות הארגוניות.

במאמר זה בחנו שלושה גופי-ידע תיאורטיים ויישמנו את התחזית שלהם על מצב מהחיים – על ההתנתקות. לכל אחד מגופי הידע הללו יש נקודות-חוזק משלו. אנו מאמינים שעל-ידי שילובם זה בזה, הגענו לתיאור שלם יותר של תהליכים חברתיים מתפתחים – תיאור שאינו כולל רק את מסגרת הזמן שבה התהליך מתרחש, אלא מדגיש גם את המועד שבו צפוי השינוי להתחולל ומשער כיצד יקרו הדברים. במסגרת מאמץ זה, סיפקנו תימוכין אמפיריים 'מהחיים' לכל שלוש התיאוריות.

למיטב ידיעתנו, מאמר זה הוא הראשון בו שלוש התיאוריות הללו משולבות זו בזו ומקושרות למצבים חברתיים אמיתיים, מורכבים, ובהיקף גדול. מעודד לראות שככלל, התיאוריות כולן זכו לאישוש אמפירי. מרשים במיוחד היה אימות התיאוריה

⁴² Gersick, 1991.

של גרסיק – נקודת האמצע המדויקת של התהליך היא המקום שבו אירע השינוי החד בתפיסות ובפעולות.

התיאוריה של ווייק בעניין ההתארגנות, זכתה לתמיכה מעורבת: ככלל התקדמה ההתנתקות בשלושה שלבים נבדלים מבחינה איכותית – גיוון, בחירה ושמירה – אך יש ערבוב מסוים בין השלבים. אפילו אחרי בחירת האסטרטגיה (לטענתנו מדובר במשחק האמון שבו כולם יכולים להרוויח משהו), עדיין היו כיסי התנגדות שהמשיכו לשחק במשחק שפן. אסטרטגיות מעורבות אלו משקפות ככל הנראה את העובדה שהמתנחלים לא פעלו כמקשה אחת, אלא היו נתונים במחלוקות עמוקות באשר לאסטרטגיה היעילה ביותר למאבקם. ברור שהחיים האמיתיים מורכבים יותר ממודלים תיאורטיים, וחיוני להעביר בבירור את השינויים באסטרטגיה לכל המשתתפים בעת ההתקדמות בשלבים של ווייק.

חקר המקרה הנוכחי סותר חלק מן הממצאים בעניין משחק השפן ומשחק האימון ברמת הקבוצה. בניגוד לבורנשטיין וגילולה,⁴³ גילינו שלמעשה הפיגה התקשורת הבין-קבוצתית מתחים וגרמה למעבר למשחק חברתי שונה. אנו טוענים שההבדל בין הממצאים שלנו לבין ממצאיהם של בורנשטיין וגילולה, מקורו בעובדה שאנו עוסקים במצבים אמיתיים, ואילו המחקר שלהם בוצע בתנאי מעבדה ולמשתתפיו היו קשרי-גומלין רק במהלך הניסויים. אחת התובנות החשובות של מחקר-שדה זה, היא שהצורך בחיים משותפים באותה מדינה, תוך המשך קיום מערכת-יחסים חיובית, עשוי להיות בעל חשיבות לשינוי בתפיסות ובתובנות הצדדים המעורבים. בהקשר הנוכחי, ייתכן שלצורך לחיות ביחד ולהיות אזרחי אותה אומה, היתה השפעה ניכרת על התפנית בהתנהלות שאירעה בנקודת האמצע ואשר הובילה לסיום הרגוע-יחסית של תהליך ההתנתקות.

מעקב-רוחב ברמת המאקרו אחרי ההתנתקות והתמקדות בתקופות הקריטיות של התהליך, אפשר לנו לזרוק אור על התכונות הייחודיות במבנה תהליך ההתנתקות. הסינרגיה התיאורטית שלנו בין תורת המשחקים, תיאוריית התהליך הקבוצתי של שיווי משקל מקוטע והתיאוריה של ווייק לתהליך ההתארגנות, סיפקה את הערך המוסף הנדרש לטיעונינו ולבחינת הראיות.

אנו טוענים שתיאוריות בעניין התארגנויות מורכבות, צריכות להמשיך ולחקור את המבנה העולה מאירועי-שטח, כמו המקרה שנבחר כאן. אירועים כאלה יכולים להציע לחוקרים חיבור בין נקודות השקפה של תיאוריות רבות, וכן הבנה עמוקה יותר של מצבי-עימות טבעיים, התאמה ויישוב סכסוכים.

⁴³ Bornstein and Gilula, 1997

ביבליוגרפיה

הארץ, 14.7.2005.

הארץ, 18.7.2005.

הארץ, 21.7.2005.

הארץ, 14.8.2005.

הארץ, 19.8.2005.

ידיעות אחרונות, 3.8.2005.

מעריב, 23.8.2005.

- Abernathy, W. & Utterback, J., Patterns of industrial innovation, In M. Tushman & W. Moore (Eds.), *Readings in the management of innovation* (Boston, MA: Pitman, 1982), pp. 97-108.
- Bornstein, G., Budescu, D., Shmuel, Z., Cooperation in intergroup, n-person, and two-person games of Chicken, *Journal of Conflict Resolution*, 41 (1997), pp. 384–406.
- Bornstein, G., & Gilula, Z., Between-group communication and conflict resolution in assurance and chicken games, *The Journal of Conflict Resolution*, 47(3) (1997), pp. 326-339.
- Bornstein, G., The "Free Rider" problem in intergroup conflict over step-level and continuous public goods, *Journal of Personality and Social Psychology*, 62 (1992), pp. 577-606.
- California's Giant Game of Chicken, *Business Week*, 3737 (June 18, 2001), p. 40.
- Camerer, C. & Fehr, E., *Measuring Social Norms and Preferences using Experimental Games: A Guide for Social Scientists*, Working Paper No. 97 (University of Zurich: Institute for Empirical Research in Economics, 2002).
- Czarniawska B. & K. Weick, Concepts, style and reflection, *Sociological Review*, 53 (s1) (2005) pp. 267–278.
- Gersick, C.J.G., Time and Transition in Work Teams: Toward a New Model of Group Development, *Academy of Management Journal*, Vol. 31, No. 1 (1988), pp. 9-41.

- Gersick, C.J.G., Revolutionary Change Theories: A Multilevel Exploration of the Punctuated Equilibrium Paradigm, *Academy of Management Review*, Vol. 16, No. 1 (1991), pp. 10-36.
- Goffman, E., *The Presentation of Self in Everyday Life* (Garden City, AT: Doubleday, 1959).
- Grim, P., Mar, G. and P., St. Denis., *The Philosophical Computer: Exploratory Essays in Philosophical Computer Modeling* (Cambridge, MA: MIT Press, 1999).
- Hirsh, M., NATO's game of Chicken: victory over Milosevic-never really in doubt-was actually a pretty close call, *Newsweek* 134 (July 26, 1999), p. 58.
- Insko, C. A., & Schopler, J., Categorization, competition and collectivity, In: C. Hendrick (Ed.), *Group Processes*, Vol. 8 (Newbury Park, CA: Sage, 1987), pp. 213-251.
- Levinson, D.J., *The Seasons of a Man's Life* (NY: Knopf, 1978).
- MacCannell, D., Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings, *American Journal of Sociology*, 79(3) (1973), pp. 589-603.
- Marques, J.M., The black-sheep effect: Out-group homogeneity in social comparison settings, In D. Abrams & M.A. Hogg (Eds), *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances* (NY: Harvester Wheatsheaf, 1990), pp. 131-152.
- Miller, D. & Friesen, P., *Organizations: A Quantum View* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984).
- Nicolis, J., Miliadis-Argitis, J., & Carabalis, D., Simulation of the game of Chicken, *Kybernetes* 12 (1983), pp. 9-20.
- Weick, K., *The Social Psychology of Organizing: Reading* (MA: Addison Wesley, 1979).
- Weick, K., *Sensemaking in Organizations* (Thousand Oaks: Sage Pubs., 1995).
- Zuckerman, L., A game of chicken in Detroit: Knight-Ridder threatens to close down a venerable paper, *Time Magazine* 131 (1988), p. 60.

פרק 7

הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההתנתקות*

יגיל לוי

בקיץ 2005 פינה צה"ל תוך שבוע ימים אלפי מתנחלים יהודים מרצועת-עזה ומצפון הגדה המערבית במסגרת "תכנית ההתנתקות" שיזמה ממשלת שרון. הצלחה זו, שאינה מובנה מאליה, עומדת במרכז מאמר זה.

מרגע שבו הוטלה משימת פינוי ההתנחלויות על הצבא, הוא נערך לה במלוא יכולתו. טקטיקת הפינוי של הצבא נשענה על ריכוז מסות גדולות של חיילים ביישובים המפונים באופן היוצר יתרון משמעותי של הצבא על המתיישבים שצפוי היה כי יתנגדו בכוח לפינוים. אלא שריכוז העצמה ואופן ארגונה, מסבירים את הצלחת ההתנתקות אך לא את היעדר ההתנגדות האלימה או המסיבית לפינוי. שכן ככלות הכול, בידי המתנגדים – מנהיגי המתנחלים – הייתה היכולת להתנגד בכוח. שהרי למרות נחיתותם המספרית יכלו המתנחלים להפוך את האירוע לטראומטי, ובכך לקבוע במידה רבה את תנאי הפתיחה של מהלך פינוי היישובים הבא – ככל שיתרחש אם תבקש ממשלת-ישראל לסגת גם מהגדה ולפנות יישובים יהודיים. צעד כזה אכן התרחש בחורף 2006 עת פינו כוחות המשטרה והצבא חלק מההתנחלות הבלתי-חוקית עמונה שבגדה המערבית. לכן, התהייה אינה רק כיצד הצליח הצבא לפנות את המתיישבים אלא גם מה הביא את המתיישבים עצמם להשלים עם פינוים ולהתנגד לכך התנגדות פסיבית-הפגנתית בלבד, בניגוד להערכות מוקדמות. יתר על כן, לא רק שהביצוע היה מהיר אלא שהצבא שמר על אחדות שורתיו אף שביצע משימה שנויה במחלוקת פוליטית. ההערכה המוקדמת כי פינוי היישובים יביא לסרבנות המונית בתוך שורות הצבא, בעיקר בקרב המגויסים הדתיים-לאומיים המזוהים עם מפעל ההתיישבות בשטחים, התבדתה באופן מלא. גם תופעה זו מחייבת הסבר.

---

* המאמר פורסם במקורו בכתב העת **פוליטיקה**, גליון מס' 16, 2007. תודתי לסטיוארט כהן על הסיוע הרב שהושיט לי לצורך הכתיבה.

להלן אבקש לטעון כי התפקוד האפקטיבי של הצבא נשען על היותו צבא משוקע (embedded) ברשתות החברתיות של הקבוצות המשתרות בו, בראש ובראשונה הקבוצות הדתיות-לאומיות. הצבא מימש את ההתנתקות מתוך מינוף האינטרס של הקבוצות הדתיות-לאומיות לשמר את המוביליות של הקבוצות ואת מעמדן בתוך שורות הצבא. אינטרס זה חייב אותן לשמור גם על מעמד הצבא ולהימנע מהתנגשות מסיבית איתו.

המסגרת התיאורטית: הצבא המשוקע

המודל ההנטינגטוני הקלאסי מתווה את הכפפת הצבא לשליטה פוליטית-אזרחית וקורא לבידודו החברתי של הצבא כדי למנוע את חדירתו הפוליטית ולאפשר לו לטפח את הקוד המקצועי שלו – קוד מכוון-מטרה ללא התערבות פוליטית, ובמלים אחרות "בקרה אובייקטיבית".¹ תפיסה זו משתלבת עם תפיסת האוטונומיה היחסית של המדינה; כלומר, יכולתה של המדינה להגות מדיניות ובעיקר לממשה בהתמודדות עם אינטרסים מנוגדים של כוחות פנימיים – התאגידים העסקיים, ארגוני-עובדים, קבוצות-אינטרס ואף מפלגות. האוטונומיה של המדינה ניזונה במידה רבה מבידודה של הביורוקרטיה המדינתית ביחס לכוחות החברתיים. בידוד זה משתקף בגישה הקלאסית של "מרכזיות המדינה" (state-centered), גישה המניחה הבחנה בינארית בין מדינה לחברה.² על-פי גישות אלו, הרחקת הצבא משיטור פנימי ומהשלטת סדר פנימי, היא עיקרון מכוון של הצבא המודרני, כפי שיורחב בהמשך.

בשונה מגישה זו, מבקשות גישות מאוחרות יותר לטשטש את הבינאריות ואת משחק סכום-אפס המגולם בה ובוחנות בין היתר את האופן שבו משתמשת המדינה בכוחות החברתיים המאורגנים כדי להגביר את יכולתה למשול. גישה בולטת כזו היא הגישה של סינרגיה (synergy) ביחסי מדינה-חברה. גישה זו ממחישה כיצד המדינה וכוחות חברתיים מחזקים אלה את אלה. הסינרגיה מבוססת בין היתר על הרעיון כי הביורוקרטיה המדינתית משוקעת (embedded) ברשתות חברתיות ואינה מרוחקת או מבודדת מהן, כמצופה בגישה המדינתית הקלאסית. דווקא המְשוקעות (embeddedness) יכולה לקדם את יכולת המדינה למשול. מיקור-חוץ לקהילות מקומיות של תחומי-פעולה שהיו מסורים קודם לכן למדינה וניהול משותף של פרויקטים, הם דרכים שבאמצעותן יכולה הממשלה לשפר את משילותה. שיפור המשילות יתבטא בגיוס פוליטי של קבוצות מאורגנות, חיזוק מחויבות האזרחים למדינה, כינון רשתות-אמון בין הקבוצות השונות

¹ Huntington, 1957

² לגישות שונות ראו: Domhoff, 1996; Evans, Reuschmeyer and Skocpol, 1985; Jessop, 2001, pp. 149-151; Migdal, 1988, 2001; Seabrooke, 2002

ובינן לבין המדינה, חדירה למגזרים חברתיים אוטונומיים-יחסית, יצירת רשתות שיאפשרו לשלטון לקבל מידע על סדרי העדיפויות של אזרחי המדינה ועוד.³

הגם שהמשגה תיאורטית זו מעניקה לגיטימציה אקדמית לתהליכים של העברת תחומי-פעילות מדינתיים לשוק באופנים שונים של הפרטה ומסחור ומתקשה להתמודד עם המשמעות של אָבדן המונופול של המדינה על משאבים מוסדיים, המשגה זו מכוונת להסתכלות כיצד העצמת ארגונים וקבוצות עשויה לקדם בתנאים מסוימים את צורכי השליטה של המדינה כחלק מיחסי הגומלין המתנהלים בין הביורוקרטיה המדינתית לבין ארגונים וקבוצות אלה. במקרה זה תיראה האוטונומיה של המדינה תוצר של מיקוח בין המדינה לכוחות החברתיים, ולא דווקא תכונה מוסדית טבועה של המדינה.⁴

הסתכלות תיאורטית זו יכולה להעניק פרספקטיבה להבנת הצלחתה של המדינה לקדם את פרויקט ההתנתקות. אמנם צבא, בשונה מסוכנויות המדינה האזרחיות, אינו פועל במוצהר למען קהילות ספציפיות אלא משרת את מה שנתפס כאינטרסים של הביטחון הלאומי של כלל הקהילה הפוליטית. אך עם זאת הרעיון של משוקעות יכול להיבחן כשבצבא משרתות קהילות המונעות ממוטיבציות שונות בהתייחסותן לביטחון הלאומי. משוקעות, לצורך זה, היא כינון מערכת יחסים בין הצבא ובין הרשתות החברתיות המזינות אותו באופן המביא למעורבות גבוהה של הרשתות בניהול היחידות – במחיר פגיעה בקוד המקצועי של הצבא. בתנאים מסוימים, דווקא צבא המשוקע ברשתות החברתיות שמהן הוא מגייס את כוח האדם שלו, עשוי להגביר את האוטונומיה התפעולית שלו משום שהוא יוצר חליפין בין יכולתו לתגמל בצורות שונות את הקבוצות המגויסות לבין הידוק מחויבותן בשמירה על מעמדו מעצם קבלת סמכותו. מנגד, צבא המבודד חברתית, על-פי ההגדרה של **בקה אובייקטיבית**, עשוי גם לאבד לגיטימציה בשל הרחקתו מחלקים בחברה, והדבר יקשה עליו להפעיל עצמה נגד הקבוצות שמהן הוא מבודד.

משוקעות ניתנת למיקום בטווח המודלים השונים המאפיינים את יחסי צבא-חברה. מעל לצבא המבודד המבוקר "אובייקטיבית", ממוקם המודל שהציע ג'נוביץ בוויכוחו עם הנטינגטון.⁵ על-פי מודל זה, על הצבא לגלות פתיחות לחברה הסובבת אותו ולהטמיע את ערכיה. פתיחות זו היא דרך לכינון הלגיטימיות של הצבא. פתיחות מוגברת ברמה המפוררת חלק משכבות הבידוד החברתי של הצבא, מביאה לדגם של "ניהול שונות" (diversity management). דגם זה מאפיין ארגונים הפועלים בסביבה של ריבוי-תרבויות.

³ Evans, 1996, 1997; Ostrom, 1996. להיבט הישראלי ראו מנחם ולהט, 2006.

⁴ Gallo, 1997.

⁵ Janowitz, 1960, וכן ראו Schiff, 1995; Burk, 2002.

ניהול שונות מכוון ל"התגבשות של אוסף רטוריקות, הסדרים מוסדיים ופרקטיקות (פורמליות ובלתי-פורמליות) לטיפול בצרכים ובתביעות של קבוצות המוגדרות על-ידי הצבא כמובחנות חברתית",⁶ וזאת באופן המכבד את השונות התרבותית. ניהול שונות עשוי להיכרך בשילובן של הרשתות החברתיות שמתוכן מגייס הצבא, בניהול היחידות בהיבטים התרבותיים כדוגמת דת. ברמה הגבוהה ביותר של ניהול שונות, מתגבשת משוקעות. כלומר: מעבר משיתוף בניהול למעין ניהול משותף צבאי-אזרחי של יחידות. הניהול המשותף עשוי ליהנות מרמה גבוהה יחסית של אוטונומיה ביחס לפיקוד הצבאי, עד כדי כרסום בערכים המקצועיים של הצבא. דגם קיצוני של משוקעות יביא לכינון צבא הנתון ל"בקרה סובייקטיבית" במונחי הנטינגטון. זוהי בקרה באמצעות רשתות חברתיות המגדירות את מטרות הצבא ומפקחות עליו בהתאם לאינטרסים שלהן באופן המניב אזרוח ואף פוליטיזציה של הצבא. משוקעות, בשונה מבקרה סובייקטיבית, מאופיינת בכך שהצבא עדיין "צבאי" – חלקים ממנו מבודדים יחסית לחברה ולכן הצבא שומר על דמותו המקצועית.

אם נלך צעד אחד קדימה, משוקעות היא סוג של חליפין בין משאבים, בין אם מוסדיים ובין אם סמליים, שבמסגרתם המדינה מאבדת חלק ממשאביה המוסדיים בתמורה להגברת משילות. כך גם בצבא: הצבא סוחר בהסדרים המכוננים משוקעות בקרב קבוצות מסוימות כדי להבטיח את נאמנותן לצבא. האפקטיביות של הסדרים אלה גדלה ככל שהם מקנים לשותפיהם נכסים שרמת המירוּתם (convertibility) בסביבה החברתית-האזרחית היא גבוהה. כלומר, רכישת העצמה הפנים-צבאית מתורגמת גם לעצמה מחוץ לצבא.⁷ מטבע הדברים, לצבא המבודד חברתית יש מעט משאבים כאלה, ואילו משאביו של צבא מפקח "סובייקטיבית" הם בעלי רמת המירוּת נמוכה. משוקעות היא אפוא נקודת-ביניים ברצף שבין צבא מבודד חברתית, לרבות דגמים של פתיחות יחסית וניהול שונות, לצבא המנוהל על-פי הדגם של בקרה סובייקטיבית.

מקרה ההתנתקות מראה כי משוקעותו של צה"ל בתוך הרשתות הדתיות-לאומיות של מגויסיו, חיזקה באופן פרדוקסלי את יכולתו לפנות את המתנחלים.

אתגר הלגיטימציה של הצבא

ההתנתקות צמחה ממניעים אסטרטגיים המשולבים במניעים פוליטיים-פנימיים של ממשלת שרון, לחולל מהלך יזום לנוכח מה שהצטייר בשנת 2003 כמבוי סתום בלחימה

⁶ לומסקי-פדר ובן-ארי, 2003, עמ' 255.

⁷ לוי, 2003, עמ' 18-21.

של ישראל ברשות הפלסטינית – לחימה שנמשכה מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה בספטמבר 2000. הרשות הצטיירה כמי שאינה מסוגלת להשתלט על הכוחות המזוינים בשטחה ולהביא להפסקת הלחימה. הישראלים הבינו כי אינם יכולים להתמיד בלחימה המתישה בשל קשיי לגיטימיות פנימיים, אך גם לא להכריע את הפלסטינים בכוח.⁸ לכן יזמה הממשלה מהלך של שינוי מודל הלחימה; כלומר, פינוי שטחים מאוכלסים בפלסטינים, בעיקר ברצועת-עזה, ומעבר למודל של שליטה צבאית בלא נוכחות פיזית.⁹

המודל החדש שירת את צורכי הצבא בשני מישורים: ראשית, הוא הקטין את החיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית ובכך הפחית את הביקורת על התנהלות הצבא בשטחים. ביקורת זו הביאה בין היתר לגידול בהיקף הסרבנות. דב וייסגלס, ראש לשכתו של ראש הממשלה ומאדריכלי ההתנתקות, מנה את התרחבות הסרבנות כאחד ממניעי ההתנתקות.¹⁰ שנית, ההתנתקות שירתה את הצורך של הצבא להפחית את משאביו. הלחצים לצמצום תקציב הביטחון שגברו במהלך האינתיפאדה, בעוד הצבא נלחם, והלחצים להפחתת נטל השירות שהביאו לרפורמות במודל הגיוס של מערכי החובה והמילואים במקביל למהלך הלחימה, גזרו מעבר לגיוס בררני והפחתת משאבי הצבא. נסיגה מעזה נועדה להפחית את עלויות ההגנה לאורך הגבול ובכך להשתלב עם היגיון זה.

תכנית ההתנתקות נשענה מלכתחילה על לגיטימיות מוגבלת. היא לא הוצגה להכרעת הבוחר במערכת הבחירות של 2003 ונשללה במשאל-עם של חברי הליכוד. אלא שההתנתקות לא היתה מהלך רגיל של מדיניות הסוטה ממצע הבחירות של מפלגת השלטון. סטיות כאלו לא חסרו בהיסטוריה הפוליטית של ישראל. ההתנתקות הצטיירה למעשה כהפרת חוזה רב-שנתי שנכרת בין המדינה לבין מתחלי רצועת-עזה וצפון הגדה. במסגרת חוזה זה עודדה המדינה את המתנחלים להתיישב בשטחים והעניקה להם לשם כך סובסידיה נדיבה והגנה צבאית. הגרעין של פרויקט ההתנחלות בגדה הונח עוד בתקופתן של ממשלות **העבודה**, והן נמנעו מלפגוע בו גם במסגרת הסכמי-אוסלו. המדינה ציירה את פרויקט ההתנחלות כפרויקט קבוע ולא התנתה אותו מלכתחילה בהסדרים פוליטיים. לכן, עומק הפרת החוזה הוא כעומק הלגיטימיות הנדרשת למהלך ההפרה, ומשנדרש פינוים של המתיישבים, ובפרט שלא כחלק מהסדר מדיני אלא כמעשה חד-צדדי, הועלתה שוב ושוב הדרישה להכרעה מיוחדת במשאל-עם או בבחירות. בשל כך עסקו מנהיגי המתיישבים – מהמגזרים היותר מאורגנים בפוליטיקה הישראלית –

⁸ דרוקר ושלח, 2005, עמ' 365-367; הראל ויששכרוף, 2004, עמ' 317-325; כספית, 2005; שביט, 2004.

⁹ אסא ויערי, 2005, עמ' 11-12.

¹⁰ שביט, 2004.

בגיוס תמיכה פוליטית. תמיכה זו הכריעה את הכף בתוך הליכוד להתנגד להינתקות, למרות גישתו של מנהיג המפלגה וראש הממשלה, שרון. חלק גדול ממנהיגי המתיישבים אף קרא למרי אזרחי שיסכל את מהלך הפינוי.

בנסיבות אלו הופכת מעורבותו של הצבא לחשובה גם בהקשר של בניית לגיטימיות למהלכים פוליטיים שנויים במחלוקת. תמיכת הצבא הפכה תנאי ליכולת לבצע את הנסיגה. תפקיד זה של הצבא נובע מעליונות החשיבה הצבאית ומהמשקל המרכזי שיש לגיטימיות להפעלת כוח. בנסיבות אלה המנהיגות האזרחית נדרשת לצבא בתפקיד של מכשיר לגיוס פוליטי לצורך מימוש סדר היום האזרחי. כך אירע גם במהלכים מדיניים בעבר ובמרכזם אוסלו. הטלתה של משימת הפינוי על כתפי הצבא ולא על כתפי המשטרה, נבעה אמנם מקשייה הארגוניים של המשטרה להתמודד עם המשימה, אך השתלבה היטב עם הפעלתו של הצבא כמכשיר גיוס פוליטי, במקרה זה: הפחתת ההתנגדות לפינוי.

הצבא אינו ערוך למשימה משטרתית, קל וחומר למשימה ששילובו בה מעמיד אותו בחזית התנגשות עם אזרחים יהודים. יתר על כן, אחד העקרונות המכוננים של הצבאות המודרניים באשר הם, מזה כ-200 שנה, הוא עקרון הרחקת הצבא מעיסוק בהשלטת סדר פנימי. זאת כחלק מיחסי האמון שכוננה המדינה עם אזרחיה. במסגרת יחסי-אמון אלו הפקידו האזרחים לשליטתה המונופולית של המדינה את אמצעי האלימות שהיו מבוזרים קודם לכן בדמותן של מיליציות מקומיות או אתניות, מתוך אמון כי אמצעים אלו לא יופנו נגדם, בפרט במקרים של מחלוקת פוליטית.¹¹ כמובן שעשויות להתגלות חריגות מעקרון ההרחקה של הצבא משיטור פנימי; למשל, במקרים של שיתוף צבאות מערביים בשבירת שביתות; אך העיקרון התמסד.

התמסדות זו לא פסחה גם על החברה הישראלית-יהודית. למעשה, עם ביטולו של הממשל הצבאי על האוכלוסייה הפלסטינית-ישראלית בשנת 1966, הורחק הצבא כמעט כליל ממשימות של השלטת סדר פנימי על אזרחים, אם נפריד מכך את השליטה באוכלוסייה הפלסטינית בשטחים. עיקרון זה הופר בהתנתקות. אמנם גם פינוי מתיישבי חבל-ימית במסגרת הנסיגה מסיני בשנת 1981 הוטל בשעתו על הצבא, אך אז נשאב הצבא למשימה ללא שיקול-דעת מפורש שלו או של ריבוניו הפוליטיים. בהתנתקות, לעומת זאת, התקבלה החלטה מפורשת להטיל את המשימה על הצבא. החלטה זו התקבלה מתוך מודעות למחיר שהצבא עשוי לשלם בגינה.

אלא שהצבא התמודד גם עם בעיית לגיטימיות בתוך שורותיו: מאז שנות ה-80 החל הרכבו החברתי של הצבא להשתנות. המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני, שהיה בעבר חוט

¹¹ ראו Giddens, 1985; Mann, 1993; Tilly, 1992.

השדרה החברתי של הצבא והעניק לו את דמותו, החל להתרחק מהצבא בצורות שונות. מקור התהליך הוא בהיחלשות מעמדו של הצבא עקב שילוב כישלונותיו במלחמות 1973, לבנון הראשונה והאינתיפאדה הראשונה עם הפיכתה של החברה הישראלית לחברה של כלכלת-שוק חשופה לגלובליזציה. השילוב בין חברת-שוק ליוקרה שחוקה של הצבא, גרמה לכך שהתרומה הצבאית פסקה לשמש קריטריון רפובליקני להערכה חברתית לבני המעמד הבינוני המתעצם ופינתה את מקומה להישגיות אישית. תרומתו הצבאית של מעמד זה העניקה עד כה לגיטימיות למעמדו החברתי המועדף ביחס לקבוצות האחרות בחברה הישראלית – המזרחים או אזרחיה הפלסטינים של ישראל – אך כעת פחתה התועלת שהפיק המעמד הבינוני מתרומה זו. היתה זו הפרה של המשוואה הרפובליקנית שהקצתה זכויות מועדפות למעמד הבינוני האשכנזי-חילוני, המעובה בקבוצות המזרחיות המובילות, בתמורה להקרבה צבאית. משוואה זו הזינה את המיליטריזם החומרני בישראל, המבוסס על תגמולים חברתיים תמורת תחזוק המאמץ הצבאי.¹² התרחקות המעמד הבינוני מהצבא, נשאה אופי של הקטנת נכונותו להתנדב ליחידות לוחמות ולתפקידי פיקוד. גם אלה שנכוונו לשרת התמקחו על ההתניות הכלכליות, התרבותיות והפוליטיות לשירות.¹³

התוצאה של ההתרחקות וקריאת התיגר על הצבאיות, התבטאה בשינוי הרכבו החברתי של הדרג הלוחם בצבא. הדרג הלוחם החל להישען יותר ויותר על קבוצות שבעבר הודרו לפריפריה של הצבא: מזרחים מהמעמד הבינוני ומטה, צעירים דתיים-לאומיים, מהגרים מברה"מ לשעבר ומאתיופיה, דרוזים ובדואים, ובהדרגה גם נשים.¹⁴

לא במקרה הקבוצות היהודיות-גבריות שנמנו לעיל, מרכיבות בחלקן הגדול את מה שניתן לכנות **הקואליציה הפוליטית האתנו-לאומית**. קואליציה זו, ימנית בעיקרה, מעניקה קדימות לשייכות הראשונית לקולקטיב היהודי ורואה את המדינה כהרחבה של הקהילה היהודית ולא כגוף המשרת את כלל אזרחיה.¹⁵ נשאי האתוס האתנו-לאומי אף קוראים תיגר על התפיסה הרציונלית של הצבא, המכפיפה אותו להליכים דמוקרטיים, ועל ההיגיון הצבאי החילוני המכיר במגבלות הכוח באופן העשוי להביא גם לוותורים טריטוריאליים.

לאותן קבוצות אתנו-לאומיות הציע השירות הצבאי את מה שחדל להציע לחלק גדול מבני המעמד הבינוני, או ליתר דיוק המשיך להציע להם, אך ההצעה איבדה ממשמעותה

¹² לוי, 2003.

¹³ לוי, לומסקי-פדר והראל, 2007.

¹⁴ לוי, 2007.

¹⁵ פלד ושפיר, 2005.

בעבורם: מוביליות חברתית, שותפות בעיצוב "הטוב המשותף" של החברה היהודית, מימוש ערכים אידיאולוגיים, בניית זהות, מוביליות מקצועית, פרנסה ועוד. הצבא הציע לקבוצות אלו נכסים, סמליים בעיקר, שמסלולי המוביליות האזרחיים לא הציעו או שהציעו בצורה פחותה. כך כוננו יחסים חוזיים חדשים בין קבוצות אלו לבין הצבא. במסגרת היחסים החדשים המירו הקבוצות את הקרבתן הצבאית בתגמולים החדשים שהציע הצבא. חוזה זה החליף את החוזה שקדם לו בין הצבא ובין מגויסי המעמד הבינוני. הצבא, מנקודת-מבט, מימש "ארכיטקטורה חברתית" חדשה של שורותיו. ארכיטקטורה זו אפשרה לו להשתית את השורות על קבוצות חברתיות המגלות נאמנות לדרך התנהלותו של הצבא ומפנימות בהדרגה את יסודותיה של התרבות הצבאית, בלי לגייס את קבוצות המקור החברתיות שלהן לפעולה מחוץ לצבא ואף נגדו. ככלות הכול, ההגבלות שהוטלו על תפקוד הצבא מאמצע שנות ה-70 נבעו בעיקרן מהתארגנויות המבוססות על קבוצות אשכנזיות-חילוניות שביקשו להכפיף את דפוסי הפעולה של הצבא להיגיון שלפחות בחלקו אינו צבאי, וגם אם הוא צבאי, הוא עומד בסתירה להיגיון השגור בממסד הצבאי.¹⁶ זהו המשותף לפעילותן של תנועות כגון "שלום עכשיו", "יש גבול", "חיילים נגד שתיקה" "ארבע אימהות" ואחרים.¹⁷ הארכיטקטורה החדשה אכן גילתה אפקטיביות עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה. שינוי הרכבו החברתי של הצבא אפשר לו להסלים את הלחימה בפלסטינים בלי להיתקל, כבעבר, בביקורת ובמחאה היוצאת משורות הצבא, אלא רק בשלב מאוחר.¹⁸

למרות חוזה זה שבין הצבא למגויסיו, איימה ההתנתקות איום פוטנציאלי על ההישגים שהשיגו הקבוצות האתנו-לאומיות בצבא, בראש ובראשונה קבוצת חובשי "הכיפות הסרוגות" – קבוצה שהצבא עודד עוד משנות ה-80 את התגייסות צעיריה לשורותיו.

הרחבת כניסתה של הקבוצה הדתית-לאומית לצבא לאחר שנים רבות של ניכור ומעמד שולי, היתה תוצאה של מפגש בין שני גורמים: הגורם הראשון היה התגבשות ההכרה בקרב צעירי הציונות הדתית כי הגיע זמנם לקרוא תיגר על הרובד מייסד האומה, האשכנזי-חילוני. הקמת "גוש אמונים" ובהמשך הכניסה המסיבית לצבא ככוח-נגד לצעירי הקיבוצים, היו מביטוייה הבולטים של קריאת-תיגר זו. גורם זה נפגש ב"משבר המוטיבציה" האשכנזי-חילוני. "הכיפות הסרוגות" ניצלו מהלך זה, כדי להתבלט בצבא ולתפוס בהדרגה את מקום השכבה החברתית שעמה זוהה הצבא בעבר.

¹⁶ לוי, 2003, עמ' 285-307.

¹⁷ Helman, 1999.

¹⁸ לוי, 2005.

מהלך זה נעשה בכמה שלבים. ראשיתו של המהלך ב-1965, בכינון של ישיבות ההסדר כמסלול-שירות המשלב לימודים בישיבה ושירות ביחידות הומוגניות. בכך היה **ההסדר** למנגנון שבאמצעותו הצליח הצבא לגייס למערך הלוחם קבוצה חברתית שקודם לכן לא התגייסה, או העדיפה לא אחת, בלחץ רבניה, שחששו מהשפעה חילונית של הצבא, לאייש תפקידים עורפיים, ולכן היה ייצוג נמוך בדרג הלוחם. לאחר מלחמת-לבנון הראשונה התרחב התהליך עם התעצמותו של "משבר המוטיבציה". לאחר האינתיפאדה הראשונה החלו צעירים דתיים רבים, חלקם דתיים מזרחים, להתגייס גם ליחידות-צבא רגילות ולא רק דרך מסלול "ההסדר". גיוס זה אפשר בין היתר את הסרת החסם לשירות-קבע ממושך המאפשר קידום במעלה המדרג הצבאי, חסם שהוצב עקב מגבלות המסלול הייחודי של **ההסדר**. במקביל נוצרה מסגרת חדשה של מכינות קדם-צבאיות, שהראשונה שבהן הוקמה כבר בסוף שנות ה-80 בעלי. המכינות העניקו לצעיר המעוניין במסלול צבאי רגיל, ואינו מעוניין בלימודי ישיבה, שנת הכשרה במתכונת ישיבתית טרם גיוסו. הרציונל להקמת המכינות היה לחנך את הנער בטרם יתגייס, כדי לאזן את ההשפעה החילונית של הצבא – "התחזקות רוחנית" בלשון ההנהגה התורנית. הקמת המכינות חיזקה את הלגיטימיות התורנית למסלול צבאי רגיל. על-פי הנתונים שפורסמו, כ-85% מבוגרי המכינות משתלבים בשירות קרבי, ו-30% מהם הופכים לקצינים – פי שלושה מן הממוצע.¹⁹ בסוף שנות ה-90 החלו להופיע בזירה גם קצינים בכירים, ומשקלה של הקבוצה הדתית-לאומית, בעיקר ביחידות השדה, הגיע לשליש מן הלוחמים ויותר.

גיוס תלמידי הישיבות שימש את הצבא בשני רבדים. על פני השטח היה הגיוס הכרחי כדי להתגבר על המחסור בכוח-אדם נוכח גידול הצבא הסדיר לאחר מלחמת 1973 ומלחמת-לבנון הראשונה. ברובד העמוק יותר משך הצבא לשורותיו מאגר, שלתפיסתו הוא מאגר איכותי. זהו מאגר שגילה נאמנות לדרך הצבאית לאור "משבר המוטיבציה", בשל היותו מונע מכוח האתוס האתנו-לאומי. כך נכנסו בני הישיבות לוואקום שנוצר, בלי שביאו איתם את ההתניות הפוליטיות והחומריות שהציבו עמיתיהם החילונים. במלים אחרות, הצבא עשה שימוש מעין-פוליטי בבני הישיבות, בעודו שקוע במערכה הלבנונית השנויה במחלוקת פוליטית – מערכה שהרחיקה ממנו חלק לא-מבוטל מהרובד של תיכוני העלית וההתיישבות העובדת. בנסיבות אלו, עידוד ההתגייסות של בני הישיבות לא היה בגדר מדיניות כוח-אדם בלבד, אלא סוג של כריתת חוזה. ערכי החליפין של חוזה זה גילמו את הנכונות של הצעירים הדתיים לשירות ולהקרבה, אך לא בחינם. התמורה היתה התוויית מסלול שבאמצעותו ביקשו הרבנים ותלמידיהם להטביע חותם ערכי-צבא ולעשות את שירותם מנוף למימוש שליחות אידיאולוגית בדמות ההגנה על "ארץ-

¹⁹ הראל, 2003.

ישראל". שליחות זו, לוחמנית באופייה, התאימה מאוד לצורכי הצבא בזירה הלבנונית ובהמשך בזירה הפלסטינית, ולכן הוא עודד אותה.

במידה רבה, הפך מפעל ההתיישבות את הציונות הדתית-אשכנזית ממגזר שולי לזרם פוליטי-תרבותי מרכזי. הגברת הגיוס לצבא היתה נדבך משלים של פעולת **גוש אמונים** באמצעות דור סוציולוגי צעיר יותר. לכן איימה הפגיעה בהתנחלויות להחזיר את הציונות הדתית למעמד של מגזר, ובכך הציבה איום על זהותם של חלק מהמגויסים עצמם כנשאים של שליחות לאומית.²⁰ מנקודת המבט של מגויסים אלה היתה ההתנתקות הפרת החוזה שנכרת בינם לבין הצבא.

הפינוי פגע לא רק בקבוצה הדתית-לאומית אלא גם בקבוצות נוספות. מכנה-משותף חברתי רחב התקיים בין מפוני גוש-קטיף, רבים מהם מזרחים שגרו קודם בעיירות הפיתוח ובמושבי הנגב, לבין החיילים והשוטרים המפנים.²¹ כלומר, גם כאן הופנה הצבא בהרכבו החדש נגד הרשתות החברתיות המזינות אותו.

בתמצית, הצבא התמודד עם בעיית לגיטימיות מצטלבת: לא רק שהצבא הצטוו לבצע משימה של השלטת סדר פנימי הסותרת את הלגיטימיות המוקנית לפעולתו, ועוד משימה שחלק מקבוצותיה הפוליטיות המאורגנות של החברה בישראל תופסות אותה כלא-לגיטימית, אלא שמשימה זו אף עמדה בסתירה למעין חוזה שכוון בין הצבא ובין מגויסיו. למעשה הצבא נדרש לחולל מהלך הסותר את האינטרסים של המגויסים עצמם.

לקראת אישורה של תכנית ההתנתקות בכנסת ולאחריה, גברו על רקע זה הקריאות של רבנים אל חיילים דתיים שיסרבו להשתתף בפינוי היישובים. קריאות אלו הושמעו במגמה לסכל את המהלך. את הטון נתן הרב אברהם שפירא, ממנהיגי הרוחניים של הציונות הדתית. בעקבות זאת החלו להצטבר הצהרות של חיילים, מרביתם דתיים בשירות סדיר, המודיעות על סירובם להשתתף בפינוי היישובים. היתה לכך משמעות סמלית ומשמעות מעשית. סמלית – משום שכל סירוב כמוהו כסדק נוסף בדימוי הצבא כ"צבא העם" הא-פוליטי, גם במובן זה שחייליו יודעים להפריד בין חובת הציות להשקפתם הפוליטית; מעשית – משום שהיקף החיילים חובשי הכיפות הגיע לשיעור ניכר עד כדי כך שהיה חוט השדרה של יחידות לוחמות רבות.

²⁰ שלג, 2006.

²¹ הראל, 2006.

למרות זאת התמודד הצבא עם משימת ההתנתקות ביעילות רבה. בתוך כשבוע ימים פונו יישובי הרצועה וצפון הגדה ללא שפיכות-דמים וכמעט בלא אלימות. התחזיות הקשות הסתברו בדיעבד כמופרכות. למשוקעות היה בכך תפקיד מרכזי.

צה"ל כצבא משוקע

התמודדות הצבא עם אתגר הלגיטימציה הועצמה ורוככה, בו-בזמן, בשל היותו משוקע בתוך הרשתות הדתיות-לאומיות בשני אופנים העומדים בסתירה לעיקרון של צבא מבודד חברתית – מעמד הרבנים וההתחמשות בשטחים.

כחלק מהחווה שכוון עם חובשי "הכיפות הסרוגות", עיצב הצבא מערכת מורכבת. רבני ההסדר והמכינות היו במשך השנים כלי בידי הצבא "לשווק" את הארגון בפני מגויסים פוטנציאליים, שאחרת לא היו מגיעים לשורותיו הקדמיות. הצבא הוא שהפעיל את "המתווכים" הרבניים כדי להזין את השורות בכוח-אדם בעל אוריינטציה פוליטית ידועה. האוריינטציה הפוליטית של המתגייסים ושל שולחיהם לא רק שהיתה ידועה לצבא, אלא גם התאימה לו בעת ניהול מלחמה שנויה במחלוקת. את מה שכוונה לא אחת בשם "ההיררכיה הכפולה" – הכפיפות של חלק מהמגויסים הדתיים למפקדיהם בצבא ובו-בזמן גם לרבניהם, שניהם מוסדות תובעניים – כוון הצבא במו-ידיו.²²

ההיררכיה הכפולה עיצבה מספר צורות של משוקעות:

- ❖ ניהול דיאלוג עם ראשי הישיבות על תנאי השירות ועל אופיו, דיאלוג שהביא לעיצוב מסלולי-גיוס מיוחדים כדוגמת ישיבות ההסדר והמכינות הקדם-צבאיות. הצבא אינו מנהל דיאלוג כזה עם רוב ההנהגות של קבוצות חברתיות אחרות;
- ❖ כינון הסדרים תרבותיים שהקלו על שילוב הצעירים הדתיים בצבא. דגש מיוחד ניתן להסדרי שילוב של נשים וגברים באותן יחידות;
- ❖ איוש הומוגני למדי של פלוגות **ההסדר** על בסיס דתי;
- ❖ מתן גישה חופשית לרבנים לבסיסים שבהם משרתים תלמידיהם. לתלמידים התאפשר לפנות לרבנים ולבקש הכוונה כיצד לנהוג במצבי התנגשות בין הציוויים הצבאיים לדתיים, כדוגמת פעילות מבצעית בשבת. הגישה החופשית התרחבה גם לבסיסים אחרים שבהם תפקדו הרבנים כמעין קומיסרים דתיים לחיילים חילונים;²³

²² Cohen, 2004.

²³ שיף, 2005.

- ❖ גילוי של סובלנות להתערבות רבנים בעניינים צבאיים במסגרת פסקי-הלכה, החל מתהליך אוסלו שבו פסקו הרבנים נגד השתתפות החיילים בפינוי בסיסים משטחי הגדה;
- ❖ היתר לחיילים הדתיים להישבע בנוסח "אני מצהיר" ולא "אני נשבע" שהוא הנוסח הרשמי;
- ❖ השלמה עם נטיית הקצונה הדתית להטביע חותם ערכי משלה בצבא, בנוסף על השירות המקצועי. הדבר עלה מהתנהלותם ומהתבטאויותיהם של קצינים בכירים דתיים כדוגמת אפי איתם, אלעזר שטרן ויעקב עמידרור, לא אחת בצורה המעוררת מחלוקת ציבורית; ועוד.²⁴

האופן השני של משוקעות הצבא, היה בשטחים הכבושים עצמם, ביחסים הסינרגטיים בין הצבא לבין המתנחלים. מראשית שנות ה-80 החל הצבא לחמש את המתנחלים ואפשר להם להקים בפועל מיליציות יהודיות חמושות. מדובר ביחידות מילואים על בסיס של בני ההתנחלויות המשתתפים בהגנה היום-יומית על יישוביהם. במסגרת זו הפקיד הצבא בידי המתנחלים נשק כחיילי מילואים. תפקידן של מיליציות אלו היה להשתתף בתחזוק הכיבוש הצבאי. בכך הפכו המתנחלים למעין זרוע משלימה של הצבא בתחזוק הכיבוש, בתמורה לסבסוד נדיב של המדינה המוזרם ליישובים ולתושביהם. עם הזמן הועלו תהיות באשר לחופש הפעולה שמעניק הפיקוד הצבאי לכוחות אלה לנוכח הפגיעה של המיליציות באוכלוסייה הפלסטינית. התהייה התחזקה עקב העובדה שחלק מהקצונה של פיקוד המרכז, האמורה לפקח על יחידות אלו, מתגוררת בעצמה בשטחים.²⁵ במלים אחרות, חלק מרכיבי הכיבוש התנהלו בשיתוף-פעולה צבאי-קהילתי.

בתמצית, הצבא הפך משוקע ברשתות הדתיות עד כדי יצירת הסדרים של ניהול משותף של יחידות והגברת התלות של הצבא בכוחות חברתיים-פוליטיים. בתמורה נהנה הצבא מכוח-אדם מיומן ונאמן שאפשר לו לתפקד באופן אוטונומי למדי בביצוע משימות שנויות במחלוקת פוליטית, החל בלחימה בלבנון, המשך בתחזוק השליטה בשטחים, גם במהלך היישום של הסכמי-אוסלו, וכלה בלחימה במהלך אינתיפאדת אל-אקצה. באופן פרדוקסלי, דווקא בזכות המידה הגבוהה של המשוקעות, הצליח הצבא לתפקד באורח אפקטיבי בעת ההתנתקות.

²⁴ Cohen, 2007.

²⁵ ראו לדוגמה Keshev Report, 2000.

אסטרטגיית הפינוי

אסטרטגיית הפינוי של הצבא נשענה על השילוב סמלי "צבא העם" עם מינוף המשוקעות של הצבא ברשתות הדתיות כדרך להגבלת התנגדותן לצבא. להלן נרחיב טיעון זה.

הרטוריקה של "צבא העם"

מרגע שבו הוטלה משימת הפינוי של ההתנחלויות על כתפי הצבא, הוא נערך לה במלוא יכולתו. הצבא אימץ את החיילים, הקים יחידות מיוחדות, גיבש מדיניות תקשורתית ועוד. טקטיקת הפינוי של הצבא נשענה על ריכוז מסות גדולות של חיילים ביישובים המפונים באופן היוצר יתרון משמעותי של הצבא על המתיישבים שצפוי היה כי יתנגדו בכוח לפינויים. יתר על כן, הצבא עיצב אובייקטיביזציה ואנונימיזציה של החייל האינדיבידואלי המפנה, בדרך של הלבשה אחידה של החיילים, שתיקה רועמת לנוכח הפרובוקציה של המפונים והתייצבות החיילים כיחידה מלוכדת כנגד ההתנגדות.²⁶

ריכוז העצמה ואופן ארגונה מסבירים אמנם היטב מדוע הצליחה ההתנתקות, אך הם אינם מסבירים מדוע לא נתקל הפינוי בהתנגדות אלימה או מסיבית ומדוע לא התעוררה סרבנות משמעותית. שהרי המתנחלים יכלו להפוך את האירוע לטראומטי חרף נחיתותם המספרית. מכאן חשיבותה של האסטרטגיה הנשענת על השימוש בסמלי "צבא העם".

אפקטיביות הפעולה של הצבא נשענה רבות על כך שהממשלה השתמשה בצבא, לא רק בממד הארגוני והאנושי כדי לממש את ההתנתקות, אלא גם בממד הסמלי של היותו "צבא העם". בלימת ההתנגדות של המתנחלים והממסד הרבני נזקפת לזכות סמלי "צבא העם" יותר מאשר לזכות "צבא העם" עצמו.

שילוב הצבא תרם לדה-פוליטיזציה של ההתנתקות. הצבא סייע ליצור לגיטימציה להתנתקות באמצעות דובריו שהציגו את היבטיו החיוביים של המהלך, או לחלופין נמנעו מלבקר. תמיכה זו רתמה את ההיגיון הצבאי לימין המהלך, בעוד שהסתייגות הצבא מהמהלך יכלה לצייד את המתנגדים בלגיטימיות מוגברת. בראשית הדרך, זמן קצר לאחר ששרון הציג את התכנית בפומבי, מתח הרמטכ"ל יעלון ביקורת מתוקשרת היטב על ההיגיון שבהתנתקות חד-צדדית ונקב בדימוי ששירת היטב את מתנגדי ההתנתקות – "הנסיגה מעניקה רוח גבית לטרור". בטון דומה דיברו אז קצינים בכירים נוספים. לכן, מנקודת המבט של הדרג המדיני התבקשה הרחקתו של יעלון מתפקיד

²⁶ פייגה, 2005.

הרמטכ"ל. יותר משנחשד יעלון בחוסר תמיכה בתכנית עד כדי קושי לממשה, זוהתה דמותו עם היגיון צבאי השולל את התכנית. זיהוי זה הוא שהורחק מכס הרמטכ"ל יותר מאשר יעלון בעל התפקיד.

אך עיקר התמיכה של הצבא היתה במישור הסמלי. משעה שבה נקבע כי את מלאכת הפינוי יעשה הצבא, הוסט שיח ההתנתקות מדיון במאזן התועלת כנגד הנזק והסיכון הטמונים במהלך, לשיח על סמלי הממלכה. במסגרת שיח זה הדגישו המצדדים בתכנית כי מה שמוטל על הכף הוא לא פחות מאשר דיוקנה הדמוקרטי של מדינת-ישראל המסוגלת לממש החלטה שמוסדותיה הריבוניים קיבלו כחוק. אם קודם לכן הוצגה ההתנתקות כפריקט שתועלתו אינן בהירות דיין אלא בלשון אסטרטגית שאינה יכולה לשמש בסיס לגיוס תמיכה פוליטית המונית, הרי שעתה הוסט הדיון למשמעות העקרונית של ביצוע התכנית. בכך התבצע תיחום מחודש של תומכי התכנית ומתנגדיה והחלשה הלגיטימיות של המתנגדים, בפרט אלה שאיימו לסכל את המהלך בדרך של התנגדות פיזית לפינוי וסרבנות.

הצבא השתלב היטב בשיח הממלכתי. ראשיו דיברו בשם הצורך לממש החלטות-רוב דמוקרטיות. מבחן העמידה בהחלטות הרוב התפרס עתה גם למבחן הכפיפות של הצבא למוסדות הדמוקרטיים. מה שמוטל על הכף, הבהירו ראשי הצבא, היא השאלה אם הצבא נגרר לתוך המחלוקת הפוליטית או מצליח לשמור על צביונו הא-פוליטי. לשון אחר, הובנתה הציפייה כי למרות העובדה שהצבא מבצע משימה שנויה במחלוקת פוליטית, הרי שעצם מעורבותו צריכה לעקר את ההתנגדות הפוליטית כדי שלא לפגוע בא-פוליטיות של הצבא, שהיא מרכיב מרכזי במעמדו כ"צבא העם".²⁷

השיח הסמלי של "צבא העם" לא צמח בחלל ריק. רק משנות ה-90 המאוחרות הפך צה"ל באופן משמעותי יותר מבעבר ל"צבא העם" (יהודי) – צבא שמרבית הקבוצות היהודיות שותפו בו ובעמדה שוויונית יחסית יותר מאשר בעבר או לפחות בעמדה המושתתת על תנאים של התמודדות שווה למוביליות בתוך הארגון. עתה העמידה ההתנתקות בפני המגויסים דילמה בין פעולה המממשת את האוריינטציה המצפונית שלהם, לפעולה המסכנת את יכולתם למנף את שירותם הצבאי כמסלול מוביליות. לקבוצות החדשות שהתקדמו בצבא היה מה להפסיד, ובעיקר ל"כיפות הסרוגות".

²⁷ ראו שביט-פרדקין, 2006.

הדילמה האסטרטגית של המגויסים הדתיים

הדילמה היתה בעיקר מנת-חלקו של הרובד המאורגן של "הכיפות הסרוגות", כלומר אלה שהתגייסו מתוך זיקה מוסדית לישיבת-הסדר או למכינה קדם-צבאית. היענות לקריאתם של מקצת הרבנים לסרב לפנות יישובים, היתה שומרת על שלמותם המצפונית של חלק לא-מבוטל מהמשרתים. מנגד, שיח מתלבטי הסרבנות בציבור הדתי-לאומי או שולליה היה בעל שלושה רבדים ששקללו את מחיר הסירוב וההתנגדות.

ברובד העליון נתפסו הסרבנות וההתנגדות האלימה לפינני כמסכנות את אחדותו של הצבא ואת יכולתו לממש יעדים לאומיים היקרים לציבור הדתי-לאומי. סמלי "צבא העם" נתפסו כפשוטם, ולכן ראו המתנגדים לסרבנות חובה לשמור על שלמות הצבא כ"ראי של החברה הישראלית". תפיסה זו משתקפת בקריאתם של רבנים, מרביתם שוללי הסרבנות, לאחר הפינני.²⁸

רובד נוסף היה התפיסה כי פגיעה בסמלי הצבא מסכנת את מעמדן של הקבוצות בארגון – שכן מעמדן עשוי להישחק אם משימת ההתנתקות תפורר את הצבא. "בהעלותך מדי צבא על גופך אתה לובש כעין 'בגדי מלכות' המשמשים מקור לעוצמה פנימית ולגאווה מותרת", אמרו הרבנים שרלו וסתו בשנת 2005 למגויסיהם,²⁹ והתכוונו לכך שרק "צבא העם" כסמל ממלכתי, מקנה תגמול כזה למגויסיו.

ברובד העמוק יותר התקיימה התפיסה כי סירוב מסיבי עשוי לסכן את הישגי הקבוצה מאז שנות ה-80 ולהעמיד בסימן-שאלה את יכולתה של הקבוצה להמשיך להעמיק את אחיזתה בצבא ולהגיע בו לבכורה ברוח שאיפות מנהיגיה. סרבנות מסיבית, מוצהרת ו"אפורת" כאחת, עשויה להביא את ראשי הצבא למסקנה כי מדובר בקבוצה שיש לחשוך בנאמנותה המלאה לערכי הציות של הצבא. לדבר תהיה השלכה בראש ובראשונה על קידומם של קצינים דתיים לעמדות בכירות. תהיה לכך השלכה גם על נכונותם של מפקדי הצבא להמשיך לקיים את ההסדרים המיוחדים עם ההנהגה הדתית – הסדרים שהביאו להתגבשותה של משוקעות. באופן נסיבתי, ערב ההתנתקות ניהל הצבא דיאלוג עם הרבנים על תביעתם להפרדה מטעמי דת בין חיילים דתיים לבין חיילות עד כדי הקמה של גדודים נפרדים לחיילים דתיים. ברור היה שבנסיבות החדשות עשוי הצבא להירתע מפני בנייה של "צבאות-משנה" הנאמנים במידה מכרעת לשולחיהם הרבניים-פוליטיים. אינדיקציה לכך היא אזהרתו של ח"כ דני יתום, שהיה בעבר אלוף פיקוד המרכז, מפני האפשרות שבשנים הקרובות, כשחובשי הכיפות יהיו רוב בפיקוד הבכיר, תיתכן בישראל הפיכה צבאית.

²⁸ ראו דרכנו לעת הזאת – מסמך העקרונות של רבנים בציונות הדתית, 2006, 6.

²⁹ שרלו וסתו, 2005.

הרב יעקב מדן, ראש ישיבת הר עציון באלון שבות, נתן ביטוי לחשש זה באומרו בשנת 2004:

אך גם אם חלילה יוחלט [שצה"ל יעסוק בפינוי]... אסור שניתן יד לסירוב אידאולוגי, ונכשיר בכך את הקרקע להתחזקות הסירוב האידאולוגי 'להגן על המתנחלים', הנמצא עתה בשוליים שבשמאל, ולהתבססותו במרכז הזירה. אנו ניתן בכך יד גם להרחקתנו מצמרת צה"ל, רעיון שכבר עלה בפורומים שונים מחשש להשתלטות הימין הדתי על צה"ל.³⁰

במילים אחרות, סרבנות נתפסה כמהלך העשוי לסכן את הישגי הקבוצה גם בהגנה על נכסים דוגמת ההגנה על ההתנחלויות בגדה – משימה שהפכה שנויה במחלוקת. רטוריקה זו כוונה גם לעבר המתנחלים המפונים עצמם. יתר על כן, עבור חלק מהרבנים היה השירות בצבא בגדר משימה רוחנית שבאמצעותה מביאים תלמידיהם "את פירות לימוד התורה (בישיבות או במכינות) למיפגש פנים אל פנים עם החברה הישראלית... [ובכך] להעצים בחברה הישראלית כולה את הבשורה שיש בתורת ישראל..." – כך מנמקים הרבנים שרלו וסתו את שלילת הסרבנות, המסכנת משימה זו.³¹

מנגד, הנאמנות לצבא במבחן ההתנתקות היתה עשויה להגביר בעתיד את משקלם של "הכיפות הסרוגות", שישתלבו בצבא ללא חסמים. צבא שרב בו משקלם של הדתיים-הלאומיים, לא יופעל בקלות למימוש המבחן האסטרטגי של פינוי מרבית הגדה המערבית, כולל חלק מהיישובים היהודיים שבה או מרביתם. הרב שלמה אבינר, מהבולטים שבשוללי הסרבנות, נתן לכך ביטוי באומרו בשנת 2005:

לצאת מן הצבא, זה לצאת מן האומה. זו בעצם התנתקות מן העם!... אם אתה לא בפנים, אתה לא משפיע. אינך אלא מזיק לעצמך ואחרים ימלאו את מקומך – כפי שקרה לסרבני השמאל...³²

אם כך מה שהוטל על הכף ערב ההתנתקות היתה המשמעות הרחבה של "צבא העם". לכן את הצגתה של משימת הפינוי כמשימה המעמידה במבחן את ממלכתיות הצבא, יש לקרוא בהקשר של המשמעות שיש לכך בעיני הקבוצות שמעמדן נקשר בצורות שונות למעמדו של הצבא, ולא רק כחלק משיח פוליטי מופשט.

³⁰ מדן, 2004.

³¹ שם.

³² אבינר, 2005.

היבט אחר הוא המיקוד של המגויסים הדתיים ורבניהם בעיצוב סביבה תרבותית שתאפשר להם לשרת בצבא; לדוגמה, היחסים עם נשים ועם מגויסים חילונים, שמירת מצוות ודיני מלחמה, יותר מאשר בתכנים הפוליטיים של המשימה הצבאית. נתון זה החליש את הסיכוי שחיילים יפעלו בצו רבניהם כנגד פקודות הצבא.³³ שיעורם הגבוה של הקצינים הדתיים פעל גם הוא כדי לחזק את הנאמנות לארגון הצבאי שבו תלוי קידומם של קצינים אלה ומגביר את יוקרתם בקרב הקהילות הדתיות. נוקשות של הרבנים יכלה להביא דווקא להתרחקות המגויסים מרבניהם. "זו רברבנות דתית לחשוב שכל הקצינים והחיילים הדתיים הם בכיס של הרבנים," אמר הרב אבינר שהפנים מבנה זה.³⁴ אלא שגם מערך שיקולים זה מצוי בפרספקטיבה של משוקעות הצבא, שהרי במרכזו מצויה השפעת הרבנים בצבא לנוכח הישגי תלמידיהם. נזכיר כי המוקד של מאמר זה הוא שיקולי הרבנים ולא החיילים. ההנהגה הדתית נדרשה, אפוא, לבחור בין יעד קצר-טווח, ההתנתקות, לבין מימוש הישגים סקטוריאליים ואסטרטגיים לטווח הארוך יותר.

הצבא חידד את הדילמה האסטרטגית בצורות שונות. במישור אחד הוא שלל סרבנות ופגיעה בצבא בשם ערכיו המופשטים של "צבא העם". במישור אחר הוא מינף את המשוקעות לדיון מעשי המבליט את מאזן העלות-תועלת הגלום בסרבנות-ציות. כך לדוגמה, ביקר הצבא את התגבשותה של "ההיררכיה הכפולה" של חיילי "ישיבות ההסדר"; כלומר את הזיקה של החיילים לפיקוד הצבאי ולרבנים בו-בזמן, אך במקביל המשיך לתת לגיטימציה לניהול הידברות עם רבני ההסדר ורבנים אחרים – הידברות שנועדה להביאם להשפיע על חייליהם לבצע את פקודות הצבא. לצד ההידברות איימו ראשי הצבא מפורשות לבטל את מסלול "ההסדר" ולשלב את המגויסים בצבא ככל האחרים או להפסיק את "ההסדר" עם ישיבות ספציפיות שראשיהן עודדו סרבנות.³⁵ ההכרה בסמכותם של הרבנים התפרסה גם להרחבת התפקיד של הרבנות הצבאית הראשית, וראשיה הופעלו כסמכות תורנית לבלום את הסרבנות הפוטנציאלית בקרב חיילים דתיים.

מנגנון מיקוח חדשני אחר היה מינוי שני אלופים דתיים לראשות אגף כוח-אדם ולפיקוד מרכז – אלעזר שטרן ויאיר נוה, בהתאמה. האלופים מונו לתפקידים שלהם נגיעה ישירה למשימת הפינוי. במינויים אלה הכיר הצבא במגבלתו לאכוף משמעת עיוורת להבדלים סקטוריאליים. האלופים נדרשו לתפקד כ"מגשרים" המתווכים ברמה הסמלית והמוסדית בין הישיבות, המכינות ורבניהן ובין החיילים כדי לצמצם את הפוטנציאל

³³ Cohen, 2007.

³⁴ שם.

³⁵ רפפורט, 2005.

לגילויי סרבנות. אפשר שעצם המינוי היווה ניסיון להעניק לנושא המשרה הצבאית ערך מוסף, תרבותי-פוליטי, מעבר לסמכות הצבאית. בכך העמיד הצבא בפני החיילים מקור סמכות משולב שיכול להקהות ולו במשהו את הסמכות הרבנית המופעלת על מקצת החיילים. במישור אחר, הגדיל הצבא במינויים אלה את ייצוגן של הכיפות הסרוגות בצמרת הארגון. תמורת הגדלת הייצוג ציפה הצבא, גם אם לא בהכרח באופן מפורש, לנאמנות של הסקטור הדתי-לאומי במילוי פקודות.

בתמצית, משוקעות הצבא בקרב הרשתות הדתיות לא זו בלבד שהחלישה את האוטונומיה המקצועית של הצבא, אלא היה בה גם כדי להעצים את הדילמה האסטרטגית שאליה נקלעו ראשי הישיבות והמכינות: סיכון הישגי הקבוצה במישור המוביליות בארגון אל מול הדבקות בדרך הרעיונית.

ההבניה החברתית של הכוח המפנה

לצד חידוד הדילמה האסטרטגית של הסרבנים הפוטנציאליים, פעל הצבא גם כדי להחליש את הדילמה באמצעות ארגון הכוח המטפל ישירות בפניו המתיישבים, כולל הוצאתם בכוח מבתיים, על-פי ההיררכיה של הנאמנות הפוליטית של החיילים.

חלק ניכר ממלאכת הפינוי הישירה הוטלה על כוחות משמר הגבול – כוחות שיטור אזרחיים המקבלים כוח-אדם מהצבא. יעילותם נובעת מהשילוב של כוח-אדם מקצועי עם חיילי-חובה. חלק מחיילי החובה מגיעים למג"ב מתוך שאיפה להשתלב ביחידות בתום שירות החובה כשוטרים בשכר לכל דבר. זהו מניע כלכלי מובהק. הגם שחלק ניכר מחיילי מג"ב מקורם בקבוצות האתנו-לאומיות, וגישתם הנוקשה לאוכלוסייה הפלסטינית באה לא אחת לידי ביטוי, נפקד מקומם של חיילי מג"ב בין הסרבנים. האתוס המקצועי של השירות במשטרה לצד המניע הכלכלי חזקים דיים לגבור על אוריינטציה אידיאולוגית מקורית.

לצד כוחות מג"ב הקים הצבא והפעיל לראשונה יחידות מאולתרות של אנשי-קבע, חלקם קצינים בדרגות שונות. החיילים נלקחו מיחידות-מטה עורפיות וקיבלו הכשרה קצרה לתפקידים הזמני. בכך ניתן ביטוי למנגנונים של צבא מקצועי מתוך חשש כי "צבא העם" האופייני, קרי חיילי החובה, שלא לדבר על חיילי המילואים, לא יעמדו בלחץ ההתנגדות של המתיישבים. לצד העובדה שארגון זה חיזק את יכולת הצבא להציג מסה אנושית גדולה, גילו אנשי הקבע מטבעם רמה גבוהה של נאמנות לצווי הצבא, וכמעט שלא נרשמו ביניהם ביטויי סרבנות. חיילי הקבע אף התגלו כמיומנים יותר מחיילי

החובה בהתמודדות עם משימת הפינוי. זוהי משימה שאינה קרבית ביסודה ותובעת שילוב של יכולות פסיכולוגיות שאינן תמיד מנת-חלקם של חיילי-חובה צעירים.

יחד עם אנשי הקבע הופעלו גם חיילות, ומשקלן היה כרבע מכלל כוח האדם במעגל הפינוי הפנימי. החיילות יועדו להתמודד עם פינוי הנשים והילדים וביצעו את משימתן בהצלחה – אם אמת המידה לכך היא השיעור האפסי של הסרבנות בקרבן. מהיבט אחד היה בכך כדי לאשר מחדש את חלוקת העבודה המגדרית בצבא. מהיבט אחר, מעורבות הנשים כוננה מעין עסקת-חליפין בין נאמנות הנשים לצבא לבין הענקת דריסת-רגל לנשים במשימה המצוירת כמשימה צבאית.³⁶ מעורבות אנשי הקבע והנשים השעתה את חלוקת העבודה התפקודית בצבא בין "גיובניקים" לבין לוחמים, באופן שסייע לצבא להתגבר על חסמים פוטנציאליים של הכוחות המפנים.

גם המעגל הרחוק יותר, המאויש בכוחות צבא, אורגן בצורה המתמודדת עם איום הסרבנות. יחידות המילואים הורחקו כליל מהמשימה.³⁷ יחידות אלו הן הרגישות ביותר להשפעה פוליטית בהיותן מאוישות ב"אזרחים מחוילים". משמעותית מכך היתה הרחקתן מהמעגלים הקרובים של יחידות ששיעור המגויסים הדתיים בהן הוא גבוה. מדובר בעיקר ביחידות שבהן משולבים תלמידי **ההסדר** ובהן חטיבות גולני וגבעתי וחלק מבתי הספר לפיקוד.³⁸ בחטיבת גולני, שבה כמחצית מהקצינים מרמת מ"פ ומעלה הם חובשי-כיפה, נרשמו צורות מחאה שונות.³⁹ גם גדוד הנח"ל החרדי, המוצב דרך קבע בבקעת הירדן, הוצא מראש ממשימת הפינוי בידיעה כי עשויות להתגלות בו תופעות רבות של סרבנות.⁴⁰ במקביל פעל הצבא ביעילות כדי להגיע להסדרים עם חיילים שהודיעו על כוונתם לסרב ושחרר אותם מהמשימה ללא סנקציות.⁴¹ זוהי "סרבנות אפורה" מובהקת, והצבא העדיף לטפל בה שלא לאור הזרקורים ובצורה פרגמטית.

יש להדגיש כי סמלי "צבא העם" שבתוכם לכוד הפיקוד הצבאי הם שכיוונו את טיפול הצבא בתופעות הסירוב. יותר משיצרה הסרבנות אתגר ממשי ליכולת הצבא להפעיל את גייסותיו במשימות לחימה, או במקרה זה במשימת הפינוי, איימה הסרבנות על הפן הסמלי של ארגון הניצב לכאורה מחוץ למתחם הפוליטי. לכן, כל מקרה של סרבנות מוצהרת כמוהו כסדק בחומת המגן של הצבא – סדק המחייב את הצבא, מנקודת-מבטו, לפעול באופן שאינו בהכרח מאפיין תאגיד המעסיק סגל של עובדים

³⁶ עמרם, 2006.

³⁷ הראל, 2005א.

³⁸ **וואלה**, 16.6.2005.

³⁹ הראל, 2005ב.

⁴⁰ רפפורט, 2005.

⁴¹ רוטנברג, 2005.

שכירים. במקרה של סרבנות הימין, כמו גם זו של השמאל, יישם הצבא תמהיל של טיפול נוקשה במי שהצהיר בפומבי על כוונתו לסרב – בהתנתקות נרשמו מספר מקרים כאלה של הצהרות לתקשורת – וטיפול נקודתי ופרגמטי במי שניתן להגיע איתו להסדר הרחק מעין המצלמות.

תגובת הקבוצות הדתיות

במבחן התוצאה פילגה הקריאה לסירוב את ראשי המחנה הדתי. בפועל התנגדו מרבית ראשי הישיבות לסרבנות או נמנעו מלהתבטא בעניין. ניתן להסיק מכך כי הקבוצות הדתיות הפנימו את ההכרה שרווחה גם בקרב המתנחלים המפונים עצמם, כי השמירה על עֶצמתו הסמלית של "צבא העם" היא אינטרס של "הכיפות הסרוגות", ולפיכך מתחייבת הימנעות מהתנגשות עם הצבא ומסרבנות מסיבית במהלך הפינוי. המשוקעות עיצבה אפוא מחדש את האינטרס של הקבוצות הדתיות ואינטרס זה גבר על ההטייה האידיאולוגית של חלקן לנסות ולסכל את ההתנתקות במחיר של הפרת החוק. חלק מהקבוצות כיבדו את הצבא בשל הפנמת עֶצמת הסמל של "צבא העם". אצל אחרים קינן החשש לאבדן הלגיטימציה של פעולת קבוצות אלו בשל הפגיעה בסמל, ואצל אחרים הופנם המניע התועלתני של הרצון לשמור על נתיבי מוביליות בתוך הצבא – נתיבים עם משמעות רק בזכות הסמל של "צבא העם". לו נשאר הצבא מעוז של המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני בצורה הגלויה לכול, כפי שהיה עד לשנות ה-70, היתה יכולתו למשמע אזרחים וחיילים נמוכה יותר. לו הפך הצבא למקצועי, סביר שהיה נתקל בהתנגדות אזרחית חזקה יותר גם אם יכולתו למשמע את חייליו היתה גבוהה יותר. באופן פרדוקסלי, אם כן, הקנה שינוי ההרכב לצבא יכולת לוחמנית באינתיפאדה ויכולת למתן את הלוחמנות או להלביש לה צורה חדשה בהתנתקות.

ריכוז העֶצמה של הצבא המפנה – עֶצמה מספרית וסמלית כאחת – הרתיעה את המתנחלים מפני התנגשות עם הצבא. יתר על כן, גורם מסייע היה המתינות של מתיישבי גוש-קטיף עצמם. בשונה ממנהיגי התנחלויות הגדה, היה מפעל ההתיישבות בגוש-קטיף אמצעי למוביליות חברתית יותר מאשר מפעל בעל אופי דתי או לאומי. המתישבים הגיעו ברובם מיישובי הדרום – עיירות הפיתוח ומושבי העולים – ליישובים בהם יכלו לבנות חיים קהילתיים ולהעניק לחייהם משמעות חדשה.⁴² כך שאפשר שעיקר האתגר היה המפנים יותר מאשר המפונים.

⁴² שניל ומשעל, 2005.

סמלי "צבא העם" לא היו ערכים מופשטים בלבד. במהלך הפינוי בלט המפגש האישי רווי הרגשות בין המפנים ובין המפונים המחוברים זה לזה ברשתות משפחתיות, קהילתיות, תנועתיות ואף צבאיות. המפגש האישי יכול היה להביא לקריסת המאמץ הצבאי, אך גם לתוצאה הפוכה של קריסת התנגדות המפונים. אחרי ככלות הכול, התנגדות לצבא המפנה משמעה פגיעה במרכיב מזהותם של המפונים עצמם המחוברים לצבא ולמפנים בצורות שונות. מאחר שהמפונים היו הראשונים להירתע מהתנגשות עם הצבא מפאת מכלול הסיבות שפורטו עד כה, הרי שהמפגש הבין-אישי לא זו בלבד שלא פגע בפעולת הצבא, אלא אף תרם, כפי שפייגה טוען, ללגיטימיות של הצבא, בכך שהציגו כגוף אנושי ולא כמכונה ביורוקרטית מרושעת.⁴³ משוקעות הצבא שוב תורגמה לעצמה.

באופן אבסורדי למדי, מנהיגי המתנחלים שקראו לחיילים שלא לסרב או שנמנעו מלקרוא להם לסרב, עשו זאת מתוך הפנמת התפיסה של "צבא העם", ובכך סייעו לצבא לפנותם ללא התנגדות של ממש. בכך נמנעה גם סרבנות משמעותית שהיתה מתגלה אילו היה הפינוי אלים וממושך. לא בכדי היה בחשבון הנפש שערכו מנהיגי המתנחלים ורבניהם לאחר ההתנתקות, הודאה בטעות – בין אם על "החיבוק" שניתן לצבא, חיבוק גשמי וסמלי כאחד, ובין אם על הקריאה להימנע מסירוב, שהיתה משותפת לחלק גדול מהמנהיגות. תוצאותיו של חשבון הנפש ניכרו בהסרת הכפפות בפניו האלים של התנחלות עמונה בחורף 2006.

במבחן הסופי, לא זו בלבד שפעולת הפינוי ארכה שבוע בלבד, בעוד שבמקור היא תוכננה למספר שבועות, ולא זו בלבד שלא לוותה באלימות משמעותית, אלא גם היקף הסרבנות היה נמוך: רק כ-60 חיילים סירבו פקודה בצורה שקיבלה ביטוי פומבי וחייבה העמדה לדין. מעניין שמרבית החיילים – 50 מהם – סירבו עוד בטרם החלה ההתנתקות.⁴⁴ יש בכך כדי להעיד על כך שהצבא הציב בחזית המאמץ את הכוח שעל נאמנותו יכול היה לסמוך ועל האפקטיביות של פעולות המנע למיניהן. בכך רשם הצבא הישג מרשים כלפי חוץ.

היישום האפקטיבי של התנתקות והעובדה שהמהלך לא נבע מלחץ פוליטי פנימי, מיצבו את האירוע כ"אירוע לא מכוון" בזיכרון הפוליטי הישראלי. שבועות ספורים לאחר ההתרחשות כל שנתר בשיח הציבורי הוא ההתמודדות עם מצוקתן של חלק ממשפחות המפונים, אך לא מעבר לכך.

⁴³ פייגה, 2005.

⁴⁴ בנדר, 2005.

לסיכום, הצבא נקט אסטרטגיית פינוי המגלמת רטוריקה דואלית: מצד אחד הציג הצבא חזות של "צבא העם" הא-פוליטי שמעמדו עומד למבחן והפגיעה בו עשויה להסב נזק לאומי. זו גישה המחייבת מידה של ריחוק של הצבא מהקבוצות שהתנגדו לפינוי היישובים, ומציירת אותו כמי שניצב מעל לחלוקה הסקטוריאלי המאפיינת את החברה הישראלית. מצד אחר נקט הצבא גם באסטרטגיה של מיקוח עם הקבוצות וניסיון לגשר על הפער בין הצדדים. המיקוח והגישור שירתו את הצורך להעמיד את הקבוצות על מחיר הפגיעה בצבא והקלו עליהן לסגת מהנטייה לצאת כנגד הצבא באופן העשוי לפגום בעצמות סמליו כ"צבא העם" מרוחק וא-פוליטי אך גם במעמדן של הקבוצות עצמן. במלים אחרות, המיקוח ניזון ממשוקעות הצבא ברשתות הדתיות-לאומיות – משוקעות שיצרה אינטראקציה צפופה בין הפיקוד הצבאי לבין המגויסים ושולחיהם האזרחיים. אך בו-בזמן המיקוד של דיאלוג זה היה הצורך לשמור על ריחוק הצבא ממקורות גיוס, כתנאי להמשך קיומו כ"צבא העם" הא-פוליטי. דואליות של ריחוק וקרבה אפיינה, אפוא, את המיקוח של הצבא עם הרשתות הדתיות-לאומיות ערב ההתנתקות ובמהלכה.

סיכום: הצבא המשוקע

בתנאים מסוימים צבא המשוקע ברשתות החברתיות שמהן הוא מגייס את כוח האדם שלו, עשוי להגביר את האוטונומיה התפעולית שלו, כפי שמראה המקרה של ההתנתקות. התמה התיאורטית של state-society synergy ניתנת להרחבה ולהתאמה גם במישור של תפקוד הצבא כזרוע של המדינה. התפיסה של סינרגיה מלמדת כי בין המדינה והצבא לבין הקבוצות מתנהלים חליפין של משאבים, בין אם מוסדיים וחומריים ובין אם סמליים, בתמורה לנאמנותן. לכן יש משמעות רבה למשאבים ההמירים העומדים לרשות הצבא לצורך חליפין אלו. נשאלת השאלה מתי המשוקעות מחזקת את האוטונומיה של הצבא יותר מאשר בידוד חברתי?

צבא מבודד מחלקים בחברה, כפי שהיה צה"ל טרם השינוי הארכיטקטוני שהחל במחצית שנות ה-80 או כפי שעשוי להיות צבא מקצועי, שומר על עקרון הבידוד של הבירוקרטיה המדינית מכוחות חברתיים ועל העיקרון של "בקרה אובייקטיבית". צבא שכזה נהנה מיכולת תפקוד אוטונומית במשימות שנויות במחלוקת. לדוגמה, התמקצעותו של צבא ארה"ב בשילוב שינוי הרכבו החברתי לאחר מלחמת ויטנאם, הגבירה את יכולת תפקודו האוטונומי כצבא המבודד חברתית ביחס לאליטות הפוליטיות.⁴⁵

⁴⁵ Moskos, 2001.

עם זאת, כאשר צבא מקצועי פועל כנגד האינטרס של הקבוצות המשרתות בו, כדוגמת משימת שיטור פנימית, תיצור הפעולה קשיי לגיטימיות בתפקוד הצבא. סביר להניח כי לו היה צה"ל של 2005 צבא מקצועי, הוא היה נאלץ להתמודד עם התנגדות גבוהה יותר של המתנחלים המפונים, הגם שקרוב לוודאי שהיה מצליח לשמור על אחדות שורותיו.

מנגד, צבא המשוקע בצורה יתרה ברשתות החברתיות המזינות אותו עד כדי היווצרות דגם של **בקה סובייקטיבית** במונחי הנטינגטון, הוא צבא המאופיין ברמה גבוהה של זיהוי עם הקבוצות המשרתות בו. במקרה זה מתפרק דימוי הצבא כסמל לאומי-אוניברסאלי והצבא מעוצב כארגון, אחד מני אחרים, המנהיג בתוכו הסדרים אינטנסיביים של "ניהול שונות". התגמולים הניתנים למגויסים הם אפוא בעלי ערך נמוך משום שהופקו בצבא "מאוזרח", בעל יוקרה נמוכה. צבא כזה ייתקל בקשיים פנימיים בבואו לבצע משימות שנויות במחלוקת, שכן הוא יתקשה לתגמל את המגויסים בצורה שתרכוש את נאמנותם ותמריץ אותם לפעול בניגוד לאינטרסים אחרים שלהם או של הרשתות החברתיות שמהן באו. בנסיבות אלו הצבא רגיש במיוחד לשינויים החלים ביחסן של הרשתות המזינות את הצבא ומשימותיו – עד כדי פגיעה ביכולת לאכוף משמעת צבאית טוטלית. לקח כזה יכול להילמד מתופעת העריקה של חיילים מצבא הקונפדרציה במלחמת האזרחים של ארה"ב. העריקה היתה מסיבית ביחידות שבהן היה הרכב הומוגני של חיילים מקהילות שפיתחו זהות לוקלית והתמיכה במלחמה נשחקה בהן.⁴⁶

לכן, נקודת האיזון בין משוקעות-יתר של הצבא ובין בידודו החברתי מחייבת את השילוב בין שני הערכים: הקדר של צבא עם קבוצה ספציפית הוא בעל משמעות רק כשהצבא ממשיך להצטייר כצבא אוניברסלי או "צבא העם" במונחים ישראליים. הריחוק מקנה משמעות לקרבה שהמשוקעות יוצרת. ולכן התנאי הוא שהצבא יקיים בשאר יחידותיו מידה ניכרת של ריחוק ובידוד כלפי הקבוצות המזינות אותו ולא יחיל על אותן יחידות את ההסדר שכונן עם הקבוצה הספציפית. במקרה זה, העצמה של ההסדר שגיבש צה"ל עם הקבוצות הדתיות נשענה על כך שהצבא שמר על רמה יחסית של בידוד חברתי כלפי שאר חלקיו באופן המבטיח את האוניברסליזם של הצבא. הצבא גיבש עם הקבוצות האחרות הסדרים של ניהול שונות, אך לא גלש למשוקעות.

שינוי הרכבו של הצבא מאז שנות ה-80 עשה אותו קרוב יותר למודל של "צבא העם" (היהודי) במושגים של ייצוג חברתי, גם אם שיעור ההשתתפות הכללית בשירות נמצא בירידה. הפיכת הצבא לאתר לביטוי של מגוון קבוצות, הקנתה למדינה משאב סחיר בתמורה להפגנת נאמנות לדרך הצבאית ולארגון הצבאי. היו אלה יחסי-חליפין

⁴⁶ Bearman, 1991.

בין הצבא לבין הקבוצות הפריפריאליות והדתיות-הלאומיות. במסגרת יחסי חליפין אלו המירו הקבוצות מוביליות קבוצתית בתוך הצבא ובאמצעותו, במובנה הרחב, בהפנמת העיקרון כי "צבא העם" הוא א-פוליטי בדימויו, גם אם לא במעשיו. דימוי זה מילא תפקיד בהימנעות מהתנגשות עם הצבא, גם כאשר הצבא ממלא משימה שנויה במחלוקת פוליטית – משימה החורגת מייעודו ואף עומדת בסתירה לאינטרסים ארוכי הטווח של הקבוצות עצמן. באופן פרדוקסלי, דווקא משוקעות הצבא בתוך הרשתות העניקה לו אוטונומיה לפעול כנגד הרשתות עצמן.

ההתנתקות היתה אפוא מהלך משיב אוטונומיה, גם אם חלקית, מנקודת המבט של המדינה. עוד בטרם ההתנתקות איבדה המדינה חלק ממעמדה האוטונומי לארגוני המתנחלים בשטחים ולקואליציה האתנו-לאומית שגיבתה אותם. מערך עצמה פוליטי זה הביא לגיבוש ההשקפה כי פרויקט ההתנחלות הוא בלתי-הדיר. תפקודן של ממשלות-ישראל מאז הסכמי-אוסלו העיד על כך שהן הפנימו את המגבלה על חופש הפעולה שלהן ונמנעו מלהתחייב על פינני יישובים ובוודאי שלא פינני יישובים בפועל. הן השלימו עם הרחבת פרויקט ההתנחלויות ואף עודדו אותו, לאו דווקא באופנים פורמליים.⁴⁷

יש להדגיש כי אסטרטגיית הפעולה של הצבא לא גילמה בהכרח דפוס-פעולה מודע ומפורש של הצבא, אלא נשענה על "התרבות האסטרטגית" של הארגון. דימויו העצמי של צה"ל כ"צבא העם" מטיל מגבלות על תפקודו. המשמעותית שבמגבלות היא על יכולת הצבא להימצא במתחמים השנויים במחלוקת פוליטית, ובפרט להתנגש עם כוחות חברתיים הממלאים תפקיד מרכזי באיוש השורות – במקרה זה הקבוצה הדתית-לאומית. הצורך של הצבא בלגיטימיות הוא צורך פוליטי-חומרי המשולב גם בצורך תרבותי-סמלי. צורך זה מעוגן בזהותו העצמית של הצבא ומגבש את תרבותו הארגונית. מכאן נבעו דפוסי המיקוח עם הרבנים, אופן ארגון הכוח ועוד. הצורה שבה מעצב הצבא את מהלכיו אינה רציונלית במובן המקובל של הביטוי, אלא נובעת מבחינה של חלופות דרך מסננים תרבותיים (adaptive rationality) במונחי של ג'ונסטון⁴⁸). מסננים אלה מפשטים את המציאות, מגבילים את טווח האפשרויות העומדות להחלטה, קובעים מה מובן מאליו ומה נתון לוויכוח ויוצרים מגוון תרחישים שלצבא נוח לעצב. את דרך הפעולה מנחות מטפורות, ניסיון היסטורי, אנאלוגיות ועוד.

האיזון בין משוקעות לבידוד תלוי אפוא בכך שהצבא לא יהיה משוקע יתר על המידה וכך לא יתערטל מחלק ממשאביו הסמליים, או שבעצם פעולתו יבדד עצמו יתר על המידה מהקבוצות המרכיבות אותו וכך יפרק את משאביהן הסמליים. לכן סביר

⁴⁷ אלדר וזרטל, 2004.

⁴⁸ Johnston, 1995.

להניח כי העמקת האחיזה של הקבוצות הדתיות-לאומיות בצבא לא תאפשר בעתיד פינוי דל-עלויות של התנחלויות. מנקודת-מבטן של הקבוצות הדתיות, פעולה כזו תפרק אותן לגמרי מנכסיהן הסמליים-צבאיים ולכן תקל על ההכרעה בדילמה בין השלמה לבין התנגדות, לטובת ההתנגדות. גם לצבא משוקע יש מגבלות.

ביבליוגרפיה

- אבינר, ש., 'הפסיקו לפורר את צה"ל!', **באהבה ובאמונה** 500 (2005), עמ' 2-3.
- אלדר, ע. וזרטל, ע., **אדוני הארץ – המתנחלים ומדינת-ישראל 1967-2004** (תל-אביב: דביר, 2004).
- אסא, ח., ויערי י., **לוחמה מבוזרת – המלחמה במאה ה-21** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות, 2005).
- בנדר, א., '63 סרבנים בזמן ההתנתקות', **מעריב-nrg** (7.9.2005).
- דרוקר, ר. ושלח ע., **בומרנג – כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה** (תל-אביב: כתר, 2005).
- הראל, ע., '85% מבוגרי המכינות קרביים, 30% קצינים', **הארץ**, מהדורת אינטרנט (11.12.2003).
- הראל ע., 2005א, '8,000 אנשי מילואים ייקראו לשירות בזמן ההתנתקות; מעטים ישתתפו בפינוי', **הארץ**, מהדורת האינטרנט (17.6.2005).
- הראל ע., 2005ב, 'מרכיב הכיפה', **הארץ**, מהדורת האינטרנט (20.5.2005).
- הראל, ע., 'מלחמת מעמדות', **הארץ**, מהדורת האינטרנט (3.2.2006).
- הראל, ע. ויששכרוף א., **המלחמה השביעית: איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות, 2004).
- וואלה**, 16.6.2005.
- כספית, ב., 'כך נולדה תכנית ההתנתקות', **מעריב-nrg** (16.7.2005).
- לוי, י., **צבא אחר לישראל – מיליטריזם חומרני בישראל** (תל-אביב: ידיעות-אחרונות, סדרת תפוז"ח, 2003).

לוי, י., 'מלחמת הפריפריות – המיפוי החברתי של הרוגי צה"ל באינתיפאדת אל-אקצה',
תיאוריה וביקורת 27 (2005), עמ' 39-69.

לוי, י., **מצב העם לצבא הפריפריות** (ירושלים: כרמל, 2007).

לוי, י., לומסקי-פדר, ע. והראל, נ., 'מיצבאיות נתינית' ליצבאיות חוזית' – פניה המשתנות
של הצבאיות בישראל', **המרחב הציבורי** 1 (2007, בדפוס).

לומסקי-פדר, ע. ובן-ארי, א., 'מ'עם במדים' ל'מדים שונים לעם' – ניהול שונות תרבותית
וחברתית בצה"ל, בתוך מ., אלחאגי וא., בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון:
סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה** (חיפה: הוצאת
הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2003), עמ' 255-286.

מדן, י., 'מאזן האימה מחזק את שרון', **נקודה** 273 (2004), עמ' 24-25.

מנחם, ג. ולהט, ל., 'הן חברתי, משילות, דמוקרטיה ותפוקות מדיניות', **סוציולוגיה
ישראלית** ז(2) (2006), עמ' 397-424.

עמרם, ש., 'התנתקות, גבריות ונשיות', נייר שהוצג בכנס ה-37 של האגודה הסוציולוגית
הישראלית (22.2.2006).

פייגה, מ., 'ההתנתקות והסוציולוגים: מה יש לחקור?', **סוציולוגיה – מידעון האגודה
הסוציולוגית הישראלית** 33 (2005), עמ' 5-8.

פלד, י. ושפיר, ג., **מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת** (תל-אביב: אוניברסיטת
תל-אביב, הוצאה לאור, 2005).

רוטנברג, ח., 'הסרבנים: הסיפור האמיתי', **ערוץ 7**, מהדורת אינטרנט (6.10.2005).

רפפורט, מ., 'גדוד מתנגדי ההתנתקות', **מוסף הארץ**, מהדורת אינטרנט (13.7.2005).

רפפורט, ע., 'הסדר נפיץ', **מעריב-nrg** (9.7.2005).

שביט, א., 'הראיון המלא עם דב וייסגלס', **הארץ**, מהדורת אינטרנט (8.10.2004).

שביט-פרדקין, מ., 'הסיפור שלנו – הבניית המשמעות של הפעולה הצבאית בהתנתקות',
נייר שהוצג בכנס ה-37 של האגודה הסוציולוגית הישראלית (22.2.2006).

שיף, ז., 'קומיסרים דתיים בצה"ל', **הארץ**, מהדורת אינטרנט (19.4.2005).

שנל, י. ומשעל, ש., **עקירה ממקום ושיח מתנחלים – לקראת פינוי גוש קטיף** (ירושלים:
מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2005).

שרלו, י. וסתו, ד., 'מכתב למתגייסי', **הצופה** (29.7.2005), עמ' 5.

- Bearman, P.S., "Desertion as Localism: Army Unit Solidarity and Group Norms in the U.S. Civil War," *Social Forces* 70(2) (1991), pp. 321-342.
- Burk, J., "Theories of Democratic Civil-Military Relations," *Armed Forces & Society* 29 (1) (2002), pp. 7-29.
- Cohen, S. A., "Dilemmas of Military Service in Israel: The Religious Dimension," *The Torah u-Madda Journal* 12 (2004), pp. 1-23.
- Cohen, S. A., "Tensions between Military Service and Jewish Orthodoxy in Israel: Implications Imagined and Real," *Israel Studies* (2007, forthcoming).
- Domhoff, W.G., *State Autonomy or Class Dominance? Case Studies on Policy Making in America* (New York: Aldine de Gruyter, 1996).
- Evans, P., "Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy," *World Development* 24(6) (1996), pp. 1119-1132.
- Evans, P., "Introduction: Development Strategies Across the Public-Private Divide", In P. Evans (ed.), *State-Society Synergy: Government and Social Capital in Development* (California: University of California Press, 1997).
- Evans, P., Reuschmeyer, D. and Skocpol, T. (eds.), *Bringing the State Back In* (New York: Cambridge University Press, 1985).
- Gallo, C., "The Autonomy of Weak States: States and Classes in Primary Export Economies," *Sociological Perspectives* 40(4) (1997), pp. 639-660.
- Giddens, A., *The Nation State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985).
- Helman, S., "War and Resistance: Israeli Civil Militarism and its Emergent Crisis," *Constellations* 6(3) (1999), pp. 391-410.
- Huntington S.P., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (New York: Vintage Books, 1957).
- Janowitz, M., *The Professional Soldier* (New York: The Free Press, 1960).
- Jessop, B., "Bringing the State Back In (Yet Again): Reviews, Revisions, Rejections, and Redirections," *International Review of Sociology* 11(2) (2001), pp. 149-173.

- Johnston, A.I., "Thinking about Strategic Culture," *International Security* 19(4) (1995), pp. 33-64.
- Keshev Report, *State Captured by Extremists* (October 2000).
- Mann, M., *The Sources of Social Power*, Vol II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914 (New York: Cambridge University Press, 1993).
- Migdal, J.S., *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1988).
- Migdal, J.S., *State in Society: Studying how States and Societies Transform and Constitute One Another* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- Moskos, C., "What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective," *Parameters* 31(2) (2001), pp. 29-47.
- Ostrom, E., "Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy and Development," *World Development* 24(6) (1996), pp. 1073-1087.
- Schiff, R. L., "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance," *Armed Forces & Society* 22(1) (1995), pp. 7-24.
- Seabrooke, L., *Bringing Legitimacy Back In To Neo-Weberian State Theory And International Relations* (Canberra: Australian National University, 2002).
- Tilly, C., *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1992).

פרק 8

ההתנתקות כהחמצת הזדמנות היסטורית לניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני

יעקב בר-סימן-טוב

רק פרספקטיבת-זמן ארוכה תאפשר להעריך באופן מקיף ומלא את תוצאותיה של תכנית ההתנתקות ואת השלכותיה על הסכסוך הישראלי-פלסטיני ועל אפשרויות ניהולו ויישובו. עם זאת ניתן להציג כבר עתה הערכות ראשוניות או סיכום-ביניים ראשוני של תוצאות ההתנתקות והשלכותיה לאור הנחות היסוד ומטרות ההתנתקות כפי שהוצגו על-ידי מעצבי המדיניות הישראלים ובעיקר על-ידי אדריכל ההתנתקות, ראש ממשלת-ישראל דאז אריאל שרון, ולאור ההתפתחויות שחלו בסכסוך מאז ההתנתקות.

בכל ניסיון להעריך את תוצאות ההתנתקות יש להתייחס לארבעה אירועים חשובים שחלו מאז ביצועה: ראשית, מחלתו של שרון והסתלקותו המאולצת מתפקידו; שנית, עליית החמאס לשלטון; שלישית, מלחמת-לבנון השנייה; ורביעית, השתלטות החמאס על עזה. לכל אלה קשר ישיר או עקיף להתנתקות; חלקם נובעים ממנה וחלקם משפיעים על תוצאותיה.

הסתלקותו של שרון מהבימה הפוליטית השפיעה, קרוב לוודאי, על הניצחון הפוליטי המוגבל של רשימת "קדימה" בבחירות 2006, על המשך תהליך ההתנתקות בכיוון זה או אחר, ואולי גם על עצם פרוץ מלחמת-לבנון השנייה.

עליית החמאס לשלטון והשתלטותו על עזה אינן תוצאה ישירה של ההתנתקות, אולם היתה לה השפעה משמעותית על תהליכים אלה בכך שהיא סימלה בעיני הפלסטינים את ניצחונם בעימות האלים ובצדקת תפיסת העימות האלים של החמאס מול תפיסת תהליך השלום של הפתח. עליית החמאס לשלטון והשתלטותו על עזה שינו את זהותו ותפיסתו של הפרטנר הפלסטיני לגבי ניהול הסכסוך עם ישראל ויישובו. התנגדותו של החמאס ליישב את הסכסוך עם ישראל, להכיר בה, לכבד את ההסכמים שהרשות הפלסטינית חתמה עמה ולהסכים רק להודנה או לתהדייה ארוכת-זמן, שהן סוג של ניהול סכסוך, סייעה גם לגיבוש מדיניות ההתכנסות של ראש הממשלה, אהוד אולמרט. ניתן לראות

בהתכנסות, כפי שהוצגה על-ידי אולמרט, המשך מדיניות ההתנתקות החד-צדדית של ישראל, שהוצדקה על-ידי התפיסה שכל עוד החמאס בשלטון אין סיכוי ליישב את הסכסוך.

את מלחמת-לבנון השנייה ניתן לראות כתוצאה של ההתנתקות, אך גם גורם שבלם את תהליך ההתנתקות. ההערכה של החיזבאללה שההתנתקות היא ביטוי לחולשתה הנמשכת של ישראל, הגבירה את נכונותו של הארגון להתגרות בישראל וגרמה להתלקחות המלחמה. המלחמה העלתה בישראל את רף החששות מהתנתקות חד-צדדית, שללה את הלגיטימציה הפוליטית והציבורית למדיניות זו וגרמה לאולמרט להסתלק ממנה או להקפאיה. השתלטות החמאס על עזה וכינון ממשלה נפרדת בגדה המערבית, אפשרו לישראל להכיר באבו-מאזן כפרטנר בלעדי לניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני והביאה להתפתחותו של דיאלוג בין שני הצדדים.

במלאת שלוש שנים לביצוע ההתנתקות, ואף ללא קשר להתרחשותם של ארבעת האירועים שהוזכרו לעיל, ניתן להציג ארבעה טיעונים באשר לתוצאותיה והשלכותיה של ההתנתקות על הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חלקם משלימים זה את זה וחלקם סותרים. **ראשית**, ההתנתקות יצרה ציפיות-יתר בלתי-מוצדקות בישראל ומחוצה לה באשר ליכולתה להביא את הסכסוך הישראלי-פלסטיני לכדי סיום העימות האלים ולחידוש התהליך המדיני. ציפיות אלה לא תאמו כלל את המציאות, שכן מצד אחד מעצבי המדיניות הישראלים לא הסתירו את התייחסותם להתנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית לניהול הסכסוך, שנועדה להקפא את התהליך המדיני יותר מאשר לחדשו. מצד שני, הפלסטינים לא ראו בהתנתקות מהלך של שינוי. לכן אין להתפלא על כך שההתנתקות לא חוללה את השינוי המקווה. **שנית**, ההתנתקות היא החמצת הזדמנות היסטורית אדירה לשינוי הסכסוך הישראלי-פלסטיני, נוכח היותה מעשה יוצא-דופן בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הכולל נסיגה משטח ופינוי יישובים, ללא תהליך מדיני וללא תמורה כלשהי. האחריות להחמצת הזדמנות זו מוטלת על ישראל, על הפלסטינים ועל המערכת הבינלאומית, ובעיקר על ארה"ב. **שלישית**, ההתנתקות כשלה במילוי מרבית מטרותיה המדיניות והביטחוניות כפי שהציגה מעצביה ומתכנניה. **רביעית**, ההתנתקות חוללה שינויים משמעותיים בתפיסות המדיניות והביטחוניות של ישראל מול הפלסטינים, כפי שנקבעו מאז מלחמת ששת הימים, והשלכותיהם של שינויים אלה עשויות לבוא לידי ביטוי בעתיד, במסגרת תהליך-שלום או במסגרת אסטרטגיה חד-צדדית.

מאמר זה מנסה לבחון את תוצאות ההתנתקות לאור טיעונים אלה ולאור יחסי הגומלין ביניהם. המאמר מורכב מהחלקים הבאים:

- ❖ התנתקות חד-צדדית כאסטרטגיה לניהול וליישוב סכסוך;
- ❖ בחינת ציפיות ההתנתקות;
- ❖ בחינת ההתנתקות כהחמצת הזדמנות היסטורית;
- ❖ בחינת היחס בין מטרות התכנית לתוצאותיה;
- ❖ בחינת השפעת תוצאות ההתנתקות על התפיסות המדיניות-ביטחוניות של ישראל.

התנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית לניהול וליישוב הסכסוך

התנתקות חד-צדדית (unilateral disengagement) יכולה לשמש אמצעי לניהול וליישוב סכסוך אתני ובינלאומי בתנאים מסוימים. התנתקות היא יוזמה של שחקן מתערב (התערבות צבאית), המיועדת לסיים התערבות צבאית, או שליטה קולוניאלית או מנדטורית בינלאומית, לאחר שכשל בהבטחת מטרותיו המדיניות-צבאיות באמצעות נוכחות צבאית פיזית או כדרך לשבירת מבוי סתום, או כאמצעי ליצירת הדדיות בתהליך ניהול או יישוב סכסוך. משמעותה של אסטרטגיה זו בפועל היא הסתלקות פיזית של אחד הצדדים משטח המצוי במחלוקת, המהווה מקור לסכסוך בין הצדדים, כדי להביא לסיום הסכסוך או למיתונו, תוך שלילת המקור למוטיבציה האלימה של הצד האחר. ניתן להבחין בין התנתקות בהסכם לבין התנתקות שאינה בהסכם, ובין התנתקות ללא גבול משותף (עם הצד האחר) לבין התנתקות עם גבול משותף.

התנתקות, בהסכם או שלא בהסכם, במצב בו אין גבול משותף, מביאה בדרך-כלל לסיום הסכסוך או למיתונו, מפאת ביטול מוקד הסכסוך בין הצדדים (כמו, למשל, במקרה של הסתלקות בריטניה מארץ-ישראל או הסתלקות ארה"ב מווייטנאם). התנתקות עם גבול משותף ועם הסכם, עשויה להביא למיתון הסכסוך ולסיומו (כמו בהסכמי הפרדה של ישראל עם מצרים וסוריה בשנות ה-70, והסכם השלום עם מצרים). התנתקות עם גבול משותף וללא הסכם (במקרה שהצד האחר אינו מעוניין בהסכם), לא תסיים בהכרח את הסכסוך, אך היא עשויה לנהלו באופן שונה בלא שכוחות של צד אחד יהיו נוכחים בשטחו של האחר (הסתלקות ישראל מלבנון ב-2000 ומעזה ב-2005). במקרה כזה התוצאות תלויות בהתייחסות הצד השני למניעי ההתנתקות. אם המהלך יתפרש כעונה על חלק מצרכיו וישביע את רצונו, הוא עשוי להביא למיתונו של הסכסוך ואף לסיומו. אם, לעומת זאת, המהלך יתפרש כסימן לחולשה, עלול הצד השני להמשיך באלימות ואף להסלימה כדי לממש רווחים נוספים.

במקרה של גבול משותף, עדיפה ויעילה אפוא התנתקות עם הסכם כאמצעי לניהול סכסוך ואולי אף ליישובו, ולכן צריך הצד היוזם לחתור להשיג הסכם אף אם אינו פורמלי

(הסכם מכללא), כדי להבטיח שהצד השני יאפשר לו לבצע את ההתנתקות בלא אלימות ואולי אף יאות למתן את הסכסוך לאחר ההתנתקות. התנתקות חד-צדדית כאסטרטגיה לניהול סכסוך בלא הסכם, כזו המועדפת מראש על-ידי הצד היוזם, היא נדירה, שכן הצד היוזם יחתור בדרך-כלל להשיג הסכם. הבעייתיות של הצד היוזם מתעוררת בדרך-כלל כשהצד השני מסרב להגיע להסכם, או לשתף-פעולה בלא הסכם.

התנתקות חד-צדדית היא בעיקרה אסטרטגיה של "ברירת-מחדל" הנקטת בדרך-כלל לאחר כישלון שימוש באסטרטגיות אחרות, משלא ניתן להגיע להסכם עם הצד השני, והיא מיועדת למזער נזקים והפסדים יותר מאשר למקסם רווחים.¹

אסטרטגיה זו מיועדת להביא לשינוי מצב מדיני-צבאי הקשור בסטטוס-קוו טריטוריאלי הנתפס כמלכוד מסוכן ועלותי, ומעצבי המדיניות סבורים כי המשך השימוש באסטרטגיות הקיימות רק יעצים את ההפסד הקיים. התנתקות נתפסת, אפוא, כמסוכנת פחות מאשר אסטרטגיה קיימת או חלופית אחרת לניהול סכסוך. היא יכולה גם לשמש ניסיון להתאמה אפקטיבית יותר של אמצעים למטרות קיימות מצד אחד, או גם כתהליך-למידה שמשמעותו שינוי אמונות או סדר חשיבותן כתוצאה מהערכה-מחדש של מדיניות כושלת ומן הצורך לשנותה באופן משמעותי, מצד שני.²

ציפיות-יתר שלא במקומן

למרות שתכנית ההתנתקות היתה חד-צדדית ובוצעה ללא שיתוף-פעולה עם הרשות הפלסטינית (אף שתיאום כלשהו אכן הושג והוא שאִפשר כנראה את ביצועה בלא אלימות), היא יצרה ציפיות גבוהות ובלתי-ריאליות בישראל ובקרב גורמים שונים באזור ומחוצה לו. זאת בזכות הפוטנציאל הטמון בה לשינוי פני הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובהיותה אירוע דרמטי וחסר-תקדים במדיניות הישראלית בסכסוך.³

הציפיות הגבוהות מההתנתקות היו גם תוצאה של אכזבה נמשכת מיוזמות מדיניות חלופיות להביא לשינוי כלשהו במציאות הסכסוך, כפי שהתעצבה מתחילת העימות האלים בסוף ספטמבר 2000. היוזמות המדיניות למיניהן להפסקת האלימות ולחידוש התהליך המדיני, כולל אלו של מיטצ'ל, טנט, זיני, בוש, מפת הדרכים, הסכם גינבה

¹ אסטרטגיה זו ניתן להבין באמצעות תורת הפרוספקט מיסודם של טברסקי וכהנמן. בהקשר זה ראה: Tversky and Kahneman, 1979, 1992; Levy, 1996, 1997.

² לדיון בסוגיות תיאורטיות הקשורות במלכוד, התאמה ולמידה בניהול סכסוכים ויישובם, ראה: Mitchell, 2000; Bar-Siman-Tov, 2003; Levy, 1994; Knopf, 2003.

³ דיון רחב בגיבוש תכנית ההתנתקות ראה: בר-סימן-טוב ומיכאל, 2005; צור, 2006.

והמפקד הלאומי (איילון-נוסיבה), לא הביאו לשינוי אופיו של העימות האלים. הציפיות מההתנתקות היו גבוהות גם משום שיוזמיה, ובעיקר ראש הממשלה, אריאל שרון, טרחו להאדיר את הפוטנציאל הטמון בה לשינויים מדיניים וביטחוניים משמעותיים, וזאת להצדיק את המחירים הגבוהים הכרוכים בביצועה כיוזמה חד-צדדית, נוכח ההתנגדות הקשה לצעד זה, הן בישראל והן בקרב הפלסטינים.

ציפיות אלו היו מוגזמות ודומה שלא היה להן בסיס ממשי כבר בתחילת התהליך. שני הצדדים לא היו בשלים להפוך את ההתנתקות למנוף של שינוי ממשי בסכסוך, ודומה כי בדיעבד הפכה ההתנתקות לאירוע חסר-חשיבות בסכסוך הישראלי-פלסטיני, כאילו לא התרחשה כלל. מעצבי המדיניות הישראלים לא רק שסירבו באופן חד-משמעי לפעול במשותף עם הפלסטינים כדי לעצב ולבצע את ההתנתקות, הם אף התנגדו להציגה כתכנית מדינית בעלת אופק מדיני, והעדיפו להציגה בעיקר כתכנית ביטחונית גרידא. ההתנתקות הוצגה במפורש כשוללת אפשרות לתהליך מדיני עם הפלסטינים, כפי שהגדיר זאת דב וייסגלס, מנהל הלשכה של ראש הממשלה: "ההתנתקות היא באמת פורמלין. היא מספקת את כמות הפורמלין הנדרשת כדי שלא יהיה תהליך מדיני עם הפלסטינים... היא נותנת לגיטימיות לטענה שלנו שאין משא ומתן עם הפלסטינים... המשמעות היא הקפאת התהליך המדיני. וכאשר אתה מקפיא תהליך מדיני, אתה מונע הקמת מדינה פלסטינית ואתה מונע דיון בנושאי הפליטים, הגבולות וירושלים. בעצם כל החבילה הזו שנקראת המדינה הפלסטינית, על כל הכרוך בה, ירדה מעל סדר-יומנו לתקופה בלתי-מוגבלת בזמן. וכל זה בסמכות. כל זה בברכה נשיאותית ובאישור שני בתי הקונגרס".⁴

הבנייתה המפורשת של ההתנתקות כתכנית להקפאת התהליך המדיני באופן פורמלי, שללה למעשה כל סיכוי להתייחסות פלסטינית חיובית, ולכן גם את חשיבותה כמהלך יוצא-דופן בסכסוך הישראלי-פלסטיני, שיש בכוחו לשנות את תנאי היסוד המאפיינים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אכן, בקיץ 2005 היה סכסוך זה נתון במבוי סתום הדדי וכואב לשני הצדדים, ושרר ביניהם אי-אמון מוחלט כתוצאה מכישלון תהליך אוסלו מצד אחד ועימות אלים חריף וממושך מצד שני. במציאות זו ראתה ישראל את הרשות הפלסטינית ואת העומד בראשה, אחראים למבוי הסתום ולהיעדר אפשרות לחדש את התהליך המדיני.

ערפאת, שנתפס כאחראי בלעדי לשבירת תהליך השלום, לפריצת האלימות ולהסלמתה, לא נראה שותף ראוי להידברות כלשהי עם ישראל, לא רק להשגת הסכם-שלום אלא גם לניהול משותף של הסכסוך. ההתנתקות היתה, אפוא, בבחינת ברירת-מחדל, בהיעדר

⁴ בראיון לארי שביט, 8.10.2004.

סיכוי ליישוב ולניהול הסכסוך עם הפלסטינים. אף שהנחת-יסוד זו נקבעה בימי ערפאת, היא לא שונתה עם מותו ועליית אבו-מאזן לשלטון. מעצבי המדיניות בישראל לא ייחסו חשיבות לשינוי ההנהגה הפלסטינית, ונמנעו מבחינה מחודשת של הנחת-יסוד זו.

נקודת המוצא היתה שאף שאבו-מאזן שונה מערפאת, הן ביחסו לאפשרות-הסדר והן ביחסו לעימות האלים, חולשתו הבסיסית כמנהיג אינה יכולה לאפשר לו להיות שותף אמין ביישוב הסכסוך ובניהולו. לאור זאת, לא זו בלבד שיוזמי ההתנתקות לא ראו צורך לבחון מחדש את הרציונאל שבהתנתקות, אלא גם לא את אופייה החד-צדדי. לכן נשללה האפשרות להציג את ההתנתקות כיוזמה משותפת או כמחווה לאבו-מאזן ואפילו לתיאום ביצועה עמו. קביעה פסקנית זו צמצמה את הפוטנציאל האפשרי של שינוי הסכסוך והיתה גם מנוגדת למטרה המוצהרת של ההתנתקות כתכנית לשינוי העימות האלים. אפשר שיוזמי ההתנתקות לא האמינו מלכתחילה בפוטנציאל השינוי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, והתכנית נועדה רק לצמצם הפסדים ונוקים הכרוכים בהחזקת רצועת-עזה. בהבניית ההתנתקות כתכנית חד-צדדית היה גם כדי להעיד על כך שההנהגה הישראלית אינה מעוניינת כלל לשאת ולתת עם הפלסטינים, משום שאין לה למעשה דבר של ממש להציע להם כדי לענות על דרישותיהם המינימאליות.⁵

ההתנתקות נועדה גם למתן את הסכסוך עם הפלסטינים, לפחות ברצועת-עזה ובצפון השומרון, על-ידי צמצום החיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית. הרחקת המתיישבים היהודים מן האזור נועדה לצמצם את החיכוך ולחסוך בצורך להגן עליהם. ההתנתקות הוצגה גם כסיום הכיבוש וכהסתלקות ישראלית מכל אחריות לאוכלוסייה האזרחית ברצועה. הצגת ההתנתקות כתכנית ביטחונית בלבד הצביעה על כך שהיא נועדה להיערכות ביטחונית נוחה יותר לניהול העימות הנוכחי או העתידי. ביחד עם בניית גדר ההפרדה, היתה ההתנתקות בבחינת ניסיון לפתח אסטרטגיה דפנסיבית יותר, בתקווה לשפר את המצב הביטחוני. אף שהיציאה מרצועת-עזה ומצפון השומרון נתפסה כמסוגלת להקטין את החיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית באזורים אלה, לא היה בה מלכתחילה כדי להבטיח בהכרח יציבות ביטחונית באותם אזורים או באזורים אחרים ביהודה ושומרון. זאת, משום שההתנתקות היתה תכנית חלקית בלבד, שאינה מתייחסת לכל או לרוב יהודה ושומרון, ואין בה כדי לשנות את ניהול הסכסוך באזורים אלה. ובנוסף, היא הובנה על-ידי הפלסטינים ככישלון ישראלי בעימות האלים וכבריחה (בדומה למה שקרה לישראל בלבנון) שיש בה כדי לעודדם להעתיק את פעילותם האלימה ליהודה ושומרון על-מנת להביא לסיום הכיבוש שם באמצעים אלימים (ראו דיון בהמשך).

⁵ Bar-Tal & Eldar, 2006

יוזמת ההתנתקות הוצגה על-ידי ישראל גם כמהלך המשבש את ההיגיון של האסטרטגיה הפלסטינית וכקביעת "תג-מחיר" לאלים הפלסטינית באמצעות מהלכים חד-צדדיים המתואמים עם ארה"ב וזוכים לברכתה, ויש בהם כדי להמחיש לפלסטינים את יתרונה של ישראל בעיצוב-מחדש של המרחב הגיאוגרפי והפוליטי של האזור (ניודגש כי יוזמת ההתנתקות הוצגה לאחר השלמת הקטע הצפוני של גדר ההפרדה, שגם היא נבנתה באופן חד-צדדי ונתפסה בעיני רבים כיוזמה פוליטית לא פחות מאשר יוזמה ביטחונית). התכנית נועדה גם להכריח את הפלסטינים להוכיח את רצינותם וליטול אחריות, לפחות בניהול רצועת-עזה.⁶

הנחת-יסוד זו היתה שגויה ביסודה, שכן הפלסטינים לא היו מסוגלים לכך מלכתחילה, בהיעדר מנהיגות, תשתיות ומוסדות מתאימים, מה גם שהדבר נתפס בעיניהם כניסיון ישראלי ליצור חיץ בין עזה לבין הגדה המערבית. הפלסטינים התייחסו להתנתקות מלכתחילה בחשדנות ובשלילה. עצם העובדה שישראל הצהירה על כוונתה לסגת מרצועת-עזה ומצפון השומרון ואף לפנות יישובים, נתפסה כתרגיל-הטעייה מתוחכם שנועד לשלול אופציות מדיניות לא נוחות לישראל ולהנציח את הכיבוש בגדה המערבית ובירושלים. ההתעקשות הישראלית על אופייה החד-צדדי של ההתנתקות, כולל סירובה המוחלט להציג את התכנית כמהלך מוסכם או מתואם עם אבו-מאזן, הגבירו את התייחסותם השלילית של הפלסטינים. ההתעלמות הנמשכת של ישראל מאבו-מאזן, ואולי גם הזלזול המתמשך בו, הנציחו את אי הרלוונטיות שלו. ארגונים פלסטיניים כמו החמאס, הגיהאד האסלאמי, התנוזים וגדודי חללי אל-אקצה, ראו את ההתנתקות כתוצאה ישירה של הצלחתם בעימות האלים הישראלי-פלסטיני. החלטת ישראל לסגת ולפנות התנחלויות, נתפסה כעדות ברורה לניצחון הפלסטיני ולכישלון הישראלי בעימות האלים, וכאישור חד-משמעי לתזה שהתגבשה בקרב ארגונים אלה, לפיה ישראל מבינה רק את שפת הכוח, ורק לחץ צבאי ישכנעה לשנות את עמדתה ביחס לכיבוש. בתנאים אלה לא היה לארגונים אינטרס כלשהו לסיים את העימות האלים, למתנו או לחדש את המשא-ומתן שיביא לויתורים פלסטיניים לא-רצויים, בשעה שהמשך האלימות ימנע זאת.

עליית החמאס לשלטון, אף שאינה בהכרח תוצאה ישירה של ההתנתקות, היתה אישור כלל-פלסטיני לתזה שפיתח הארגון בדבר יעילות העימות האלים נגד ישראל.⁷ עליית החמאס אכן הביאה לנסיגה משמעותית מהתפיסה שנקבעה בתהליך אוסלו (ולא השתנתה גם במהלך העימות האלים), של פתרון של שתי מדינות לשני עמים בתהליך-

⁶ עיבל גלעדי בראיון, בתוך שביט, 2005, עמ' 95-96; דב וייסגלס בראיון לארי שביט, 8.10.2004.

⁷ על יחסם של הפלסטינים להתנתקות ראו: Dajani Daoudi, 2006; Salem, 2006.

שלום ובהכרה הדדית. אף שמעצבי ומבצעי ההתנתקות לא שיערו שהחמאס יעלה לשלטון זמן קצר לאחר ההתנתקות, הרי שהתפתחות זו הגשימה את ציפיותיהם באשר להיעדר סיכוי לתהליך מדיני בהיעדר פרטנר פלסטיני.

לסיכום, ההנחה שניתן לנהל את הסכסוך ולהבטיח הישגים מדיניים וביטחוניים חד-צדדיים באמצעות אסטרטגיה חד-צדדית, ללא כל התחשבות בצד השני – כולל אפשרות של שיתוף-פעולה או תיאום רשמי של ההתנתקות איתו – היתה בבחינת אשליה או התכחשות ממשית לתנאי היסוד של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ההתנתקות כהחמצה היסטורית אדירה

אלוף (מיל.) גיורא איילנד, שהיה ראש המועצה לביטחון לאומי בעת ייזום וביצוע ההתנתקות, הגדיר את ההתנתקות "החמצה היסטורית אדירה" לשינוי במהלך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, משלוש סיבות:

- ❖ בשל תהליך קבלת החלטות לקוי;
- ❖ משום ביצועה החד-צדדי;
- ❖ בשל אי-פיתוחה של פרדיגמה חשיבתית חדשה.

רעיון ההתנתקות, שהוצג לראשונה בכנס הרצלייה (בדצמבר 2003), היה לדברי איילנד "רצון לרעיון" יותר מאשר "רעיון מגובש", והוא הפך לתכנית מחייבת משהוצג על-ידי דב וייסגלס לממשל האמריקני ומפי שרון בראיון ליואל מרקוס בעיתון הארץ (בפברואר 2004), זאת בלא דיון שיטתי מסודר, לפני שתהליך החשיבה והתכנון הושלם, וללא מבט קדימה. הצגת התכנית לגורמים שונים לפני שנערך דיון שיטתי ומסודר, הפכה את עבודת התכנון לבלתי-רלוונטית: "הנסיעה של וייסגלס [לארה"ב] והראיון למרקוס גרמו לכך שכבר אי-אפשר היה למנוע את הנסיגה מעזה."⁸ בהיעדר דיון מסודר ועבודת-מטה מסודרת, לא נבחנה לעומק משמעות חד-צדדיותו של המהלך, ולא נשאלה, בשלב הראשון של הדיון, השאלה: איזו תמורה ניתן לקבל עבור הנסיגה ופינוי היישובים מרצועת-עזה. איילנד סבור כי "אפשר היה לקבל עבור הפינוי תמורות גבוהות" משום שעד שעלתה תכנית ההתנתקות נתפס פינוי יישובים בישראל ומחוצה לה, כבלתי-אפשרי לחלוטין, ולכן אפשר היה להניח שניתן יהיה לנצל זאת כקלף-מיקוח ולדרוש תמורות ממשיות

⁸ גיורא איילנד בראיון לארי שביט, 4.4.2006. עוד על תהליך קבלת ההחלטות בנושא ההתנתקות, ראה: מבקר המדינה, 2006; בן, 29.12.2006.

באמצעות שימוש בהתנתקות כאסטרטגיה מותנית. שאלת התמורה הועלתה אמנם בשלב "הרבה יותר מאוחר", אלא שאז כבר לא ניתן היה לקבלה. משהודיעה ישראל שפינוי יישובים הוא טוב עבורה, נשמטה מידה ההזדמנות לדרוש תמורה. איילנד ציין כי שרת החוץ האמריקנית, קונדוליסה רייס, הבהירה זאת במפורש: "תנו לי להסביר לכם מהי המשמעות של צעד חד-צדדי. צעד חד-צדדי אתה נוקט כשהוא טוב לך. לכן אתה לא מצפה לקבל שום דבר תמורת מה שאתה עושה למען עצמך".⁹ איילנד אינו מבהיר את סוג התמורה האפשרית, כמו גם ממי ניתן לקבלה, ואינו מזכיר את התחייבויות בוש במכתבו לשרון מה-14 באפריל 2004 שניתן לראותה כתמורה אמריקנית להתנתקות.¹⁰ כתוצאה מאי-דרישה לתמורה משמעותית, גרמה ההתנתקות, לדעת איילנד, לכך שפירוק התנחלויות נתפס היום "מובן מאליו" ולכן "אין סיכוי למנף אותו כפי שאפשר היה בשנת 2004".¹¹

בעייתה המרכזית של ההתנתקות על-פי איילנד, היא ביצועה במסגרת הפרדיגמה הישנה של "שתי מדינות לשני עמים", שעה שפתרון כזה אינו ישים עוד לדעתו, בעיקר משום שלא ניתן לכונן מדינה פלסטינית בת-קיימא (viable) גם בתנאים של כל רצועת-עזה ו-97% מהגדה המערבית, ולכן היה הכרח להציע פרדיגמה חדשה המציעה פתרון אזורי לסכסוך הישראלי-פלסטיני, בו יהיה תהליך של חילופי-שטחים שיכלול את הפלסטינים, מצרים וירדן.¹² לאור טענות אלו, גרס איילנד שתכנית ההתנתקות כפי שהוצעה, לא היתה מסוגלת מלכתחילה לתרום ולו "דבר לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני". אלא שדומה כי יש הבדל בין סוגי הטיעונים הראשונים לטיעון האחרון. בעוד ששני הראשונים מתייחסים יותר לאפשרות להפוך את ההתנתקות לאסטרטגיה המותנית בתמורה פלסטינית, הרי שהטיעון האחרון מתייחס לשינוי פרדיגמטי משמעותי של פתרון אזורי, שאף אם הוא נכון הוא חורג לחלוטין מגבולות תכנית ההתנתקות ולכן גם מגבולות הדיון הנוכחי.

לא ברור אם מעצבי המדיניות הישראלים היו פועלים להפוך את ההתנתקות למיזם מדיני משותף עם הפלסטינים כצעד ראשון להסדר מדיני, אזי היו הפלסטינים משתפים פעולה עם ישראל ותוצאות ההתנתקות היו חיוביות יותר, אכן היתה ההתנתקות צריכה להיות מובנית כ"הזדמנות היסטורית אדירה". סירובם של מעצבי המדיניות הישראלים לעשות זאת, שלל את האפשרות להשתמש בהתנתקות כהזדמנות היסטורית לשינוי

⁹ גיורא איילנד בראיון.

¹⁰ מכתב בוש לשרון.

¹¹ בראיון לארי שביט.

¹² למעשה איילנד סותר את עצמו, שכן בכל מקרה, גם במסגרת פתרון טריטוריאלי אזורי, הפרדיגמה של שתי מדינות ממשיכה להתקיים.

הסכסוך. הזדמנות היסטורית מוחמצת בסכסוך בינלאומי מוגדרת כמצב בו היתה לפחות חלופה אחת אותה יכלו הצדדים לסכסוך להעדיף במקום להמשיך בסכסוך בהתאם לדפוסיו הישנים. הזדמנות מוחמצת מתייחסת למצב היפותטי שיכול היה להתפתח אילו יכלו ההעדפות והאינטרסים של הצדדים להיות תואמים במידה מסוימת ואילו בטחו הצדדים זה בזה.¹³

ההתנתקות אכן היתה אירוע היסטורי ייחודי אשר היה ביכולתו לאפשר יצירת אסטרטגיה חלופית משותפת לניהול הסכסוך. ההתנתקות היתה שינוי דרמטי חסר-תקדים במדיניות החוץ הישראלית, בתפיסת הביטחון הישראלית, בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי בכלל והסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. לראשונה נסוגה ישראל משטח שנכבש ב-1967 עד לגבול הבינלאומי, ואף פינתה 25 יישובים שלא כחלק מהסכם-שלום או מהסכם-ביניים, ואפילו ללא דרישה לתמורה מדינית וביטחונית כלשהי. אולם מעבר להצגתה המוצהרת של ההתנתקות כהזדמנות, לא עשו מעצבי המדיניות הישראלית ניסיון ממשי להפוך אותה לכזו ואף פעלו להכשילה. שכן, **ניתן היה להבנות** את ההתנתקות כהכרה ישראלית באבו-מאזן כפרטנר לשלום וכמחווה ישראלית לעם הפלסטיני בנוסח יוזמת סאדאת ב-1977. **ניתן היה להבנות** את ההתנתקות כצעד פייסי הכולל ויתורים חד-צדדיים משמעותיים, במטרה לשכנע את הפלסטינים שישראל אכן מכירה במצוקתם ומוכנה לפתוח דף חדש ביחסיה איתם. **ניתן היה להציג** את ההתנתקות כאסטרטגיה כנה ואמיתית לבניית הדדיות הדרגתית להורדת המתחיות (GRIT) ולהפחתת האלימות ולחפש במשותף מוצא למבוי הסתום ששני הצדדים נקלעו אליו. הִבְנָה כזו של ההתנתקות היתה יכולה להתפרש כהישג לאבו-מאזן, היתה מאפשרת לחזקו ואולי אף למנוע את עליית חמאס לשלטון. אף שכאמור אין כל ודאות שהִבְנָה כזו של ההתנתקות היתה זוכה להצלחה ומביאה לשינוי הסכסוך, הרי שאי-הבנייתה ככזו מנעה כל סיכוי לבחינתה כהזדמנות היסטורית אדירה, במיוחד בהתחשב במחיר הפוליטי והחברתי הכבד ששילמה ישראל בהתנתקות, ובהתחשב בהמשכיותו של המבוי הסתום שאליה נקלע הסכסוך.¹⁴

אף שישראל כשלה בהבניית ההתנתקות כהזדמנות היסטורית אדירה, אחראים לכך הפלסטינים לא פחות ממנה. ישראל אכן הציגה תכנית מדינית חדשה וחסרת-תקדים, בעוד שהפלסטינים סירבו לנצל הזדמנות זו. גם אם ישראל הציגה את ההתנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית, תוך התעלמות מהפלסטינים וכניסיון להקפיא את התהליך המדיני, ניתן היה לנצל את המומנטום שנוצר על-ידי ההתנתקות כדי להביא לשינוי במהלכי הסכסוך, במיוחד בכיוון סיום העימות האלים או מיתונו המשמעותי. הפלסטינים, שמלכתחילה

¹³ על הזדמנות היסטורית והחמצתה ראו: Larson, 1997.

¹⁴ בהקשר זה ראו: Bland, 2006; Bland, Ross & Salem, 2006.

לא ראו בהתנתקות הזדמנות לעצמם, לא היו מוכנים לתת תמורה כלשהי, מדינית או צבאית. מבחינתם כיבוש הגדה המערבית נמשך ולמעשה גם הכיבוש ברצועת-עזה. שכן, למרות הסתלקותה של ישראל מעזה, כל עוד היא מכותרת לא השתנה מצבה. בנוסף לכך, בהיעדר רשות פלסטינית חזקה ולנוכח הפיצול במחנה הפלסטיני, דומה שהסיכוי של ההתנתקות להפוך להזדמנות היסטורית היה קלוש והתפיסה הישראלית שהפלסטינים אינם פרטנר, הן ליישוב הסכסוך והן לניהולו, התחזקה. בנוסף לכך ניתן לטעון כי אי האמון המוחלט ביחסים בין שני הצדדים, במיוחד מאז פרוץ העימות האלים, היה חסם אמיתי בהפיכת ההתנתקות להזדמנות היסטורית. בתנאי אי-אמון נטו הצדדים להתעלם מפוטנציאל ההזדמנות גם אם היה קיים, והתוצאה היא החמצה של הזדמנות היסטורית.¹⁵

במצב-עניינים זה יכלה ארה"ב למלא תפקיד דומיננטי יותר בניסיון למנף את ההתנתקות כהזדמנות. אף שארה"ב הכירה בייחודה של ההתנתקות כהזדמנות נוכח המבוי הסתום בתחום המדיני, ובמיוחד נוכח הקושי לקדם את "מפת הדרכים", היא לא עשתה די כדי לשכנע את ישראל ואת הפלסטינים למנף את ההתנתקות כחלק מהשלב הראשון של יישום מפת הדרכים. במכתבו לשרון מה-14 באפריל 2004, בו הציג הנשיא בוש עמדה אמריקנית חד-משמעית לפיה לא תהיה כל חזרה של פליטים לשטח ישראל ולא תהיה חזרה לגבולות 1967 – סיפק אמנם הנשיא לגיטימציה לביצוע ההתנתקות, אך חיבל באפשרות של מינוף ההתנתקות על-ידי ארה"ב מול הפלסטינים, כהזדמנות שאין להחמיצה.

היחס שבין מטרות ההתנתקות לתוצאותיה

שאלת המפתח בהערכת תוצאות ההתנתקות היא הקריטריונים להערכתן. מחקר זה מציע את הקריטריון הבא: בחינת היחס בין מטרות ההתנתקות כפי שהציגו מתכנניה, לבין התוצאות הנראות בתום שלוש שנים לביצועה. המטרות לענייננו הן המטרות הגלויות בלבד, שכן את הסמויות, גם אם יש כאלה, קשה לאתר או למצוא סימוכין לקיומן. אף שראש הממשלה הסביר את הסיבות והגורמים שהביאו אותו ליזום בעיתוי זה את תכנית ההתנתקות, כמו גם את מניעיו ומטרותיו, השאיר ערפל כבד באשר לכוונותיה ויכולתה של התכנית לשנות את מהלך העימות האלים עם הפלסטינים. יתרה מכך, בחינה מדוקדקת של תכנית ההתנתקות ושל התבטאויות שרון מאז כנס הרצלייה

¹⁵ .Larson, op. cit

בדצמבר 2003, ודבריו של דב וייסגלס, יועץ ראש הממשלה, לעיתונאי ארי שביט בעיתון הארץ (ב-8 באוקטובר 2004) חושפת סתירות פנימיות הן בתכנית והן במטרותיה.

אף שמעצבי המדיניות לא הציגו כאמור משנה סדורה של מטרות ההתנתקות, ניתן להצביע על מכלול מטרות התכנית ולהעמידן מול התוצאות הנראות לעין. ניתן להבחין בין מטרות מדיניות למטרות ביטחוניות באופיין.

מטרות מדיניות מול תוצאות מדיניות:

❖ **צמצום סכנת הלחץ לוויתורים מדיניים וטריטוריאליים בלתי-רצויים לישראל; להעביר את היוזמה המדינית לידי ישראל, תוך עשיית המינימום הנדרש בלבד, ולזכות בתמיכה אמריקנית ובינלאומית רחבה:**¹⁶

מטרה זו הושגה במלואה במהלך השנתיים האחרונות. אכן, לא הופעלו לחצים לוויתורים מדיניים בלתי-רצויים, אלא שהסיבה לכך אינה קשורה בהכרח להתנתקות אלא לעלייתו של החמאס לשלטון, שצמצמה במידה ניכרת, אם לא חיסלה לחלוטין את אפשרות חידוש התהליך המדיני. סירוב החמאס להכיר בישראל ובהסכמים שחתמה עמה הרשות הפלסטינית, ולנהל משא-ומתן ליישוב הסכסוך, הביא למעין הסכמה בינלאומית שכל עוד חמאס דבק בעמדותיו אין אפשרות לקדם את התהליך המדיני. תכנית ההתכנסות שהוצעה על-ידי ממשיתו של שרון, אהוד אולמרט, באה לחזק את מגמת ההתנתקות החד-צדדית, להגביר את התמיכה האמריקנית ולצמצם את הסכנה של חידוש הלחצים המדיניים. מלחמת-לבנון השנייה טרפה את הקלפים והביאה להקפאת תכנית ההתכנסות. עם זאת, השתלטות החמאס על עזה הגבירה את האפשרות לחידוש התהליך המדיני, נוכח הכרתה של ישראל באבו-מאזן כפרטנר לתהליך מדיני.

❖ **הקפאת התהליך המדיני שעשוי להביא להקמת מדינה פלסטינית, עם כל הסכנות הביטחוניות הכרוכות בכך (פינוי יישובים, החזרת פליטים וחלוקת ירושלים):**¹⁷

¹⁶ אריאל שרון בראיון לנחום ברנע ושמעון שיפר, 15.9.2004.

¹⁷ ההתנתקות היא: "החומר המשמר של נוסחת הנשיא. היא בקבוק הפורמלין שבתוכו אתה מניח את נוסחת הנשיא כדי שתישמר בתוכו לתקופה מאוד ארוכה. ההתנתקות היא באמת פורמלין. היא מספקת את כמות הפורמלין הנדרשת כדי שלא יהיה תהליך מדיני". ההתנתקות מאפשרת לישראל "לחנות בנוחות (park conveniently) במצב-ביניים שמרחיק מאיתנו לחץ מדיני. היא נותנת לגיטימיות לטענה שלנו שאין משא ומתן עם הפלסטינים". דב וייסגלס בראיון לארי שביט, 8.10.2004.

מטרה זו הושגה עם עליית החמאס לשלטון, אלא שהשתלטותו על עזה שינתה כאמור את המציאות הפוליטית והביאה לשינוי בתפיסה הישראלית, להפשרתו של התהליך המדיני ולאפשרות כינונה של מדינה פלסטינית.

❖ **הטלת האחריות לעימות האלים ולקיפאון המדיני על הפלסטינים, ולהכריח לממש בפועל את המוטל עליהם בתחומי הלחימה בטרור וביצוע הרפורמות על-פי מפת הדרכים, כדי לאפשר לצדדים לחזור לתהליך המדיני:**¹⁸

האחריות להמשך העימות האלים ולקיפאון המדיני אכן הוטלה על הפלסטינים, אלא שזו היא יותר תוצאה של עליית החמאס מאשר של ההתנתקות. אשר לניסיון לכפות על הפלסטינים להוכיח את רצינותם לנהל את חייהם, להילחם בטרור ולבצע את הרפורמות הדרושות על-פי מפת הדרכים, כל אלה לא צלחו בשלב זה. השתלטות החמאס על עזה יכולה לאפשר תהליך של רפורמות, אולם תהליך זה יוגבל לגדה המערבית בלבד.

❖ **מניעת לחצים אמריקניים לחידוש התהליך המדיני עם סוריה:**¹⁹

אף שעצם הצגת מטרה זו נראית בהחלט תמוהה, היא הושגה גם בלי ההתנתקות. ארה"ב מסיבותיה (המלחמה בעיראק) מתנגדת לתהליך מדיני בין ישראל לסוריה, כל עוד האחרונה תומכת בטרור בעיראק, מחזיקה בשטחה מפקדות של ארגוני-טרור, מתערבת בלבנון ותומכת בחיזבאללה.

❖ **הבטחה להשאתם של גושי ההתיישבות הגדולים ביהודה ושומרון בשליטה ישראלית ובתמיכה אמריקנית:**²⁰

ההתנתקות לא שיפרה בהכרח את ההבטחה להשאתם של גושי-התיישבות אלה. למרות מכתבו של בוש לשרון, אין לראות בו התחייבות חד-משמעית ונצחית, לכך ועתידם של גושים אלה ייקבע קרוב לוודאי במשא-ומתן להסדר הקבע עם הפלסטינים.

❖ **חיזוק אחיזתה של ישראל בשטח החיוני לקיומה, בתמיכה בינלאומית:**²¹

בדומה למטרה הקודמת, ההתנתקות לא סייעה בהכרח לחיזוק אחיזתה של ישראל בשטח החיוני לקיומה ולתמיכה בינלאומית בכך. בניגוד לארה"ב, מדינות אחרות,

¹⁸ שם; דב וייסגלס.

¹⁹ אריאל שרון בראיון לנחום ברנע ושמעון שיפר, 15.9.2004.

²⁰ שם.

²¹ נאום שרון בכנסת, 26.4.2004.

בעיקר מן האיחוד האירופי, לא שינו את התייחסותן לשטח זה וקרוב לוודאי שגם נושא זה ייקבע במשא-ומתן להסדר הקבע עם הפלסטינים.

מטרות ביטחוניות מול תוצאות ביטחוניות:

❖ **צמצום ההפסדים והסיכונים הכרוכים בהמשך העימות האלים במתכונתו הנוכחית, על-ידי צמצום החיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית ברצועת-עזה ובצפון השומרון. פינוי המתיישבים היהודים מאזורים אלה יקל על המאמץ הצבאי הכרוך בהגנתם:**²²

בתום שלוש שנים ויותר מאז ביצוע ההתנתקות הושגה מטרה זו חלקית בלבד. אף שההפסדים והסיכונים של העימות האלים הצטמצמו כנראה לעצם העובדה שאין עוד צורך להבטיח את ביטחונם של המתיישבים היהודים ברצועת-עזה, הרי שהעימות האלים עם הפלסטינים לא שכך ואף התרחב, אך התמקד בעיקרו בהגברת ירי טילי הקסאם לעבר ישראל. עם זאת, ניהול הסכסוך עם הפלסטינים נעשה בעיקרו משטח ישראל.

❖ **מניעת הסתבכות צבאית כתוצאה מפעולות צבאיות בקרב אוכלוסייה אזרחית, ושחרור מן האחריות לניהול שגרת-חייהם של הפלסטינים תושבי רצועת-עזה:**

ההתנתקות לא סיימה בהכרח את סכנת ההסתבכות הצבאית כתוצאה מהמשך פעולות צבאיות בקרב אוכלוסייה אזרחית הן בעזה והן בגדה המערבית. כתוצאה מהמשך העימות האלים המשיכה ישראל בתקופה זו להרוס תשתיות ומוסדות שלטון וחברה ברצועת-עזה כתגמול על פיגועי טרור. כמו כן הטילה ישראל סגר מלא על רצועת-עזה, כולל סגירת מעברי הגבול. במקביל המשיכה ישראל לבתר את הגדה המערבית, להמשיך את בניית גדר הפרדה ולמנוע מעבר בין עזה לגדה המערבית. ישראל לא הצליחה למעשה להשתחרר לחלוטין מניהול שגרת החיים ברצועת-עזה. דומה גם שעל-פי פרשנויות שונות של המשפט הבינלאומי, ישראל נתפסת עדיין כאחראית לגורלם של הפלסטינים ברצועה.

❖ **שיפור מרקם החיים והכלכלה של הפלסטינים, סיוע בהוצאתם ממעגל האלימות ושילובם מחדש בתהליך ההידברות:**²³

²² **תכנית ההתנתקות**, אתר משרד ראש הממשלה, 18.4.2004.

²³ **תכנית ההתנתקות**, אתר משרד ראש הממשלה, 18.4.2004.

מטרה זו לא הושגה כלל, אולם אין זה רק כתוצאה ישירה של ההתנתקות. עליית החמאס לשלטון הביאה לפגיעה קשה במרקם החיים והכלכלה של הפלסטינים. החרם המדיני והכלכלי הבינלאומי על החמאס הוא גורם מרכזי לכך, כמו גם מדיניות הסגר של ישראל. בהתאם לדו"ח הבנק העולמי, הפלסטינים ברצועת-עזה מצויים בתום שנה מההתנתקות בשפל כלכלי שלא ידעו עד כה. כ-79% מהם מצויים מתחת לקו העוני ו-40% מובטלים. האו"ם מספק מזון ל-830,000 (59%) מתוך 1.4 מיליון תושבי רצועת-עזה, אשר בלעדיו היו מגיעים לחרפת-רעב. על-פי הערכות האו"ם, ב-2007 תיחלש הכלכלה הפלסטינית ב-35% בהשוואה ל-2005 ותורד לרמה של 1991.²⁴ ספק אם המשך ההידרדרות הכלכלית יוציא את הפלסטינים ממעגל האלימות, ואפשר שהשתלבותם בתהליך ההידברות הצטמצמה עוד יותר.

❖ יציאה מהמבוי הסתום המסוכן הגלום במצב הנוכחי והתקדמות לעבר מציאות ביטחונית, מדינית, כלכלית ודמוגרפית טובה יותר:²⁵

ההתנתקות לא הביאה ליציאה מהמבוי הסתום המסוכן. דומה שהוא הועמק במידה ניכרת עם עליית החמאס לשלטון והמלחמה בלבנון. עם זאת, ההפרדה השלטונית בין עזה לבין הגדה המערבית, הביאה לשינוי מסוים במהלכים בין ישראל לבין אבו-מאזן, אף שבשלב זה קשה להעריך את התפתחותו של התהליך המדיני בהקשר זה. המבוי הסתום המדיני והביטחוני בין ישראל לחמאס עדיין מסוכן מאוד.

בחינת המטרות המוצהרות של מתכנני ההתנתקות מצביעה על כך שזו אכן כשלה בהשגת מרבית מטרותיה המדיניות או הביטחוניות. ההתפתחויות המדיניות החיוביות שנוצרו הן תוצאה ישירה של השתלטות חמאס על עזה ושל ההפרדה בין עזה לגדה המערבית. תפיסת מהלך ההתנתקות בעיני החמאס והחיזבאללה כביטוי לחולשה, ככישלון צבאי ואפילו כבריחה, פגעו במידה ניכרת ביכולת ההרתעה הישראלית הן בחזית הפלסטינית והן בחזית הלבנונית. קיפאון התהליך המדיני, אף שהיה התכלית המרכזית של ההתנתקות, אכן הושג, אולם לא בהכרח בזכותה אלא בעיקר בשל עליית החמאס לשלטון, שהוציאה את הרוח ממפרשי ההתנתקות. המלחמה בלבנון הקפיאה אף היא את תכנית ההתכנסות, שניתן לראותה כתוצאת המשך של תהליך ההתנתקות, ובכך נשללה האפשרות לפיתוחה של תכנית מדינית חדשה להתמודדות עם הסכסוך.

²⁴ Roy, 2006

²⁵ "תפרוץ חרם ומצור". מתוך נאום ראש הממשלה בפני הכנסת ב-26 באוקטובר 2004.

את ההישגים הממשיים של ההתנתקות אפשר למצוא בארבעה תחומים שספק אם הם שעמדו לנגד עיני מתכנניה. התחום הראשון הוא **ערכי-מוסרי**: ההתנתקות שמה קץ לכיבוש ושליטה על 1.4 מיליון פלסטינים ברצועת-עזה, שאפשר את קיומן של 21 התנחלויות שאכלסו כ-8,000 מתנחלים יהודים ששלטו בשליש משטח הרצועה ונהנו מתנאי-דיור טובים במיוחד, בעוד שכ-1.4 מיליון פלסטינים החזיקו בשני השלישים הנותרים של השטח ובתנאי-דיור ירודים במיוחד. השליטה על רצועת-עזה הוכרה לא רק כטעות אסטרטגית אלא גם כטעות מוסרית. פינוי היישובים מרצועת-עזה הביא גם לשיפור דימויה המוסרי של ישראל, הן בתוכה והן בעיני העולם. התחום השני הוא **ביטחוני**: פינוי היישובים הביא לסיום הצורך להגן על המתנחלים, וצמצם בהכרח את סיכון החיילים במשימה זו שהיתה נתונה במחלוקת ציבורית. התחום השלישי קשור **בזהות הישראלית**: ההתנתקות חידדה את הדיון הציבורי בשאלת הזהות המדינית והלאומית של ישראל. הוא עורר את השאלה אם ניתן לשמור על ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית בתנאים של שליטה על עם אחר. שכן ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית חייבת הפרדה מהפלסטינים. התחום הרביעי הוא **יעילות הביצוע**: ההתנתקות התבצעה ביעילות רבה, בזמן קצר וללא נפגעים ישראלים ופלסטינים. עם זאת, אין מקרה זה יכול להבטיח ביצוע דומה בעתיד ובנסיבות אחרות, ותעיד על כך פרשת עמונה.

השפעת ההתנתקות על התפיסות המדיניות-ביטחוניות של ישראל

תכנית ההתנתקות, ובעיקר הוצאתה אל הפועל, היא ניסיון מהפכני ראשון של ישראל לקבוע סדר-עדיפויות מדיני, ביטחוני וטריטוריאלי, בתנאים של ניהול סכסוך ולא של יישובו בלבד. ההתנתקות היא עדות ברורה להפנמת העיקרון של "שתי מדינות לשני עמים", הן בקרב מרכיביה המרכזיים של המערכת הפוליטית והן בקרב מרבית הציבור, לא רק מתוך חשש דמוגרפי אלא גם מתוך חששות הקשורים בזהות. השליטה על עם אחר מסכנת את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. ללא קידום פתרון של שתי מדינות לשני עמים, תמצא עצמה ישראל מול מציאות של מדינה **אחת** לשני עמים, הנתפסת כאפשרות גרועה יותר. החשש הדמוגרפי מחייב הערכה-מחדש של אחיזת ישראל בכל שטחי רצועת-עזה, יהודה ושומרון. לראשונה מאז 1967 הציגה התכנית סדר-עדיפויות שונה לשימור אחיזתה בשטחי רצועת-עזה יהודה ושומרון. הנחת היסוד היא שבתנאים הנוכחיים לא ניתן לשמר בידי ישראל את כל השטחים על יישוביהם, והמשך האחיזה הנוכחית בכל השטחים הללו יש בה אף כדי לסכן את כלל האחיזה בשטחים

ואת היישובים הפזורים בהם. תיאום ההתנתקות עם ארה"ב, ואימוצה של התכנית על-די ארה"ב, גם באמצעות מכתב הערובות של בוש, נועד להבטיח תמיכה אמריקנית לא רק בתכנית, אלא גם בסדר הטריטוריאלי החדש, ואכן לכך כוונה תכנית ההתכנסות.

ניתן לראות בייזום ובביצוע ההתנתקות גם תהליך-למידה. הביטוי המרכזי לתהליך-למידה זה הוא השינוי המשמעותי באמונות הישראליות או השינוי בחשיבות המיוחסת להן.²⁶ העדויות לשינוי האמונות או חשיבותן עולות לא רק מהיות ההתנתקות אירוע שאין לו תקדים בהיסטוריה הישראלית של ניהול הסכסוך, אלא גם מהשינוי המשמעותי בעקרונות היסוד של מדיניות החוץ והביטחון של ישראל בשלושה תחומים: שינוי בעקרון הנכס הטריטוריאלי-ביטחוני, שינוי בערך הטריטוריאלי-התיישבותי ושינוי בערך הטריטוריאלי-מיקוחי.

השינוי בעקרון הנכס הטריטוריאלי-ביטחוני משמעו נסיגה מתפיסה שהתפתחה לאחר מלחמת 1967 לפיה שטח הוא בעל ערך ביטחוני רב בכך שהוא יוצר עומק אסטרטגי המאפשר הגנה טובה יותר על שטחה של מדינת ישראל. יתרה מכך, הקמת גוש-קטיף נועדה ליצור חיץ טריטוריאלי בין מצרים לרצועת-עזה, במיוחד לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979 והנסיגה מסיני ב-1982. בנוסף לכך, הנסיגה מעזה הביאה לשינוי ההתייחסות לשטח זה, משטח משוחרר לשטח כבוש.²⁷

השינוי בעיקרון הטריטוריאלי-התיישבותי ייחודי אף הוא בכך שהוא מצביע על נסיגה מן התפיסה האומרת שהתיישבות מגבירה ביטחון ואף מקדשת שטח ומבטיחה את הישארותו בתחומי ישראל. יתרה מכך: פינוי יישובים, במיוחד בגדה המערבית, היה שבירת טאבו. ההתנחלויות אינן ערך כה חשוב כפי שישראל ציינה מאז 1967, ובכך עשוי להיווצר תקדים לעתיד.²⁸

השינוי בעיקרון הטריטוריאלי-מיקוחי הוא המשמעותי מכולם, שכן הוא הצביע על הסתלקות מתפיסה שקבעה כי ישראל אינה נסוגה משטח שנכבש ב-1967 ואינה מפנה יישובים ללא הסכם שלום. זוהי גם נסיגה מהנוסחה של "שטחים תמורת שלום" כפי שנקבעה בהחלטת מועצת הביטחון של האו"ם 242 עוד ב-1967 – נוסחה ששימשה בסיס לתהליך השלום במזרח התיכון ואומצה על-ידי ישראל, מדינות-ערב, הפלסטינים והמערכת הבינלאומית. נסיגה מלאה לגבול ה-4 ביוני ברצועת-עזה, יש בה גם כדי ליצור תקדים ליהודה ושומרון. למרות שההערכה המדינית-ביטחונית היתה שהתנתקות ללא

²⁶ דיון בסוגיית הלמידה כמקור לשינוי מדיניות בסכסוך ראו: Bar-Siman-Tov, 2003; Levy, 2000.

²⁷ יואל בן-נון בראיון לארי שביט, בתוך שביט, 2005, עמ' 63.

²⁸ זאב חבר בראיון לארי שביט, בתוך שביט, 2005, עמ' 123.

הסכם ותמורה עלולה להיתפס בעיני הפלסטינים כניצחון וכניעה לטרור, לא נרתעו מתכנני ההתנתקות מביצועה. תכנית ההתנתקות הצביעה על כך שהאלימות הפלסטינית הפכה את רצועת-עזה (כולל חבל קטיף) וצפון השומרון על היישובים שבהם, מנכס לנטל, ומנטל זה יש להיפטר אף ללא הסכם, גם אם הדבר יפגע בהרתעה הישראלית. אכן, כפי שביטא זאת וייסגלס: "אריק לא רואה היום בעזה אזור של אינטרס לאומי. ביהודה ושומרון הוא כן רואה אזור של אינטרס לאומי. הנסיגה בשומרון היא סמלית. הסכמנו לכך רק כדי שלא יגידו שיצאנו ידי חובתנו בעזה"²⁹. נסיגה משטח ופינוי יישובים שלא במסגרת תהליך-שלום וללא תמורה מדינית, קיבלה, אפוא, לגיטימציה פוליטית וציבורית והיא יכולה לשמש תקדים לבאות כפי שאכן הוצע בתכנית ההתכנסות שהוקפאה.

ההתנתקות יצרה, אפוא, שינוי מהפכני בערכים ובעקרונות שקודשו בחברה הישראלית מאז 1967, והביאה לתגובה ערפית חריפה במיוחד בקרב מתנגדיה, אשר מלבד התנגדותם הערפית והאידיאולוגית לעצם ההתנתקות, לא ראו סיבות מוצדקות לעצם השינוי המהפכני, מחירו ותוחלתו הביטחונית והמדינית. מבחינות רבות ניתן לראות בהתנתקות המשך של שני תהליכים קודמים אשר ניסו להתמודד עם המציאות המדינית והטריטוריאלית שנוצרה בעקבות מלחמת ששת הימים: תהליך השלום עם מצרים ותהליך אוסלו, שאף הם חוללו סכסוך ערכי חריף, אלא שבניגוד לשני תהליכים אלה, אשר נועדו להביא לשלום, ההתנתקות לא היתה חלק מתהליך-שלום מוצהר.³⁰ עם זאת, גם אילו היתה ההתנתקות חלק מתהליך-שלום, לא היה נמנע הסכסוך הערכי החריף שפרץ בעטיה, שכן היא עימתה ערכים שמתנגדיה אינם יכולים לקבל. התוצאות המאכזבות של ההתנתקות ומלחמת-לבנון השנייה, הביאו את מתנגדי ההתנתקות וגם חלק מתומכיה בעבר, להצהיר שההתנתקות היתה טעות חמורה, לא רק משום שלא השיגה את מטרותיה המדיניות והביטחוניות, אלא גם משום שהביאה לעליית החמאס לשלטון ולמלחמת-לבנון השנייה. העלויות הפנימיות שעיקרן בטרואמה ובקרע בעם, לא הצדיקו את התועלות המפוקפקות לדבריהם, שהביאה ההתנתקות.³¹ ההתנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית לניהול או ליישוב סכסוך, קיבלה אפוא מכה קשה ואיבדה

²⁹ דב וייסגלס בראיון לארי שביט, 8.10.2004.

³⁰ דיון בקונפליקט ערכי ראה: בר-סימן-טוב, 1996.

³¹ בראיון לרשת ב ב"קול ישראל" ב-5 באוקטובר 2006, אמר יו"ר ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, צחי הנגבי: "ההתנתקות לא הוכיחה את עצמה בחלק גדול מהמובנים. אני מתייחס למה שקיוו שתביא, שתביא להתפכחות בצד השני, שתביא לסוג של כניסה נפשית של הפלסטינים לתהליך של דיאלוג איתנו, וראינו כנראה התפתחויות הפוכות. ההתנתקות התפרשה כחולשה שהזמינה מתקפה, ומתקפה זו באה לפתחנו גם בעזה וגם היתה פרובוקציה לא קטנה לאורך זמן גם בגבול בצפון".

הרבה לגיטימציה פוליטית וציבורית. ואכן, הקפאתה של תכנית ההתכנסות בעקבות מלחמת-לבנון, היא העדות הבולטת לכך.³²

סיכום

שלוש שנים ויותר לאחר ההתנתקות ניתן לומר שהיא כשלה בשינוי פני הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמו גם במרבית מטרותיה המוצהרות. ההתנתקות היתה ביסודה אירוע מדיני דרמטי, יצירתי וחסר-תקדים בתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך היא הפכה לאירוע חולף, בזבזני, שהביא להחמצת הזדמנות היסטורית ולשלילתה כאסטרטגיה חד-צדדית לניהול ויישוב הסכסוך. מלכתחילה הועלתה ביקורת קשה נגד השימוש בהתנתקות כאסטרטגיה חד-צדדית, ומתנגדיה הדגישו את הסכנות הטמונות באופייה החד-צדדי. הצלחתה האפשרית היתה טמונה ביכולת יוזמיה לשכנע את הפלסטינים שזוהי הזדמנות גם עבורם. ללא היענות הפלסטינים לא היה להתנתקות כל סיכוי ממשי להשיג את מטרותיה. אף שאין ודאות כי ניתן היה לשכנע את הפלסטינים בכך בתנאי עימות אלים ובהיעדר אמון כלשהו, יוזמי ההתנתקות לא רק שלא פעלו בכיוון זה, אלא גם עשו את המרב כדי להציג את ההתנתקות כיוזמה חד-צדדית שבאה בעיקר לשרת את האינטרסים הישראליים, אשר החשוב בהם הוא הקפאת התהליך המדיני. במקום לנסות להבנות את ההתנתקות כיוזמה משותפת או מתואמת, כחלק מתהליך מדיני, כמחווה וכצעד פייסני, עשו יוזמי ההתנתקות את הכול כדי לשלול זאת.

הסיכוי להשגת מטרות אלו גדל במידה ניכרת עם מותו של ערפאת ובחירתו של אבו-מאזן. עתה, משקיים "פרטרנר" פלסטיני לניהול הסכסוך, צריך היה להמיר את תכנית ההתנתקות מאסטרטגיה חד-צדדית לניהול הסכסוך, לאסטרטגיה משותפת או מתואמת עם הפלסטינים. המרת האסטרטגיה החד-צדדית לניהול הסכסוך באסטרטגיית-ניהול משותפת או מתואמת עם הפלסטינים, היתה עשויה להעצים את פוטנציאל המינוף

³² על-פי סקר מעריב ו-TNS שנערך בסוף יולי 2007, 59% מהציבור סבורים כי הנסיגה החד-צדדית מרצועת-עזה היתה טעות. רק 29% חושבים שגם בראייה לאחור מדובר בהחלטה נכונה. כמעט שליש מהנשאלים שהעידו על עצמם כי תמכו בביצוע התכנית, מודים שטעו. 51% סבורים כי המצב הביטחוני נעשה גרוע יותר כתוצאה מההתנתקות. 30% סבורים כי המהלך לא השפיע על המצב הביטחוני, ורק 12% מאמינים כי התחזית של שרון על ביצור ביטחון המדינה אכן התגשמה. נכון להיום, הציבור אינו מוכן לקבל פינוי חד-צדדי של יישובים נוספים. רק 18% תומכים בפינוי יישובים ביהודה ושומרון שלא במסגרת הסכם (בתוכם 8% המתנים זאת בכך שצה"ל יישאר בשטח המפונה) ואילו 74% מתנגדים. התמונה שונה כאשר מדברים על פינוי יישובים במסגרת הסכם: 42% תומכים (מתוכם 14% מתנים זאת בכך שצה"ל יישאר בשטח), ו-48% מתנגדים. ראה קרן, 26.7.2007.

המדיני של המהלך. התפתחות כזו יכלה לשמש אקט ראשוני לבניית אמון מינימאלי לצורך המשך מיתונו של העימות האלים ואף לסיומו ולאפשרות חידוש התהליך המדיני.

הואיל והפלסטינים לא ראו בהתנתקות החד-צדדית סיום הכיבוש, מחווה או הזדמנות, אלא החלטה שיסודה כישלון ישראלי בעימות האלים ואף כבריחה, הרי שהמוטיבציה שלהם לשתף-פעולה עם ישראל בביצוע ההתנתקות היתה נמוכה מאוד, אם בכלל. לכן היה הכרח לשכנע את הפלסטינים שההתנתקות לא נועדה להקפיא את התהליך המדיני או לשפר את אסטרטגיית ניהול הסכסוך באופן חד-צדדי, אלא יוזמה שנועדה לשבור את המבוי הסתום הכואב עבור שני הצדדים. אופק מדיני היה תנאי חיוני לשכנוע הפלסטינים בצורך להבטיח את היציבות הביטחונית ברצועת-עזה וביהודה ושומרון לאחר ההתנתקות. ללא הבטחת יציבות ביטחונית מסוימת, היה ברור כי ההתנתקות תכלה את הפוטנציאל הגלום בה כמנוף ליציבות ביטחונית ולחידוש התהליך המדיני ביום שלאחר הוצאתה אל הפועל.

יוזמת ההתנתקות היתה גם אתגר ממשי עבור הפלסטינים ליטול אחריות להצלחתה. לראשונה בתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ולפחות מאז יוני 1967, היתה לפלסטינים הזדמנות לנהל את חייהם ברצועת-עזה באופן עצמאי, לצאת ממעגל האלימות ולהשתלב מחדש בתהליך המדיני. הפלסטינים כדרכם החמיצו את ההזדמנות להגיב במיתון האלימות או אף לסיימה או לנקוט מחוות אחרות שיוכיחו לציבור הישראלי כי הם אכן מוכנים לנצל את ההתנתקות כדי לפתוח דף חדש עם ישראל. חולשת המנהיגות הפלסטינית והפילוג הרב בתוכה, הכשילו אפשרות זו. ההודנה וההתהדייה, שאמורות היו להיות תגובות פלסטיניות חיוביות להתנתקות, לא הצליחו להביא ליציבות ביטחונית של ממש, והתוצאה היתה הידרדרות ביטחונית. ניתן לראות בעליית החמאס לשלטון ובהשתלטותו על עזה את התשובה הפלסטינית המשמעותית להתנתקות.

בתנאים הנוכחיים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, התנתקות חד-צדדית חדלה זמנית להיות אופציה חלופית לניהול הסכסוך. הניסיון הכושל של ההתנתקות, עליית החמאס לשלטון, השתלטות החמאס על עזה, המשך האלימות מרצועת-עזה ובעיקר ירי הקסאם, ומלחמת-לבנון, כל אלה ביטלו לחלוטין את אופציית ההתכנסות. התנתקות חד-צדדית בגדה המערבית, הכוללת נסיגה משטח, עלולה להיות מסוכנת מבחינה ביטחונית ולכן בשלב הזה של הסכסוך לא תוכל ישראל לעזוב את השטח. חולשתה העיקרית של ההתנתקות היה בחד-צדדיותה ובסירוב לעשות זאת בשיתוף-פעולה. התנתקות חד-צדדית מחייבת אפוא פרטנר. שיתוף-פעולה עם הפלסטינים הוא הכרחי לצורך הבטחת היציבות הביטחונית בעת ההתנתקות ואחריה. בלי יציבות כזו עלולים סיכוני התנתקות חד-צדדית להיות גבוהים, במיוחד נוכח הסמיכות הגיאוגרפית של הגדה המערבית

למרכזי-אוכלוסייה בישראל. שיתוף-פעולה עם הפלסטינים עשוי להיות אפשרי רק אם התנתקות חד-צדדית תהיה בעלת אופק מדיני וחלק מתהליך-שלום. במציאות הנוכחית של הסכסוך, הואיל ואפשרויות אלו נראות בלתי-ריאליות לחלוטין, דומה שהתנתקות חד-צדדית או התכנסות בגדה המערבית, אינה עוד אפשרות ריאלית בפרק הנוכחי של הסכסוך.

ביבליוגרפיה

- איילנד, ג., ראיון לארי שביט, **הארץ** (4.4.2006).
- אתר משרד ראש הממשלה, **תכנית ההתנתקות** (18.4.2004).
- בן, א., 'כך נולדה תכנית ההתנתקות', **הארץ** (29.12.2006).
- בן-נון, י., ראיון, בתוך: א. שביט, **חלוקת הארץ: ישראלים חושבים על ההתנתקות** (תל-אביב: כתר, 2005), עמ' 63.
- בר-סימן-טוב, י., **המעבר ממלחמה לשלום: המורכבות בקבלת החלטות – המקרה הישראלי** (תל-אביב: מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, 1996).
- בר-סימן-טוב, י., ומיכאל, ק., 'תכנית ההתנתקות הישראלית כאסטרטגיה לניהול סכסוך', בתוך: י. בר-סימן-טוב (עורך), **הסכסוך הישראלי-פלסטיני: מתהליך-שלום לעימות אלים 2000-2005** (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005), עמ' 374-346.
- גלעדי, ע., ראיון, בתוך: א. שביט, **חלוקת הארץ: ישראלים חושבים על ההתנתקות** (תל-אביב: כתר, 2005), עמ' 96-95.
- הנגבי, צ., ראיון לרשת ב, **קול ישראל** (5.10.2006).
- וייסגלס, ד., ראיון לארי שביט, **הארץ** (8.10.2004).
- חבר, ז., ראיון, בתוך: א. שביט, **חלוקת הארץ: ישראלים חושבים על ההתנתקות** (תל-אביב: כתר, 2005), עמ' 123.
- מבקר המדינה, **דוח ביקורת על המועצה לביטחון לאומי** (ירושלים: מבקר המדינה, ספטמבר 2006), עמ' 34-33.
- צור, נ., **האיש שהתיר את הרצועה: אריאל שרון וסיפור ההתנתקות** (ירושלים: צבעונים, 2006).

- שביט, א., *חלוקת הארץ: ישראלים חושבים על ההתנתקות* (תל-אביב: כתר, 2005).
- שרון, א., ראיון לנחום ברנע ושמעון שיפר, *ידיעות אחרונות* (15.9.2004).
- שרון, א., נאום בכנסת – 25 אפריל 2004, *הארץ* (26.4.2004).
- קרן, י., 'שליש מהתומכים: ההתנתקות היתה טעות', *nrg* (26.7.2007).
- Bar-Siman-Tov, Y., "Adaptation and Learning in Conflict Management, Reduction and Resolution", *The International Journal of Peace Studies*, vol8 . (2003)), pp. 19-37.
- Bar-Tal, D. & Eldar, A., "Why Israel Does Not Want to Negotiate", *Palestine-Israel Journal*, vol. 13 (2006), pp. 6-12.
- Bland, B., "Building Trust through Unilateral Strategies", *Palestine-Israel Journal*. Vol. 13 (2006), pp. 42-46.
- Bland, B., Ross, L. & W. Salem, "Creating Facts on the Ground," *Palestine-Israel Journal*. Vol. 13 (2006), pp. 47-53.
- Dajani Daoudi, M., "Lessons from The Gaza Disengagement", *Palestine-Israel Journal*, vol. 13 (2006), pp. 13-17.
- Knopf, J.W., "The Importance of International Learning," *Review of International Studies*, vol. 29 (2003), pp. 185-207.
- Larson, D. Welch, "Trust and Missed Opportunities in International Relations," *Political Psychology*, Vol. 18 (1997), pp. 701-734.
- Levy, J.S., "Learning and Foreign Policy: Sweeping a Conceptual Minefield," *International Organization*, vol. 48 (1994), pp. 279-312.
- Levy, J.S., "Loss Aversion, Framing, and Bargaining: The Implications of Prospect Theory for International Conflict," *International Political Science Review*, vol. 17 (1996), pp. 179-195.
- Levy, J.S., "Loss Aversion, Framing Effects and International Conflict: Perspectives from Prospect Theory", In *Handbook of War Studies II* (ed.), Manus I. Midlarsky (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000), pp. 199-221.
- Levy, J.S., "Prospect Theory and the Cognitive-Rational Debate," In *Decisionmaking on War and Peace* (eds.), N. Geva and A. Mintz (Boulder: Colo.: Lynne Rinner, 1997), pp. 33-50.

- Mitchell, C., *Gestures of Conciliation: Factors Contributing to Successful Olive Branches* (New York: St. Martin's Press, 2000), pp. 196-206.
- Roy, S., "The Economy of Gaza", *CounterPunch* (<http://www.counterpunch.org.roy10042006>, October 4, 2006).
- Salem, W., "Negotiations Combined With Coordinated Acts," *Palestine-Israel Journal*, vol. 13 (2006), pp. 23-28.
- Tversky, A. and Kahneman, D., "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk," *Econometrica*, vol. 47 (1979), pp. 263-291.
- Tversky, A. and Kahneman, D., "Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty," *Journal of Risk and Uncertainty*, vol. 5 (1992), pp. 297-323.

אחרית-דבר

מבצע "עופרת יצוקה" שיזמה ישראל בדצמבר 2008 וינואר 2009 נגד החמאס, הוא הביטוי המרכזי לכישלון ההתנתקות החד-צדדית מרצועת עזה שיזם אריאל שרון. ההתנתקות נכשלה בהורדת סף האלימות, ואף הסלימה את המצב במידה ניכרת. העימות האלים עם החמאס מסכן את ביטחונם של מאות אלפי תושבי ישראל, לא רק בדרום הארץ אלא גם במרכזה. מבצע "עופרת יצוקה", כמו גם מלחמת לבנון השנייה, הם תוצאות פשיטת הרגל של תפיסת ההתנתקות החד-צדדית כאסטרטגיה אפקטיבית לניהול סכסוך כשמן העבר השני של המתרס ניצב שחקן לא-מדינתי בסכסוך בעצמות נמוכה. שני המבצעים הצבאיים הוכיחו כי לא ניתן להכריע סוג כזה של עימות אלים וכי התנתקות חד-צדדית אינה יכולה להבטיח ביטחון בתנאים של עימות אלים כזה.

ואכן, מעצבי המדיניות הישראלית הבינו כי אין להשתמש באסטרטגיה של התנתקות חד-צדדית ביהודה ושומרון וזאת לנוכח סמיכותם של אזורים אלה למרכזי האוכלוסין בישראל. ניסיונותיו של אולמרט להמשיך את ההתנתקות באזורים אלה, נבלמה עם פרוץ מלחמת לבנון השנייה. שכן, בעוד שביהודה ושומרון נתנה השליטה הפיזית מענה זמני לבעיות ביטחון אפשריות, הרי שבלבנון ובעזה נאלצת ישראל להישען על הרתעה חד-צדדית ועל ניהול חיצוני כאמצעי להשגת רגיעה זמנית, וזאת בהיעדר ניהול משותף או סיכוי להסדר מדיני. הצבת כוח בינלאומי בדרום-לבנון הבטיחה בשנתיים האחרונות רגיעה ביטחונית סבירה. עם זאת, ישראל כשלה בניסיונה למנוע את חימושו המחודש של חיזבאללה, והאיום הביטחוני אף התעצם במידה ניכרת. ברצועת-עזה ישראל נאלצת להיעזר במצרים לניהול חיצוני של הסכסוך ולהבטחת רגיעה מבוקרת שתמנע או שתצמצם את הברחת אמצעי הלחימה מסיני לרצועת-עזה. עם זאת, אין ביטחון שאמצעי זה יוכח בסופו של דבר כאפקטיבי. הן בצפון והן בדרום נראה שכשאין אופק מדיני ואין סיכוי ליישוב הסכסוך, השימוש באמצעים לניהול סכסוך הוא מוגבל מעיקרו ואינו יכול להבטיח יציבות ביטחונית לאורך זמן.

התנתקות היתה גורם מרכזי בשינוי המפה הפוליטית של ישראל ב-2006. היא פילגה את הליכוד, הביאה להקמת "קדימה" ולניצחונה בבחירות וצמצמה את כוחו של הליכוד באופן ניכר. לעומת זאת, כישלונות ההתנתקות החד-צדדית מלבנון, כפי שבאו לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה, וכישלון ההתנתקות מרצועת-עזה, כפי שבאו לידי ביטוי במבצע "עפרת יצוקה", הביאו לשינויה מחדש של המפה הפוליטית. מחוללי ההתנתקות מלבנון (מפלגת העבודה) ומרצועת-עזה ("קדימה") ספגו מכה בבחירות 2009 ומפלגות

הימין שוב חוזרות כנראה לשלטון. תחושת האי-ביטחון של הציבור באשר ליכולתן של מפלגות המרכז והשמאל להשיג ביטחון, הביאו הפעם לעליית הימין מתוך אמונה שהוא יוכל לספק ביטחון רב יותר.

ניצחון הימין בבחירות 2009 מצביע גם על אי-אמון של הציבור הישראלי בתהליך-שלום אפשרי עם הפלסטינים, ומכאן גם על ירידה בנכונותו לשלם את מחיר השלום, הכרוך בנסיגה משטחים ובהורדת יישובים. בתנאים אלה נראה שכל ניסיון לחתור להסכם מדיני הכרוך בויתורים טריטוריאליים ובהורדת יישובים, ייתקל בהתנגדות חריפה יותר מבעבר.

הכשל המתמשך בטיפול הממשלתי במפוני חבל-עזה, מעלה אף הוא סימני-שאלה בקשר לתמיכה בתהליך-שלום שייכרך בפינוי מאסיבי של יישובים. ספק אם ניתן יהיה להשתמש בתמריצים כלכליים כדי לגייס לגיטימציה פוליטית לצעד שכזה, וזאת לנוכח האפקטיביות הנמוכה של מנהלת ההתנתקות. מכאן שמה שהיה אפשרי ב-2005, נראה בלתי-סביר כמעט בראשית 2009.

ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון היתה אחד האירועים הטראומטיים ביותר בתולדות מדינת-ישראל. לראשונה מאז מלחמת ששת הימים החליטה ממשלת-ישראל על התנתקות חד-צדדית משטחים שנכבשו במלחמה זו, בלא הסכם ובלא תנאי. ההתנתקות, שהביאה לעקירתם של כ-8,000 מתיישבים ו-25 יישובים, חוללה משבר אישי, אידיאולוגי-זהותי, חברתי ופוליטי, מן הקשים שידעה החברה הישראלית.

המחקר הנוכחי הוא פרי עבודה של קבוצת מחקר רב תחומית המנסה לשלב בין ניתוח תופעת ההתנתקות לבין השלכותיה על החברה הישראלית ועל הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

קרן קונרד אדנאואר בישראל

רח' לויד ג'ורג' 6

ירושלים 91082

טל': 02-5671830

פקס: 02-5671831

דוא"ל: office@kasisrael.org

אתר האינטרנט: www.kas.de/israel

מכון ירושלים לחקר ישראל

בית חי אלישר

רחוב רד"ק 20, ירושלים 92186

טל': 02-5630175

פקס: 02-5639814

דוא"ל: machon@jiis.org.il

אתר האינטרנט: www.jiis.org.il